JADRANSKI KOLEDAR

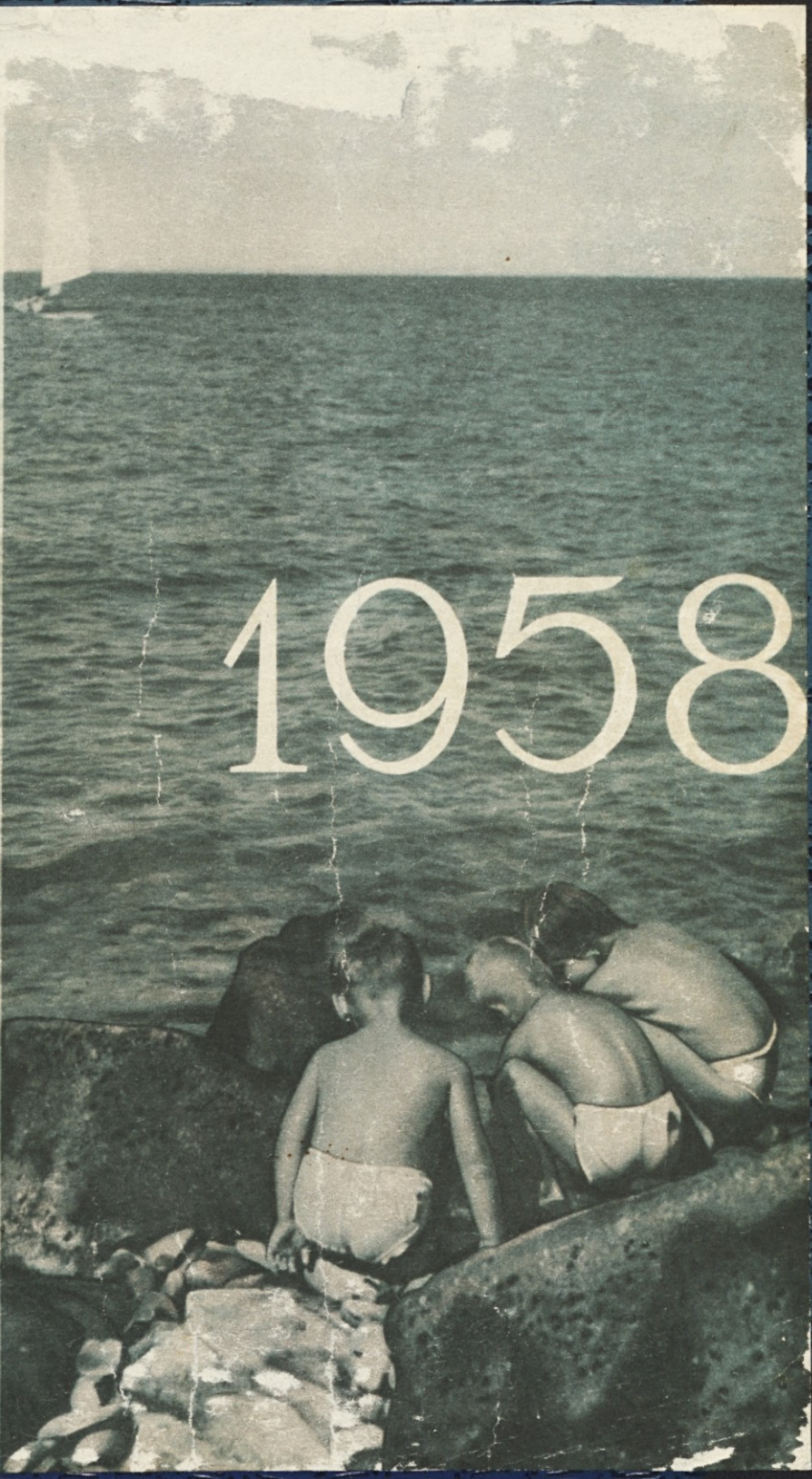

Trst K

JADRANSKI kol
1958
323.15(45=863)(059)

019570918

NARODNA IN ŠTUD. KNJIŽNICA TRST

COBISS

Blago na meter

obleke, suknje in dežni plašči

za gospode
in
dame

od najcenejših do najfinejših

Beltrame

TRST,
Korzo Italia 25
GORICA
Korzo Verdi 39

MAGAZZINI

„S. Giusto"

S. a r. l. **TRST**

plašči, dežni plašči, obleke

suknjiči, srajce, spodnja
in zgornja trikotaža
za moške, ženske in otroke

Najnižje cene v Trstu

Trst

Corso Garibaldi 1
telefon 94-178

JADRANSKI
KOLEDAR

UREDIL IN ODGOVARJA UREDNIŠKI ODBOR
IZDALO ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA V TRSTU
TISKALA TISKARNA „GRAPHIS“ V TRSTU
FOTOGRAFIJE K MESECEM: MARIO MAGAJNA

JADRANSKI KOLEDAR 1958

S KNJIGAMI PREŠERNOVE KNJIŽNICE

NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA TRST
D 9.12.57/915

Trst z Razklanega hriba

Januar Prosinec

1	**S**	**Novo leto, Živana**
2	Č	Makarij, Miljeva
3	P	Genovefa, Rodana
4	S	Izabela, Belka
5	**N**	**Simeon, Grozdana**
6	**P**	**Trije kralji, Darinka**
7	T	Lucijan, Lučka
8	S	Severin, Biserka
9	Č	Julijan, Lija
10	P	Pavel, Vilko
11	S	Higin, Božidar
12	**N**	**Ernest, Tatjana**
13	P	Veronika, Vera
14	T	Feliks, Srečko
15	S	Maksim, Veljko
16	Č	Oton, Bolko
17	P	Anton, Zvonimir
18	S	Sv. Petra stol, Petko
19	**N**	**Marta, Mara**
20	P	Fabijan, Živojin
21	T	Neža, Janja
22	S	Vincencij, Vinko
23	Č	Rajmund, Rajko
24	P	Timotej, Miloslava
25	S	Pavel, Trpimir
26	**N**	**Polikarp, Vsevlad**
27	P	Janez, Sava
28	T	Leonida, Tilen
29	S	Frančišek, Radomir
30	Č	Martina, Darinka
31	P	Marcela, Divna

Ščip 5. ob 21. uri 9 min. Jasno in mrzlo.
Zad. kraj. 12. ob 15. uri 1 min. Izpremenljivo.
Mlaj 19. ob 23. uri 8 min. Jasno in mrzlo.
Prvi kraj. 28. ob 3. uri 16 min. Sneg in burja.

Razvažamo gnoj in pripravljamo zemljo za spomladansko setev. Pripravimo kolje. Pretakamo vino. Sejemo v zavetne lege ali v tople grede solato, radič in drugo zelenjavo ter peteršilj, korenček, čebulček in česen.

Glinščica

Februar Svečan

1 S Ignacij, Igor

2 N Svečnica, Marina
3 P Blaž, Blaženka
4 T Andrej, Dražko
5 S Agata, Anda
6 Č Doroteja, Dorislava
7 P Romuald, Neda
8 S Janez, Vanek

9 N Apolonija, Polonca
10 P Silvan, Dušan
11 T Deziderij, Željko
12 S Evlalija, Cvetka
13 Č Katarina, Katja
14 P Valentin, Tinca
15 S Jordan, Dane

16 N Julijan, Ljubo
17 P Donat, Daromir
18 T **Pust,** Smiljan
19 S Pepelnica, Rado
20 Č Leon, Levka
21 P Marcel, Čudomil
22 S Peter, Divka

23 N Peter, Bogdan
24 P Matija, Matko
25 T Viktorin, Zmago
26 S Porfirij, Inko
27 Č Gabrijel, Baldomir
28 P Roman, Manda

Ščip 4. ob 9. uri 5 min. Dež.
Zad. kraj. 11. ob 0. uri 34 min. Jasno in mrzlo.
Mlaj 18. ob 16. uri 38 min. Izpremenljivo, raje lepo.
Prvi kraj. 26. ob 21. uri 51 min. Hladno in jasno.

Orjemo in kopljemo zemljo, sejemo jaro pšenico in ječmen, sadimo gran, čebulček in česen, sejemo rozno sočivje, v tople grede sejemo paradižnike, melancane, zelje. Obrezujemo trte in sadno drevje. Škropimo proti kaparju.

Brišciki

Marec Sušec

1 S Albin, Zorko

2 N Pavel, Janja
3 P Kunigunda, Milena
4 T Kazimir, Mislav
5 S Friderik, Mira
6 Č Fridolin, Breda
7 P Tomaž, Iztok
8 S Janez, Ivica

9 N Frančiška, Bojka
10 P 40 muč., Stana
11 T Heraklij, Svitan
12 S Gregor, Budin
13 Č Rozina, Zinka
14 P Matilda, Nevenka
15 S Klemen, Truda

16 N Hilarij, Velislav
17 P Jedert, Jelica
18 T Edvard, Slavoljub
19 S Jožef, Rasto
20 Č Feliks, Sreten
21 P Benedikt, Vesna
22 S Benvenut, Lada

23 N Viktorijan, Zmagoslav
24 P Gabrijel, Jaro
25 T Ozn. M. D., Mojca
26 S Emanuel, Veselko
27 Č Rupert, Stanimir
28 P Janez, Janko
29 S Ciril, Alma

30 N Angela, Ljubo
31 P Modest, Mojmir

Ščip 5. ob 19. uri 28 min. Jasno in mrzlo.
Zad. kraj. 12. ob 11. uri 48 min. Mrzlo in burja.
Mlaj 20. ob 10. uri 50 min. Burja.
Prvi kraj. 28. ob 12. uri 18 min. Dež.

Sadimo krompir, sejemo peso, korenje in deteljo, špinačo, redkvice, peteršilj, radič, presajamo solato, zelje, kolerabico. Končamo vezanje trt. Trte cepimo v suho. Podložimo jajca izbranih kokoši.

Kontovel

April Mali traven

1	T	Hugon, Mutimir
2	S	Frančišek, Gojko
3	Č	V. četrtek, Rihard, Žarko
4	P	V. petek, Izidor, Dorislav
5	S	V. sobota, Irena, Vinja
6	**N**	**Velika noč, Celestin**
7	**P**	**V. ponedeljek, Bor**
8	T	Albert, Vašek
9	S	Marija, Marina
10	Č	Ecehijel, Dragojka
11	P	Leon, Levko
12	S	Saba, Savica
13	**N**	**Ida, Jarmila**
14	P	Justin, Tinko
15	T	Helena, Lenka
16	S	Benedikt, Blagojka
17	Č	Rudolf, Rusalka
18	P	Apolonij, Mirt
19	S	Ema, Jelka
20	**N**	**Teodor, Božo**
21	P	Bruno, Senka
22	T	Leon, Levko
23	S	Adalbert, Vojko
24	Č	Jurij, Igor
25	**P**	**Marko, Tugomir**
26	S	Klet, Dobra
27	**N**	**Peregrin, Bistra**
28	P	Vital, Živan
29	T	Robert, Tankoslava
30	S	Katarina, Kata

Ščip 4. ob 4. uri 45 min. Sneg in burja.
Zad. kraj. 11. ob 0. uri 50 min. Jasno in mrzlo.
Mlaj 19. ob 4. uri 23 min. Dež in hladno.
Prvi kraj. 26. ob 22. uri 36 min. Lepo.

Krompir okopljemo in oplevemo. Živino privajamo na zeleno krmo. Sejemo fižol, kumare in buče, glavnato solato in paradižnike. Škropimo trte z 1% bordoško brozgo, a sadno drevje z DDT (pred cvetjem!).

Nabrežina

Maj Veliki traven

1 Č **Praznik dela, Žiga**
2 P Atanazij, Milada
3 S Najd. sv. križa, Laska

4 N **Florijan, Cvetko**
5 P Irenej, Miran
6 T Janez, Mladen
7 S Stanislav, Stojan
8 Č Mihael, Miša
9 P Gregorij, Griša
10 S Antonin, Živa

11 N **Frančišek, Ljerka**
12 P Pankracij, Uglješa
13 T Servacij, Jasna
14 S Bonifacij, Sveto
15 Č **Vnebohod, Zofka**
16 P Ubald, Vanja
17 S Paskal, Dušoje

18 N **Feliks, Srečko**
19 P Celestin, Vitka
20 T Bernardin, Ljubinica
21 S Valent, Hrabroslav
22 Č Helma, Milenko
23 P Deziderij, Željko
24 S Marija, Mara

25 N **Binkošti, Naško**
26 P Filip, Lipe
27 T Magdalena, Alenka
28 S Avguštin, Gojko
29 Č Mar. Magd., Majda
30 P Ferdinand, Jana
31 S Angela, Maja

Ščip 3. ob 13. uri 23 min. Dež.
Zad. kraj. 10. ob 15. uri 37 min. Izpremenljivo.
Mlaj 18. ob 20. uri. Lepo.
Prvi kraj. 26. ob 5. uri 38 min. Dež.

Okopavamo in plevemo krompir in drugo. Presajamo paradižnike, kumare i. dr. Sejemo solato. Trtam porežemo mladje iz kratkih repnikov, odstranjujemo poganjke brez zarода, a rodne krajšamo na tri liste. Kosimo, ko začne trava cvesti.

Devin

Junij Rožnik

1	**N**	**Fortunat, Radovan**
2	**P**	**Evgen, Srčan**
3	T	Klotilda, Radosava
4	S	Frančišek, Dika
5	**Č**	**Reš. telo, Dobran**
6	P	Norbert, Milutin
7	S	Robert, Devin
8	**N**	**Medard, Vila**
9	P	Primož, Prvan
10	T	Marjeta, Miloš
11	S	Barnaba, Hrvoje
12	Č	Flora, Cvetko
13	P	Anton, Zvonko
14	S	Bazilij, Vasja
15	**N**	**Vid, Vida**
16	P	Jošt, Bodin
17	T	Lavra, Tratica
18	S	Fortunat, Diva
19	Č	Julijana, Lija
20	P	Silverij, Cvetana
21	S	Alojzij, Vekoslav
22	**N**	**Ahacij, Miloš**
23	P	Eberhard, Grlica
24	T	Janez, Ivan
25	S	Viljem, Vitko
26	Č	Virgilij, Vito
27	P	Ladislav, Lado
28	S	Irenej, Zorana
29	**N**	**Peter in Pavel, Pero**
30	P	Emilijana, Milica

Ščip 1. ob 21. uri 55 min. Lepo.
Zad. kraj. 9. ob 7. uri 59 min. Izpremenljivo.
Mlaj 17. ob 8. uri 59 min. Izpremenljivo.
Prvi kraj. 24. ob 10. uri 44 min. Dež.

Žanjemo žito, zorjemo in sejemo ajdo, činkvantin in repo. Sadimo cvetačo in ohrovt. Okopavamo gomoljnice. Presajamo paradižnike, melancane i. dr. Poberemo semenice. Trte cepimo »v zeleno«, čistimo pregoste.

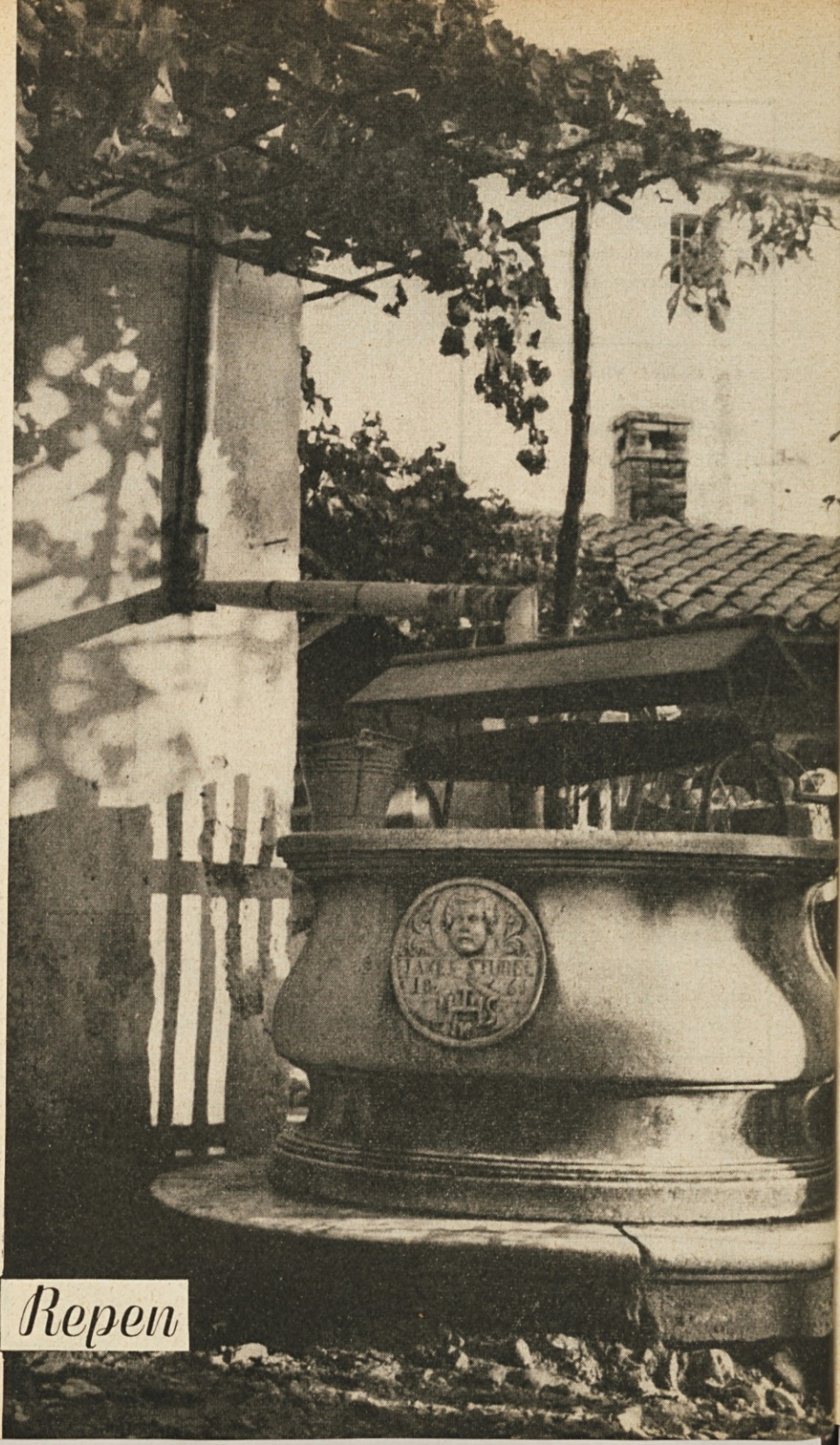

Mali Repen

Julij Mali srpan

1 T Teobald, Bogoslav
2 S Oton, Manica
3 Č Hiacint, Nada
4 P Urh, Uroš
5 S Ciril in Metod

6 N Izaija, Jan
7 P Vilibald, Vidojka
8 T Elizabeta, Špela
9 S Veronika, Verenka
10 Č Amalija, Ljubica
11 P Savij, Živan
12 S Mohor, Draguška

13 N Marjeta, Metka
14 P Just, Svoboda
15 T Vladimir, Ladko
16 S D. M. Karm., Marja
17 Č Aleš, Leksej
18 P Friderik, Miroslav
19 S Vincencij, Zlata

20 N Marjeta, Česlav
21 P Danijel, Danica
22 T M. Magd., Majdalenka
23 S Apolinar, Brana
24 Č Kristina, Ina
25 P Jakob, Radoslav
26 S Ana, Nuša

27 N Pantaleon, Dušan
28 P Viktor, Zmago
29 T Marta, Marina
30 S Julita, Jula
31 Č Ignacij, Ognjeslav

Ščip 1. ob 7. uri 4 min. Izpremenljivo.
Zad. kraj. 9. ob 1. uri 21 min. Lepo.
Mlaj 16. ob 19. uri 33 min. Lepo.
Prvi kraj. 23. ob 15. uri 19 min. Izpremenljivo.
Ščip 30. ob 17. uri 47 min. Lepo.

Sejemo činkvantin, izkopljemo krompir za seme, sadimo cvetačo, ohrovt, zelje, Presajamo zeleno, cvetačo, brokle in endivijo. Izkopljemo česen in čebulo ter poberemo semenice peteršilja in drugih. Trte škropimo, žveplamo in jih okopljemo.

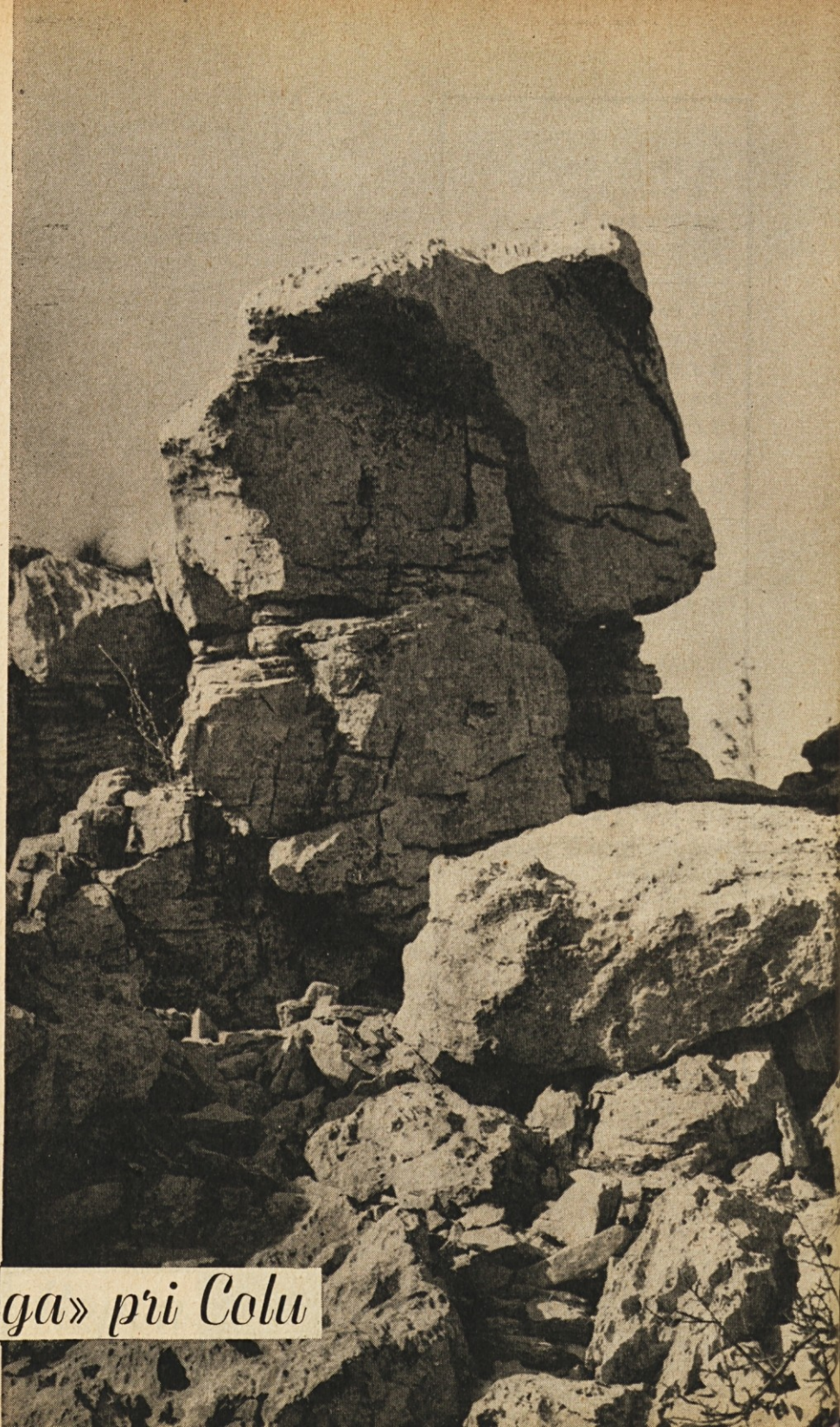

«Sfinga» pri Colu

August Veliki srpan

1 P Vezi sv. P., Dedomir
2 S Alfonz, Bojan

3 N Lidija, Dobrinka
4 P Dominik, Nedeljko
5 T Marija Sn., Marinka
6 S Sikst, Vlasta
7 Č Kajetan, Damir
8 P Miro, Mirica
9 S Roman, Našmir

10 N Lavrencij, Zvezda
11 P Suzana, Srdan
12 T Klara, Veselka
13 S Hipolit, Tvrdko
14 Č Anastazija, Stazika
15 P Vnebovzetje D. M., Maša
16 S Rok, Branislav

17 N Hiacint, Milica
18 P Helena, Lenčka
19 T Ludvik, Vojnoslav
20 S Bernard, Žarko
21 Č Ivana, Jana
22 P Timotej, Živoj
23 S Filip, Zdenka

24 N Jernej, Zlatan
25 P Ludovik, Ljudevit
26 T Hadrijan, Jadranka
27 S Jožef, Juš
28 Č Avguštin, Milogoj
29 P Sabina, Boleslav
30 S Rozalija, Rožica

31 N Rajmund, Rajko

Zad. kraj. 7. ob 18. uri 49 min. Lepo.
Mlaj 15. ob 4. uri 33 min. Dež.
Prvi kraj. 21. ob 20. uri 45 min. Lepo.
Ščip 29. ob 6. uri 53 min. Izpremenljivo.

Izkopljemo krompir, sadimo sajenice in sejemo repe. Na vrtu poberemo čebulo, presadimo cvetačo, glavnato solato in ohrovt, sadimo brokle in endivijo, sejemo solato, motovilec. Trte končamo okopavati, po dežju škropimo in žveplamo.

Slivno

September Kimavec

1 P Egidij, Mladen
2 T Štefan, Hranislav
3 S Doroteja, Darja
4 Č Rozalija, Zala
5 P Lovrenc, Nedeljka
6 S Ida, Radonica

7 N Regina, Mirna
8 P Roj. D. M., Adrijan
9 T Peter, Marij
10 S Nikolaj, Nikita
11 Č Emilijan, Milan
12 P Gvidon, Slavica
13 S Virgilij, Večedrag

14 N Ciprijan, Lane
15 P Nikodem, Znanoslav
16 T Ljudmila, Mila
17 S Frančišek, Domoslav
18 Č Irena, Ilka
19 P Januarij, Vido
20 S Evstahij, Morana

21 N Matej, Mate
22 P Tomaž, Tomislav
23 T Tekla, Slavna
24 S Gerard, Nenad
25 Č Kleofa, Uroš
26 P Justina, Stojslava
27 S Damijan, Dalja

28 N Venčeslav, Venko
29 P Mihael, Miško
30 T Hieronim, Grozdana

Zad. kraj 6. ob 11. uri 24 min. Dež.
Mlaj 13. ob 13. uri 2 min. Dež.
Prvi kraj. 20. ob 4. uri 17 min. Dež.
Ščip 27. ob 22. uri 43 min. Lepo.

Poberemo pridelke, ki so dozoreli, sejemo na vrtu solato, motovilec, špinačo, presajamo endivijo in brokle. Pripravimo vse za trgatev. Živino privajamo na rezanico in tršo krmo. Začnemo trgati, ko ima grozdje stalno množino sladkorja.

Dolina

Oktober Vinotok

1 S Remigij, Veličan
2 Č Teofil, Miran
3 P Terezija, Rezika
4 S Frančišek, Dejan

5 N Placid, Dunja
6 P Bruno, Dalibor
7 T Justina, Večegoj
8 S Brigita, Briga
9 Č Dionizij, Svarun
10 P Frančišek, Slovenko
11 S Nikazij, Samo

12 N Maksimilijan, Smiljan
13 P Edvard, Valuk
14 T Kalist, Borut
15 S Terezija, Gorazd
16 Č Gal, Hotimir
17 P Hedvika, Jadviga
18 S Luka, Vojnomir

19 N Etbin, Inko
20 P Vendelin, Vanda
21 T Uršula, Tugomer
22 S Fides, Vera
23 Č Severin, Pribislav
24 P Rafael, Elko
25 S Krizant, Zlatija

26 N Evarist, Demetrij
27 P Sabina, Matjaž
28 T Simon in Juda, Mila
29 S Narcis, Svobodin
30 Č Alfonz, Sonja
31 P Lucila, Gorazd

Zad. kraj. 6. ob 2. uri 20 min. Hladno in dež.
Mlaj 12. ob 21. uri 52 min. Lepo.
Prvi kraj. 19. ob 15. uri 7 min. Izpremenljivo.
Ščip 27. ob 16. uri 41 min. Izpremenljivo.

Čas, ko požanjemo ajdo in poberemo peso in korenje. Sejemo ozimno žito, motovilec, špinačo in solato, povežemo endivijo, poberemo zeleno. Odtočimo beli mošt, da dokipi v sodu, črnega pustimo dokipeti na tropinah.

Boljunec

November Listopad

1	**S**	**Vsi sveti, Svetko**
2	**N**	**Verne duše, Žala**
3	**P**	**Just, Vanja**
4	**T**	**Karel, Draga**
5	S	Emerik, Savina
6	Č	Lenart, Ratislav
7	P	Engelbert, Zdenka
8	S	Bogomir, Bogo
9	**N**	**Orest, Feodor**
10	P	Andrej, Golobica
11	T	Martin, Davorin
12	S	Avrelij, Soča
13	Č	Stanislav, Nevenka
14	P	Jozafat, Borislava
15	S	Leopold, Jerica
16	**N**	**Albert, Vanč**
17	P	Gregor, Zmaga
18	T	Hilda, Milko
19	S	Elizabeta, Jelisava
20	Č	Feliks, Srečko
21	P	Dar. D. M., Darinka
22	S	Cecilija, Cilika
23	**N**	**Klemen, Mile**
24	P	Ivan, Jeca
25	T	Katarina, Kaja
26	S	Konrad, Rado
27	Č	Valerijan, Vija
28	P	Jakob, Radivoj
29	S	Demetrij, Vinko
30	**N**	**Andrej, Hrabroslav**

Zad. kraj. 4. ob 15. uri 19 min. Izpremenljivo.
Mlaj 11. ob 7. uri 34 min. Dež.
Prvi kraj. 18. ob 5. uri 59 min. Burja in sneg.
Ščip 26. ob 11. uri 16 min. Burja in mrzlo.

Z njive in vrta poberemo vse pridelke, za seme shranimo pod zemljo najlepšo peso, repo i. dr. Zemljo globoko prekopljemo, izkopljemo jame za saditev sadnega drevja. Pretočimo mošt. Živino krmimo s suho krmo. Oskrbimo si steljo.

Bazovica

December Gruden

1 P Natalija, Božena
2 T Pavlina, Nataša
3 S Frančišek Ks., Branko
4 Č Barbara, Barica
5 P Saba, Uroš
6 S Miklavž, Nikoslava

7 N Urban, Sladoj
8 P Brezm. Sp. M. D., Deva
9 T Peter, Savica
10 S Melhiad, Smiljan
11 Č Damaz, Dobromil
12 P Maksencij, Aljoša
13 S Lucija, Lučka

14 N Spiridijon, Dušan
15 P Jernej, Cvetana
16 T Albina, Danica
17 S Lazar, Živko
18 Č Gracijan, Nežna
19 P Darij, Darko
20 S Julij, Svetozar

21 N Tomaž, Tomislav
22 P Demetrij, Mitko
23 T Viktorija, Vlasta
24 S Adam in Eva, Dunja
25 Č Božič, Rodan
26 P Štefan, Zlatka
27 S Janez, Vanek

28 N Ned. otr., Neva
29 P Tomaž, Vojan
30 T Evgen, Genka
31 S Silvester, Blažena

Zad. kraj. 4. ob 2. uri 24 min. Sneg in burja.
Mlaj 10. ob 18. uri 23 min. Mrzlo.
Prvi kraj. 18. ob 0. uri 52 min. Jasno in mrzlo.
Ščip 26. ob 4. uri 54 min. Sneg z burjo.

Razvažamo gnoj na njive, paštnamo za nove vinograde, pripravljamo kolje. Narežemo beke. Škropimo sadno drevje z bordoško brozgo. Sejemo rani grah. Pretočimo novo vino in napolnimo sode. Travnike in žito potresemo z umetnimi gnojili.

Herschlov vremenski ključ

Če se vreme spremeni	bo vreme po lunini spremembi	
	poleti (15. IV. — 16. X.)	pozimi (17. X. — 14. IV.)
6.—10. ure	spremenljivo	dež pri zah. vetru, sneg pri vzhodnem vetru
10.—12. ure	veliko dežja	mrzlo z močnim vetrom
12.—14. ure	veliko dežja	dež in sneg
14.—16. ure	spremenljivo	spremenljivo, raje lepo
16.—18. ure	spremenljivo, raje lepo	spremenljivo, raje lepo
18.—22. ure	lepo pri severnem in severozahodnem vetru, dež pri južnem ali južnozahodnem vetru	jasno in mrzlo pri severozahodnem, dež ali sneg pri južnem ali južnozahodnem vetru
22.—24. ure	lepo	jasno in mrzlo
00.—02. ure	lepo	jasno, hud mraz, razen če piha južni veter
02.—04. ure	mrzlo, večkrat dež	sneg in vihar
04.—06. ure	dež	sneg in vihar

Težko je trditi, da je ta ključ v resnici zanesljiv in da je moč po njem natanko določiti vreme, ki bo ob taki in taki priložnosti. Če pomislimo, da je sodobnim vremenoslovcem težko napovedati vreme že za kak dan vnaprej, kljub temu, da imajo na razpolago vse mogoče pripomočke, obvestila in podatke, da ne omenjamo vseh naprav in instrumentov, bi bilo kaj drzno trditi, da je ta vremenski ključ tisti, ki zanesljivo razodene skrivnost vremena v prihodnosti.

Nekateri so trdno prepričani, da je luna tista, ki ima glavno »besedo« pri vremenu in vobče pri vseh, ali skoro pri vseh dogajanjih na našem planetu. Zlasti kmečki človek, ki se ravna po svojih izkušnjah in tudi po izkušnjah svojih prednikov, se zvesto ravna po luni, bodisi kadar je treba sejati, saditi ali pa samo povedati kakšno bo vreme.

Dolgo let je veljal ta vremenski ključ, katerega je sestavil angleški zvezdoslovec in fizik John William Herschel, ki je živel od leta 1792 do 1871.

Na podlagi tega ključa je moč nekako napovedati vreme za vse leto. Vedeti je treba le, ob kateri uri se luna spremeni. In po teh urah se potem napoveduje.

Ta ključ si je prav lahko na kratko zapomniti. Vreme je toliko bolj zanesljivo lepo, kolikor bliže polnoči je lunina sprememba. A bolj gotovo je slabo vreme, kolikor bliže poldnevu se spremeni luna. Nekako dve uri pred polnočjo in dve uri po njej se računa za znamenje, da bo vreme lepo. Dve uri pred poldnevom in dve uri po njem, pa je znamenje za obilne padavine. Ostale ure, ko se luna spremeni, ne kažejo tako odločno vremena.

Torej, sedaj pa poskusite!

V naravi pa spoznamo vreme tudi po tehle znamenjih:

Lepo vreme lahko pričakujemo:

Če je zrak suh.
Če sonce vzhaja svetlo rumeno.
Če sonce zjutraj ali zvečer lepo žari, je le malo rdečkasto in nima za seboj oblakov.
Če se vetrovi vrte proti severovzhodu.
Če je rose obilo in dolgo obstane.
Če so vrhovi gora brez megle in brez oblakov.

Če je mesec svetlo bel.
Če pada megla k tlom.
Če se oblak na istem mestu manjša.
Če so oblaki na nebu kot ovčice.
Če se zvečer bliska, a se grmenje ne čuje.
Če začne deževati zjutraj pred sedmo uro, je kaj rado že popoldne jasno. Vobče so jutranje padavine (med 4. in 9. uro) manj trajne.
Če se dim vzdiguje naravnost kvišku.
Če plamen rad visoko plapola.
Če so videti živali pri vseh svojih opravilih živahne, vesele. Pajki radi predejo, lastavica leta visoko, škrjanček se vzdiguje v višave, mušice rajajo še po sončnem zahodu, petelini močno pojo.

Slabo vreme lahko pričakujemo:

Če se veter suče proti jugozahodu.
Če je zrak nasičen z vlago.
Če se kamen ali beton poti.
Če strune odnehujejo in če se les napne.
Če postaja sol vlažna.
Če rosa kar naenkrat izgine, čeprav ni nobenega vetra.
Če se mokra tla hitro posušijo tudi brez vetra.
Če zjutraj ni rose.
Če je jako soparno in sonce peče.
Če so videti kraji, ki so oddaljeni, zelo razločno in čisto.
Če je ponoči videti na nebu dosti zvezd.
Če je zjutraj lepa svetla zarja.
Če ima sonce zjutraj belkast obroč, ali pa če vzhaja megleno.
Če so zvečer za soncem temni oblaki.
Če gore dobijo po jasnem vremenu klobuke.
Če ima luna kolobar.
Če začne deževati zvečer, rado dežuje potem vso noč.
Če oblak rase.
Če megle, ki se vzdigujejo, obenem rastejo.
Če dim noče naravnost kvišku.
Če so živali nemirne. Pajki se poskrijejo, lastavice nizko letajo, petelin poje ob nenavadnem času.

So pa seveda tudi druga znamenja v naravi, po katerih moremo sklepati, kakšno bo vreme.

LETO 1958

je navadno leto in ima 365 dni. Začne in konča se s sredo.

Astronomski letni časi

POMLAD se začne 21. marca ob 4. uri.
POLETJE se začne 21. junija ob 23. uri.
JESEN se začne 23. septembra ob 14. uri.
ZIMA se začne 22. decembra ob 9.30 uri.

Sončni in lunini mrki

V letu 1958 bodo trije mrki, dva sončna in eden lunin.
1. OBROČAST SONČNI MRK 19. aprila — pri nas neviden.
2. DELNI LUNIN MRK 3. maja — pri nas neviden.
3. POPOLN SONČNI MRK 12. oktobra — pri nas neviden.

Prazniki v letu 1958

Državni

11. februar (podpis lateranskega pakta); 25. april (dan vstaje); 1. maj (praznik dela); 2. junij (proglasitev repub.); 4. november (dan zmage).

Cerkveni

1. januar (Novo leto); 6. januar (trije kralji); 19. marec (sv. Jožef); 6. april (velika noč); 7. april (velikonočni ponedeljek); 15. maj (vnebohod); 1. junij (rešnje telo); 29. junij (sv. Peter in Pavel); 15. avgust

(vnebovzetje D. M.); 1. november (vsi sveti); 3. november (sv. Just — samo na Tržaškem); 8. december (brezmadežno spoč. D. M.); 25. december (božič); 26. december (sv. Štefan).

Ljudski

8. februar (dan Prešernove smrti); 8. marec (mednarodni praznik žena); 27. april (obletnica ustanovitve OF); 22. junij (dan vstaje slovenskega naroda); 6. september (obletnica ustrelitve bazoviških žrtev); 7. november (obletnica velike oktobrske revolucije); 29. november (obletnica usmrtitve heroja Pinka Tomažiča in tovarišev).

POŠTNE PRISTOJBINE

VELJAVNE OD 1. OKTOBRA 1957

	Italija	*Tujina*
Pisma navadna (do 15 g inoz. 20 g)	25	60
Pisma za vsakih nadaljnjih 15 g (in. 20 g)	25	35
Pisma priporočena, poleg navadne prist.	85	90
Dopisnice, navadne	20	35
Dopisnice, priporočene	60	90
Razglednice, navadne	20	35
Razglednice, samo pet besed	15	15
Obvestila (vizitke, voščila itd.)	15	15
Trgovski računi, odprti, do 15 g	15	—
Vzorci, za prvih 100 g	20	30
Vzorci, za vsakih nadaljnjih 50 g še	10	15
Poštni zavitki, za prvih 250 g	50	—
Poštni zavitki, za vsakih nadaljnjih 50 g še	10	—
Ekspres, poleg navadne pristojbine	75	100

POŠTNI PAKETI

Kg	*nav.*	*nujni*	*obsežni*	
1	190	500	285	380
2	240	600	360	480
3	260	640	390	520
4	280	680	420	560
5	300	720	450	600
10	400	—	600	800
15	520	—	780	1040
20	620	—	930	1240

DENARNE NAKAZNICE

do	
5.000 L.	50
20.000 L.	90
50.000 L.	140
100.000 L.	190
2000.000 L.	240

LETALSKA POŠTA

V Italiji do teže 5 g ni dodatne pristojbine, od 5 g do 20 g znaša dodatna pristojbina 5 lir, a za ostale evropske države 12 lir.

Za izvenevropske države znaša dodatna pristojbina od 15 do 150 lir, po seznamu, ki je na vsaki pošti.

BRZOJAVKE

Navadne, najmanj 15 besed, vsaka beseda	15 lir
Nujne, najmanj 15 besed, vsaka beseda	30 lir
Zelo nujne, najmanj 10 besed, vsaka bes.	45 lir
Bliskovite, najmanj 10 besed, vsaka bes.	60 lir

Štirideset let je minilo, odkar so čete Vojaško - revolucionarnega komiteja proti jutru 25. oktobra 1917 — šteto po julijanskem koledarju — obvladale vse najvažnejše postojanke v tedanji ruski prestolnici in odkar je bil ob desetih izdan proglas, ki ga je napisal Lenin in katerega glavna misel je bila strnjena v besedah: »Stvar, za katero se je borilo ljudstvo, je zagotovljena.«

Štirideset let je minilo od tistega zgodovinskega prelomnega dogodka, o katerem je naš veliki pesnik zapisal:

»In tisto noč se po sredi
razpočil je stari svet
in iz jedra krvavega
nov mu je skočil planet,
ves mlad.«

Spomin na ta veliki dogodek pred štiridesetimi leti slavimo v znamenju boja za krepitev delavskega gibanja in socialističnih sil po vsem svetu, v znamenju boja za konsolidacijo odnosov med socialističnimi državami v smislu socialističnih načel mednarodnega sožitja, v znamenju utrjevanja socializma kot svetovnega sistema, v znamenju novih zmag človekovega duha, ki s svojimi rezultati vse bolj revolucionirajo materialne osnove družbenih odnosov in tem odnosom ustvarjajo nove pogoje za njihovo korenito izpremembo, za dokončno zmago socializma.

Naj bo štirideseta obletnica velike oktobrske socialistične revolucije mejnik v oblikovanju novih odnosov med ljudmi, odnosov, za katere se borijo sile vsega socialističnega sveta, ki ni omejen z državnimi mejami, marveč združuje vse ljudi resnično človeških čustev in naprednih stremljeni!

BORIS ZIHERL

O PRVIH UMETNIH SATELITIH

DR. LAVO ČERMELJ

Četrtega oktobra 1957 je Luna dobila majhnega bratca in naš sončni sestav se je povečal za enega člana. Ni priletel morda iz vesolja in ni ga Sonce s svojo privlačnostjo priključilo svoji že dokaj številni družini, temveč je produkt človeškega uma in človeške roke. Omenjenega dne je namreč začel krožiti okoli Zemlje Luni podoben satelit, ki ga je ustvaril človek. Zaradi tega je ta dan eden najpomembnejših v zgodovini človeštva. Ob času, ko je bil napisan ta prikaz, je umetni satelit že kakih pet stokrat obkrožil Zemljo in tedaj, to je mesec dni po začetku svoje poti, ni še kazal nobenega pravega znaka, da opeša ali omaga.

Preprost bralec bo začudeno vprašal, kako more to telo tako dolgo leteti, ko nima v sebi nobene pogonske sile, in zakaj ne pade na Zemljo. Na prvo vprašanje mu daje zadovoljiv odgovor že vsaka fizikalna učna knjiga. Od Galileija in še bolj od Newtona dalje vemo, da se telo, ako mu je bila kakor koli podeljena neka hitrost, s to hitrostjo večno dalje premika po premi črti, ako ga ne ovira pri tem kaka zunanja sila. Zaradi tega bi bilo očitno bolj primerno vprašanje, zakaj se satelit ne premika premočrtno, temveč po krožnici okoli Zemlje. Zato je potrebna sila, in ta sila je privlačnost ali gravitacija Zemlje.

Ako spustimo kako telo, pade zaradi privlačnosti Zemlje navpično proti tlom. Če pa ga vržemo v vodoravno smer, to je, če mu podelimo hitrost v to smer, izvrši dvoje gibanj. Zaradi podeljene mu hitrosti bi enakomerno in premočrtno letelo v vodoravni smeri, zaradi zemeljske privlačnosti bi padel proti tlom. Učinek obeh gibanj skupaj je, da ne pade telo navpično, temveč da pade po zakrivljenem tiru, ki mu pravimo parabola (strogo je del elipse). Čim večja je telesu podeljena hitrost, tem manj strma je parabola in tem dlje pada telo na Zemljo. Končno mu lahko podelimo tako hitrost, da sploh ne zadene več tal, temveč da kroži okoli Zemlje.

Za to potrebna hitrost pa je zelo velika: znaša 8.000 metrov na sekundo ali 28.800 kilometrov na uro.

Ta razmotrivanja pa veljajo samo, ako ne bi bilo zraka. Zrak se upira gibanju telesa in ga zavira. Krivulja, po kateri pade telo na tla, je zaradi zraka bolj strma kakor parabola. Telo pade bliže izhodišča na tla kakor v primeru, da ni zračnega upora. Zaradi tega pa tudi telo ne

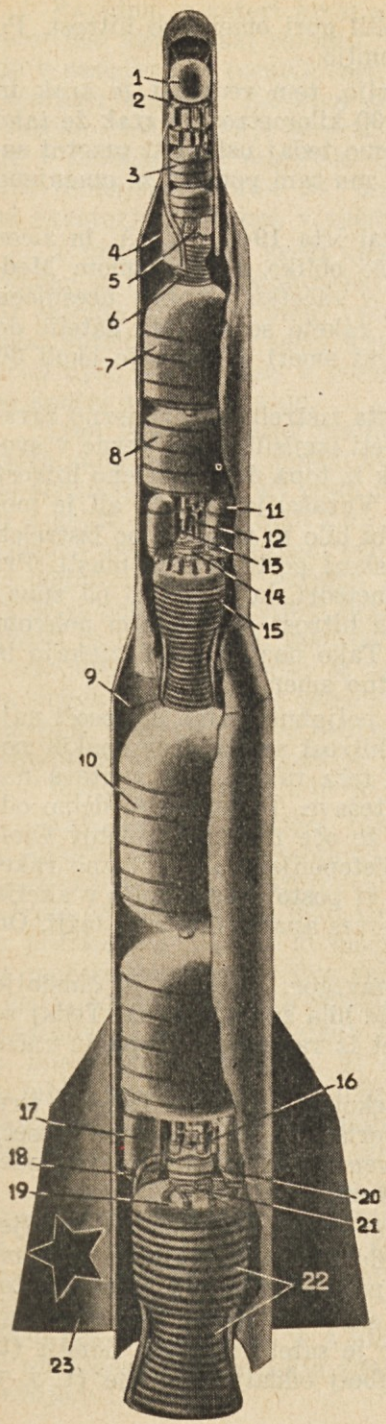

SPUTNIK 1

Vržen: 4. oktobra 1957

Višina: 900 km

Teža: 85 kg

Hitrost: 8000 m na sekundo

Pot: elipsa, nagnjena za 65 stop. glede na ekvator

Čas enkratnega kroženja okrog Zemlje: 1 ura in 34 minut

Vsebina: znanstvene merilne naprave in radijski oddajniki

SPUTNIK 2

Vržen: 3. novembra 1957

Višina: 1500 km

Teža: 508 kg

Hitrost: 8000 m na sekundo

Pot: elipsa, nagnjena za 65 stop. glede na ekvator

Čas enkratnega kroženja okrog Zemlje: 1 ura in 42 minut

Vsebina: živ pes, prostor s stisnjenim zrakom, instrumenti za notranja in zunanja opazovanja in radijski oddajniki

Prerez trodelne rakete, ki je ponesla prvi sovjetski umetni satelit 900 km visoko. Številke označujejo: 1. okrogli satelit; 2. točka, kjer se je zadnja raketa ločila od satelita; 3. in 4. tanka s pogonskim gorivom; (v tanku 3 je utekočinjen kisik, v tanku 4 pa superoksid in hipermangan); 5. črpalka za gorivo in turbina; 6. motor tretje in zadnje rakete; 7. in 8. tanka z gorivom — utekočinjenim kisikom in kerosenom; 9. točka, kjer se je prva raketa ločila od druge; 11, 12, 13, 14, 15: jeklenka goriva s hipermanganom, črpalka, ki poganja gorivo v motor, jeklenka vodikovega superoksida, turbina in motor druge rakete. Na spodnjem koncu rakete označujejo številke iste značilnosti kot zgoraj, razen št. 18 in 19, ki označujeta injektorje goriva ter št. 23, ki označuje stabilizatorsko krmilo rakete.

Risba je napravljena na osnovi znanih podatkov o izstrelitvi sovjetskega satelita.

bi krožilo okoli Zemlje, čeprav bi mu podelili gori omenjeno hitrost. Po krajšem ali daljšem času bi priletelo na Zemljo.

Toda čim više se vzdignemo nad Zemljo, tem redkejši je zrak in tem manjši je zračni upor. V višini okoli 400 kilometrov je zrak že tako redek, da upora praktično več ni. Ako hočemo tedaj ustvariti umetni satelit, ga moramo ponesti vsaj v to višino in mu tam podeliti že omenjeno hitrost.

To je bil načrt, ki je menda prvi nastal leta 1948 v ZDA, in sicer v vojne namene, dobil pozneje konkretnejšo obliko s programom Mednarodnega geofizikalnega leta in bil letos v začetku oktobra uresničen po sovjetskih znanstvenikih in tehnikih. Z raketo so spravili satelit do zaželene višine in tam je odletel v vodoravni smeri s hitrostjo okoli 30 tisoč km na uro.

Zakaj pa so izbrali raketo in niso satelita izstrelili iz primerno zgrajenega topa, kakor si je pred.približno sto leti izmislil Jules Verne v svojem romanu »Od Zemlje do Lune«. Izstrelek iz topa dobi zaželeno hitrost v kratkem času, ko leti skozi topovsko cev. Vprašanje zase je, ali je mogoče ustvariti primeren top. Toda tudi ako bi bilo to mogoče, bo izstrelek moral s pridobljeno veliko hitrostjo leteti skozi goste zračne plasti. Pri tem bi se tako ugrel, da bi zgorel kakor meteori, ko priletijo od zunaj v zemeljsko atmosfero. Raketa pa pridobiva hitrost med samim poletom od snovi, ki zgorevajo v njeni notranjosti. Tako nastali plini iztekajo iz raketnega trupa in ženejo raketo v nasprotno smer.

Vendar tudi raketa ne more vzleteti do poljubne višine in doseči največje hitrosti. Za večjo višino in za večjo hitrost se ob sicer enakih pogojih zahteva več goriva. S tem se poveča teža rakete, kar zahteva nadaljnje povečanje goriva in tu se porajajo težave. Te težave so delno odpravili s tem, da so, kakor je to zahteval že oče raketnih poletov Cjolkovski, uporabili namesto enojne rakete večstopenjske ali večfazno raketo. Taka raketa je sestavljena iz več raket, ki postopoma stopijo v akcijo in ki po končanem delu odpadejo, tako da je ves aparat čimdalje lažji. Od Rusov uporabljena raketa je bila trostopna.

Raketa je vzletela najprej navpično navzgor. Nato se je čimdalje bolj nagnila. Ko je dogorela tretja raketa, je bila že vodoravna. Tedaj se je odprl stožčasti poklopec, satelit je izletel iz raketnega trupa in začel krožiti okoli Zemlje.

Njegov tir pa ni krožnica, temveč je nekoliko oploščen. Takemu tiru pravimo elipsa. Zemlja je v enem njenih gorišč. Težko je namreč doseči natančno tisto hitrost, ki bi ustrezala pravemu krožnemu tiru, in podeliti satelitu hitrost resnično v vodoravni smeri.

Zaradi eliptičnosti tira ni satelit vedno enako oddaljen od Zemlje. Višina nad Zemljo je različna: od 250 km do 1000 km. Najbliže je Zemlji, ko je nad severno poluto, najdlje od nje pa, kadar je nad južno poluto. Njegova hitrost ni vedno enaka, temveč v skladu s Keplerjevimi zakoni o gibanju planetov in satelitov večja kadar je satelit najbliže Zemlji (t. j. v perigeju), in najmanjša, kadar je najbolj oddaljen od nje (t. j. v apogeju).

Ravnina, v kateri kroži umetni satelit, je okoli 65° naklonjena proti zemeljski ekvatorski ravnini. Tako pride satelit na svoji poti okoli Zemlje v nadglavišče (zenit) vseh krajev na Zemlji med severnim in južnim polarnim krogom. Ravnina satelitovega tira ohrani svojo lego nasproti zvezdam, toda Zemlja se vrti okoli svoje osi. Satelit opiše pot okoli Zemlje v približno 95 minutah. Po vsakem obhodu seče ravnina njegovega tira zemeljski ekvator 24° bolj zahodno. V kilometrih znaša ta razlika na ekvatorju 2500 km, v naših krajih pa manj kot 2000 km.

V višinah, kjer kroži umetni satelit, je zrak prav močno razredčen, vendar je tam še vedno nekaj, čeprav malo zraka. Zaradi tega bo postal tir satelita čimdalje manj oploščen in njegova obodna doba se bo skrajšala. Satelit bo nato začel krožiti vedno bliže Zemlji in končno bo padel proti njej. Ko bo zašel v gostejše zračne plasti, bo zažarel kot meteor in bo končal svoje življenje.

Dasi je satelit prav majhen in ni samosvetel, temveč je kakor Luna viden samo po odbiti sončni svetlobi, so ga vendar lahko opazovali kmalu po sončnem zahodu ali malo pred njegovim vzhodom z daljnogledi, a tudi z golim očesom (tako tudi v naših krajih konec oktobra). Posneli so njegovo sled po nebesnem svodu tudi na fotografsko ploščo. Pri tem pa so dognali, da poleg samega satelita kroži okoli Zemlje tudi raketa, ki ga je ponesla na zadnjem delu poti v višave. Raketa je zaradi svoje velikosti še lepše vidna, tako da so razni opazovalci zamenjali raketo s samim satelitom. Dejansko je tudi raketa satelit, čeprav ji je bila prisojena druga naloga kakor samemu satelitu. Kot tretji satelit v družbi z njima je še poklopec, ki je pokrival satelit do izstrelitve. Raketa je prvotno zastala za satelitom, pozneje ga je, gledano z Zemlje, prehitela. Očitno prej omaguje kot satelit in bo zaključila svoje življenje pred njim.

Kako je bila zgrajena raketa, ki je ponesla satelit v višino 400 km in kakšno je bilo uporabljeno gorivo, je danes še tajnost. Pač pa se je marsikaj medtem že izvedelo o samem satelitu. Satelit je krogla s premerom 58 cm in tehta 83,6 kg. Zgrajen je iz posebne aluminijeve zlitine in prevlečen s plastjo, ki močno odbija sončno svetlobo. V njem so razne merske naprave ter dva radijska oddajnika, ki izmenjaje pošiljata na Zemljo znake z valovno dolžino 7,5 in 15 m po štirih antenah, ki štrlijo z njegovega površja. Satelit je nehal oddajati znake konec oktobra, ko so bile izčrpane baterije, ki so dajale tok oddajnikom. Po teh znakih so lahko sledili gibanju satelita, določili njegov tir in tako za vsak dan napovedali čas njegovega pojavljanja na raznih krajih zemeljske oble. Odkar pa so znaki izostali, spremljajo njegovo gibanje z radioteleskopi.

Niti cel mesec po prvem satelitu so sovjetski znanstveniki 3. novembra v proslavo 40-letnice Oktobrske revolucije izstrelili drugi satelit. Novi satelit je večji od prvega in tehta kar 508,3 kg in kroži v povprečni razdalji 1500 km. Oddaja radijske znake na istih valovnih dolžinah kot prvi. Poleg raznih registrskih naprav je tokrat v satelitu tudi prvo živo bitje, pes. Preskrbljen je s kisikom in hrano ter opremljen z napravami za opazovanje življenjskih funkcij. S padalom se bo pes zopet spustil na Zemljo.

Kakšna pa je korist umetnih satelitov? Že samo dejstvo, da je človeku uspelo ustvariti telo, ki podobno nebesnim telesom kroži po nebu, je nekaj veličastnega, in je, lahko rečemo, krona njegove dejavnosti in ustvarljivosti. Prvi satelit pa nam je odprl pot v svet, ki smo o njem doslej samo bolj ali manj sanjarili. Zaradi že doseženih uspehov se nam ne sme več zdeti izključeno, da ne bo mogel človek zleteti na Luno ali na ta ali oni planet našega osončja.

Gotovo so to načrti bodočnosti. Nova dognanja bodo sledila sedanjim in uspehi se bodo množili. Cilj, kateremu leti človek naproti, je čim dalje više. Kot Ikarus iz stare grške pripovedke stremi človek k samemu Soncu.

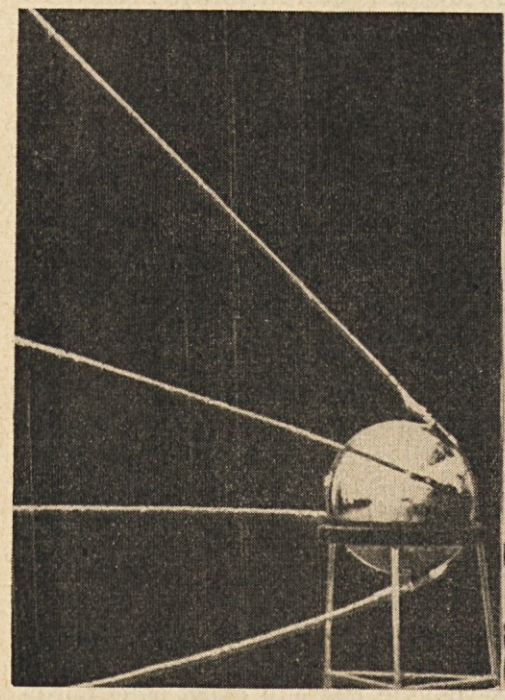

Levo: *Izvirni posnetek prvega umetnega satelita, katerega so vrgli v Sovjetski zvezi v vsemirje 900 km visoko 4. oktobra 1957. Štiri »tipalke«, ki štrle iz okroglega satelita, so radijske antene*

Desno: *Prvi vsemirski potnik — Laika — katerega so v SZ vrgli v vsemirje z drugim umetnim satelitom 3. novembra 1957. 1500 km visoko. O usodi psička je bilo mnogo ugibanj in protislovnih vesti, sovjetski znanstveniki pa so končno sporočili, da se je morala Laika žrtvovati za znanost*

Znaki nove dobe

(Komentar k političnim dogodkom v letu 1957)

RADO CILENŠEK

Ob koncu obdobja, ki ga zajema pričujoči pregled, se približujejo višku proslave 40. obletnice velike oktobrske revolucije, uvoda v novo zgodovinsko razdobje, ki ga označuje praktično uveljavljanje nove, socialistične družbene ureditve. V štiridesetletnem razdobju, ki je sledilo, se je socializem najprej uveljavil v eni sami deželi, doživel je tudi notranje krize, potem pa je zmagal tudi v mnogih drugih državah in je danes kot sistem že zmagal. Danes se samo še na zunaj tu in tam postavlja vprašanje za socializem ali proti njemu, dejansko pa vodijo že vsa pota k temu cilju, pogosto tudi proti volji tistih, ki »delajo zgodovino«. Nam, ki živimo iz dneva v dan dogodke na tem svetu, je včasih težko opaziti vsa znamenja nove dobe, ki se kažejo na obzorju; mnogokrat nas bolj neposredno tiščijo stvari, ki bi govorile o nasprotnem, trmasti preostanki starega sveta. A vendar se iz leta v leto množe znaki, da se v mednarodnih odnosih uveljavlja nekaj novega, najnovejša znanstvena in tehnična dognanja človeškega uma pa razločno narekujejo nove prijeme v reševanju najvažnejših vprašanj človeške družbe.

Dva velika mejnika se kažeta v znanstveni in tehnični revoluciji zadnjega časa — začetek atomske dobe ob koncu druge svetovne vojne in prav zdaj, pred našimi očmi, porajanje nove, vsemirske dobe. Človeški duh se je povzpel tako visoko, da njegovih dosežkov ni mogoče več s pridom uporabljati in razvijati s starimi sredstvi.

Velika znanstvena odkritja ustvarjajo tudi osnove za nove oblike v mednarodnih odnosih, kajti le v najtesnejšem sodelovanju bo mogoče uresničevati velike perspektive, ki se odpirajo pred človeštvom. Obenem se rušijo mnoge pregraje, ki zavirajo družbeni napredek.

Poleg znanstvenega napredka naj navedemo še en proces, ki silno vpliva na razvoj mednarodnega položaja. Gre za osamosvajanje doslej odvisnih ali polodvisnih področij in dežel, ki se čedalje bolj aktivno uveljavljajo v mednarodni areni ali pa z borbo za neodvisnost pomagajo rušiti osnove starega reda. Položaj v Združenih narodih je zgovoren odraz tega dejstva. Število držav, članic te mednarodne organizacije, se je od konca vojne do danes povečalo od 51 na 82; nekaj držav je bilo sprejetih z zakasnitvijo zaradi posledic vojne ali kasnejše hladne vojne, večinoma pa gre za nove države, ki so šele nastale kot samostojne mednarodne tvorbe. Te države, pa tudi one, ki jih je nadvlada velesil poprej držala v ozadju, igrajo čedalje večjo vlogo pri reševanju vprašanj, ki zanimajo vse človeštvo. Tako prehajajo najvažnejša vprašanja današnjega sveta — razorožitev, razvoj zaostalih področij, uporaba atomske energije v miroljubne namene itd. — čedalje bolj iz ozkega kroga velesil v širše obravnavanje med vsemi, ki jih zanimajo. Poskusi, da bi se ta proces zavrl, so se doslej ponesrečili.

V zadnjih letih lahko nadalje opažamo upadanje blokovske politike. Države, organizirane v blokih, so danes že manjšina v svetovni organizaciji; poleg področja obeh blokov se širi veliko področje izvenblokovske politike, tako da ni mogoče več govoriti, da je svet razdeljen na dva bloka. Pač pa so vanju še vedno razdeljene vojaško in gospodarsko najmočnejše države. Svetovna politika že nekaj časa ni več samo igra med dvema blokoma; druga, za večino držav in ljudi na svetu važnejša vprašanja — vojna ali mir, pomoč nerazvitim področjem — prehajajo v ospredje, mirna in aktivna koeksistenca pa se čedalje bolj uveljavlja kot metoda mednarodnih odnosov.

Vsekakor v svetu ne manjka negativnih pojavov, ne manjka ostankov preživele dobe niti dogodkov in dejanj, ki bodisi kršijo nova načela mednarodnih odnosov bodisi naravnost ogrožajo svetovni mir. Ne manjka niti manj očitnih poskusov zaostritve mednarodnega položaja in tudi ne kriz v porajanju novega. Ne manjka primerov ravnanja ali govorjenja s pozicij sile in večina važnih mednarodnih vprašanj

je še vedno daleč od rešitve. Toda za miren razvoj človeštva ni toliko važno, ali se ta vprašanja takoj rešijo, kot to, kako se rešujejo oziroma kako jih je moč rešiti.

Tu pa lahko predvsem ugotovimo, da so v zadnjem času propadli vsi poskusi uporabe sile kot sredstva za urejanje mednarodnih vprašanj. Pred letom dni je klavrno propadla angleško-francoska pustolovščina ob Sueškem prekopu, pravkar pa se na primer Sirija odločno upira vsakemu diktatu od zunaj. Poskusi uporabe sile so se razbili na eni strani ob borbi narodov za neodvisnost, na drugi strani pa ob odporu svetovnega javnega mnenja, ki se dobro zaveda, da lahko v današnjem času grozotnih morilnih orožij tudi najmanjša iskra zaneti atomski požar.

Razširjanje zavesti o strahotnih posledicah nove vojne je namreč tudi zelo pozitiven faktor današnjega mednarodnega položaja. Danes se je že zelo na široko utrdila zavest o tem, da je za človeštvo edina alternativa: sožitje in mirno, potrpežljivo urejanje spornih vprašanj — ali pa kolektivni samomor z atomskim in vsemirskim orožjem. Vsak odgovorni državnik mora danes upoštevati interese miru, pa če bi bilo to še tako navzkriž z njegovimi željami in načrti.

Kot močan negativni faktor pa moramo navesti nadaljevanje oboroževalne tekme, ki na eni strani povečuje napetost in vojno nevarnost, na drugi strani pa odteguje človeštvu velika sredstva za nadaljnji razvoj in, kot kaže zadnje čase, načenja tudi že temelje svetovnega gospodarstva. Toda prav znanstveni in tehnični napredek bo nujno postavil meje oboroževalni tekmi. Prav zaradi njega alternativa, ki stoji pred človeštvom, ni več samo: mir ali atomski samomor, temveč čedalje bolj: plodno sodelovanje za skupni napredek ali pa uničenje človeške civilizacije. Z nadaljnjim napredkom bo ta dilema postajala čedalje jasnejša, odločanje v njej pa bo vedno bolj očitno izbiranje med dolžnostjo ali zločinom.

ROJSTVO VSEMIRSKE DOBE

Napredek znanosti in tehnike se tudi neposredno očituje s svojimi političnimi posledicami — in to tembolj v svetu, kjer igra blokovska razdeljenost še veliko vlogo. Tehnični napredek ima namreč vendarle še v veliki meri obliko vojaškega tekmovanja med obema blokoma. Zato imajo tudi reakcije na prve začetke vsemirske dobe po raznih deželah različen priokus in tudi ne kaže, da bodo povsod in takoj krenile na tisto pot, ki je edino mogoča.

A čeprav se je prvi umetni satelit pojavil v okviru medblokovske vojaške tekme in čeprav večinoma nanj tudi tako gledajo, njegovo rojstvo vendar ni bilo krvavo, kot je bil nastanek atomskega veka. Prav tako prvi sateliti — v času, ko nastaja ta pregled, krožita že dva okrog Zemlje — niso vojaška, temveč znanstvena sredstva, izstreljena v okviru geofizikalnega leta, največje mednarodne znanstvene manifestacije po ženevski konferenci o miroljubni uporabi atomske energije. Njihov pomen je v tem, da je človeštvo predrlo lupino, ki ga je doslej priklepala na naš planet. Poleti na Luno, na Mars, na Venero - in še in še se odpirajo perspektive za prihodnost.

Danes seveda še nismo tako daleč. Ne le to — danes moramo računati tudi z drugačnimi kvalitetami raket, ki izstreljujejo umetne lune. Poleg tega v blokovskih razmerah ni vseeno, kje se je najprej posrečil ta veliki znanstveni korak. Vprašanje ravnotežja sil je namreč še vedno zelo važen element svetovnega položaja.

Predvsem je prvi satelit poletel iz Sovjetske zveze, za katero so doslej v svetu na splošno sodili, da njena znanstvena in tehnična raven zaostaja za zahodno, zlasti za ameriško. Še pred nekaj leti so bili Amerikanci pripravljeni iskati »krivca« za vsak sovjetski napredek na atomskem področju edinole v vohunstvu in so zaradi tega skrivali svoje izsledke celo pred najbližnjimi zavezniki. Za geofizikalno leto so v Ameriki pripravljali izstrelitev umetnih satelitov in so z dokajšnjo skepso sprejeli vesti iz ZSSR, da se tudi tam ukvarjajo s podobnimi načrti. Skratka, verjeli so v svojo tehnično premoč, čeravno jih je stari lisjak Churchill že pred leti opozarjal, koliko večja je skrb za izobrazbo tehničnega kadra v Sovjetski zvezi. Zdaj se je pokazalo, da je prvi sovjetski satelit osemkrat težji od ameriškega načrta in da leti skoro trikrat više — drugi »sputnik« pa je celo znatno večji in leti še mnogo više. Ko se satelit loči od zadnje rakete, zadostuje že napaka ene same ločne stopinje v njegovi smeri, da se poskus ponesreči. V vojaški govorici pomeni to, da imajo Rusi gotovo tudi medcelinske raketne izstrelke in da jih znajo zelo precizno usmerjati. Ameriški poskusi na tem področju, vodeni po treh tirih pri vojski, mornarici in letalstvu, doslej niso dali zadovoljivih rezultatov.

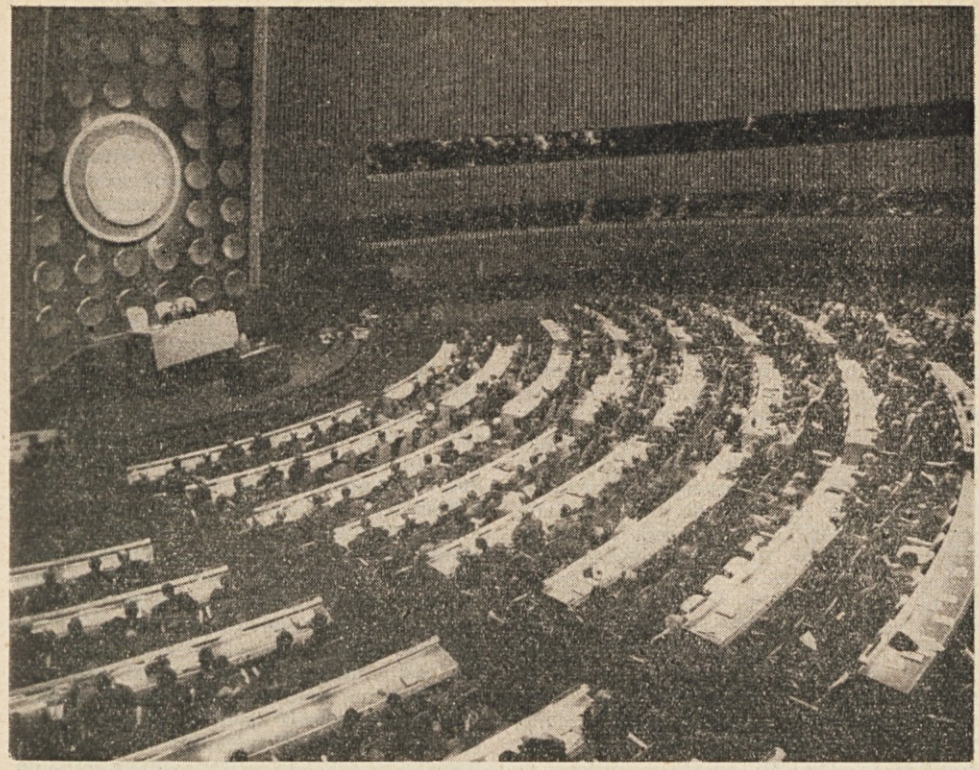

Zasedanje Glavne skupščine v New Yorku ob 11-letnici organizacije Združenih narodov

Ameriška povojna politika je dobila svojo smer v času atomskega monopola. Kasneje, ko monopola ni bilo več, je sicer doživela nekatere revizije, a še vedno je slonela na predpostavki tehnične nadmočnosti. Politika vojaških paktov, oporišč po vsem svetu in kopičenja strateških orožij, skratka, politika »zajezovanja« je otrok te predpostavke. Izstrelitev umetnega satelita v ZSSR je torej pomenila močan udarec po osnovah ameriške politike, saj je očitno, da nadmočnosti, na kateri je slonela, ni več. Kot je Moskva morala spremeniti zavoženo stalinsko politiko hladne vojne, tako se danes resno postavlja vprašanje temeljite revizije ameriške politike. Seveda to ni proces, ki je opravljen od danes na jutri, posebno če je zagrenjen z nekaj bridkimi psihološkimi pilulami in če poleg tega ustvarja nelagodje pri nekaterih manjših partnerjih, ki se bojijo za svoje preostale kolonialne in podobne pozicije v pogojih splošnega pomirjenja.

Vendar pomeni rojstvo vsemirske dobe še nekaj več — dokazuje namreč nesmiselnost vsake politike, ki računa z lastno premočjo in jo izkorišča kot politično sredstvo, pa tudi nesmiselnost tekmovanja za premoč. Takšna tekma se lahko izrodi samo v nenehno osciliranje jezička na tehtnici zdaj na to, zdaj na ono stran — obenem pa utegne mimogrede sprožiti splošno katastrofo. S tem pa postaja tudi oboroževalna tekma nevzdržna in brezperspektivna. Kljub temu kažejo prvi znaki, da se namerava Zahod spustiti v takšno nesmiselno tekmo, v tem času pa okrepiti svoje pozicije z bolj strumno strnitvijo že razrahljanih vrst. Politični uspeh takšnega znanstvenega napora se zdi dvomljiv — a če naj bo vsaj tehnično uspešen, bo terjal obsežno koordinacijo in s tem rušenje mnogih pregraj, ki so doslej najbolj preprečevale porajanje novih družbenih oblik. Ne vodi vsak proces tja, kot hoče tisti, ki ga je sprožil.

Ne glede na to pa drži, da atomsko in raketno oboroževanje ne nudi nikomur več varnosti, temveč le povečuje splošno nevarnost za vse.

NUJNOST RAZOROŽITVE

Tako se nam razorožitev pokaže ne le kot nekaj koristnega, kot sredstvo proti vojni nevarnosti, temveč kot nekaj nujnega, kot vprašanje, ki je zares dozorelo za rešitev. To je tem bolj očitno, če pomislimo tudi na drugo plat oboroževalne tekme — na ogromne vsote, ki zaradi oboroževanja obremenjujejo državne proračune in narodna gospodarstva in škodljivo vplivajo na celotni svetovni gospodarski sistem. Ta negativni vpliv se odraža čedalje bolj in to prav v tisti meri, v kateri se svetovno gospodarstvo oblikuje v eno samo celoto.

Zaradi vsega tega je razumljivo zanimanje vseh držav, malih in velikih — predvsem pa tistih, ki se same ne oborožujejo, a najbolj čutijo negativne posledice oboroževalne tekme — za vprašanje razorožitve. To zanimanje je prišlo bolj kot kdajkoli poprej do izraza na jesenskem zasedanju Glavne skupščine Združenih narodov. Izredno močno so se tu pokazale tendence, da bi povečali število držav, ki v ožjem krogu razpravljajo o razorožitvi, kar pomeni z drugimi besedami, da bi tudi podrobne razorožitvene razgovore odvzeli izključni kompetenci velesil. Posebno močno podporo je doživel jugoslovanski predlog, ki skuša najti srednjo pot med različnimi predlogi in ustvariti praktično osnovo za njihovo zbliževanje.

Ožji razorožitveni pododbor, ki je doslej konkretno obravnaval razne predloge, se je sestal več kot stokrat, vendar ni dosegel nobenega konkretnega rezultata. Delegati ZDA, ZSSR, Velike Britanije, Francije in Kanade, ki sestavljajo pododbor, so v marsikateri točki ugotovili veliko podobnost mnenj, praktični rešitvi pa se niso približali niti v vprašanjih, kjer so stališča pravzaprav enaka (na primer zmanjšanje števila oboroženih sil, klasične oborožitve in vojaških proračunov), ker so se poleg konkretnih načrtov pojavljali razni politični predlogi in pogoji. Do določenega izraza so prišle tudi tendence, ki nasprotujejo mednarodni pomiritvi, in zaviralno vplivale na delo razorožitvenega pododbora. Predvsem pa je treba neuspeh razgovorov v londonskem Lancaster Housu pripisati dejstvu, da so se v pododboru kosali interesi velesil, ki pogosto niso v skladu s splošnimi interesi in željami človeštva. Zato bi navzočnost predstavnikov drugih držav v pododboru vnesla upoštevanje širših interesov in odigrala vlogo pozitivnega katalizatorja.

Razorožitvena razprava v Glavni skupščini še ni zaključena; od njenih sklepov bo v veliki meri odvisen nadaljnji razvoj razgovorov o prenehanju oboroževalne tekme. Vsekakor pa je tudi že debata v OZN stopila v senco umetnega satelita.

Druga plat razorožitvenega vprašanja je, kot smo že omenili, mednarodna skrb za razvoj zaostalih področij. Tu ne gre samo za dolžnost do dežel in narodov, ki so brez lastne krivde zaostali za vodilnimi. Skrb za napredek teh področij — ki obsegajo večino zemeljske oble — narekuje tudi skladen razvoj svetovnega gospodarstva, obenem pa jo terjajo interesi miru, zakaj nasprotja med gospodarsko razvitimi in nerazvitimi državami so med glavnimi vzroki današnje nestabilnosti na svetu. A tudi na tem področju ni napredka brez vztrajnega premagovanja odpora velesil, ki bi hotele obdržati zase nadzorstvo nad to pomočjo kot sredstvo svoje politične in gospodarske ekspanzije. To nasprotje je tem bolj razumljivo, če pomislimo, da je veliko število novih neodvisnih držav nastalo na razvalinah starih kolonialnih imperijev. Na letošnjem zasedanju gospodarskega in socialnega sveta v Ženevi se je boj med obema težnjama zelo jasno pokazal. Zmagalo je napredno stremljenje po široki mednarodno organizirani akciji za pomoč v okviru OZN ob izključitvi kakršnega koli monopola te ali one velesile ali kolonialne sile.

Načelno vprašanje kolektivnega reševanja velikih mednarodnih nalog se je pojavilo tudi na ustanovni konferenci mednarodne agencije za atomsko energijo na Dunaju. V tej ustanovi, ki naj bi skrbela za miroljubno uporabo tega velikega odkritja človeškega uma, so še dokaj močno vkoreninjene blokovske tendence, kar je tem laže, ker so njihovi nositelji prav one države, ki največ pomenijo na atomskem področju. A kljub tem pomanjkljivostim pomeni dunajska konferenca spodbuden začetek.

NEODVISNOSTI NI MOGOČE NIKOMUR KRATITI

Značilen primer za trenja, ki nastajajo zaradi teženj velesil po razširjanju političnega in gospodarskega vpliva, ko zadevajo ob odpor narodov, ki žele pridobiti ali ohraniti neodvisnost, je položaj na Sred-

njem vzhodu. Proti koncu leta 1956 so se ta trenja izrodila v oborožen spopad, ker se dve nekdanji kolonialni veliki sili, Francija in Velika Britanija, nista mogli sprijazniti z izgubo »tradicionalnih« pravic. S svojo nepremišljeno akcijo sta spravili svet na rob velike nevarnosti, a po zaslugi odločnega ravnanja Združenih narodov je bila kriza premagana. Sueška pustolovščina je stala življenje Edenovo vlado v Angliji, v Franciji pa je še bolj zaostrila težave, ki jih povzroča trmasto vztrajanje na kolonialističnih pozicijah. Vendar avantura ni bila brez kvarnih posledic tudi za Srednji vzhod. Ni povzročila le materialno razdejanje, temveč je še bolj razrvala odnose med arabskimi državami in Izraelom in obenem odprla vrata za prenašanje blokovske tekme na to področje, ki krije v svojih nedrjih toliko nafte.

V »praznino«, ki je nastala s skoraj hipnim razsulom angleškega in francoskega vpliva, so vskočile ZDA z »Eisenhowerjevo doktrino«, ki je skušala s poenostavljenim geslom: Kdor ni z nami, je proti nam! spraviti celotno področje v sklop zahodnega bloka. Uresničevanje te namere je naletelo na težave, ki jih je ameriška politika skušala obiti z razdvajanjem arabskih držav. Ko se je zdela arabska enotnost že razbita, se je sprožil nenaden pritisk na Sirijo, ki je skupno z Egiptom glavni zagovornik izvenblokovske politike na Srednjem vzhodu. Tu je arabska enotnost nenadoma spet »oživela«; premagati je ni mogla niti ameriška podpora najbolj zaostalim silam tega področja, ki se bojijo družbenega napredka in so se zato pripravljene vezati s tujimi interesi. Taktično precej nespretni blokovski poseg na Srednji vzhod ni doživel uspeha, ustvaril pa je dokaj napet položaj, ki še ni pomirjen.

Politika kolonialnih metod ni dosegla uspeha niti na Cipru, kjer je guverner Harding (znan iz prvih povojnih let tudi iz Trsta) uvedel politiko vešal. Nadškof Makarios, voditelj ciprskega gibanja za neodvisnost, se je vrnil iz izgnanstva na Indijskem oceanu v Grčijo, čeprav na Ciper še vedno ne sme. Zadnji dokaz neuspeha Hardingove politike trde roke pa je njegova odstavitev. Morda bo odslej tudi politična rešitev ciprskega vprašanja lažja, čeprav so se nasprotja med Grčijo in Turčijo medtem toliko zapletla, da so perspektive njunega medsebojnega zbližanja precej zameglene. Pač pa je ciprska kriza omogočila Grčiji zavzemanje mnogo bolj elastičnih stališč v mednarodni politiki, kot bi bilo všeč njenim atlantskim zaveznikom. A prav ta bolj sproščena politika grške vlade je omogočila njeno res tesno sodelovanje in razumevanje z Jugoslavijo. Dokaj drugačna je politika Turčije, tretjega partnerja v bal-

Rasisti v ZDA so sprožili novo gonjo proti črncem. Krdelo podivjanih belih študentov zasmehuje črnsko študentko in profesorja pred univerzo za črnce v Hardingu v Severni Karolini

Rodoljubi v Alžiru in Tunisu nadaljuje svojo osvobodilno borbo proti francoskim kolonialnim okupatorjem ob moralni podpori vsega demokratičnega sveta

kanskem paktu, katerega delavnost je prav zaradi tega precej omrtvičena.

V zahodnem delu Sredozemlja se nadaljuje odpor Alžircev proti francoski nadvladi. Odpor traja že tretje leto in prav nič ne kaže, da bi pojenjal, kljub vztrajnemu prizadevanju francoske vlade in krajevnih oblasti v Alžiru, da bi ga s silo zatrle. Politika »čiščenja« — ali »pomirjevanja« — je doslej edinole metala francoske vlade, odpor pa se širi in alžirsko vprašanje spravlja Francijo v vlogo obtoženca pred OZN.

FRANCOSKA AGONIJA

Alžirska zadeva kvari nadalje francoske odnose s Tunizijo in Marokom, ki jima je Pariz v zadnjih letih z dovolj daljnovidnosti priznal neodvisnost. Ker se je začela gibati tudi francoska Ekvatorialna Afrika, visi vsa »francoska prisotnost« v Afriki na sila tanki nitki. Te nitke ne načenja samo boj domačega prebivalstva za neodvisnost, temveč tudi ta ali oni atlantski zaveznik, v prvi vrsti ZDA. Tik pred padcem je zadnja, Bourgés - Maunouryjeva vlada še na široko odprla tujemu kapitalu vrata do Sahare, kjer so že po dosedanjih približnih ugotovitvah globoko pod puščavskim peskom velike zaloge dragocene nafte. Tako se na tem področju prepletajo najraznovrstnejši gospodarski interesi — od pičlih fickov francoskega kolonista v Alžiru in malomeščanskega rentnika doma pa do petrolejskih milijonov. Ves ta splet otežuje politično rešitev vprašanja, ki grozi, da se bo za Francijo spremenilo v drugo Indokino.

Položaj v Franciji je šolski primer zlih posledic zastarele kolonialne politike za lastno državo. Alžirska vojna, ki stane državo milijardo frankov na dan, je pognala Francijo v gospodarsko in politično slepo ulico. Vlade se menjujejo in gospodarijo le, dokler se ne lotevajo resnih problemov. Vprašanje, kdo naj plača račune za kolonialno vojno, se je razraslo v politično skoraj nerešljiv klobčič, ob katerem frčijo vlade, komaj se ga lotijo; napačno razumevanje »nacionalnih interesov« pa sili naprednejše sile, v prvi vrsti socialiste, na popuščanje pred ofenzivo desnice. V tem politično nestalnem in zmedenem položaju se množijo socialni pretresi — velike stavke in množične demonstracije, ki so v oktobru

zahtevale tudi smrtne žrtve. Pri tem ni trenutno na obzorju prav nobene perspektive za rešitev. Napredne sile so razcepljene — med komunisti in socialisti zija globok prepad, sami socialisti pa niso enotni in deloma podpirajo kapitulantsko politiko vodstva stranke, deloma jo brez uspeha poskušajo spremeniti in prilagoditi stvarnemu položaju.

Na zunanjepolitičnem področju je Francija izginila kot resnejši činitelj v mednarodnem življenju; vsa njena akcija je v glavnem le še obramba pred obtožbami zaradi Alžira. Obenem čedalje bolj zaostaja, gospodarsko in politično, za državami, ki jih sama šteje za svoje tekmece. Predvsem za Nemci. Tak položaj ustvarja Franciji tudi trenja s pokroviteljsko Ameriko, ker resno zavira načrte o evropskem združevanju.

Sicer pa tudi v Parizu — kot skoraj povsod — razumejo evropsko združevanje po svoje. Ker je vsa francoska politika postavljena na alžirski imenovalec, ker ji torej gre predvsem za ohranitev posesti in koristi v Afriki, naj bi tudi »mala Evropa« služila temu cilju. Zaradi tega in zaradi mnogih drugih vzrokov so nastala med pogajanji o skupnem evropskem tržišču dokajšnja nesoglasja, ki so bila formalno sicer premostena, v bistvu pa so še dokaj nerazčiščena. Sicer pa so kasnejši francoski varčevalni ukrepi odložili izvajanje rimskih sporazumov o evropskem tržišču, medtem ko se je Velika Britanija, ki se noče odpovedati svoji imperijski vlogi in položaju tretjega v društvu velikih, pojavila z načrtom trgovinske cone, pri katerem je integracijska ost znatno odbita.

NEMČIJA NA STARI POTI

Med najbolj vnete zagovornike »evropskega združenja« sodi Adenauerjeva Nemčija — poleg uradne Italije in, seveda, washingtonskih botrov. Kot gospodarsko najmočnejši partner v skupnem tržišču ima tudi lepe možnosti, čeprav na drugi strani nekateri nemški gospodarstveniki opozarjajo, da utegne solidna zahodnonemška marka služiti kot zdravilo za popravljanje betežne francoske in italijanske valute.

Delavska in napredna gibanja v deželah »male Evrope« so večinoma zavzela negativno stališče do združevalnega procesa — morda celo malce preveč negativno, če pomislimo, da je združevanje končno normalen razvojni pojav v svetovnem gospodarstvu in da gre predvsem za to, kako in na kakšnih osnovah naj se izvede. Osnove sedanjega združevalnega procesa izhajajo na eni strani iz gospodarske in razvojne nujnosti in bodo delovale ne glede na želje sedanjih avtorjev male Evrope, po drugi plati pa so kajpa močno pobarvane s klerikalnimi tendencami in z interesi velikih finančnih in industrijskih skupin. Za delavska gibanja se torej verjetno bolj postavlja problem njihovega združevanja in skupnega nastopa proti negativnim aspektom združevalnega procesa. Za sedaj pa opažamo le poskuse širšega, mednarodnega povezovanja delodajalcev, medtem ko so delavska gibanja razcepljena pogosto celo v posameznih deželah, kaj šele na celotnem področju.

Napadalne delodajalske tendence so — razen v Franciji, kjer zaradi posebnih razmer povzročajo že kar notranji razkroj — posebno močne v Zahodni Nemčiji in Italiji. V Italiji se njihov vpliv pozna predvsem na znotraj, medtem ko se v Zahodni Nemčiji močno izražajo v togi, preživeli zunanji politiki, ki so jo podprli tudi rezultati septembrskih parlamentarnih volitev. Osnovno v zahodnonemškem stališču je zahteva, da so velesile dolžne meni nič tebi nič priključiti Vzhodno Nemčijo k bonnski republiki. Neživljenjskost tega stališča je na dlani — pa tudi njegova nevarnost, če pomislimo, kako kočljiv in važen za ves razvoj v Evropi je položaj v Nemčiji. Na tej najbolj ranljivi stični točki med obema blokoma se razvijajo tendence, ki utegnejo še zelo škodljivo vplivati na sicer nujni proces mednarodne pomiritve in sporazumevanja. Sterilno Adenauerjevo vzhodno politiko napadajo tudi v sami Nemčiji, ker se vedno bolj oddaljuje od realnosti in poskuša trmasto posiljevati stvarnost.

Do kakšnih meja so se že povzpele te tendence, ki po svoji gospodovalni naravi niso nič novega v nemški zgodovini, je pokazal primer prekinitve diplomatskih stikov z Jugoslavijo zaradi beograjskega priznanja vzhodnonemške vlade, ali bolje, zaradi nepokoravanja bonnskemu diktatu. Ker za Adenauerja Vzhodne Nemčije kot države ni, je tudi drugi ne bi smeli imeti za državo. Morda je Bonn s tem za nekaj časa zavrl proces priznavanja pankowske vlade po drugih državah — toda za koliko časa? Sicer pa tudi kancler ne more predaleč od realnosti, kar dokazuje že polovičarska narava njegove prekinitve z Jugoslavijo, ki se je pravzaprav omejila na raz-

bitje diplomatskih stikov, pustila pa je neokrnjene konzularne in gospodarske odnose.

Nemčija, kjer si je Adenauer pridobil absolutno večino v parlamentu, utegne povzročati še sive lase marsikomu, ki se zavzema za izboljšanje odnosov v Evropi. Pa tudi na širšem mednarodnem področju — na primer v vprašanju razorožitve — je bila očitna njena nič kaj pozitivna vloga oznanjevalca hladne vojne in nasprotnika pomiritve. Sicer pa se usmerjajo po tej poti vsi tisti, ki si prizadevajo za ohranitev zastarelih družbenih odnosov v lastnih deželah in za uveljavljanje preživelih metod v mednarodnem življenju.

ISKANJE IN RAZČIŠČEVANJE

Skozi Nemčijo teče najobčutljivejša meja med obema blokoma. Zaradi trdoživosti blokovske politike, zlasti pa zaradi posebnih interesov, ki se boje pomirjenja, v letu 1957 na tej meji ni bilo mogoče opaziti bistvenega izboljšanja. Nasprotno, lanski madžarski dogodki so omogočili nasprotnikom pomiritve določeno zaostritev blokovskih nasprotij, kot dokazuje med drugim pogrevanje madžarske diskusije kot uvod v jesensko zasedanje Glavne skupščine OZN. Vendar bi morda že lahko rekli, da se je težišče obrnilo v drugo smer — na tekmo v pridobivanju izvenblokovskih držav za te ali one postavke. Na zadržanje teh držav pa vsekakor v največji meri vpliva razvoj znotraj obeh taborov in njuna politika. Kot je mogoče trditi, da ZDA s svojim neokolonializmom, izraženim na primer v »Eisenhowerjevi doktrini«, niso imele sreče, tako bi lahko rekli, da je proces destalinizacije v ZSSR ugodno vplival na njene odnose z državami izven blokov. Ta proces je med drugim omogočil pogosto skladnost medsebojnih stališč v nekaterih važnih zunanjepolitičnih vprašanjih.

Proces likvidacije stalinizma — in vsi vemo, kako širok je ta pojem, da ga ni mogoče odstraniti kar čez noč — se je nedvomno nadaljeval, čeprav gotovo ne brez kriz in ovir. Med glavne mejnike na tej poti sodi politična likvidacija najvidnejših glav stare Stalinove garde — Molotova, Kaganoviča in nekdanjega Stalinovega osebnega tajnika Malenkova. Sama resolucija CK KP ZSSR o tem vprašanju vsebuje odločno obsodbo stalinske politike hladne vojne in uporabljanja politike sile. Zaradi tega je posebno ugodno odmevala v

Napetost na Srednjem Vzhodu. Predsednik Sirije Kuwatly na obisku pri Naserju v Kairu

državah, ki so izven tekme med blokoma in jim je ohranitev miru glavni interes. Ta deklaracija je tem važnejša, ker so ji kmalu sledila poročila o velikem sovjetskem tehničnem napredku. Pač pa je stereotipno motivirana odstranitev maršala Žukova povzročila dokajšnjo nejasnost.

Zelo zanimiv je razvoj politike »tisočih cvetov« na Kitajskem, kjer skušajo najti čim bolj ustvarjalno in svojim razmeram prikladno pot v hitrejši razvoj družbenih odnosov. Vendar se mora Kitajska še vedno boriti s precejšnjimi težavami, zlasti zaradi vsiljene politične in gospodarske izolacije od lepega dela sveta. Kitajska, država s 600 milijoni prebivalcev, še vedno nima zastopnika v Združenih narodih, kjer nastopa v njenem imenu predstavnik Čangkajškovega režima, ki je že zdavnaj izgubil vsak stik s kitajsko stvarnostjo. Da bo ironija popolna, ima Čangkajškov delegat celo pravico veta v Varnostnem svetu, s tem pa znaten vpliv na odločanje o velikih svetovnih vprašanjih.

Odsotnost Kitajske je velika praznina, ki zija v zgradbi Združenih narodov, čeprav smo že v uvodu poudarili, da je OZN

naredila precejšen korak k zaželeni univerzalnosti. Toda prav azijsko zastopstvo v svetovni organizaciji bo še bolj šepalo, če bosta sprejeta Južni Vietnam in Južna Koreja, torej zahodno usmerjena dela dveh razdeljenih držav. Ker blokovska usmerjenost gotovo ne sme biti legitimacija za vstop v OZN, bi to utegnil biti tudi zelo neroden precedens za odločanje o mnogo važnejši zadevi — namreč o Nemčiji. Z zadovoljstvom pa lahko glede Daljnega vzhoda ugotovimo, da v tem letu ni bil več nevarno žarišče nemirov in vojn kot skoraj ves povojni čas. Osamosvojitev velikega dela azijskih držav in njihova neodvisna politika sta pri tem gotovo odigrali važno vlogo.

IN ZA NAPREJ?

Po navadi sledi vsakemu kritičnemu pregledu nekega preteklega obdobja tudi pogled v prihodnost. Preroško delo je danes pravzaprav dokaj težaško, poleg tega pa so v uvodu naštete osnove sedanjega mednarodnega razvoja. Seveda so to le grobe črte, dan za dnevom pa vidimo, koliko silnic se prepleta v današnjem svetu in kako nepričakovani utegnejo biti trenutni rezultati njihovega medsebojnega vplivanja.

Vendar v današnjem času ni več neosnovana ali preveč optimistična trditev, da se je vojna nevarnost zmanjšala in da se perspektiva miru čedalje bolj utrjuje. Rekli smo že, da je to edina alternativa, če si človeštvo noče privoščiti kolektivnega atomskega samomora. Videli smo tudi, da je v zadnjih letih nekajkrat nevarno zaplamtelo, pa je svet vendarle našel dovolj treznosti, da je bila nevarnost premagana. Gotovo pa to še ne pomeni, da bo pot do miru gladka, saj smo tudi v tem pregledu opozorili na sile, ki jim ni do pomiritve in ki se igrajo z ognjem. Politika »hoje na robu prepada« ima še vedno močne privržence, in tudi dogodki, ki sami po sebi nakazujejo pot k mirnemu sožitju, lahko začasno okrepijo njihove vrste. Boj za mir je torej v osnovi boj proti tem silal — ne toliko boj z deklaracijami in mirovnimi gesli kot boj proti njihovim družbenim pozicijam, boj za krepitev naprednih sil in njihovo čim tesnejše sodelovanje.

To je pravzaprav edina realna perspektiva miru.

(Zaključeno 3. novembra 1957).

Prebivalstvo Moskve slavi 40-letnico Oktobrske revolucije

MEDNARODNA ZAŠČITA MANJŠIN

Dr. Lavo Čermelj

Manjšine, mišljene so predvsem etnične in jezikovne manjšine, obstajajo, odkar obstajajo države. Postale pa so problem šele s francosko revolucijo. Tedaj porajajoči se nacionalizem je postavil kot ideal nacionalno enotno državo. Iz konflikta med tem idealom in realnostjo obstoja drugih etničnih in jezikovnih skupin na istem ozemlju pa se je rodil problem manjšin.

Po svojem bistvu je predvsem predmet domače politike in notranje ureditve države. Toda čestokrat skušajo večinski narodi čimbolj kratiti pravice manjšinam ali jim celo odrekajo značaj manjšine in se zaradi tega v manjšinah porajajo težnje po odcepitvi ali po združitvi z matičnim narodom v sosednji državi. Zato se kaže potreba po mednarodni ureditvi položaja etničnih manjšin in po mednarodni kontroli nad ravnanjem z njimi. Tako vmešavanje v notranje zadeve države pa je bilo v ostrem nasprotju s splošno veljavnim pojmovanjem državne suverenosti. Zaradi tega je mogel problem manjšinske zaščite dobiti mednarodni značaj šele po prvi svetovni vojni. Z določbami mirovnih dogovorov in še bolj po praksi tedaj nastalega Društva narodov se je priznavala manjšinska zaščita, toda ne vsem manjšinam, temveč v glavnem samo nacionalnim manjšinam in še to samo v nekaterih državah, namreč v državah, ki so nastale na razvalinah prejšnje avstro-ogrske monarhije in Turčije, ter v baltiških državah.

Druge države, zlasti velesile, so odklanjale vsako obveznost nasproti Društvu narodov glede zaščite manjšin na svojem ozemlju, češ da je to potrebno za države, ki niso še dovolj zrele, da bi znale ravnati z manjšinami. Za druge pa je veljala samo želja, ki jo je izrazila resolucija, sprejeta na tretjem zasedanju Društva narodov 21. septembra 1922, da naj tudi države, katere niso prevzele nobene formalne obveznosti, nudijo manjšinam na svojem področju vsaj takšne pravice, kakršne predvidevajo dogovori, veljavni za druge države.

Prišla je druga svetovna vojna in z vso brutalnostjo uničila še tisto malo, kar je bilo v tem pogledu urejenega in zagotovljenega. Po končani vojni pa je, kakor sklepamo po izjavah raznih državnikov, prodrlo spoznanje, da je bila predvojna manjšinska zaščita krivična in preozko osnovana ter da bi jo bilo treba raztegniti na vse manjšine in na vse države, kjer take manjšine živijo. S tem je seveda dobil problem manjšinske zaščite čisto drugačno lice, kakor po prvi svetovni vojni. Zajel je čisto heterogene elemente in zadel na občutljivost držav, ki so se imele za vzvišene nad vsako mednarodno in sploh vsako obveznostjo glede manjšin na svojem ozemlju.

Rezerviranost teh držav do mednarodnega reševanja manjšinskih problemov se je avtomatično prenesla na Organizacijo združenih narodov, ki je nastala v oktobru 1945 kot nekakšna posledica predvojnega Društva narodov. Dejstvo je, da v ustanovni listini Združenih narodov ni nobene določbe o pravicah in zaščiti manjšin ter v njej sploh nikjer ni govora o manjšinah kot takih. Prav tako tudi resolucija, ki so jo sprejeli Združeni narodi na glavni skupščini 19. novembra 1946, ne omenja etničnih manjšin.

V okviru Združenih narodov je prevladovalo in prevladuje še vedno mnenje, da je že s splošnimi določbami o pravicah človeka ustreženo tudi zahtevam in potrebam manjšin. Toda manjšina ni matematična vsota posameznih individuov, temveč je, kakor je pravilno poudarjal predsednik predvojnih Kongresov evropskih narodnih manjšin, sedaj že ranjki dr. Josip Vilfan, kljub temu, da si ne more začrtati ostrih meja in nima trdne organizacije, živa realnost, torej neka nadindividualna enota.

Realnost manjšin in manjšinskih problemov niso mogli in niso smeli prezreti Združeni narodi. Prav problem manjšin je eden najvažnejših problemov, s katerim bi se morala ukvarjati ta organizacija. Zaradi tega ga Združeni narodi niso mogli gladko odbiti, temveč so ga morali pod silo razmer prevzeti v svoj delovni program.

Proučevanje tega problema so poverili posebni subkomisiji za boj proti diskriminacijam in za manjšinsko zaščito, ki pa je dejansko brez vsake moči. Dejstvo je, da po desetletnem obstanku te subkomisije niso v okviru Združenih narodov še mogli priti niti do definicije manjšine, kaj šele do izdaje konkretnih določb.

Čeprav se je subkomisija lotila dela z

najboljšimi nameni in tudi z veliko vnemo, je bilo njeno delo od začetka obsojeno na neuspeh. Položaj, ki so ga dali subkomisiji v hierarhiji Organizacije združenih narodov, že sam po sebi jasno priča, da niso želeli dejanske rešitve tega problema. Subkomisija ne sme neposredno občevati s posameznimi državami, prav tako tudi ne z generalnim sekretarjem ZN, temveč mora v vseh poslih ubirati hierarhično pot preko Komisije za človeške pravice do Ekonomskega in socialnega sveta in dalje do glavne skupščine. Pri neposredno nadrejeni komisiji za človeške pravice pa subkomisija ni našla pravega razumevanja za svoje predloge, nasvete in načrte. Saj je morala subkomisija zahtevati celo pritisk višjih instanc, da je komisija vzela v pretres njena poročila. Dejstvo je, da še danes ni sprejeta niti od nje predlagana definicija narodnih manjšin in da je odpadel celo silno skromni predlog subkomisije, da naj se manjšinam do končne rešitve manjšinskega problema zagotovi vsaj pravica do pouka v materinem jeziku in do rabe lastnega jezika na sodiščih, in še to samo dotlej, dokler je manjšina »pridna«.

Kadar ni komisija principialno zavračala predloge subkomisije, jih je označevala kot »prerane« ali »še nezrele« za končen sprejem.

Spričo vsega tega je upravičeno izjavil delegat ZDA v Ekonomskem in socialnem svetu, da je »bila subkomisija zato ustvarjena, da ne bi bilo treba Ekonomskemu in socialnemu svetu sprejeti nobenih učinkovitih ukrepov v zaščito manjšin«.

Naloga podkomisije je prav težavna in zamotana, saj zajame v povojni dobi problem manjšin poleg etničnih in jezikovnih manjšin še rasne in verske manjšine ter se razteza na vse kontinente sveta in ne samo na Evropo kakor v predvojnem času. Zaradi tega je podkomisija tudi tako težko mogla formulirati definicijo izraza »manjšina«.

V končni redakciji subkomisije se glasi:

1. Izraz »manjšina« se uporablja samo za ljudske skupine, ki niso dominantne in ki imajo ter želijo ohraniti svoje tradicije ali svoje ustaljene etnične, verske ali jezikovne značilnosti, po katerih se jasno ločijo od ostalega prebivalstva.

2. Manjšine naj bodo številčno dovolj pomembne, da lahko same ohranijo svoje značilnosti.

3. Manjšine se morajo pokazati lojalne do države, kateri pripadajo.

Tako določena definicija »manjšine« se nam zdi silno ozkosrčna in formulirana bolj za zavarovanje države pred manjšinami kakor manjšine pred samovoljnostjo države in večinskega naroda. Predlog zahteva namreč za priznanje manjšine zadostno številčno moč in stavlja kot pogoj, da morajo manjšine same želeti in zahtevati ohranitev svojih etničnih posebnosti in tradicij. S takim pogojem bi bile prizadete prav tiste manjšine, ki so zaščite najbolj potrebne, namreč tiste, ki so v takem položaju, da stvarno ne morejo izražati svoje želje in bi vsako njihovo prizadevanje v takem pogledu izzvalo samo val diskriminacij. Kot klasičen primer za to lahko služijo Slovenci, ki živijo v Beneški Sloveniji in so od leta 1866 pod Italijo, katera jim pa od prvega začetka odreka manjšinske pravice in jim celo oporeka značaj etnične manjšine in etnične skupnosti z njihovim matičnim narodom.

Povsem neumestna je tretja točka te definicije, ki izrecno zahteva lojalnost manjšine do države, ako hoče uživati manjšinske pravice. Taka določba ne predvideva zaščite manjšin pred diskriminacijami s strani večinskega naroda in države, temveč zaščito države pred manjšino. Ta določba bi dala državi in večini možnost, da po svoje interpretira pojem lojalnosti in tudi najbolj nedolžne zahteve manjšine proglasi za akt nelojalnosti.

V predgovoru k definiciji pojma »manjšina« pa je subkomisija vrinila odstavek, ki utegne biti zelo nevaren obstoju manjšin. Tam je namreč rečeno, da ni umestno oviati spremembe, kakršne nastajajo n. pr. po sodobnih komunikacijah, ki povzročajo hiter rasni, družabni, kulturni in jezikovni razvoj.

Po našem mnenju pa mora zaščita manjšine dati manjšini možnost, da ohrani teritorialni obseg svojega ambienta, ako hoče ohraniti svojo etnično in jezikovno bitnost. Vsaka sprememba ambienta, izvajana po določenem načrtu, dobi ne samo diskriminatorni, temveč celo genocidni značaj, kakor vidimo to posebno jasno v najnovejšem času v primeru planirane in forsirane industrializacije Bocna in Južnega Tirola sploh ter istočasnega preraščanja nemškega življa po sistematskem priseljevanju Italijanov iz drugih pokrajin Italije. Podkomisija je sicer v razlagi k predlagani definiciji jasno poudarjala, da gre pri manjšinah v pravem pomenu besede za dvoje: za boj proti diskriminacijam, ki jim odrekajo pravico do uživanja človeških pravic, ter za nekatere specifične pravice,

ki jim omogočajo ohranitev svoje posebnosti, vendar pa se je v njej premalo poudarjalo, da ne gre za pravico posameznih članov manjšine, temveč za pravice manjšine kot skupine. Zaradi tega bi bilo treba manjšinam razen pravic, ki jih lahko imenujemo individualne, kakor so pravice do rabe lastnega jezika pred oblastmi, v tisku, na zborovanjih, v cerkvi itd. ter pravica do šolanja v materinem jeziku, zagotavljati še skupinske pravice, tako pravico do primernega zastopstva v političnih in upravnih ustanovah, pravico do svobodnega gospodarskega razvoja, posebno pa pravico do ohranitve teritorialnega obsega svojega ambienta, pravico do razvoja lastne kulture ter pravico do kulturne povezanosti z matičnim narodom.

Spričo tega se ne smemo čuditi, da je kljub prizadevanju subkomisije Komisija za človeške pravice vnesla le prav skromne določbe glede manjšin v načrt Pakta o človeških pravicah, ali bolje v načrt obeh ustreznih paktov, kajti prevladalo je mnenje, da naj se ločijo državljanske in politične pravice od ekonomskih, socialnih in kulturnih. Vnesla je namreč v tem pogledu samo en člen v Pakt o civilnih in političnih pravicah. Ta se glasi:

»V državah, kjer so etnične, verske ali jezikovne manjšine, morajo imeti osebe, ki pripadajo taki manjšini, pravico, da skupno z drugimi člani njihove skupine uživajo lastno kulturno življenje, da izpovedujejo svojo lastno vero ali da uporabljajo svoj lastni jezik«.

Ta določba je vsekakor presplošna in preozka, da bi zadoščala svojemu namenu. Pomanjkljivost je tembolj občutna, ker pogrešamo analogno določbo tudi v načrtu Pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. Komisija za človeške pravice ni imela za potrebno niti to, da vnese v načrt Patka vsaj tiste skromne določbe o rabi jezika v šoli in pri sodnem postopku, ki jih je predlagala subkomisija kot zasilne prehodne mere, ker je bila mnenja, da ni mogoče določiti splošnih mer za zaščito manjšin, preden stopi v veljavo Pakt o človeških pravicah. V komisiji še vedno prevladuje mnenje, da je s splošnimi določbami o človeških pravicah že zadoščeno tudi potrebam manjšin. Odbijala je vse predloge za priznanje pozitivnih manjšinskih pravic, kakršne je od vsega začetka med drugimi zahtevala zlasti Jugoslavija. S stališča komisije je zahtevam po manjšinski zaščiti že ustreženo s členom 24 v načrtu Pakta o državljanskih in političnih pravicah, ki pravi:

»Vse osebe so enake pred zakonom. Zakon mora zabranjevati vsako diskriminacijo in mora jamčiti vsem osebam enako in učinkovito zaščito proti diskriminaciji na katerikoli osnovi, kakor rase, barve, spola, jezika, vere, političnega ali drugačnega mišljenja, narodnega ali socialnega porekla, imetja, rojstva ali kakega drugega stališča«.

Subkomisija je z motivacijo, da preden stopi v veljavo Pakt o človeških pravicah (iz katerega sta medtem nastala dva pakta), ni mogoče jasno določiti nove mere za zaščito manjšin, in upoštevajoč dejstvo, da tudi Splošna deklaracija o človeških pravicah izrecno ne predvideva pravice do uporabe manjšinskega jezika pred sodišči in pravice do pouka manjšinskega jezika na šolah, ki jih vzdržuje država, za boj proti diskriminacijskim meram in za zaščito manjšinskih pravic predložila Komisiji za človeške pravice predlog za resolucijo, ki naj to napoti dalje glavni skupščini. Predlog je predvideval prehodne določbe glede rabe jezika pri sodnih postopkih in glede pouka manjšinskega jezika na javnih šolah, to pod pogojem, da ga manjšine zahtevajo in da ta zahteva resnično izraža njihovo spontano željo.

Komisija za človeške pravice pa ni niti tega skrajno ozkosrčno formuliranega predloga podkomisije napotila dalje, temveč ga je vrnila subkomisiji v nadaljnje proučevanje.

Spričo tega ne moremo računati s tem, da bi se s Paktom ali s predvidenima dvema paktoma o človeških pravicah stvarno premaknilo z mrtve točke vprašanje manjšinskih pravic in da bi že tako dozorelo kakor drugo sorodno vprašanje, namreč vprašanje pravice narodov do samoodločbe. Proti glasovom za ohranitev kolonij interesiranih držav je bil sprejet sklep, da naj se v pakt vnese določba, da imajo vsi narodi pravico do samoodločbe ter da si lahko sami odredijo svoj politični položaj ter svobodno odločajo o svojem gospodarskem, socialnem in kulturnem razvoju in v zvezi s tem tudi določba, da so vse države, vključno tudi tiste, ki upravljajo nesamoupravna ozemlja ali jim je poverjena uprava nad kakim ozemljem, obvezane, da sodelujejo pri uveljavljenju in pri izvrševanju pravice narodov do samoodločbe. Čeprav so s tem besedilom v glavnem mišljene še obstoječe kolonialne države in ozemlja, ki jih upravlja tuj narod kot poverjenik, se vendar ne more zanikati sorodnost med pravicami naroda do samoodločbe in manjšinskimi pravicami. Težko je določiti

mejo med njimi. Juridično in posebno tudi politično sta to dve različni in ločeni stvari, logično pa sta tesno povezani druga z drugo.

Sovjetska zveza je kot principialni pristaš antikolonialnega gibanja stalno obravnavala manjšinske pravice in pravice samoodločbe kot dva tesno povezana problema. Od prvega nastopa na glavni skupščini ZN maja 1948 je Sovjetska zveza ponovno neposredno ali posredno postavila predloge, v katerih sta bila oba problema združena. Tako stališče Sovjetske zveze nujno izhaja iz njenega pouka o narodih, praktično pa je bilo v Organizaciji združenih narodov tudi izborno propagandno orožje proti zahodnim državam.

Toda Sovjetska zveza ni mogla pri tem računati na brezpogojno sodelovanje vseh antikolonialnih držav. Kajti kazalo je, da razni afriški in azijski narodi pač hočejo doseči svojo neodvisnost, da pa ne bi bili pripravljeni prevzeti nase obveznosti glede manjšin, ki bi ostale na njihovem ozemlju. Videli so tudi, da je vprašanje manjšinske zaščite pri Združenih narodih vse prej kakor priljubljeno, in so se zaradi tega bali, da ne bi tudi vprašanje samoodločbe narodov propadlo skupaj z vprašanjem manjšinske zaščite, ako bi bilo z njim združeno.

Od vsega začetka so bile proti združitvi obeh vprašanj tudi Združene države Amerike, ki se nikakor ne morejo otresti močno razširjene miselnosti, da imajo države pravico asimilirati manjšine. Takšno pravico države do asimilacije manjšin zagovarjajo tudi številne druge države, nekatere bolj odkrito, a druge bolj prikrito.

Zaradi tega ne moremo v doglednem času pričakovati rešitve manjšinskega vprašanja s strani najvišjega mednarodnega foruma, Organizacije združenih narodov. Vendar pa je s tem, da so sprejeli v načrt Pakta o človeških pravicah člen, ki priznava narodom pravico do samoodločbe, storjen velik korak naprej. Čeprav ne bodo tokrat vnesli v Pakt posebnih konkretnih določb o manjšinah in njihovih pravicah, smemo pričakovati, da bo s časom tudi temu problemu zadoščeno, bodisi z izpopolnjenim paktom o človeških pravicah ali s posebnim Paktom o manjšinah. Želeti pa moramo, da ne bi prišlo do tega prepozno, da ne bi medtem že ta ali ona manjšina postala žrtev sedanje asimilacijske politike države, v kateri živi.

Vendar, čeprav subkomisija ni mogla prodreti, lahko rečemo, z nobenim svojim predlogom ali načrtom, še ne smemo soditi, da je bilo njeno delo brezuspešno. Ne nazadnje ravno po prizadevanju subkomisije je postalo vprašanje manjšin eden najvažnejših problemov, s katerimi se morajo ukvarjati Združeni narodi.

Tako je generalni sekretariat Združenih narodov zbral obsežen material, ki naj bi rabil za formulacijo definicij »manjšine« in »manjšinske zaščite«, ter na iniciativo subkomisije poročila posameznih držav glede boja proti diskriminacijam in glede manjšinske zaščite na njihovem ozemlju. Priporočljivo bi bilo, da bi generalni sekretariat preskrbel tudi analogno zbirko poročil samih manjšin, podobno zbirki, ki jo je med obema svetovnima vojnama izdal sekretariat za kongrese evropskih manjšin.

Subkomisija je že na svojem zasedanju l. 1947 spoznala, da je uspešno delo glede manjšinske zaščite važno, da se odpravijo rasni, verski in podobni predsodki ter da je treba v tem pogledu vzgojno vplivati na ljudske mase in še posebno na mladino. Ekonomski in socialni svet je to nalogo poveril UNESCO.

Idealno bi bilo, ako bi ta akcija imela popoln uspeh in bi odpravila vse predsodke. S tem bi odpadle vse diskriminacije in tako bi bil ustvarjen teren za uvedbo manjšinske zaščite. Toda vse delo UNESCO in drugih organizacij v tem pogledu je in bo ostalo brez pravega uspeha, ako se ne posreči spremeniti stališče raznih listov in časopisov, ki s svojim pisanjem zastrupljajo ozračje in onemogočajo vsako konstruktivno delo na tem področju.

Čeprav, kakor izhaja iz njenih dosedanjih poročil, Organizacija Združenih narodov ne more še pokazati konkretnih uspehov, so vendar že podani začetki za pogoje, da se odpravijo težave in da se premaga upor, ki ga še vedno kažejo nekatere države proti splošno veljavni zaščiti nizacija združenih narodov nadaljuje svoje delo.

Po delovnem programu subkomisije, ki sta ga odobrila Komisija za človeške pravice in Ekonomski in socialni svet, lahko pričakujemo, da bo boj proti diskriminacijam in za zaščito manjšin v okviru Združenih narodov končno stopil iz faze primanjšin. Zato je nujno potrebno, da Orga- pravljalnih del v fazo konkretizacije že sprejetih načel in se bo delo odslej manj osredotočilo v sestavi raznih abstraktnih resoluciji in se bolj usmerjalo v izdelavo konkretnih sklepov in ukrepov. Podkomisiji so podalj_ali funkcijsko dobo do leta 1959. Ali naj bo tedaj res njeno delo že zaključeno? To bi bila naša želja in nedvomno tudi želja vseh manjšin.

KOROŠKI SLOVENCI v letu 1957

Dr. Julij Felaher

I.

OZEMLJE IN PREBIVALSTVO

Tako blizu so primorskim Slovencem koroški Slovenci, in vendar se med seboj premajo poznajo. Pred prvo svetovno vojno so bili medsebojni poslovni in gospodarski stiki, posebno Slovencev iz Bovca in okolice, iz Loga in iz Rezije ter od drugod na Primorskem s Koroško zelo živahni. Na drugi strani pa so številni koroški Slovenci, posebno iz Ziljske doline, hodili na delo in našli zaposlitev v krajih, kateri so po letu 1918 pripadli Italiji, tako na primer v rudniku svinca v Rablju, tovarni verig v Beli peči, v Trstu in drugod. Ti stiki so bili zaradi nove državne meje, ki je bila določena med Avstrijo in Italijo po prvi svetovni vojni, popolnoma prekinjeni.

Šele po drugi svetovni vojni so postali, posebno kulturno-prosvetni stiki, med primorskimi in tržaškimi ter koroškimi Slovenci bolj živahni in danes prihajajo številni slovenski gostje iz Primorja in Trsta v poletni sezoni kot letoviščarji in izletniki v deželo jezer in gorskih lepot na severu — na Slovensko Koroško.

Slovenska Koroška je oni del avstrijske zvezne dežele Koroške, ki leži vzdolž vzhodnega dela današnje italijansko-avstrijske državne meje na Karnskih Alpah ter sega do tromeje na Peči nad Podkloštrom v Ziljski dolini, kjer se stikajo državne meje Jugoslavije, Italije in Avstrije, nadalje vzdolž zahodnega dela jugoslovansko-avstrijske državne meje. Ta pokrajina, ki je s Slovenci strnjeno naseljena, je dolga 120 km, široka 10-40 km in meri 2155.53 km2. To je ozemlje, na katero se nanaša uredba provizorične deželne vlade Koroške o dvojezičnih šolah z dne 3. oktobra 1945, po kateri bi moralo na tem področju biti 109 dvojezičnih ljudskih šol, ako bi avstrijske šolske oblasti bile to uredbo v celoti izvajale.

Po avstrijskem uradnem ljudskem štetju iz leta 1951 je imelo to ozemlje 108.744 stalno prisotnih prebivalcev. Od teh jih je najmanj 80.000 Slovencev. V treh malih mestecih (Borovlje, Pliberk in Velikovec) in štirih trgih (Grebinj, Podklošter, Rožek in Železna Kapla) imamo nemške politične in sodne uradnike, sodnike, učitelje, železniške uradnike, davkarje, finančne uslužbence, orožnike, priseljene trgovce in privatne nameščence, kateri pa ne predstavljajo avtohtonega prebivalstva. Politična in sodna uprava, kakor sploh javna uprava, je bila od nekdaj in je še danes popolnoma nemška, kot pravilo pa je veljalo, da Slovence niso sprejemali ne v državno ne v sodno ali kakršno koli drugo javno službo ; dosledno so nameščali tujce iz nemškega ozemlja Avstrije.

Slovenska Koroška se deli v več predelov. Najvzhodnejši in največji je Podjuna s političnim in gospodarskim središčem v Velikovcu, zahodno od nje je dolina Drave pod Karavankami, katera se imenuje Rož s središčem Borovlje v Spodnjem in Št. Jakob v Zgornjem Rožu, severno od Roža so Gure, to je ozemlje med Dravo in Vrbskim jezerom, nadalje slovenska okolica Celovca, glavnega mesta Koroške. Slovenci pa segajo še danes tudi na ozemlje severozapadno od Vrbskega jezera do Osojskih Tur. Nadalje imamo še slovenski del Ziljske doline, ki sega od pritoka Zilje v Dravo južno, Beljaka pa do Šmohorja z žarišči slovenskega kulturnega življenja na Brnci in v Zmotičah v spodnjem delu, Bistrici in Zahomcu v srednjem ter na Brdu in v Melvičah v zapadnem delu doline.

Prebivalci treh glavnih predelov Slovenske Koroške govorijo svoja lepa slovenska narečja : podjunsko, rožansko in ziljsko, pri njih so se ohranila stara narodna izročila, starodavni običaji in koroške narodne pesmi, danes znane že daleč preko mejà Slovenske Koroške. Ohranile so se tudi čudovito lepe slovenske narodne noše : podjunska, rožanska in ziljska, katere pa oblačijo prebivalci le ob žegnih in drugih slavnostnih prilikah.

Ozemlje slovenskega dela Koroške, za katero velja uredba o dvojezičnem šolstvu z dne 3. X. 1945

II.

GOSPODARSKA IN SOCIALNA STRUKTURA SLOVENSKE KOROŠKE

Od nekdaj so državni in samoupravni organi slovensko ozemlje Koroške in gospodarske potrebe koroških Slovencev načrtno zapostavljali. To se je dogajalo vso dobo po prvi svetovni vojni do danes, pa tudi že v avstrijski monarhiji. Kadar koli so izvedli kako gospodarsko dejavnost na slovenskem ozemlju, ali podelili kako podporo ali subvencijo, je pri tem bilo v večini primerov zelo važno vprašanje, ali je istočasno služila tudi potujčevanju slovenskega prebivalstva. Zato je gospodarsko življenje Slovenske Koroške nezadostno razvito. Ker so bile istočasno zapostavljene tudi kulturne potrebe in šolstvo, je tudi privatna podjetnost Slovencev majhna. Tako prva (senžermenska) avstrijska republika kakor tudi druga (t. j. današnja po drugi svetovni vojni) je koroške Slovence poznala zelo dobro samo kot točne davkoplačevalce. Skoro vsa državna in druga javna sredstva in razni bogati fondi mednarodne pomoči, predvsem iz Marshallovega plana (ERP) po drugi svetovni vojni, so uporabili skoro izključno za investicije in pospeševanje gospodarskega razvoja nemškega dela dežele. Zato je slovensko ozemlje gospodarsko nerazvito, zanemarjeno in pretežno agrarnega značaja, posebno pa oni deli, kateri so zaradi svoje lege odmaknjeni od prometa.

Slovensko prebivalstvo Koroške pripada po veliki večini gospodarski skupini kmetijstva in gozdarstva ter s slednjima povezanim podeželskim obrtim. Največji del koroških Slovencev, posebno narodno zavednih, so mali in srednji kmetje. Povprečna velikost slovenske kmetije je med 15-20 ha, v izrazito gorskih občinah pa do 50 ha večinoma gozdne in planinske površine. Od skupaj 62 občin, kolikor jih šteje Slovenska Koroška, jih je 10, v katerih prevladujejo mali kmečki obrati, ki jih obdelujejo skoro izključno družinski člani posestnikov ter razmeroma malo število kmečkih delavcev. V teh občinah odpade od 100 zaposlenih 70-96 ljudi na kmetijstvo in gozdarstvo, 1-23 na obrt in industrijo in 3-10 na osebne službe. Nadaljnjih 20 občin je prav tako še prištevati k pretežno kmečkim občinam, čeprav je odstotek v obrtni in industrijski dejavnosti ter v osebnih službah zaposlenih znatno višji kot v prej navedenih desetih občinah ter tudi število nesamostojnih večje. Nekatere teh občin (štiri) pošiljajo zaradi bližine Celovca odvečno kmečko delovno silo na delo v obrt in industrijo glavnega mesta Koroške. V teh 20 občinah odpade od 100 zaposlenih ljudi 56-69 na kmetijstvo in gozdarstvo, 17-34 na obrt in industrijo, 7-17 na osebne službe. To so tipične kmečke občine s kmečko obrtjo. Nadalje imamo nekatere občine, v katerih ostanejo samo v kmetijstvu zaposleni prebivalci doma, pripadniki drugih poklicnih skupin, kateri so skoro enako močni kakor število kmetov, pa odhajajo dnevno na delo v obrt in industrijo sosednjih razvitih gospodarskih središč izven svojih občin in se dnevno zopet vračajo domov. Končno imamo še 7 občin, pri katerih je privlačnost sosednjih obrtno in industrijsko razvitejših krajev tako močna, da se je v njih občutno zmanjšalo število v kmetijstvu zaposlenih, kateri so iskali in dobili zaposlitev v obrti, industriji in osebnih službah, kar pa skoraj ni spremenilo značaja občin, ker zapušča večina teh v drugih poklicih zaposlenih dnevno svojo domačo občino, ker dela v poklicih izven nje. Zopet druge občine imajo močno razvit tujski promet, posebno one ob Vrbskem jezeru ; v teh občinah je število kmetov in samostojnih padlo, povečalo pa se je število zaposlenih v osebnih službah, tako da ostanejo razpoložljive delovne sile v domači občini zaposlene. Posebej je še omeniti občine, v katerih razen v kmetijstvu doma ni mogoče v večji meri zaposliti prebivalstva, ki pa imajo ugodno lego bodisi v bližini industrijskih krajev ali mest in ugodne prometne zveze za odhod na delo. Tako na pr. posega mesto Beljak daleč v svojo slovensko okolico in imamo iz šestih slovenskih podeželskih občin močan odhod delovne sile v center Beljak, tako da je v teh občinah od 100 zaposlenih ljudi komaj 33-51 zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu, 27-40 v obrti in industriji in 22-27 v osebnih službah. Isti pojav vidimo tudi pri slovenskih občinah v okolici Celovca. Tako imamo na pr. v občini Vetrinj pri Celovcu od 100 zaposlenih samo 19 zaposlenih v kmetijstvu, 53 v obrti in industriji in 28 v osebnih službah; več kot polovica vseh zaposlenih odhaja torej v mesto Celovec.

Končno moramo na tem mestu omeniti še dve izrazito obrtno-delavski občini, kot sta to mestece Borovlje in trg Železna Kapla in tri obrtna, trgovska in upravna središča z najmanjšim odstotkom kmečkega prebivalstva, kakor so to malomeščanska središča Pliberk, Velikovec in Vrba.

Za kmeti sledi druga številčno zelo močna skupina slovenskega prebivalstva, ki jo predstavljajo delavci. To tvorijo člani družin srednjih in malih kmetov, nadalje tako imenovani kajžarji in poklicni ročni delavci. Vsi ti so zaposleni v skoro izključno nemških industrijskih podjetjih ter v pretežni večini nemških obrtnih obratih. Sicer je večji del slovenskega ozemlja zaradi načrtnega zapostavljanja njegovega gospodarstva industrijsko malo razvit in kolikor je na tem ozemlju industrije in večjih obrtnih obratov, so skoro v celoti izključna last tujerodnih gospodarjev in nemškega kapitala. Slovenci služijo v teh podjetjih in obratih kot cenena delovna sila in so kot delavci neposredno, kot kmetje pa posredno odvisni od tujerodnih gospodarjev. Zaradi socialne odvisnosti teh slovenskih delovnih ljudi od tujerodnih gospodarjev in tujega kapitala, so tako v narodnem in kulturnem kakor tudi v političnem oziru izpostavljeni močnemu pritisku. Njihova socialna odvisnost pa pomeni stalno ogrožanje in nevarnost narodnega, kulturnega in političnega odtujevanja. Vzlic obstoju formalne demokracije pa jemljeta opisana gospodarska in socialna odvisnost ter pritisk tujerodnih gospodarjev ter tujega kapitala slovenskim delovnim ljudem vsako svobodno odločanje posebno v narodnostnih vprašanjih. **Vedno je treba imeti pred očmi, da pri ljudstvu, ki je bilo skozi stoletja gospodarsko zatirano in socialno izkoriščeno, kakor so to bili koroški Slovenci, brez gospodarske svobode, ni ne narodnostne in ne politične svobode. Še tako lepo zveneča in prikazana demokracija, kakor jo ob vsaki priliki poudarjajo merodajni avstrijski krogi, je ob takih pogojih in spričo meščanske in kapitalistične družbene ureditve državnega življenja zgolj fasada in brezvsebinska fraza, za katero se skriva diktat tujerodnih gospodarjev in tujega kapitala.**

Slovenskega meščanstva (obrtnikov, trgovcev) v na slovenskem ozemlju se nahajajočih trgih (štirih) in mestecih (dveh) v večjem številu ni. Tudi število slovenskih intelektualcev v svobodnih poklicih, med privatnimi uradniki in nameščenci ter državnimi in samoupravnimi uslužbenci je zelo majhno. Vsega skupaj je teh, brez duhovnikov, okrog 110. Že od nekdaj so avstrijske oblasti dosledno odklanjale sprejem narodno zavednih Slovencev v državno in samoupravno službo, za sprejemanje v privatne službe pri tujerodnih gospodarjih pa so

Baško jezero z okolico, na desni strani ob jezeru Bače, rojstni kraj Franceta Treiberja, avtorja koroške narodne pesmi »N'mav črez izaro«. V ozadju razvalina Bekštanjskega gradu

vedno odločali protislovenski, nacionalistični in šovinistični razlogi. Ves ta protislovenski sistem, kateri bo v nekaj letih obhajal stoletnico svojega neslavnega obstoja, je na Koroškem načrtno pospeševal narodno odpadništvo (renegatstvo), in je sokriv tako pogoste narodne neopredeljenosti in mlačnosti med tistimi Slovenci, ki se morajo dnevno boriti za svojo in svojih družin skromno eksistenco.

III.

SLOVENSKE STROKOVNE IN GOSPODARSKE ORGANIZACIJE

Slovenska Kmečka zveza

Slovenski delavci, obrtniki, trgovci in intelektualci so brez lastnih samostojnih poklicnih strokovnih organizacij in se vključujejo v obstoječa nemška združenja in zastopstva, katera pa seveda zastopajo prvenstveno koristi svojih nemških članov.

Edino napredni slovenski kmetje in najemniki imajo svojo samostojno poklicno strokovno organizacijo in zastopstvo: Slovensko kmečko zvezo (SKZ). Konservativni del slovenskih kmetov ima svojo organizacijo Gospodarsko zvezo, vendar pa nastopata oba tabora pri vsakokratnih volitvah v deželno Kmetijsko zbornico in v okrajne kmetijske zbornice ter občinske zastope složno s skupno kandidatno listo. Tako sta pri zadnjih volitvah 11. nov. 1956 dosegla v volilni skupnosti Kmečke gospodarske zveze en mandat v deželni Kmetijski zbornici, štiri mandate v treh okrajnih kmečkih zbornicah in nad 49 mandatov v 26 krajevnih občinskih kmetijskih odborih, v nekaterih občinah pa so slovenski kmetje volili kandidate na listi socialistične Zveze delovnih kmetov.

Slovenska kmečka zveza vzdržuje privatno slovensko kmetijsko šolo v Podravljah in se že skozi več let brezuspešno bori za ureditev javne slovenske kmetijske šole. Vsa leta od ustanovitve privatne slovenske kmetijske šole slednja ni dobila ne od dežele ne od kmetijske zbornice in tudi ne od države prav nobene podpore, čeprav je njeno delo zelo koristno in tudi nujno potrebno za strokovno izobraževanje kmečkega naraščaja slovenskih vasi. Tako je na pr. SKZ v prvih mesecih leta 1957 priredila med drugim 58 kmetijskih gospodarskih tečajev v 25 vaseh, na katerih je sodelovalo 12 kmetijskih strokovnjakov. Konec marca 1957 je organizirala »Teden gozda« in je s pomočjo Društva inženirjev in tehnikov v gozdarstvu iz Slovenije in Deželne gozdne inšpekcije v Celovcu s predavanji strokovnjakov — inženirjev in tehnikov iz gozdarstva posredovala v 15 vaseh slovenskim kmetom sodobne oblike gozdarskega gospodarstva. Pa tudi glede gojitve kultur, izbire semen itd. skrbi SKZ za strokovno izobraževanje slovenskih kmetov. Pred leti je izdajala svoje glasilo »Obvestila naprednih gospodarjev«, katero izhaja sedaj vsakih 14 dni kot priloga »Slovenskega vestnika«, glasila koroških Slovencev v Celovcu; urejuje jih sekretariat Slovenske kmečke zveze. Skozi zimske mesece organizira SKZ vsako leto gospodinjske in šivalne tečaje po slovenskih vaseh in vzdržuje učiteljsko osobje za te tečaje. Konservativna gospodarska zveza vzdržuje v zimskih mesecih privatno kmetijsko šolo za fante v Tinjah, šolske sestre pa imajo gospodinjski šoli za dekleta v Št. Rupertu pri Velikovcu in Št. Petru pri Št. Jakobu v Rožu.

Medtem ko vzdržujeta deželna kmetijska zbornica in koroška deželna vlada nad 12 nemških kmetijskih šolskih ustanov, katere so bogato opremljene in skrbijo za strokovno izobraževanje kmečkih fantov in deklet iz nemškega dela dežele, ne dobivata Slovenska kmečka zveza in Gospodarska zveza prav nobene podpore ne od Kmetijske zbornice ne od dežele in tudi ne od države.

Glavni viri dohodkov slovenskih kmetov so prodaja mleka, živine (mesa) in lesa. Vendar moramo ugotoviti vzlic navidez velikemu napredku kmetijstva na Koroškem vedno večjo zadolženost kmečkih obratov, posebno manjših kmetij, ki jih mehanizacija kmetijstva spravlja iz ravnotežja in finančno ogroža. Sedanja praksa agrarne politike in podeljevanja podpor za pospeševanje kmetijstva s strani deželne Kmetijske zbornice, se izvaja dosledno v škodo Slovencev ter se pospešuje nemška velika posest, ogroženim slovenskim družinskim kmečkim obratom pa se ne daje potrebna opora in podpora za premagovanje gospodarskih težkoč, niti se ne ščiti slovensko kmečko prebivalstvo pred premočjo industrije in bančnega kapitala. Položaj slovenskega podeželja pa je danes tudi ogrožen zaradi bega ljudi z dežele v mesta oz. iz kmetijstva v industrijske centre kot posledica gospodarskega in tehničnega razvoja. Posebno se to opaža pri izvedbi mehanizacije kmečkih obratov, h kateri so zaradi pomanjkanja delovne sile kmečki gospodarji primorani. Kajti v Avstriji se je po statističnih podat-

Pogled s Petelinka po Rožu z Dravo, spredaj Glinje

kih iz leta 1955 poslovilo od zaposlitve v kmetijstvu in iskalo zaposlitev v industriji in obrti, v trgovini in prometu ter v osebnih službah dnevno 35 ljudi in to 5 kmečkih delavcev in 30 sinov in hčera kmečkih gospodarjev. Medtem ko sta velika posest in veleposest zmogli z lastnimi sredstvi nabaviti si potrebne kmetijske stroje in sta poleg tega prejemali od Kmetijske zbornice in iz raznih fondov za nabavo strojev izdatne podpore, so se mali in srednji kmetje znašli pod težko izbiro, ali se z nabavo težjih kmetijskih strojev, kateri pri malem obratu in pri obdelavi manjših površin niti niso rentabilni, močno zadolžiti, ali pa zanemariti svojo zemljo, katero brez zadostne delovne sile niso mogli obdelati. V tej stiski jim je priskočila na pomoč socialistična večina koroškega deželnega zbora, katera je 15. marca 1949 izglasovala zakon o tako imenovanih podeželskih kmetijskih strojnih postajah, prek katerih nabavlja koroška deželna vlada traktorje, motorne kosilnice in različne druge kmetijske stroje z ustrezajočimi priključki, katere daje v uporabo posameznim strojnim postajam na deželi. Interesenti se morajo namreč združiti v interesno skupnost za posamezno kmetijsko strojno postajo, za katero pa mora preskrbeti občina skladišče za stroje in traktorista, ki je obenem poslovodja strojne postaje. Ta akcija, katero je narekovala stiska malih in srednjih kmetov, ki so se morali zateči k samopomoči, je naletela na nasprotovanje pristašev Avstrijske narodne stranke kot zastopnice velikih posestnikov in veleposestnikov in je uspela le v onih občinah, v katerih imajo odločilno besedo v občinski upravi delovni kmetje, t. j. mali in srednji posestniki in najemniki.

Na Koroškem kakor tudi v vsej Avstriji se bije hud boj med kmečkim slojem in ostalimi stanovi, kakšen naj bo bodoči zvezni splošni zakon o kmetijstvu, ki bi moral nujno poskrbeti, da bo kmečki človek v enaki meri deležen narodnega dohodka, kakor ostali sloji prebivalstva. Tudi zelo intenzivno razpravljajo o bodočem zveznem zakonu o starostnem zavarovanju kmetov, za katerega pripravljajo že osnutek. Medtem ko predstavniki velike posesti in veleposesti oba zakona zavlačujejo, ima SKZ vrsto skupnih ciljev s Socialistično zvezo avstrijskih delovnih kmetov, s katero je vzpostavila stalne stike in se povezuje z njo v delu v okrajnih kmetijskih zbornicah in krajevnih kmetijskih odborih.

V splošnem pa je opažati, da sicer ne moremo še govoriti o kaki grozeči krizi v avstrijskem gospodarstvu, vendar ne velja več, kar je bilo pravilo v zadnjih letih visoke konjunkture: Denar išče blago — marveč išče danes že zopet blago denar. In še drugi problem je postal v l. 1957 zelo pereč.

Cene vsemu, kar mora kmečki delovni človek kupiti, polagoma toda konstantno rastejo, za svoje pridelke pa ne dobiva polnovredne cene. V Ziljski dolini pa je poleg tega v zvezi z motorizacijo in mehanizacijo kmetijstva pereče vprašanje konjereje, katera je zašla v hudo krizo. Konjereja je bila z Ziljski dolini steber vsega kmečkega gospodarstva. V prejšnji dobi je ziljska težka kobila imela vrednost dveh pitanih volov, danes predstavlja vrednost komaj enega vola. Najlepši konji, katere so pri Zilji iskali celo kupci iz inozemstva, gredo danes za nizko ceno v mesnice dunajskih mesarjev. V zadnjih dveh letih skušajo Ziljani pridobiti za svoje težke ziljske konje novo tržišče in nove odjemalce v zgornji Italiji.

SLOVENSKA ZADRUŽNA ZVEZA

Že v avstrijski monarhiji so se koroški Slovenci morali zateči k samopomoči in si ustvariti obrambne gospodarske organizacije proti izžemanju po tujerodnih finančnih mogotcih in bančnem kapitalu. Te kreditne zadruge so bile do konca prve svetovne vojne vključene v zadružnih centralah v Sloveniji. Po koroškem plebiscitu so si koroški Slovenci l. 1921 ustanovili lastno centralo svojih gospodarskih organizacij : Zvezo slovenskih zadrug v Celovcu. V njej je danes združenih 50 zadrug in sicer : 32 kreditnih (hranilnic in posojilnic), 11 kmečkih gospodarskih (blagovnih), katere imajo še 10 poslovalnic izven svojih sedežev ; od teh 11 blagovnih zadrug jih ima 9 svoja lastna skladišča ; nadalje 5 živinorejskih, 1 semenarsko zadrugo in eno zavarovalno društvo, 2 zadružni žagi in zadružni hotel v Sekiri ob Vrbskem jezeru. Navedene slovenske zadružne organizacije so bile in bijejo neprestano zelo hud boj za svoj obstanek. V ponazoritev nezadružnega obnašanja nemških zadrug na Koroškem, je treba na tem mestu na kratko omeniti naslednje : Poleg slovenskih delujejo na slovenskem in dvojezičnem ozemlju tudi nemške zadruge. Te so se razširile in utrdile na slovenskem ozemlju skoro izključno s tem, da so izkoristile politični in narodnostni pritisk Nemcev na Slovence. V borbah l. 1918/19 in ob plebiscitu l. 1920, so bile uničene in oropane skoro vse gospodarske ustanove koroških Slovencev. Tedaj so razširile svoje delovanje nemške zadruge in se obogatile s premoženjem slovenskih zadružnih ustanov. Zaradi nasilne ukinitve gospodarskega udejstvovanja slovenskih zadrug, so obogatele in se utrdile posebno one nemške zadruge, katere so bile ustanovljene zaradi ponemčevanja koroških Slovencev.

Ko je aprila 1941 Nemčija napadla Jugoslavijo, so bile zopet nasilno ukinjene vse slovenske zadružne organizacije, njihovi odbori odstavljeni, odborniki zaprti in nasilno izseljeni, premoženje zadrug pa v celoti zaplenjeno in izročeno nemškim zadrugam. Ko so koroški Nemci slutili, da bo nacifašizem propadel, so še pred razpadom nacističnega nasilja nekdanjo zadružno organizacijo Slovencev popolnoma razbili, prevzeto premoženje razprodali ali pa uničili. Celo po zlomu nacističnega nasilja so še do februarja 1949 — torej skoro skozi 4 leta protizakonito in s sklicevanjem na nacistične nasilne ukrepe preprečili obnovo slovenskih zadružnih organizacij in njihovo delovanje ter povrnitev premoženja, katero so ugrabili. Šele s političnim pritiskom konference zunanjih ministrov štirih velesil v februarju 1949 je bila po zaslugi zahtev zastopnika Jugoslavije s posebnim odlokom omogočena obnovitev večine slovenskih gospodarskih organizacij, medtem ko je borba za povrnitev njihovega nepremičnega premoženja trajala do konca leta 1954, v kolikor ni bilo to premoženje uničeno ali nedosegljivo. 1) Za vrnitev nepremičnin so morale posamezne zadruge voditi pri sodiščih nad 54 dolgotrajnih procesov, njihove nekdanje denarne naložbe pa jim nemške zadružne organizacije sploh niso vrnile. Poleg tega so bile Slovencem odtujene tri bivše slovenske kreditne zadruge, katere je zadržala v svojem sklopu nemška »Deželna zveza kmetijskih zadrug«, katera je opravljala in opravlja še danes kreditne posle kmetijstva in je poleg tega še denarna, blagovna in revizijska centrala. Ogromna je škoda, katero je utrpelo slovensko zadružništvo na Koroškem z nacističnim posegom v slovensko gospodarstvo in slovenske zadružne organizacije. Iniciatorji in izvršilci tega ropa so bili povečini ljudje, kateri so že pred drugo svetovno vojno stali v prvih vrstah protislovenskih akcij in so še danes na istih političnih in gospodarskih pozicijah kakor pred drugo svetovno vojno ter vedrijo pod okriljem avstrijske narodne stranke, ki odgovarja italijanski demokrščanski stranki in pronacistične »svobodoljubne stranke«, ki odgovarja italijanski

1) Dr. Mirt Zwitter, Ekonomski pogoji in položaj koroških Slovencev, Celovec, 1957.

neofašistični stranki »Movimento Sociale Italiano« (MSI).

Do danes niso dobile slovenske zadruge niti deloma povrnjene dejanske škode. Nasprotno, z umazano konkurenco skušajo nemške zadružne organizacije onemogočiti poslovanje posebno slovenskih blagovnih zadrug, poleg tega pa vodijo zadnja leta nezaslišano lažnivo hujskaško propagando proti slovenskemu zadružništvu. Vse to pa podpira avstrijska blagovna centrala na Dunaju, katero vodi bivši avstrijski minister ing. Vinzenz Schumy, znani slovenski renegat. Kaki velikanski premoči so izpostavljene slovenske zadružne organizacije nam je šele jasno, če si predočimo, da delujejo na slovenskem ozemlju in proti slovenskim gospodarskim organizacijam naslednje nemške gospodarske organizacije: 29 kreditnih, 10 blagovnih in razen tega še 17 podružnic blagovnih, katere so bile po zlomu nacizma leta 1945 do danes ustanovljene v krajih, kjer so že obstajale slovenske blagovne zadruge ali njih podružnice z edinim ciljem nelojalne konkurence, 6 krajevnih živinorejskih, 5 elektrovodskih, 1 zadružna žganjarna in 1 zadružna elektrarna. V zadnji dobi so slovenske kreditne zadruge zaprosile pri finančnem ministrstvu na Dunaju za dovoljenje za ustanovitev kreditne zadruge na Bistrici v Rožu in dveh kreditnih poslovalnic v Ribnici in Sinči vesi. Njih prošnje so bile neutemeljeno odbite, istočasno pa je zvezno finančno ministrstvo dovolilo v navedenih krajih ustanovitev nemških kreditnih poslovalnic, čeprav so bili krajevni predstavniki v vseh treh primerih izraziti bivši nacifašisti.

Na tem mestu je še omeniti, da so vse številne zadružne mlekarne, katere so zelo donosne, še vedno izključno monopol Nemcev in to na podlagi zakona, ki je izšel v dobi nacifašizma in še danes velja na slovenskem in dvojezičnem ozemlju Koroške.

Vse nemške kreditne zadruge na slovenskem ozemlju dobivajo velike denarne podpore iz centralnih avstrijskih zadružnih in državnih fondov, imajo monopol za upravljanje raznih kreditnih akcij države, dežele in koroške Kmetijske zbornice, ter upravljajo poleg tega še poseben sklad za obmejno ozemlje, ki služi za finansiranje nakupa slovenskih posestev po Nemcih, raznih ponemčevalnih ustanov kakor so nemške knjižnice in tako imenovani »kulturni« domovi, nadalje nemški kulturni in propagandni krožki in akcije za ponemčevanje slovenske ljudskošolske in srednješolske mladine.

Pogled s Preseškega jezera po Ziljski dolini, v ozadju Dobrač, na levi Borlje, na desni Gorice, v sredini Vitenče, rojstni kraj Matija Majar Ziljskega

Na drugi strani pa so slovenske zadruge in gospodarske organizacije popolnoma izključene iz vseh državnih, kreditnih in vseh raznovrstnih pospeševalnih akcij v podporo kmetijstvu ter niso doslej prejele prav nobene državne podpore niti cenejših kreditov niti ne odškodnine za po nacističnem nasilju povzročene gospodarske škode.

Izrazito zapostavljanje slovenskih zadružnih organizacij in obenem kršitev avstrijske ustave in čl. 7 avstrijske državne pogodbe je, da ima nemška Deželna zveza kmetijskih zadrug na Koroškem svojega zastopnika — poslanca kot virilista v deželni Kmetijski zbornici, slovenski Zadružni zvezi pa je bil enak zastopnik z zakonom o kmetijskih zbornicah iz leta 1950 odvzet. To predstavlja stalno hudo gospodarsko oškodovanje in diskriminacijo Slovencev. Kmetijska zbornica izdaja svoje lastno strokovno glasilo »Der Kärntner Bauer« - Koroški kmetovalec, samo v nemškem jeziku. Uradni jezik v zborniči je samo nemški.

Avstrijske oblasti so brez izjeme nasproti slovenskim zadružnim organizacijam sovražno razpoložene in preprečujejo njih razvoj in napredek, kjer le morejo, tako n. pr. jim odklanjajo izdajo obrtnih dovoljeni kupoprodajnih pogodb o zemljiščih, stavbnih dovoljenj, preganjajo jih z upravnimi šikanami. Zadružni register okrožnega sodišča v Celovcu odklanja proti določbi čl. 7 avstrijske države pogodbe (a.d.p.) slovenske vloge, vpis slovenskih tvrdk itd. V zadnji dobi je bilo več fizičnih napadov na slovenske krajevne zadružne voditelje, šovinisti so razbijali slovenske napise na zadružnih poslovalnicah in skladiščih, kot n. pr. pri krajevnih zadrugah v Železni Kapli in drugod.

IV.

MANJŠINSKA ZAŠČITA V TEORIJI IN PRAKSI

Dne 15. maja 1955 so na Dunaju podpisali zunanji ministri štirih velesil — Francije, Sovjetske zveze, Velike Britanije in ZDA — in Avstrije tako imenovano avstrijsko državno pogodbo (a.d.p.), ki je pravzaprav z Avstrijo sklenjena mirovna pogodba, s katero se je končala vojaška zasedba Avstrije in obnovila avstrijska republika v mejah, kot jih je imela marca 1938, pred priključitvijo k Hitlerjevi Nemčiji. S to pogodbo se je Avstrija obvezala, da bo ostala trajno nevtralna, to se pravi, da se ne bo vključila v noben vojaški blok in da ne bo dopuščala na svojem ozemlju vojaških oporišč tujih držav. Ta pogodba je dala Avstriji velike možnosti za mirno življenje in uspešen gospodarski razvoj.

Tudi koroški Slovenci so upali, da se je z a.d.p. začelo novo poglavje ne samo avstrijske, ampak tudi njihove zgodovine. Člen 7 te pogodbe ureja odnos avstrijske države do slovenske in hrvaške narodne manjšine v Avstriji, v njem je kodificirano manjšinsko pravo, veljavno za koroške in štajerske Slovence ter gradiščanske Hrvate. Člen 7 pomeni namreč mednarodno priznanje borbe koroških Slovencev za narodni obstoj in viden uspeh njihove težke, žrtev polne osvobodilne borbe proti nacizmu na strani zaveznikov.

Najvažnejša določila člena 7 so :

»Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem . . .

§ 2. Imajo pravico do pouka v osnovnih šolah v slovenskem ali hrvaškem jeziku in na sorazmerno število lastnih srednjih šol . . . ;

§ 3. V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom je slovenski ali hrvaški jezik dodatno k nemščini pripuščen kot uradni jezik. V teh okrajih so oznake in napisi topografske narave sestavljeni tako v slovenščini ali hrvaščini kot tudi v nemščini.

§ 5. Delovanje organizacij, ki stremijo za tem, da se slovenskemu ali hrvaškemu prebivalstvu odvzamejo njihova svojstvenost in njihove manjšinske pravice, mora biti prepovedano.

Sicer je Avstrija bila že po čl. 62-69 mirovne pogodbe, sklenjene po prvi svetovni vojni 10. oktobra 1919 v Saint Germainu, obvezana zaščititi svoje manjšine. Toda ta določila so ostala le mrtva črka, Avstrija jih ni izvajala, ker ni priznavala zaščite slovenske in hrvaške manjšine kot kolektiva. Vzlic temu so avstrijski merodajni krogi in avstrijski tisk prepričevali zunanji svet o vzorni zaščiti manjšinskih pravic Slovencev in Hrvatov v Avstriji, kadar koli so ti izrekli pritožbe o neenakopravnosti, za postavljanju in preganjanju. Citirani členi senžermanske mirovne pogodbe o zaščiti manjšin so jim ob takih primerih služili za fasado, za katero so skrivali jugoslovanskim manjšinam prizadete krivice.

Koroški Slovenci so po velikih, hudih žrtvah, ki so jih doprinesli, posebno med

drugo svetovno vojno v borbi proti fašizmu, utemeljeno pričakovali, da bo iztrebljen nacionalistični in šovinistični duh, ki je bil stalen spremljevalec vladajoče nemške nacionalistične koroške družbe v ravnanju s koroškimi Slovenci v pretekli dobi in da bo končana doba narodnega zatiranja in germanizacije. Z uredbo provizorične deželne vlade v Celovcu z dne 3. oktobra 1945 o dvojezičnem šolstvu na Koroškem, s katero je bil uveden na ljudskih in glavnih (meščanskih) šolah poleg nemškega obvezen slovenski pouk za vse otroke iz v uredbi točno določenega slovenskega in dvojezičnega ozemlja, je bil napravljen prvi korak, ki je dopuščal upanje na pravično ureditev položaja koroških Slovencev. Žal se to upanje ni izpolnilo. Bivši nacisti in šovinistični nacionalisti so se prva leta po zlomu nacizma spričo vojaške zasedbe Avstrije po štirih velikih silah sicer potuhnili, toda že po nekaj letih so se opomogli in znova lotili svojih nečednih poslov proti Slovencem, kakor so jih bili vajeni iz dobe prve avstrijske republike in iz nacifašistične dobe. Tako so večinoma še pred koncem vojaške zasedbe Avstrije ustanovili na Koroškem in Štajerskem svoje šovinistične organizacije, katere predstavljajo danes duhovno leglo šovinizma in katerih namen je protislovenska gonja in rovarjenje proti izpolnitvi določil čl. 7 a.d.p. glede jugoslovanskih manjšin ter čimprejšnja germanizacija koroških in štajerskih Slovencev. Te so: Kärntner Schulverein - Südmark, Kärntner Abwehrkämpferbund, Kärntner Landsmannschaft, Kärntner Heimatdienst itd. v Celovcu in Alpenländischer Kulturverband v Gradcu. Te nacionalistične organizacije so ustanovile svoje delovne skupnosti, zlorabljale tako imenovana društva staršev na šolah, organizirale šolske stavke, akcije za zbiranje podpisov za odpravo slovenskega pouka, fizične napade na Slovence, uničevanje slovenskih napisov in ustrahovale slovensko prebivalstvo na Koroškem in Štajerskem.

Koroški Slovenci, katerih napredni tabor zastopa Zveza slovenskih organizacij na Koroškem (ZSO), konservativni pa Narodni svet koroških Slovencev (NsKS), so se po skupnih posvetih predstavnikov obeh skupin zedinili na enotni narodnostni program ter sprejeli in predložili avstrijski zvezni vladi spomenici z dne 11. oktobra in 5. novembra 1955, v katerih je vsebovan njih enotni narodni program in njihovi predlogi ter njihove zahteve k čl. 7 a.d.p. V teh dveh izčrpnih spomenicah so koroški Slovenci av-

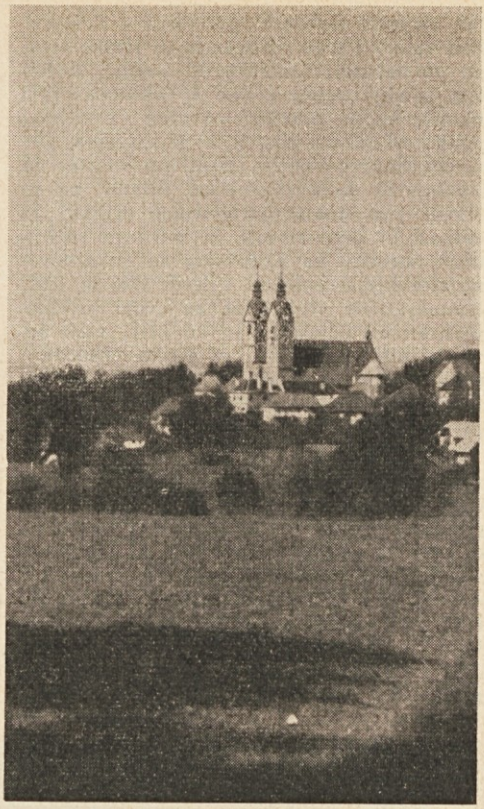

Gospa sveta

strijski zvezni vladi, o šolskem vprašanju pa poleg tega še v posebnih vlogah na pristojno ministrstvo za pouk, predali konkretne predloge za uresničitev čl. 7 a.d.p. Ob obletnici podpisa državne pogodbe so urgirali pri avstrijski zvezni vladi za rešitev svojih vlog.

Toda, namesto da bi merodajni vladni krogi prevzete obveze o manjšinski zaščiti jugoslovanskih manjšin izpolnili, so narodne manjšine doživljale vsak dan močnejše skrunjenje njihovih itak že skromnih pravic. Hujskaška gonja prej naštetih šovinističnih organizacij se je iz leta v leto stopnjevala in v letu 1957 dosegla svoj višek v koncentričnih napadih v časnikih, interpelacijah poslancev v avstrijskem parlamentu in koroškem deželnem zboru ter celo v razpravah v celovškem mestnem svetu, v okrožnicah in poslanicah prej navedenih šovinističnih organizacij zoper člen 7. posebno pa proti slovenskemu pouku na šo-

lah in proti slovenski gimnaziji v Celovcu. Pod vplivom tega rovarjenja so solške oblasti na nekaterih šolah proti jasnim določilom šolske uredbe z dne 3. oktobra 1945 ukinile ali pa omejile obvezen slovenski pouk, oni del učiteljstva, ki je zavzemal glede slovenskega pouka pozitivno stališče in izpolnjeval določbe prej cit. uredbe, pa so stavile pod stalen ustrahovalen pritisk. Ti sovražniki demokracije in mirnega sožitja obeh narodov na Koroškem so nekaznovano zlorabljali, posebno v letih 1956 in 1957, demokratične svoboščine za svojo protidemokratično dejavnost in so krivi vseh šovinističnih izgredov. Pri svojih nečednih poslih imajo na žalost podporo velikega dela tiska in močno obvladajo lažno poučeno javno mnenje.

Ker odločujoči in pristojni krogi niso kazali nobene dobre in resne volje za uresničitev manjšinskih pravic čl. 7 a.d.p. in so podlegali protislovenski hujskaški propagandi prej navedenih organizacij, so bili predstavniki jugoslovanskih narodnih manjšin v Avstriji po svojih organizacijah — ZSO in Ns KS ter Hrvaškem kulturnem društvu pooblaščeni in primorani, da so se dne 15. jan. 1957 s posebno poslanico obrnili na šefe diplomatskih misij štirih velesil na Dunaju, kateri so po čl. 34 a.d.p. bili določeni, da uradno tolmačijo posamezne določbe a.d.p. in dajejo avstrijski vladi navodila, nasvete in objasnitve, da se zagotovi hitra in uspešna izvedba pogodbe v smislu njenega besedila in duha. S to poslanico so slovenski in hrvaški zastopniki narodnih manjših prosili štiri veleposlanike velesil, da posvetijo svojo pozornost uresničitvi čl. 7 a.d.p. in podprejo predloge in zahteve koroških in štajerskih Slovencev in gradiščanskih Hrvatov, da Avstrija izda izvršilne uredbe k čl. 7 a.d.p. K temu koraku so bili primorani, ker se zadeva realizacije manjšinskih pravic čl. 7 po skoraj 18 mesecih po podpisu državne pogodbe ni premaknila z mrtve točke in ker tudi najvišji vladni krogi niso izpolnili slovesno dane obljube, da bo izvršitev čl. 7 do jeseni 1956 izvedena.

Ponovno so se koroški Slovenci na skupnem zborovanju obeh osrednjih organizacij ZSO in NsKS in zastopnikov štajerskih Slovencev dne 23. junija 1957 v Celovcu, katerega se je udeležilo nad 300 predstavnikov vseh slojev slovenskega ljudstva iz vseh krajev slovenskega dvojezičnega ozemlja oglasili in terjali končno uresničitev dane obljube v zvezi z z državno pogodbo prevzetimi obveznostmi do slovenskih manjšin. Brzojavno so sporočili svoje soglasje in svojo zvesto povezanost s Slovenci v borbi za popolno enakopravost gradiščanski Hrvati, katerih narodnostni obstoj je enako ogrožen kakor obstoj koroških in štajerskih Slovencev; tudi na Gradiščanskem se namreč izvaja vsestranski pritisk na socialno odvisne in gospodarsko šibke pripadnike hrvatske narodne skupine. V soglasno sprejeti resoluciji so apelirali na avstrijsko zvezno vlado, do končno uresniči vsa določila čl. 7 državne pogodbe glede slovenske in hrvatske manjšine in da pri tem upošteva predloge, ki so jih jugoslovanske manjšine stavile v svojih spomenicah ; istočasno so protestirali proti temu, da bi se mednarodna pogodba v zaščito manjšin zlorabljala kot sredstvo za okrnjevanje pravic in ozemlja manjšin. Zahtevali so, da vlada končno prepove hujskanje proti slovenskemu ljudstvu in razpusti nacionalistične organizacije, katerih dejavnost dokazano meri na to, da se odvzame slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in pravice manjšine.

Na občnem zboru Hrvatskega kulturnega društva, ki je bil 22. septembra 1957 v Velikem Borištofu na Gradiščanskem, in katerega so se udeležili tudi koroški in štajerski Slovenci po svojih zastopnikih, je bil ustanovljen stalen odbor jugoslovanskih manjšin v Avstriji za še tesnejše stike v skupni borbi za narodnostne pravice in izvedbo čl. 7 a.d.p. ob upoštevanju predlogov predstavnikov jugoslovanskih narodnih manjšin. Dne 29. septembra 1957 je omenjeni stalni odbor predstavnikov osrednjih organizacij koroških in štajerskih Slovencev in gradiščanskih Hrvatov po skupnem posvetovanju v Brucku ob Muri na Štajerskem naslovil na avstrijsko vlado skupni pismeni apel, v katerem zavzema stališče do izvedbe manjšinske zaščite, posebej pa še do zakonskih osnutkov o šolstvu in o uporabi slovenskega jezika pri sodiščih na Koroškem.

SLOVENSKA GIMNAZIJA

Avstrijska vlada se ni mogla upirati jasni in konkretni določbi čl. 7 a.d.p., po kateri pripada manjšinam tudi srednja šola. Z odlokom ministrstva za pouk z dne 9. maja 1957 št. 43.833 - 21/57, je bila ustanovljena slovenska državna realna gimnazija v Celovcu. Že ta skromni začetek delnega reševanja obveznosti iz čl. 7 je izzval v šovinističnem in nacionalističnem nemškem taboru vihar ogorčenja. Ves avstrijski meščanski tisk je bil poln hujskajočih člankov proti slovenski gimnaziji. Sledile so inter-

pelacije poslancev meščanskih strank v avstrijskem parlamentu in v koroškem deželnem zboru, intervencije v celovškem občinskem svetu ter drugod. Celo škofijski ordinariat v Celovcu, ki je na Koroškem vedno v sklopu protislovenskih akcij, je smatral za svojo dolžnost, da je izrekel v prosvetnem ministrstvu na Dunaju svoje pomisleke proti slovenski gimnaziji. Tik preden se je začel pouk na slovenski gimnaziji je glasilo avstrijske narodne stranke Südost Tagespost v Gradcu 6.IX.1957 objavilo članek pod naslovom »Pravica ali prednost?«, v katerem predočuje avstrijski javnosti veliko nevarnost slovenizacije in ogroženja enotnosti Koroške kot posledice slovenske gimnazije, katera naj bi po mnenju pisca članka postala sredstvo za agitacijo delitve Koroške in odcepitve slovenskega dela. V članku so se razgalili avstrijski »manjšinski« politiki, za katere naj bi bil manjšinski problem enostaven računski problem. Zahtevajo namreč, da bi morali Nemci na Koroškem poleg že obstoječih 6 srednjih šol dobiti še 49 gimnazij, da bi bili po številu prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom, kot ga je izkazalo uradno ljudsko štetje iz leta 1951, ravnopravni s Slovenci, katerim bi šele potem pripadala gimnazija. »Pri obstoju samo 6 nemških srednjih šol na Koroškem pa pomeni slovenska gimnazija prednost Slovencev pred Nemci in navadno darilo«.

Vzlic na široko razpredeni hujskaški in ustrahovalni časopisni in drugačni propagandi proti slovenski gimnaziji se je vpisalo v prvi razred 44, v drugi 35 in v tretji 27 dijakov in dijakinj ter se je pouk začel 12.IX.1957. Gimnazija ima namreč v tem šolskem letu samo prve tri razrede in se bo razširila vsako leto za en razred navzgor, dokler ne bo popolna.

Na tem mestu pa moram omeniti še značilno dejstvo, da je ministrstvo za pouk še pred izdajo odloka o ustanovitvi slovenske gimnazije že 22. marca 1957 izdalo odlok, da v šolskem letu 1957/58 slovenščina za dijake, kateri prihajajo iz slovenskega ali dvojezičnega ozemlja Koroške, ne glede na njih narodnost, ne bo več obvezen učni predmet na koroških srednjih šolah; ostala bo le kot neobvezen učni predmet. To je bila očitno koncesija nacionalističnim hujskaškim krogom, ki kaže na pomanjkanje civilne korajže centralnih oblasti, da bi napravile na Koroškem red in dale Slovencem, kar jim po mednarodni pogodbi gre. Ali pa je bil mogoče ta odlok znak pomanjka-

Slovenski narodni običaj na žegnih (semnjih) imenovan »štehvanje« v Dolah v Ziljski dolini

nja resne volje za izvedbo manjšinske zaščite? Posledica tega popolnoma neutemeljenega odloka bo namreč, da bodo posebno oni slovenski dijaki iz Ziljske doline, okolice Beljaka in Zg. Roža, kateri obiskujejo nemško gimnazijo v Beljaku in oni iz Vzhodne Podjune, kateri obiskujejo nemško gimnazijo v Št. Pavlu ter vsi slovenski dijaki na nemških gimnazijah od četrtega do osmega razreda, ostali v šolskem letu 1957/1958 brez pouka slovenščine. Tako imenovani slovenski kurzi, ki so namenjeni edinole priučitvi slovenskega jezika po nemških dijakih, dijakom slovenske narodnosti ne morejo nadomestiti popolnega pouka slovenskega jezika, katerega bi morali biti deležni, če bi bilo pri merodajnih šolskih oblasteh malo dobre volje in razumevanja za potrebe slovenskih dijakov. Upoštevati moramo, da mnogi slovenski starši iz teh predelov Slovenske Koroške ne bodo zmogli stroškov za prehrano in stanovanje svojih sinov in hčera v Celovcu in da se ti dijaki vozijo v Beljak in Št. Pavel dnevno v šolo in vračajo zopet domov, ne glede na one dijake od četrtega do osmega razreda nemških srednjih šol, ki bodo ravno tako ostali brez slovenskega pouka.

OSNUTKA ZAKONOV ZA ŠOLSTVO IN O UPORABI SLOVENŠČINE KOT URADNEGA JEZIKA PRI SODIŠČIH

Avstrijski ministrski svet je na svoji seji 10.IX.1957 obravnaval in končno odobril osnutek zakona o ureditvi manjšinskega šolstva na Koroškem, katerega je predložil minister za pouk, in osnutek zakona za izvedbo določil čl. 7 § 3 a.d.p. glede slovenskega jezika pri sodiščih na Koroškem kot uradnega, katerega je predložil pravosodni minister. Ministrski svet je sklenil predložiti oba odobrena zakonska osnutka avstrijskemu parlamentu kot vladni predlog. To bi kazalo, da se je avstrijska vlada po več kot dveletnem zavlačevanju vendarle morala odločiti, da prične vsaj z delno uresničitvijo določil o zaščiti jugoslovanskih manjšin v Avstriji. Toda tako bi mogel zaključiti le neinformirani opazovalec.

Oba zakonska osnutka dokazujeta, da merodajni krogi nimajo ne namena in ne dobre volje uveljaviti določila čl. 7 kot predpise, ki naj zaščitijo narodni obstoj koroških in štajerskih Slovencev ter gradiščanskih Hrvatov. Nasprotno je mogoče iz načina, kako sta bila osnutka pripravljena in iz tajinstvenosti, katera je spremljala sprejetje obeh osnutkov, sklepati na slabo vest in veliki cinizem, katerega so pokazali merodajni krogi pri obravnavanju manjšinske zaščite jugoslovanskih manjšin. Oba osnutka sta bila sprejeta mimo prizadetih manjšin in nista upoštevala niti enega od predlogov in zahtev, katere je manjšina izrekla v memorandumih, spomenicah in številnih pismenih in ustnih vlogah po svojih zastopnikih. Vzlic ponovni svečani obljubi zunanjega ministra dr. Leopolda Figla kot predsednika ministrskega komiteja za uresničenje čl. 7 a.d.p., predstavniki jugoslovanskih manjšin, katere so z osnutki neposredno prizadete, niso dobili izdelana osnutka v vpogled, da bi mogli zavzeti glede njiju svoje stališče in staviti svoje pripombe. Za vsebino obeh osnutkov in še to samo v izvlečkih so zvedeli šele iz poročil avstrijskih nemških listov.

Zakonski načrt o šolstvu v celotu razveljavlja uredbo o dvojezičnem šolstvu z dne 3.X.1945, katera je na Koroškem pomenila viden znak odprave krivic in zboljšanja položaja na področju šolstva in katero so avstrijski pooblaščeni zastopniki na mirovnih konferencah hvalili kot vzor evropske rešitve manjšinskega šolstva. Po tem osnutku pa se uvajajo namesto sedanjih enotnih dvojezičnih šol tri vrste šol : nemške, slovenske in nemško-slovenske. Z osnutkom o šolstvu se na celi črti zadovoljujejo nacionalistične in šovinistične težnje večine in zelo močno okrnjujejo še one manjšinske pravice, katere so koroški Slovenci do sedaj imeli. Vsi nemški avstrijski časopisi so s kričečimi naslovi, kakor: »Konec nasilja«, »Zmagala je pravica staršev« itd. pozdravili zakonski načrt o manjšinskem šolstvu kot zadovoljitev šovinističnih teženj nemške večine proti slovenski manjšini. Ker prepušča osnutek šolskega zakona določitev procedure, katera od navedenih treh vrst šol bo v bodoče v posameznih 109 šolskih okoliših, kolikor jih obsega Slov. Koroška, deželni zakonodaji, in ker se namerava po izjavah merodajnih koroških krogov to izvesti z glasovanjem v posameznih šolskih okoliših, pomeni izvedba takega postopka ob pogojih gospodarskega pritiska, hujskaške protislovenske propagande in socialne odvisnosti, ki vladajo glede Slovencev na Koroškem, likvidacijo manjšinske zaščite na šolskem področju.

Kako nestrpno in protislovensko razpoloženje in vzdušje vlada med gotovim delom učiteljev na Koroškem, nam dokazuje okolnost, da je že zgolj poročilo nemških avstrijskih časnikov o sklepanju avstrijske vlade o zakonskem osnutku o manjšinskem šolstvu bilo zadosten razlog, da so učitelji na nekaterih dvojezičnih ljudskih šolah kot n. pr. v Blačah in na Brdu v Ziljski dolini in drugod ter na glavnih šolah v Pliberku, Železni Kapli in Vetrinju svojevoljno odpravili po šolski uredbi z dne 3. oktobra 1945 predpisani obvezni slovenski pouk. Ta postopek nas spominja na postopek koroških učiteljev v dobi nacizma, ko so v začetku novembra 1938 učitelji na svojem stanovskem zborovanju sprejeli protizakonit sklep, da se v šolskem letu 1938/39 na vseh tako imenovanih utrakvističnih šolah Koroške ukine slovenski začetni šolski pouk prvega šolskega leta, da se odpravi iz šol edini učni pripomoček za ta začetni pouk, t. j. nemško-slovenska Maklinova začetnica in da se latinica nadomesti z gotico.

Tako ustvarjajo ti nestrpni učitelji, ki vodijo akcije proti obveznemu slovenskemu pouku na šolskem področju, istočasno pa prejemajo posebne doklade za po zakonu predpisani obvezni slovenski pouk, katerega pa ne dajejo, pravi kaos in anarhijo, ker delajo, kar hočejo. Pri tem se zanašajo na potuho in zaščito gotovih šovinističnih organizacij in nekaterih šolskih nadzornikov in drugih vladnih krogov — pripadnikov Avstrijske narodne stranke in pronacistične Stranke »svobodoljubnih«. Poleg tega pa so deležni iniciative in potuhe za take samovoljne in protizakonite ukrepe na šolah na slovenskem ozemlju v izjavah najvišjih vladnih krogov, kot je tako izjavo podal avstrijski obrambni minister Graf glede zakonskega osnutka o manjšinskem šolstvu, ki je obdolžil vsakogar, kateri bi nasprotoval temu osnutku, kot veleizdajalca (»Vsak Korošec, kateri tudi v svoji notranjosti spoštuje mejo na Karavankah kot mejo, bo s tem načrtom zadovoljen« — Volkszeitung 11.IX.1957 št. 208).

Tudi osnutek zakona o uporabi slovenščine kot uradnega jezika pri sodiščih na Koroškem nasprotuje v celoti besedilu in duhu določb § 3 čl. 7 a.d.p. Slovenci prebivajo na Koroškem strnjeno v naslednjih devetih sodnih okrajih : Beljak (dežela), Borovlje, Celovec (dežela), Dobrla ves, Pliberk, Rožek, Šmohor, Velikovec in Železna Kapla. Zakonski osnutek pa omejuje slovensko ozemlje samo na tri sodne okraje : Borovlje, Pliberk in Železna Kapla, ki imajo skupaj površino 670,1 km2 in po ljudskem štetju iz leta 1951 22.682 stalnih prebivalcev, medtem ko jemlje protizakonito proti določilom čl. 7 a.d.p., ki je predpis mednarodne pogodbe in avstrijske ustave, Slovencem o ostalih šestih sodnih okoliših pravico do uporabe slovenskega jezika in to v sodnih okoliših: Beljak (dežela), Celovec (dežela), Dobrla ves, Rožek, Šmohor in Velikovec, od katerih so sodni okraji Dobrla ves, Rožek in Velikovec (z izjemo občine Pustrica) popolnoma slovenski. Citirani osnutek jemlje torej manjšinsko zaščito pred sodišči najmanj 57.318 koroškim Slovencem, ki prebivajo v navedenih šestih sodnih okrajih s površino 1.485,43 km2. Slovenskemu jeziku po tem načrtu tudi ni mesta pri deželnem sodišču v Celovcu, katero je pristojno za pregreške in zločine v kazenskih zadevah ter za preiskave in razsojo teh kaznivih dejanj, nadalje pa tudi za civilne pravde, v katerih je sporni predmet večje vrednosti. O uporabi slovenščine kot uradnega jezika pri upravnih, samoupravnih, finančnih in drugih oblasteh zakonski osnutek nima nobene določbe.

Ta zakonski načrt je nadaljnji kričeč dokaz, da nacionalistična miselnost tudi po drugi svetovni vojni v Avstriji še ni zamrla, marveč da sveti v najvišjih vladnih krogih. Po pravici so koroški Slovenci že na skupnem zborovanju delegatov obeh osrednjih delegacij ZSO in NsKS dne 23. junija 1957 v Celovcu svečano izpovedali, da tak zakonski predlog pravosodnega ministrstva za izvajanje čl. 7 državne pogodbe pred sodišči »ne spada v današnjo dobo, marveč v čas nacifašizma«. Skope določbe tega osnutka, katere naj bi bile v skladu z manjšinsko zaščito Slovencev, so naravnost porazne. Tako n. pr. določa osnutek, da sodnik, kateri sme le na izrecno zahtevo strank slovensko razpravljati, pa slovenskega jezika sam ne obvlada, lahko razpravlja s tolmačem ali pa, da se zapisnik o javni razpravi, če zapisnikar ni zmožen slovenščine, sestavi samo v nemškem jeziku in pozneje prevede na slovenščino po tolmaču. Sodbe, sklepi in ostale sodne odločbe se principialno objavljajo samo v nemškem jeziku, prav tako pa se tudi vsa pravna sredstva, to so prizivi, revizije, pritožbe in rekurzi smejo vlagati samo v nemškem jeziku. Kako si avstrijski merodajni krogi predstavljajo, da določilom mednarodne pogodbe iz čl. 7, po katerih je slovenščina uradni jezih, lahko ugodijo s slovenščine nezmožnimi sodniki in sodnimi uradniki, je

prava zagonetka. Ali ni za pravosodno upravo sramotno, da po dvanajstih letih po zlomu nacifašizma ni preskrbela, da bi bili na slovenskem ozemlju Koroške nameščeni sodniki in sodni uradniki, ki obvladajo materin jezik slovenskega prebivalstva. Kakšen glasen protest bi dvignili Nemci na Južnem Tirolskem, če bi italijanska justična uprava poskušala vsiliti njihovemu enak zakon o uporabi nemščine pri sodiščih na Južnem Tirolskem! Kako so protestirali zaradi dveh primerov, ki sta se pred kratkim pripetila pri okrajnih sodiščih v Brunecku v Pustriški dolini in Kalternu pri Bocnu, ko razpravljajoča sodnika in zapisnikarja nista obvladala nemškega jezika in so sodni protokol sestavili v italijanskem jeziku (glej časnik »Dolomiten« 5.X.1957, št. 229, str. 3). »Deutsch muss endlich auch Gerichtssprache werden« — Nemščina mora končno postati tudi sodni jezik, se glasi naslov zadevnega članka.

Spričo tega sramotnega zakonskega osnutka je glasilo koroških Slovencev Slovenski vestnik dne 2.VIII.1957 pod naslovom »To ni pot !« popolnoma utemeljeno zapisalo :

»Izzivalni osnutek je v očigled ostre borbe južnih Tirolcev prav za upoštevanje materinščine pred sodiščem še bolj obsojanja vreden in naravnost nož v hrbet upravičeni in razumljivi borbi tudi avstrijske manjšine v Italiji. Ali ima naša država sploh še moralno pravico govoriti o teroristični justici napram avstrijski manjšini v Italiji, če z osnutkom nastopa isto, morda še bolj brezobzirno pot napram manjšini v lastni državi ? »Uporaba materinščine pred sodiščem je sveta prvenstvena pravica vsakega naroda in nihče naj zaradi tega ne podpiše nobenega zapisnika, ki ni napisan v materinščini« je stranka južnih Tirolcev nasvetovala svojim rojakom ! In ves avstrijski tisk s člani vlade vred je pozdravil ta apel avstrijske manjšine v Italiji«.

Zakaj ravna torej Avstrija s slovensko in hrvaško manjšino doma drugače ? Ali je mogoče njen cilj, čimprejšnje ponemčenje in iztrebljenje jugoslovanskih manjšin ?

Spričo navedenega so predstavniki osrednjih organizacij jugoslovanskih manjšin v Avstriji, ki so zasedali 29. septembra 1957 v Brucku ob Muri, naslovili na avstrijsko zvezno vlado posebno spomenico, v kateri so izrazili svoje razočaranje nad dejstvom, da niso prejeli v vpogled obeh zakonskih osnutkov in veliko vznemirjenost, ker njihovi predlogi glede uresničenja čl. 7 a.d.p. niso bili upoštevani, nasprotno pa, da se je ugodilo nameram manjšinam sovražnih organizacij, katere so po § 5 čl. 7 a.d.p. nedopustne in bi jih Avstrija morala že davno prepovedati. Poudarili so, da mora čl. 7 a.d.p. očitno služiti zaščiti in ohranitvi narodnih manjšin in se ga zaradi tega s sklepom večine ne sme spremeniti v nasprotje ; to je stališče, na katerem glede na interese avstrijske manjšine v Južnem Tirolu z vso pravico vztraja avstrijska zvezna vlada in poklicani zastopniki avstrijske manjšine v Južnem Tirolu samem. Izjavili so, da ne bodo privolili in ne morejo privoliti kakršni koli ureditvi, ki brez upoštevanja njihovih predlogov in upravičenih zahtev spreminja čl. 7 a.d.p. v njegovo nasprotje.

Tudi Jugoslavija je kot sopodpisnik državne pogodbe z Avstrijo storila diplomatske korake za pravice jugoslovanskih manjšin v Avstriji in sporočila avstrijski vladi, da je novi šolski zakonski načrt za slovensko in jezikovno mešano ozemlje Koroške povzročil v Jugoslaviji resno zaskrbljenost in da bi nadaljnje vztrajanje na tem zakonu, ki je bil kot osnutek predložen avstrijskemu parlamentu, lahko povzročilo motnje v odnosih med Jugoslavijo in Avstrijo.

Oba zakonska osnutka razodevata zlonamernost avstrijskih vladnih krogov in dokazujeta, da nameravajo ti ravnati z jugoslovanskimi manjšinami nelojalno in nepošteno. **Obžalovati je, da je Avstrija, ki hoče biti med voditelji evropskih idej in ob vsaki priliki poudarja evropsko ureditev manjšinskega vprašanja doma, izkoristila priložnost izvajanja čl. 7 a.d.p. s tem, da je dokazala, kako se ne spoštujejo pravice avstrijskih državljanov — Evropejcev v Avstriji, ki niso avstrijski Nemci.**

V.

SLOVENSKE PROSVETNE ORGANIZACIJE IN SLOVENSKI TISK

Dne 20. oktobra 1957 je poteklo 50 let, odkar je bila leta 1907 ustanovljena prosvetna centrala slovenskih koroških kulturnih društev »Slovenska krščanska socialna zveza«, ki se je po plebiscitu preimenovala v »Slovensko prosvetno zvezo«. Zločinski nacifašizem je po priključitvi Avstrije k Nemčiji dokončno uničil slovensko kulturno prosvetno življenje na Koroškem in hotel brutalno dokončati to, kar so že pripravljali in dejansko tudi že izvrševali nemški

avstrijski nacionalisti in šovinisti pred drugo svetovno vojno pod parolo nedeljene Koroške, v dobi nacizma pa s taborišči smrti, množičnimi izselitvami, zapori in smrtnimi obsodbami ter s sporočilom gauleiterja Rainerja Hitlerju: Koroška govori nemški. Razpuščenih je bilo tedaj 43 slovenskih prosvetnih društev, 36 pevskih in 23 tamburaških zborov, zasedenih in izropanih je bilo 11 prosvetnih domov, razlaščeni in zaseženi sta bili 2 šolski poslopji : narodna šola v Št. Rupertu pri Velikovcu in zgradba slovenskega šolskega društva v Št. Petru v Rožu, do tal je bil porušen 1 prosvetni dom, okoli 90.000 knjig, ki so se nahajale v Centralni knjižnici v Celovcu in v vseh knjižnicah 43 razpuščenih prosvetnih društev po vsej Slovenski Koroški, je bilo zažganih. Nacifašisti so uničili ali pa popolnoma izropali vse prosvetne domove, odrske naprave, gledališko garderobo, glasbila in inventar. Ogromna je bila škoda, katero so povzročili koroškim Slovencem nacifašisti, skoro izključno avstrijski državljani nemške narodnosti. Ta škoda še do danes niti deloma ni povrnjena.

Med vojno je nato OF za slovensko Koroško začela znova graditi prosvetno življenje na novih temeljih.

Z umikom Jugoslovanske armade pa je slovenska prosveta na Koroškem naletela zopet na velike ovire. Koroški Slovenci so se morali dolgo časa boriti, da so avstrijske oblasti dovolile obnovo delovanja Slovenske prosvetne zveze v Celovcu in od nacistov razpuščenih podeželskih prosvetnih in pevskih društev. Vendar vseh prosvetnih in pevskih društev ni bilo mogoče obnoviti. Najbolj delovna in agilna so danes prosvetna društva v Bilčovsu, Št. Janžu, Št. Jakobu v Rožu, na Radišah, v Šmihelu pri Pliberku in na Brnci. Na novo so bili ustanovljeni mladinski tamburaški zbori v Dobrli vesi, v Zahomcu in še v nekaterih drugih krajih. Nujno bi bilo potrebno za razmah prosvetne dejavnosti, da bi se zgradili prosvetni domovi z dvoranami za prireditve.

Zelo uspešno pa delujejo pevski zbori koroških Slovencev pod vodstvom pevovodij Foltija Hartmana iz Obirskega, Pavla Kernjaka iz Trebinje, Pavliča iz Hodiš, Prušnika iz Železne Kaple, Wrulicha iz Radiš in še nekaterih drugih. Harmonizator koroških narodnih pesmi Pavle Kernjak vodi združene pevske zbore Slovenske prosvetne zveze iz Bilčovsa in Kotmare vesi. Folti Hartman, vodja centralnega pevskega zbora Slovenske prosvetne zveze pa združuje v svojem zboru člane pevskih društev v Št.

Mendirar s fanti iz vasi Dole v Ziljski dolini jezdi po nevesto

Vidu v Podjuni, Šmihelu, Železni Kapli, Globasnici in drugod ter je dosegel pod njegovim vodstvom pevski pokret v Podjuni največji razmah.

Slovenska prosvetna zveza pa posreduje koroškim Slovencem in tudi Nemcem gostovanja tudi slovenske Opere in Drame iz Ljubljane, gledališča iz Maribora in raznih pevskih zborov iz Slovenije, kateri nastopajo v Celovcu, Šmihelu v Podjuni, Bilčovsu, Št. Jakobu v Rožu in celo v Bistrici v Ziljski dolini. S tem pospešuje kulturne in prijateljske stike ne samo med koroškimi Slovenci in Slovenci v Jugoslaviji, marveč tudi med obema sosednima narodoma — nemškim in slovenskim in vrši s tem važno kulturno misijo.

Slovenska prosvetna zveza je v zadnji dobi ustanovila tudi folklorno skupino v Zahomcu v Ziljski dolini, s katero je posebno

Ziljanka v narodni noši

v zadnjih dveh letih nastopila na kulturnoprosvetnih prireditvah na Koroškem, pa tudi na Primorskem, kjer so slovenski pevski zbori imeli priliko večkrat nastopiti skupaj s primorskimi pevskimi zbori na javnih prireditvah v Trstu in drugod.

Koroška narodna pesem je danes najučinkovitejše sredstvo za razorožitev šovinističnih nasprotnikov, kajti prednjo klone tudi najhujši nestrpnež, tako da koroški Slovenci s svojimi pevskimi nastopi združujejo oba naroda na Koroškem v prijateljstvu in mirnem sožitju. To je pa tudi eden od glavnih ciljev, katerega zasleduje slovenska kulturna centrala v Celovcu pod vodstvom njenega predsednika dr. Francija Zwittra.

ZIMSKI ŠPORT PRI KOROŠKIH SLOVENCIH

Športne organizacije so med koroškimi Slovenci razmeroma zelo mlade. Šele pred 7 leti je bila ustanovljena Slovenska fizkulturna zveza (SFZ) v Celovcu, katere namen je, zajeti mladino na Koroškem, ki je večinoma kmečka in delavska in ima za športno udejstvovanje največ časa pozimi. Zato je njena glavna panoga spričo lepih smučarskih terenov slovenske Koroške zimski šport.

Najprej je bilo ustanovljeno Športno društvo v Št. Janžu v Rožu, katero si je zgradilo lastno šestdesetmetrsko skakalnico. Poleg tega imajo koroški Slovenci še Športno sekcijo SFZ v Bilčovsu, ki si je zgradila malo smučarsko skakalnico. Konec leta 1953 pa je bilo ustanovljeno Športno društvo v Zahomcu v Ziljski dolini, katerega člani so tudi mladinci iz Spodnje Ziljske doline iz vasi Tehanče, Žužalče itd. Leta 1954 je Športno društvo v Zahomcu zgradilo lastno 30-metrsko skakalnico in pozneje še malo skakalnico za šolsko mladino.

V letu 1957 je SFZ organizirala že šesto leto lastne prireditve: VI. mednarodne smučarske skoke v Št. Janžu v Rožu, Športno društvo v Zahomcu pa je 2. februarja 1957 priredilo IV. mednarodne smučarske skoke za Ziljski pokal v Zahomcu. Kot v prejšnjih letih, so se tudi teh dveh mednarodnih prireditev udeležili smučarji — tekmovalci iz raznih krajev Koroške (18), trije iz Slovenije in dva iz Italije. Leta 1956 pa je na tekmah v Zahomcu sodelovalo 15 društev z 38 tekmovalci. Istočasno se bili 2. februarja 1957 na mali skakalnici v Zahomcu tekme slovenske šolske mladine. Dne 17. februarja 1957 so bile smučarske tekme za društveno prvenstvo Športnega društva Št. Janž, katerih se je udeležilo 8 društvenih članov. Poleg tega so se udeležili trije mladinci Športnega društva v Zahomcu smučarskih tekem dne 10. marca 1957. v Plajberku pri Beljaku.

Vsakoletne tekme in srečanja na mednarodnih tekmah v Št. Janžu v Rožu in Zahomcu združujejo slovenske in nemške športnike iz Slovenije in Italije z lepim ciljem ustvarjanja in gojitve prijateljstva med obema narodoma na Koroškem in preko državne meje.

SLOVENSKO PORABJE

(O slovenski manjšini na Madžarskem)

Janko Liška

Porabje, Prekmurje, Pomurje* so na Primorskem slabo znana imena, komaj znane pokrajine, verjetno še manj, kakor so Prekmurcem in Prlekom poznani kraji ob Soči in krog Tržaškega zaliva. V Monošter, v Mursko Soboto, v Lendavo, v Ljutomer in Rádgono je bilo in je s Primorskega še dalj, kakor je iz krajev ob Muri v Trst.

Ne samo iz Prlekije, to je iz štajerskega dela Pomurja, tudi iz krajev na levem delu Mure, iz Prekmurja in Porabja, so hodili fantje v časih cesarstva služit k vojni mornarici, med prvo svetovno vojno pa so morali mnogi na soško fronto. In marsikdo iz krajev med Slovenskimi goricami in Rabo je tudi izkrvavel v hribih nad Sočo in v Furlaniji. Kri primorskih fantov in mož, radgonskih upornikov proti avstrijskim oficirjem in s tem tudi cesarju in vojskovanju na nemško gospodo, pa je maja 1918. leta pordečila slovenska tla na njihovi severni meji.

Ko so se številne primorske družine pred fašističnim nasiljem umaknile v Jugoslavijo, je zanesla služba nekatere tudi v Prekmurje. V okolico Lendave so se

---

* Slovensko Porabje *je skrajni severovzhodni del slovenskega jezikovnega ozemlja. Po prvi svetovni vojni, z mirovno pogodbo v Trianonu, pa tudi po drugi svetovni vojni je ostalo Slovensko Porabje pod Madžarsko. Razprostira se od jugoslovansko-madžarske državne meje, od razvodnice med Rabo in Muro, do desnega brega Rabe pri Mònoštru (Sv. Gothardu).*

Prekmurje *je slovenska pokrajina na levem bregu Mure. Za habsburškega cesarstva je pripadalo madžarski polovici, trianonska pogodba pa ga je prisodila Kraljevini SHS. Glavna kraja v Prekmurju sta Murska Sòbota in Lendava.*

Pomurje *je ime, ki je prišlo v občo rabo šele nedavno, ko sta bila soboški okraj, to je Prekmurje, in ljutomerski, ki leži na desnem bregu Mure, združena v upravno enoto s sedežem v Murski Sòboti.*

Ràdgona *leži na levem bregu Mure. Po prvi svetovni vojni bi morala pripasti Kraljevini SHS. Štajersko nemško meščanstvo pa je doseglo, da je mirovna konferenca prisodila mesto in slovenske vasi v okolici Avstriji. Prebivalstvo teh krajev se je po drugi svetovni vojni na mitingih izjavljalo za Jugoslavijo, a tudi tokrat so ostale slovenske vasi Žetinci, Pòtrna, Dèdonci, Zenkòvci, Slovenska Gòrica in še druge v tako zvanem Radgonskem kotu, to je na levem bregu Mure pri Ràdgoni, pod Avstrijo.*

Še v prvi polovici prejšnjega stoletja je bila Ràdgona kulturno središče vzhodnoštajerskih Slovencev. V Ràdgoni je izšla vrsta nabožnih in poučnih knjig v narečju in v posebnem črkopisu, ki se imenuje po pisatelju Petru Dajnku, ki je ta črkopis izumil, dajnčica. Od druge polovice prejšnjega stoletja je v Ràdgoni vse bolj prevladovalo nemško oz. ponemčeno meščanstvo.

Gornja Ràdgona, *ki leži nasproti na desnem bregu Mure, je v Jugoslaviji.*

* *Vojaki 97. pešpolka so se uprli v noči od 23. na 24. maj. Upor so zanetili tisti, ki so prejšnjo jesen doživeli v Rusiji boljševiško revolucijo. Za kazen in v strah sta bila 27. maja v Radgoni ustreljena Andrej Melihen in Rudolf Ukovič. Vojaštvo upornih enot je moralo gledati usmrtitev neoboroženo, v četverokotu okoli morišča. Ukovič si ni pustil zavezati oči. Preden so sprožili vanj salvo, je vzkliknil: »Živel Slovenec in Hrvat!« Dva dni pozneje so bili ustreljeni še vojaki Anton Svale, Peter Hvala, Rihard Breh, Liberato Bellan, Giovanni Maniacco in Marko Fraj. Pisatelj France Bevk, ki je seveda pomagal upornikom, je ostal na srečo živ. V spominih na upor pripoveduje, da so šli obsojenci na morišče — čeprav zvezani in v senci bajonetov — s pesmijo. Peli so med drugimi tudi pesem: »Oh adijo, očka, oh adijo, mamca, oh adijo, sestra, brat, zdaj se vidmo zadnjikrat...« in neko podobno italijansko in vzklikali: »Zbogom! Adijo! Živio! Evviva!*

naselili celo kmetje s Primorskega. Zaradi svoje narodne zavednosti so morali Primorci v Prekmurju med drugo vojno, ko so se vrnili Madžari kot okupatorji, veliko pretrpeti.

Pa ne samo zavoljo vojske, tudi zaradi trgovine in sploh se lahko reče, da je videlo več Panoncev morje in Kras kakor Primorcev polja in vinograde, gozdove in loge na skrajnem severovzhodu slovenskega narodnega ozemlja.

Stiki med skrajnim slovenskim jugozahodom in obmejnim severovzhodom iz vrste razlogov nikdar niso bili kdovekaj živahni. V časih, ko so bile pokrajine od Nadiže do Rabe še v mejah enega cesarstva, še skoro ni bilo železnic; ko so pa v drugi polovici prejšnjega stoletja vlaki in v zadnjih desetletjih še motorizacija zmanjšali razdalje, so prišle vmes nove državne meje, ki so na vse strani, razen na hrvatsko, trgale in razdvajale še zdaj ne do kraja zedinjeno slovensko ozemlje. Da bi se rešili nazadnjaške Avstrije, so se Beneški Slovenci s plebiscitom odločili za Italijo. Skoro v istem času, 1867. leta, si je nemška in madžarska gospoda razdelila oblast nad drugimi narodi cesarstva, da bi jim laže vladala. Takrat je postala Mura, ki je od Radgone niže mejila obe polovici cesarstva, skoro državna meja. Kako so Madžari vezali kraje svojega svetoštefanskega kraljestva, kamor je spadalo tudi Prekmurje s Porabjem, na Budimpešto, se najlepše vidi iz dejstva, da so zgradili železnico le do Murske Sobote, a je niso marali podaljšati še nekaj kilometrov do Radgone oziroma čez Muro do Ljutomera. Tako je postalo Prekmurje bliže Budimpešti kakor slovenskemu Mariboru pod Pohorjem, ki se s prekmurskih gričev pa tudi z ravnine na jugu od njih ob jasnem vremenu lepo vidi na zahodu od Slovenskih goric. Po prvi svetovni vojni je Prekmurje sicer pripadlo k Jugoslaviji, bilo z železnico Murska Sobota — Ljutomer — Ormož povezano z Ljubljano in z Mariborom, toda takrat je Primorska prišla pod Italijo. Leta fašizma in druge svetovne vojne so prinesla še večje, teže prehodne pregraje med slovenske rodove.

Pomladi 1945. leta je kazalo, da bodo končno padle vse meje med slovenskimi pokrajinami. Ko je Rdeča armada v začetku aprila pognala Hitlerjeve divizije čez Prekmurje proti Gradcu, partizani pa so osvobajali Primorsko, je čustva Slovencev od Rabe do Nadiže, od Gosposvetskega polja do Dragonje morda najlepše izrazil Prekmurec Miško Kranjec, najpomembnejši živeči slovenski pisatelj. Že sami naslovi so dovolj zgovorni: Naši mejniki Trst, Gorica, Celovec, Beljak, Monošter! — Pomlad v Prekmurju. — Inpresije iz Trsta. — Pozdravljena Primorska! — Svet nasilja se je podrl.

Toda velike sile so odločile drugače in iz Trsta v Monošter je še vedno daleč, pa tudi iz Gorice v Soboto in Lendavo še ni blizu...

Verjetno v Trstu in na Primorskem sploh le malokdo vé kaj več o Porabju, razen če je prebral ono leto v tržaških Razgledih članek prof. Miroslava Ravbarja, Kraševca po rodu, ki je služboval in tudi politično delal v Prekmurju. Saj so pa tudi med Trstom in Monoštrom kar tri državne meje!

Slovensko Porabje v zemljepisnem pogledu ni posebna pokrajina: del Prekmurja je, njegov manjši del, delno še z neizkrčenimi gozdovi pokrit svet, ki se položno spušča od nizkega razvodja (404 m) med Muro in Rabo k Rabi pri Monoštru. Na tem ozemlju je devet slovenskih vasi: Andovci, Vèrice, Ritkarovci, Gornji Senik, Otkòvci, Štèvanovci, Sakalòvci, Dolnji Senik in Slovenska ves. Slovenci pa prebivajo tudi v Židovi, Troščah in v okrajnem mestecu Monošter, pa tudi še v Farkašovcih in v Čretniku. V teh krajih je bilo po pristranskem madžarskem ljudskem štetju 1920. leta okrog 6000 Slovencev.

Od naselitve Slovanov v te kraje, okrog leta 600, pa do konca prve svetovne vojne in še v času madžarske okupacije med drugo vojno je doživljalo Slovensko Porabje isto usodo kakor južno ležeče, k Muri nagnjeno Prekmurje.

V drugi polovici 9. stoletja, v časih knezov Pribine in Koclja, Prekmurje s Porabjem ni bilo na obrobju slovenskega jezikovnega ozemlja, ampak še sredi kneževine panonskih Slovanov, lahko rečemo že Slovencev, ki je segala od spodnjega toka Drave in od območja Blatnega jezera do Pohorja. Pri knezu Koclju v Blatogradu ob Blatnem jezeru sta se 867. leta ustavila za več mesecev, na poti z Moravskega k papežu, »slovanska apostola« Ciril in Metod. Knez Kocelj je, kakor pripoveduje Cirilov življenjepisec, »močno vzljubil slovanske knjige, se jih naučil« in zaupal solunskima bratoma »do petdeset učencev, da bi se učili«. Časti, ki jih je izkazoval Metodu, in dejstvo, da je 870. leta poslal k papežu z njim 12 svojih mož s prošnjo, naj postavi Metoda za nadškofa (Ciril je bil takrat že mrtev), jasno pričajo, kako

vnet je bil Kocelj za bogoslužje v makedonski slovanščini, ki je bila tiste čase — pred več kot 1000 leti — še skoro enaka narečju panonskih Slovencev. Papež je ustregel Koclju in postavil Metoda za panonsko-moravskega nadškofa. S tem je potrdil tudi slovansko bogoslužje, ki mu je že prejšnja leta in še potem tako nasilno in zagrizeno nasprotovala duhovščina salzburške nadškofije. Metod je vzgojil prve slovanske duhovnike, prve izobražence našega rodu. Nekatere je tudi usposobil za književno delo. Če bi se bili Velikomoravska država in Kocljeva kneževina obdržali, bi se s književnim in prosvetnim delom Cirila in Metoda začel na Slovenskem razvoj, ki bi bil le za četrt stoletja mlajši od francoskega. Toda vmes so prišli Nemci in Madžari in napravili konec lepo obetajočim začetkom književnosti in kulture prednikov Čehov, Slovakov in panonskih Slovencev.

Kmalu po velikem Kocljevem in Metodovem uspehu so v Panoniji zavladali izvrševalci oblasti željne salzburške nadškofije in nemške posvetne oblasti. Bolj kakor s križem je salzburška duhovščina osvajala z mečem. Dobri dve desetletji pozneje, ko je zginil z zgodovinskega prizorišča Kocelj (874), so proti koncu 9. stoletja zasedli Podonavje nomadski konjeniki Madžari. Slovane so deloma pobili, ostale ki se niso umaknili na zahod, pa zasužnjili kot delovno silo in jih sčasoma pomadžarili. Naučili pa so se od njih obdelovati zemljo, graditi hiše in še marsikaj. Slovani so jim posredovali tudi duhovno kulturo krščanstva. Kaj vse so zavojevalci prevzeli od podjarmljenega, a kulturno više stoječega ljudstva, kažejo številne izposojenke. Teh je na stotine, brez besed, ki so nastale že v madžarščini iz osnovnih izposojenk.

Na slovanske naselbine krog Blatnega jezera spominjajo tudi zemljepisna imena (Balaton = Blatno jezero, Csörnöcz = Črnec, Nova, Dobri, Kerka = Krka in vrsta drugih, čeprav so v novejšem času krajevna imena pomadžarili z zakonom (pa se jim je primerilo, da so slovensko krajevno ime Golica zamenjali z dozdevno madžarskim Resznek). Na nekoč slovensko prebivalstvo vzhodno od Prekmurja kažejo tudi taka madžarska imena, kakor je Kerka Totfalu, kar pomeni Krška Slovenska vas. Prav tako spominjajo na pomadžarjene Slovence številna madžarska rodbinska imena slovenskega porekla, ki v nekaterih vaseh vzhodno od Prekmurja skupaj z zelo pogostim madžarskim priimkom Tot (Slovan, Slovenec) celo prevladujejo.*

V Prekmurju in Porabju so se Slovenci ohranili, ker se tod ni naselilo nobeno madžarsko pleme in je zdajšnje slovensko ozemlje ležalo zunaj obrambnega pasu, ki je v starejših časih z gozdovi, močvirji, s pusto zemljo, z umetnimi ovirami in s stražami ob laže prehodnih mestih obdajal madžarsko državo. Slovenci v Porabju in Prekmurju očitno niso postali sužnji madžarskih plemen ob njihovi naselitvi, ampak šele pozneje podložniki posvetne in cerkvene zemljiške gospode. Tako so bili Slovenci ob Rabi stoletja podložni cistercijanskemu samostanu, ki ga je ustanovil 1183. leta ogrski kralj Bela III.

Po tem samostanu se imenuje mesto, ki se je pozneje razvilo krog njega Monošter (monasterium pomeni po latinsko samostan). »Monošter« pa ni edina »latinska« beseda prekmurskega narečja, saj je tod posvetna in cerkvena gospoda govorila stoletja po latinsko. In zato ni čudno, če se

---

Tako so Madžari prevzeli od Slovanov niz poljedelskih izrazov *(barázda = brazda, ganaj = gnoj, bab = bob, répa = repa, mák = mak, gerezt = grozd, marha = govedo, lapát = lopata, dorong = drog itd.)*, izraze za pijače in jedi *(olaj = olje, ecet = ocet, pálinka = žganje, kalács = kolač itd.)*, izraze v zvezi s stanovanjem *(szoba = soba, udvar = iz dvor pomeni dvorišče, abrosz = iz obrus pomeni brisača, beretva = britva itd.)*, izraze za obrti *(malon = mlin, kovács = kovač, takács = tkalec, kulcsár = ključar itd.)*, izraze za živali in rastline *(rak = rak, medve = medved, moh = mah itd.)*, izraze iz družinskega in družbenega življenja *(déd = ded, unoka = vnuk, barát = brat oz. prijatelj, iskola = šola, király = kralj, vitéz = vitez, ispán = župan itd.)*, besede v zvezi s krščanstvom *(kereszt = križ, apát = opat, csuda = čudež, szent = svet, péntek = petek, itd.)*, pa tudi besede za ptice, grmovja, oblačila, narode in še drugo.

* *Na primer: Adamič, Barbarič, Dravec, Gruškovnjak, Smodič, Župan, Zemljič, Štefko, Zver, Babič, Gašparič, Küzmič, Makovec, Glavač, Jagodič, Kaj, Marković, Mlinarič, Mavčec, Škofič, Gorič, Krčmar, Jugovič, Kotnik, Lipič, Labod, Mešič, Mujdrca, Ozimec, Sitarič, Sever, Sokol, Šoštarič, Kočar, Trnovec, Vogrinec, Vrban, Veter, Žanjec, Žujič, Zorko, Žerdin, Kača, Nikaj, Tomec in vrsta drugih.*

je nekaj besed te latinščine prijelo tudi slovenskih podložnikov (n. pr. perse = seveda). Sorazmerno malo so sprejeli Prekmurci in Porabci madžarskih besed, dosti manj kakor Slovenci na Primorskem italijanskih ali na Štajerskem in Koroškem nemških. To potrjuje, da je slovensko ljudstvo kulturno prekašalo madžarske zavojevalce. Zato je madžarščina lahko vplivala na slovenščino bolj šele po šolah in raznih stikih zadnji dve stoletji. Tako so Prekmurci iz madžarščine sprejeli tudi besede slovanskega izvora, na pr. besedo »inas« (izg. inaš = vajenec), katero so si bili Madžari nekoč izoblikovali iz slovenske besede »junoš«.

Temnim in gluhim stoletjem fevdalnega gospostva, stoletjem garanja za plemiče in cerkveno gospodo, so sledili še hujši časi. Časi turških napadov. Po letu 1600, ko je

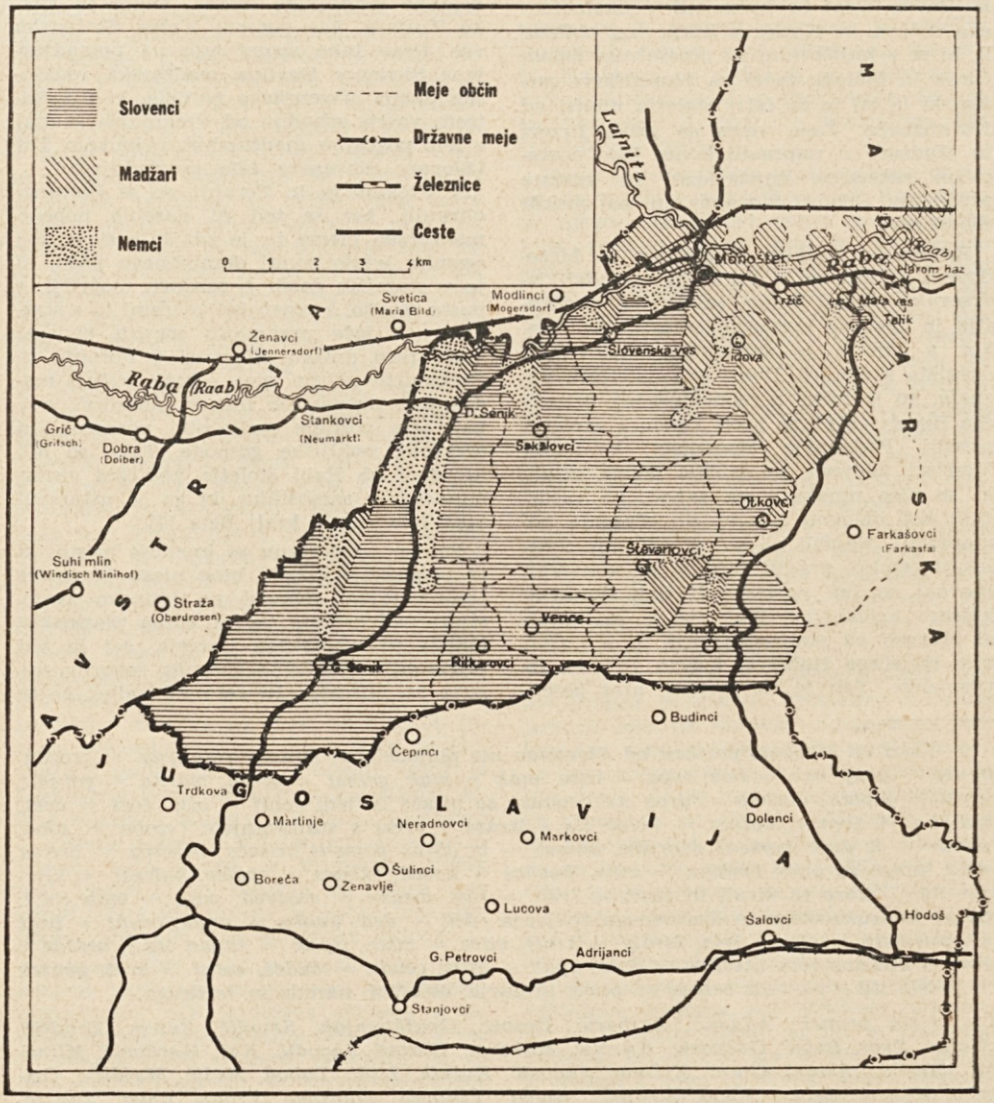

Etnografski zemljevid Porabja po madžarskem štetju l. 1910

padla v turške roke trdnjava Kaniža, so prihajali Turki v bližnje Prekmurje redno nad osemdeset let ropat, plenit, morit in požigat. Na tisoče mladih ljudi so odvlekli v suženjstvo. Leta 1641. je Hasan paša zagrozil prebivalstvu med Monoštrom in Radgono, da bo ukazal porezati ušesa in nosove, če se ne podvrže sultanu. Nekaj časa so morali prebivalci teh krajev plačevati harač (davek na moško glavo od 7. leta dalje). Znamenita zmaga habsburške vojske v bitki pri Monoštru 1664. leta je ostala neizkoriščena. In tako je bilo Prekmurje rešeno neposredne turške nevarnosti šele 1683. leta, po zmagi nad Turki pri Dunaju. Od Turkov se Prekmurje še dolgo ni opomoglo, saj je ostalo le redko naseljeno.

Tudi luteranstvo je razburkalo prekmurske Slovence. V začetku stoletja so pribežali v Prekmurje s Kranjskega in Štajerskega pregnani luterani, poluteranil pa

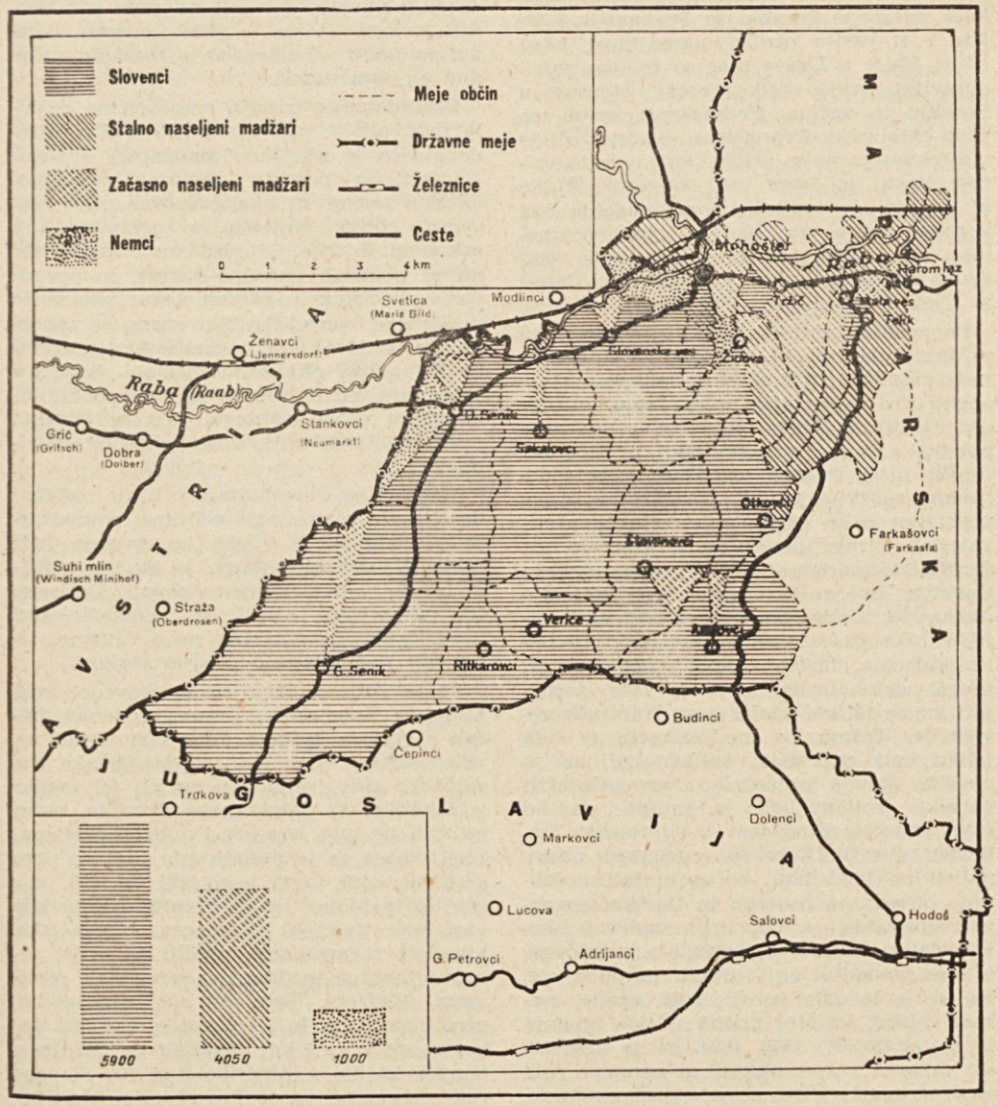

Etnografski zemljevid Porabja po sedanjem stanju

se je tudi precejšen del domačega prebivalstva. V 17. stoletju se je del prekmurskih protestantov na zahtevo zemljiških gospodov spet pokatoličanil. Kakor v osrednjih slovenskih pokrajinah, tako so tudi v Prekmurju začeli prvi izdajati knjige protestantje, od 1715. leta dalje. Pisali so v narečju in z madžarskim črkopisom, še do najnovejših dni. Najznamenitejši med protestantskimi pisci je bil Štefan Küzmič, ki je v prekmurščino prevedel Nouvi zakon (sv. pismo nove zaveze). Kako vdani so bili protestantje svoji veri, kaže selitev iz Porabja in Prekmurja 1719. leta v 11 vasi v okolici mesta Surd, blizu izliva Mure v Dravo, ker so le tam smeli opravljati svoje verske obrede. Slovenci v Porabju in večina Prekmurcev sploh so zdaj katoličani. Evangelske veroizpovedi je v Prekmurju le še pribl. četrtina prebivalcev. Nekaj je vmes tudi kalvinov. Židje, ki so imeli v kapitalističnem obdobju tod v rokah skoro vso trgovino, posebno trgovino na debelo, so povečini končali med drugo svetovno vojno v taboriščih. Ostali so Cigani, ki jih je v Prekmurju vse več.

Po zgledu protestantske književnosti so v drugi polovici 18. stoletja začeli pisati tudi katoliki. Tudi ti so pisali do najnovejših dni, še v letih stare Jugoslavije, v narečju (celo Miško Kranjec svoje prve povesti). Kakor protestantski so tudi katoliški pisci izdajali nabožne, šolske, poljudne, zabavne knjige, koledarje in časopise. Slovenske knjige v narečju so utrjevale in širile pismenost, vzdrževale in spodbujale narodno zavest prekmurskega ljudstva. Bile so pomemben jez proti madžarizaciji. Madžarizacija nemadžarskih narodov v svetoštefanskem kraljestvu je bila posledica, bistvena značilnost madžarskega nacionalizma, ki se je začel prebujati konec 18. stoletja, v času francoske revolucije. Težnja po madžarizaciji je bila toliko bolj zagrizena, kolikor bolj se je množilo število pripadnikov nemadžarskih naradov, kolikor bolj je pretilo, da bo zato odstotek Madžarov v njihovem kraljestvu manjši. Zato so madžarski nacionalisti po 1867. letu, ko so postali z delitvijo oblasti na Avstrijo in Ogrsko neomejeni gospodarji v notranjih zadevah svoje polovice cesarstva, vpregli v prizadevanja za pomadžarjenje drugih narodov vse, kar se je le dalo vpreči: šole, urade, cerkev, vojsko, socialni pritisk, javno mnenje in statistiko. Po 1879. letu, ko je madžarski državni zakon ukazal za osnovne šole pouk v madžarščini, se je moral slovenski jezik vse bolj umikati. Celo verouk so začeli poučevati v madžarščini. Učenci se v šoli niso smeli pogovarjati slovenski. Madžarizaciji je služila tudi gimnazija v Monoštru, ustanovljena 1893. leta.

Madžarski otroški vrtci v nemadžarskih krajih so uživali državno podporo. Kmečke otroke so pošiljali o počitnicah v čisto madžarske kraje. Nadarjenim dijakom so nudili vse možnosti napredka in družbenega dviga, če so pokazali voljo, da se pomadžarijo in pogospodijo. Učitelji, ki so dosegali vidne uspehe v širjenju madžarskega jezika, so dobivali nagrade iz posebnih fondov. Vse to je služilo enemu samemu namenu — ustvariti iz mozaika narodov en sam narod.

Brez dobrega znanja madžarščine ni bilo moč niti v najskromnejšo službo. Uradovalo se je izključno madžarski. Plačani tolmači so pogosto prevajali napačno. Osebna imena so bila prepovedana v slovenski obliki, krajevna so pomadžarili z zakonom. Ljudje, ki niso znali madžarski ali so pokazali narodno zavest, so postali tarča zbadljivk in žaljivk kakor »Slovenec ni človek«, »smrdljivi Slovenec« in podobno. Še po 1945. letu je madžarska reakcija tradicionalno objestno zmerjala Slovence v Porabju, ki so imeli zveze z osvobodilnim gibanjem in so zahtevali, da se Porabje priključi Jugoslaviji, s »smrdljivimi partizani«.

Madžari so v nemadžarske kraje načrtno doseljevali madžarsko oziroma pomadžarjeno prebivalstvo. Tako na primer tudi cestarje, navadno samce, ki so jim gradili hišice v nacionalnem slogu. Dolžnost teh pa je bila, poročiti se z domačinkami in pridobiti madžarstvu nove družine, izhodišče za nadaljnjo madžarizacijo.

Že prejšnje stoletje so se Slovenci med Muro in Rabo tako namnožili, da so morali v svet za kruhom. Mnogi so hodili na veleposestva v notranjost Madžarske na sezonsko delo, veliko pa se jih je izselilo v Ameriko. Iz slovenskega Porabja samo od 1910. do 1914. leta 614. Približno desetina. Izseljevanje se je nadaljevalo tudi po prvi svetovni vojni, saj se je od 1921. do 1930. leta izselilo iz Monoštra in devetih slovenskih vasi spet nad 600 Slovencev. Monoštrske tovarne: tovarna kos, predilnica svile, tobačna tovarna in druge so sprejemale predvsem Madžare. Leto dni po ustanovitvi predilnice svile, ki je zaposlila nad 300 delavcev, se je iz 6 km oddaljenega Dolnjega Senika izselilo v Ameriko nad 100 Slovencev, v tovarno pa so bili sprejeti Madžari tudi iz dvakrat bolj oddaljenih vasi.

Slovenci, ki so se pomadžarili, so lahko kupili poceni parcele. Slovenec, ki se ni odpovedal svoji narodnosti, je bil na Madžarskem le za najnižja dela. Po vsem tem je razumljivo, zakaj število Slovencev v Porabju kljub precejšnjemu naravnemu prirastku že desetletja ne napreduje, zakaj je uspelo pomadžariti Monošter. Saj so Slovenci povsod dobili delo — v Ameriki, v sosednji Avstriji, zlasti v Gradcu, tudi v notranjosti Madžarske, le v Monoštru ne. Tu je pod pritiskom madžarizacije nazadovala celo nemška manjšina. Saj si moral celo za službo železniškega kretnika postati iz Svetca Szegedi, za službo občinskega notarja iz Sukiča Szamosvölgyi. Slovensko zavest so v teh krajih vzdrževale le knjige v narečju in slovenski duhovniki, ki se niso ravnali dovolj po navodilih sombotelskih škofov, naj neutrudno in premišljeno poučujejo otroke madžarščine in opravljajo, če le mogoče, obrede v madžarskem jeziku. Med najbolj zavednimi duhovniki v Porabju so bili: pisatelj Košič Jožef, ki je že 1846. leta poudaril potrebo po sodelovanju vseh Slovencev; pisatelj Borovnjak Jožef, ki je širil tudi dela v knjižnem jeziku; pisatelj dr. Mirko Lenaršič in župnik Tüll Geza, ki sta kot predsednika narodnih svetov v svojih župnijah v času mirovne konference po prvi svetovni vojni podpisala proglas o zahtevi narodnih in političnih svoboščin za Slovence med Muro in Rabo.

Mirovna konferenca v Trianonu je pustila Slovence ob Rabi nadaljnjemu pritisku madžarizacije. Med obema vojnama, v letih revizionizma, je madžarska pristranska znanost mnogo propagirala vendsko teorijo o poreklu prekmurskih Slovencev. Po tej teoriji naj bi bili Slovenci na območju svetoštefanske krone Vendi, to je vendsko govoreči Madžari, potomci starih Venedov, da bi jih tako ločili od Slovencev na desnem bregu Mure in laže šteli za svoje. Skratka lažna in smešna teorija, podobna madžarski statistiki, ki je dosegla višek zanesljivosti z ljudskim štetjem 1910. leta, ko je skrila Slovence med tako imenovane »druge«. Slovenci ob Muri in Rabi pa so kljub stoletjem odvisnosti in kljub vsej madžarizaciji ohranili svoje čisto, starinsko narečje, svoje slovenske pesmi in stare običaje. Zadnja desetletja življenja pod Madžarsko pa niso prebirali le knjig v narečju, ampak vse bolj tudi knjige v književni slovenščini. Te poslednje so morali prebirati tudi skrivaj.

Partizansko gibanje je zajelo tudi Prekmurje in seglo v Porabje. Iz vrste razlogov ni moglo uspeti v toliki meri kakor drugod po Slovenskem, čeprav žrtev ni bilo malo. Samo dijakov soboške gimnazije je padlo v osvobodilni vojni križem po Jugoslaviji in umrlo v taboriščih več kot osemdeset. 1944. leta je prodrla partizanska četa tudi v Porabje. V borbi proti madžarskim fašistom je padel v bližini Monoštra na prednji straži partizanstva, partizan Matija Škrjanc — Mirko, doma iz Litije. Prekmurci in Porabci pa so se v velikem številu ogibali vojaškim in drugim ukazom fašistične Madžarske.

Aprila 1945. leta je prišla iz Beograda v Prekmurje, takoj za Rdečo armado, delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Že nekaj dni po prihodu te delegacije v Mursko Soboto so z veseljem sprejeli njene odposlance tudi v Porabju. Lepo število mladeničev iz Porabja se je javilo v Jugoslovansko ljudsko armado. Zastopniki rabskih Slovencev so takoj, še pred koncem vojne, in ponovno po osvoboditvi zahtevali priključitev Slovenskega Porabja k Jugoslaviji in takojšnjo uvedbo slovenskega pouka v šole. Kot ogenj se je razširila po Porabju partizanska pesem. S posebnim poudarkom pa so Slovenci iz Porabja zahtevali priključitev k Jugoslaviji na velikem mitingu 3. junija 1945 v Martinju, v obmejni vasi na jugoslovanski strani, ker doma tega niso več smeli. Takrat in še ob drugih priložnostih so se za priključitev k Jugoslaviji izjavili tudi predstavniki demokratičnih Madžarov v Monoštru.

Kmalu nato se je začelo novo, najmanj pričakovano preganjanje in zatiranje rabskih Slovencev. Združeni v Antifašistični fronti Slovanov na Ogrskem so pokazali Slovenci v Porabju veliko vztrajnosti in doslednosti v prizadevanjih in bojih za šole v slovenščini, za enakopravnost pri agrarni reformi, za uveljavljanje demokratičnih sil proti ljudem, ki so bili aktivni v času fašističnega nasilja, pa so spet začeli dvigati glave, in pri širjenju slovenskega tiska in zahtevah za priključitev k Jugoslaviji. 1946. leta je izdal Okrajni odbor Antifašistične fronte Slovanov v Monoštru »Slovensko narodno knjigo«, ki je Porabce seznanila s Slovenijo in osvobodilnim bojem. Antifašistična fronta Slovanov je med drugim dosegla, da so bili poklicani tudi iz Porabja najboljši aktivisti v tečaje za učitelje, zakaj Slovenci v Porabju nimajo izobražencev.

Že pred resolucijo Informbiroja so morali Jugoslovani na Madžarskem pretrpe-

ti vrsto nasilij in zasramovanj, saj mnogi Madžari, kljub prisotnosti Rdeče armade, niso nehali ravnati s Slovani pristransko ali celo šovinistično. Razmere so se še hudo poslabšale v času informbirojskega spora. Slovenci, Hrvatje in Srbi na Madžarskem so postali »izdajalci«, »Titovi agenti« in podobno. Začeli so jih zapirati, mučiti, preganjati z rodne grude in domovine oz. seliti v notranjost Madžarske. Stoletna trnjeva pot se žal ni končala niti pod ljudskodemokratično Madžarsko. Slovenci iz Porabja, ki so se udeležili spominske svečanosti ob grobu partizana Mirka 1. novembra 1945. leta, so se najbrž večkrat spomnili besed govornika, ki je ob tej priložnosti dejal: »Gda te v nevolaj i težavaj, zglednite se na té grob ob Rabi i mislite na svojega mladoga brata tü, ki je dao za svoj narod življenje, i te bodete močni!«

Južni Slovani živijo na Madžarskem razen v Slovenskem Porabju še v Bajskem trikotu (nad Bačko), v Zgornji Baranji (v okolici Pečuha) in v posameznih naseljih na levem bregu Drave niže od izliva Mure. Živijo pa tudi v raztresenih naseljih še drugod po Madžarskem.

Pod Učkun

DRAGO GERVAIS

Pod Učkun kućice
bele,
miće, kot suzice
vele.

Beli zidići, črjeni krovići
na keh vrapčići
kantaju,
mići dolčići, još manje lešice
na keh ženice
kopaju.
Cestice bele, tanki putići
po keh se vozići pejaju,
i jedna mića, uska rečica,
pul ke se dečica
igraju.

Na sunce se kućice
griju,
na turne urice
biju.

Objavljamo to pesem v spomin na hrvaškega čakavskega pesnika Draga Gervaisa, velikega prijatelja tržaških Slovencev, ki je tragično umrl lani v Sežani, kamor je prišel iz rodne Opatije na proslavo 50-letnice tržaškega akademskega društva »Balkan«.

Dokumenti o izvajanju londonskega sporazuma

Od podpisa londonskega memoranduma so potekla 5. oktobra leta 1957 tri leta. Zato objavljamo v zvezi z njegovim izvajanjem, ki brez dvoma pomeni enega izmed nadvse važnih pogojev za nadaljnji obstoj Slovencev na Tržaškem, nekatere dokumente.

ZA FORMALNO UZAKONITEV

Še vedno je za izvajanje, ne samo določil Spomenice o soglasju, temveč predvsem Posebnega statuta, glavna ovira dejstvo, da je doslej ratificirala memorandum samo Jugoslavija in sicer na seji Zvezne ljudske skupščine že 25. oktobra leta 1954, nakar je bilo njegovo besedilo objavljeno v Uradnem listu FLRJ 27. oktobra 1954. Zato je društvo tržaških slovenskih pravnikov »Pravnik«, poslalo konec avgusta leta 1957 mešanemu jugoslovansko - italijanskemu odboru, ustanovljenemu na podlagi člena 8 Posebnega statuta, naslednje pismo :

Društvo »Pravnik« v Trstu si dovoljuje opozoriti ugledni mešani odbor na vsebino svojega pisma od 21. maja 1957, s katerim je predlagalo, da bi se postavilo na dnevni red ene izmed sej tega odbora vprašanje nujnosti uzakonitve londonskega memoranduma na tržaškem ozemlju.

Ker je bil medtem objavljen pravilnik, sprejet na prvem zasedanju tega odbora v Rimu, kaže, da ni mogoče dvomiti o pristojnosti tega uglednega odbora, da prouči to vprašanje, vsaj v zvezi s členom 5. odstavek četrti gornjega pravilnika, ki daje pravico pripadnikom obeh etničnih skupin, da mu predložijo vprašanja glede izvajanja določb Posebnega statuta in vprašanja, ki se nanašajo na nezdružljivost obstoječe zakonodaje z nekaterimi določbami Posebnega statuta.

Glede prvih vprašanj je jasno, da ta predpostavljajo obveznost Posebnega statuta ne samo v mejah meddržavnega prava, pač pa tudi v okviru notranjega prava; glede drugih pa ni dvoma, da se na primer besedilo člena 122 civ. proc. in člena 137 kaz. proc., ki sta tu še vedno v veljavi, ne more vskladiti z besedilom čl. 1. in 2. člena e) in člena 5. Posebnega statuta, da niti ne govorimo o tem, da italijanska zakonodaja ne pozna določb, ki bi ustrezale besedilu člena 3. Posebnega statuta.

Po 5. oktobru 1954 so osebe in ustanove obeh etničnih skupin ponovno predložile pristojnim oblastem vprašanje nujnosti uzakonitve londonskega memoranduma na Tržaškem. Društvo »Pravnik« samo je v zadnjih treh letih ponovno predložilo to vprašanje načelniku Urada na zvezo med ministrstvom zunanjih zadev in vladnim generalnim komisarjem v Trstu.

Zaradi tega je društvo »Pravnik« v Trstu prepričano, da ni več nobene ovire za proučitev tega vprašanja na prihodnjem zasedanju mešanega odbora. Predlaga zatorej ponovno, naj bi se to vprašanje, (ki je — ponavljamo — prejudicialnega značaja za uspešno delo tega odbora, kakor je gotovo v željah obeh vlad in v željah pripadnikov obeh etničnih skupin), postavilo na dnevni red prihodnjega zasedanja mešanega odbora in rešilo v naznačenem smislu.

PRVO ZASEDANJE MEŠANEGA ODBORA

V mesecu maju lani je bil po skoro dveletnih pogajanjih med jugoslovansko in italijansko vlado ustanovljen omenjeni mešani odbor, ki se je prvič sestal v istem mesecu. Na tem svojem prvem zasedanju je sprejel naslednji pravilnik, ki sta ga nato obe vladi odobrili. Hkrati je odbor sklenil, da bo njegovo drugo zasedanje novembra v Beogradu.

ČLEN 1. — Jugoslovansko-italijanski mešani odbor, ki je predviden v členu 8 Posebnega statuta, je pomožni in posvetovalni organ, ki se ustanavlja z namenom olajšanja pri sporazumevanju dveh vlad glede vprašanj zaščite odgovarjajočih narodnostnih skupin.

ČLEN 2. — Odbor sestoji od štirih članov, od katerih imenuje dva jugoslovanska vlada, dva pa italijanska vlada.

Vsaka vlada imenuje lahko enega ali dva namestnika in po potrebi enega ali dva eksperta.

Imenovanje in morebitne zamenjave sporočata vladi druga drugi po diplomatski poti.

Prva imenovanja članov odbora bodo sporočena v roku 15 dni od uveljavitve tega pravilnika.

ČLEN 3. — Odbor proučuje v okviru Posebnega statuta vprašanja, ki mu jih predložita obe vladi ali ena vlada na podlagi člena 4 tega pravilnika, kakor tudi pritožbe in vprašanja, ki jih predložijo pripadniki posameznih narodnostnih skupin na podlagi člena 5 tega pravilnika, in daje o njih vladama mnenja in priporočila.

ČLEN 4. — Vprašanja, ki spadajo v proučevanje odbora na pobudo vlad, so:

a) vprašanja, o katerih se obe vladi sporazumeta, da se predložijo odboru v proučitev ;

b) vprašanja, vključno tudi tista, ki se nanašajo na vsklajevanje zakonodaje z določbami Posebnega statuta, ki jih predložita jugoslovanska ali italijanska vlada na proučevanje odboru, in sicer potem, ko je potekel rok dveh mesecev od izročitve obvestila drugi vladi;

c) vprašanja, ki se nanašajo na zapiranje šol (člen 4 točka c) Posebnega statuta).

ČLEN 5. — Posamezni pripadniki ene ali druge narodnostne skupine in njihove gospodarske, prosvetne, kulturne, socialne in športne organizacije, ki smatrajo, da so jim bile kršene pravice priznane v Posebnem statutu, imajo pravico predložiti odboru pritožbe.

Te pravice pa ne morejo izvajati, če niso pred tem izčrpale poti za pritožbo, ki je predvidena z veljavnimi predpisi, razen kadar je v upravnem postopku že potekel rok 6 mesecev od vložitve pritožbe nadrejeni oblasti, a da pri tem ni prišlo do rešitve zaradi neopravičene zakasnitve.

Posamezniki in organizacije iz prvega odstavka tega člena imajo pravico predložiti odboru tudi vprašanja, za katera so neposredno zainteresirani in ki se nanašajo na izvajanje Posebnega statuta. Zlasti imajo pravico predložiti odboru vprašanja, ki se nanašajo na inkompatibilnost zakonodaje z določbami Posebnega statuta.

Ne morejo se pa postavljati odboru vprašanja pred potekom šestih mesecev od njihove predložitve nadrejenim oblastem.

ČLEN 6. — Odbor bo proglasil za nesprejemljive tiste zahteve, ki so postavljene v nasprotju z 2. ali 4. odstavkom prejšnjega člena, kakor tudi tiste, ki jih smatra za inkompatibilne z določbami Posebnega statuta in ki so očitno brez podlage, ali pa zaradi zlorabe.

Odbor ne bo proučeval pritožbe ali vprašanja, kadar iz poročil obeh vlad izhaja, da je pritožba sprejeta, ali da je bil na vprašanje dan zadovoljiv odgovor.

ČLEN 7. — Odbor bo obiskoval področja, na katerih prebivajo narodnostne skupine, kadar se bo ugotovilo, da so takšni obiski umestni zaradi olajšanja izvrševanja zaupanih mu nalog.

Obiski se bodo vršili na predlog ene ali druge vlade ali na priporočilo odbora po soglasnosti doseženi med obema vladama, vključno tudi soglasnost glede časa, načina in programa obiska.

Vsaka vlada bo dala podrejenim višjim oblastem področja potrebna navodila za dajanje vsakršne pomoči in olajšav članom odbora ob priliki obiska, bodisi da gre za stike članov odbora s pripadniki narodnostnih skupin, bodisi glede vsake druge oblike izvrševanja njihovih nalog.

ČLEN 8. — Odbor formulira mnenja in priporočila soglasno. Kadar se ne doseže soglasnost, bodo mnenja posameznih članov v zapisniku podrobno ugotovljena.

O rezultatih dela odbora bosta takoj obveščeni obe vladi, ki bosta v stiku glede nadaljnjega dela odbora.

ČLEN 9. — Odbor se sestaja na redna zasedanja dvakrat letno, v mesecih aprilu in oktobru, a na izredno zasedanje vsako-

krat, kadar se za takšen sestanek sporazumeta obe vladi. Zasedanja odbora bodo izmenoma v glavnih mestih strank pogodbenic. En jugoslovanski član in en italijanski član bosta poleg normalnih rednih dolžnosti članov odbora izmenoma poklicana, po odloku svojih vlad, da vršita dolžnosti predsednika, pri čemer bosta zadržala ta položaj od začetka enega zasedanja do začetka naslednjega zasedanja.

ČLEN 10. — Uradna jezika odbora sta: eden izmed jugoslovanskih jezikov in italijanski jezik.

ČLEN 11. — Za pomoč odboru pri njegovem delu se ustanavlja Urad mešanega odbora s stalnima odsekoma v glavnih mestih obeh držav. Vsaka vlada imenuje po enega tajnika, ki načeluje odseku v dotičnem glavnem mestu.

Odseka Uradov sprejemata spise, ki se nanašajo na vprašanja in pritožbe omenjene v členih 4 in 5 in si takoj pošljeta vzajemno prepise zaradi takojšnjega sporočila vladama in članom odbora.

ČLEN 12. — Zapisnik o delu odbora, sestavljen v obeh uradnih jezikih podpišejo člani odbora in tajnika. Predsednik odbora pošilja dvema vladama vsak zapisnik opremljen z zadevno dokumentacijo in z obvestili.

ČLEN 13. — Članom odbora, njihovim namestnikom in tajnikom, ki jih imenujeta vladi, bo druga vlada priznala diplomatske privilegije in imuniteto.

Ekspertom, ki jih imenuje vsaka vlada, bo druga vlada priznala diplomatske ugodnosti za izvršitev del, ki so jim zaupana.

ČLEN 14. — Ta pravilnik bo predložen v odobritev obema vladama in bo stopil v veljavo, ko bosta obe stranki z izmenjavo not obvestili druga drugo, da sta ga odobrili. Pravilnik se lahko odpove šest mesecev prej.

Izdelano v Rimu, v dvojnem originalu, dne 16. februarja 1955. leta v srbohrvaškem in v italijanskem jeziku, katerih besedili imata enako veljavo».

Za vlado FLRJ je pravilnik podpisal Peter Ivičević, za vlado Italije pa Renzo Carrobbio di Carrobbio. Pravilnik je ratificiral Zvezni izvršni svet FLRJ pod R. s. št. 27 od 15. junija 1955, objavljen pa je bil v Dodatku št. 1 Uradnega lista FLRJ od 16. januarja 1956.

URADNO POROČILO DRUGEGA ZASEDANJA

Drugo zasedanje mešanega odbora je bilo v Beogradu od 6. do 16. novembra 1957 s sledečim dnevnim redom: 1. Uporaba jezika. 2. Šolstvo. 3. Pritožbe. Odbor je o svojem delu objavil naslednje uradno poročilo:

»Od 6. do 16. novembra je bilo v Beogradu drugo zasedanje jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora, ki ga predvideva poseben statut priložen londonskemu sporazumu. Razpravljali so o vprašanjih, ki sta jih predložili obe vladi v zvezi z organizacijo šolstva in uporabe jezika jugoslovanske in italijanske etnične skupine na področju pod upravo Italije oziroma pod jugoslovansko upravo. Proučene so bile tudi nekatere pritožbe posameznikov in organizacij. Končni zapisnik je bil podpisan nocoj in bo predložen obema vladama v skladu z določili pravilnika mešanega odbora. Celotno zasedanje je potekalo v ozračju medsebojnega razumevanja ter pozitivnega in prisrčnega sodelovanja«.

Po prečitanju izjave je vodja jugoslovanskega dela odbora, generalni konzul FLRJ v Trstu Mitja Vošnjak dodal, da bo mogoče kdo nezadovoljen s kratko objavo za tisk, ker je pričakoval bolj otipljivih rezultatov. Vošnjak je poudaril, da je potrebno upoštevati, da je odbor pomožni svetovalni organ dveh vlad, ki lahko sprejema samo priporočila, mnenja in nasvete, a ne dokončne sklepe. Rezultati dela odbora se zrcalijo v konkretnih ukrepih obeh vlad, ki izkoristita ugotovitve in ocene odbora. Zasedanje odbora nima značaja pogajanj, ki bi imela za cilj določen sporazum. Vošnjak je dejal, da je mešani odbor stalni organizem, ki se trudi, da v obstoječih pogojih pomaga vladama pri čimbolj učinkovitem odstranjevanju tistih pojavov na škodo enakopravnosti etnične skupine na področju pod upravo druge države, ki bi lahko predstavljali oviro za še boljše razvijanje odnosov med obema sosednima državama.

»Toda čeprav ne morem govoriti o konkretnih rezultatih tega zasedanja, je poudaril Vošnjak, želim poudariti svoje najgloblje prepričanje, da se je zasedanje končalo z uspehom. Nedvomno pomeni resen korak naprej na poti čimboljšega izvajanja določil spomenice oziroma posebnega statuta. Še posebej bi želel opozoriti na ozračje, ki je značilno za delo zasedanja. To je bilo ozračje medsebojnega razumevanja in konstruktivnega sodelovanja, ozračje resnih naporov, da se vskladijo razna mišljenja, in

ozračje trdnega prepričanja o neobhodnosti in koristnosti tega dela«.

Dr. Cesare Pasquinelli, vodja italijanskega dela odbora, je izjavil, da popolnoma soglaša z izjavo Vošnjaka in dejal, da bodo pozitivni rezultati zasedanja, ki so velik uspeh, imeli učinek v prihodnosti.

Nato je Vošnjak izjavil, da se je mešani odbor v smislu določil posebnega statuta omejil samo na razpravljanje vprašanj etničnih skupin na področju bivšega STO. »Toda, je dodal Vošnjak, želel bi poudariti svojo osebno željo, da bi odbor v svojem bodočem delu prekoračil ozki okvir in pričel na enak uspešen način reševati v celoti problematiko obeh narodnih manjšin ene in druge države«.

Beograjskemu zasedanju je predsedoval vodja jugoslovanskega dela odbora Vošnjak, ki je po pravilniku predsednik mešanega odbora do prihodnjega zasedanja odbora, ki bi se moral ponovno sestati aprila v Rimu, kjer bo prevzel predsedstvo vodja italijanskega dela odbora dr. Pasquinelli.

Želeti je torej, da bi obe vladi čimprej sprejeli sklepe in predloge mešanega odbora, saj je z delovanjem začel šele tri leta po podpisu memoranduma. Njegovo delo in rezultati bodo važni tudi zato, ker gre za prvi primer v zgodovini, da se manjšinska vprašanja rešujejo s pomočjo takšnega stalnega mešanega organa, pa čeprav samo s posvetovalno funkcijo. Med zasedanjem je sindikat slovenskih šolnikov iz Trsta zaprosil naj odbor zasliši njegove predstavnike. Žal, prošnji ni bilo ugodeno.

Na letošnjem aprilskem, tretjem zasedanju, bo moral odbor nujno vzeti v pretres za obstoj Slovencev v Italiji morda najvažnejše določilo Posebnega statuta, ki ga vsebuje člen 2. pod točko c) in d) o pravični udeležbi Slovencev na upravnih položajih in o enakosti postopka glede njihove udeležbe v vodstvih gospodarskih združenj in organizacij. Od možnosti zaposlitve je namreč v prvi vrsti odvisno izvajanje vseh ostalih členov statuta, zlasti pa delovanje šol.

ZAKON ZA SLOVENSKE ŠOLE V ITALIJI

Konec leta 1956 je prosvetno ministrstvo v Rimu sprejelo osnutek zakona za slovenske šole v Italiji. Osnutek je nesprejemljiv, ker bi njegova uzakonitev pomenila grobo diskriminacijo v škodo Slovencev. Zato je 30 slovenskih organizacij in ustanov vseh političnih struj poslalo vsem odgovornim oblastem naslednjo resolucijo :

Zastopniki podpisanih političnih skupin, sindikatov slovenskih šol in osrednjih kulturnih ustanov, zbrani na širšem posvetu v Trstu, dne 14. januarja 1957, so sprejeli naslednjo

RESOLUCIJO:

Slovenska javnost je obveščena o zakonskem osnutku, ki naj bi urejal slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem. Ta osnutek je vlada že sprejela 28. decembra 1956 in ga tako pripravila za razpravo in sprejem v parlamentu.

Zastopniki podpisanih skupin ugotavljajo, da ta osnutek ni v skladu z duhom in načeli splošne deklaracije o človeških pravicah, z ustavo italijanske republike in posebno še z londonskim sporazumom, ter zahtevajo, da se pri osnutku upoštevajo spodaj navedena načela:

1. Da se ustanove v duhu čl. 6 italijanske ustave državne šole s slovenskim učnim jezikom povsod tam, kjer obstaja slovenska narodna manjšina.

2. Da se ohranijo samostojne obstoječe šole s slovenskim učnim jezikom ne samo na Tržaškem, ampak tudi na Goriškem.

3. Da je vpis v šole s slovenskim učnim jezikom svoboden, brez posebnih prošenj in izjav o rabi jezika in etnični pripadnosti.

Vpis v šole s slovenskim učnim jezikom se mora vršiti na isti način, kot se vrši v šole z italijanskim učnim jezikom vseh vrst in stopenj.

4. Da se k sestavljanju učnih programov pritegnejo tudi slovenski šolniki.

5. Da mora vodstveno, učno in postrežno osebje šol s slovenskim učnim jezikom popolnoma obvladati slovenski jezik.

Vodstveno in učno osebje za osnovne šole mora dovršiti učiteljišče s slovenskim učnim jezikom; za srednje šole pa vsaj višjo srednjo šolo s slovenskim učnim jezikom, razen osebja, ki že službuje na teh šolah.

6. Da se osnovne in srednje šole na Goriškem in Tržaškem uzakonijo na osnovi številčnega stanja razredov zadnjih dveh let, to je v šolskih letih 1954-55 ter 1955-56.

7. Da se ustanovi v splošnem državnem staležu posebni stalež osebja osnovnih in srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na Goriškem in Tržaškem.

Za vpis v ta stalež lahko zaprosijo vsi tisti, ki so že v seznamu stalnega osebja in so že dodeljeni na službovanje na šole s slovenskim učnim jezikom.

Vse poverjeno in nadomestno osebje, ki že službuje na šolah s slovenskim učnim jezikom vsaj 5 (pet) let in je ocenjeno z oceno »valente«, pa naj doseže vpis v ta seznam na podlagi doseženih naslovov.

Za vsa ostala prosta mesta pa naj se razpišejo posebni natečaji pred komisijami, ki obvladajo slovenski jezik.

Za osebje, ki že službuje vsaj 5 (pet) let na šolah s slovenskim učnim jezikom, naj se ne postavljajo starostne meje ob razpisu natečajev po naslovih.

Do vpisa v ta seznam naj imajo pravico tudi vsi tisti, ki se lahko poslužujejo člena 8 londonskega sporazuma.

Prav tako naj se določijo stalna mesta upravnega in postrežnega osebja, katero vzdržuje država.

Za vse slovenske šole v Italiji naj se ustanovi pri šolskem skrbništvu v Trstu šolski oddelek, ki mu načeluje slovenski funkcionar, ki mora imeti v zadevah slovenskih šol enake kompetence, kot jih ima šolski skrbnik za šole z italijanskim učnim jezikom.

Trst, 21. januarja 1957.

SINDIKAT SLOVENSKE ŠOLE, TRST
SINDIKAT SLOVENSKIH ŠOLNIKOV, GORICA
KOMUNISTIČNA PARTIJA TRŽAŠKEGA OZEMLJA
NEODVISNA SOCIALISTIČNA ZVEZA, TRST
SKUPINA NEODVISNIH SLOVENCEV, TRST
SLOVENSKA DEMOKRATSKA ZVEZA, GORICA
SLOVENSKA DEMOKRATSKA ZVEZA, TRST
SLOVENSKA KATOLIŠKA SKUPNOST, TRST
SLOVENSKI KULTURNI KLUB, TRST
PROSVETNO DRUŠTVO »IVAN TRINKO« VIDEM
SLOVENSKO-HRVATSKA LJUDSKA PROSVETA, TRST
SLOVENSKA KATOLIŠKA PROSVETA, TRST
SLOVENSKA PROSVETNA MATICA, TRST
SLOVENSKA PROSVETNA ZVEZA, TRST
ZVEZA SLOVENSKIH PROSVETNIH DRUŠTEV, GORICA
SLOVENSKA DUHOVSKA ZVEZA, TRST

SLOVENSKA KRŠČANSKA SOCIALNA ZVEZA, TRST

SLOVENSKA KULTURNO GOSPODARSKA ZVEZA, GORICA

SLOVENSKA GOSPODARSKO KULTURNA ZVEZA, TRST

AKADEMSKO SREDNJEŠOLSKI KLUB »SIMON GREGORČIČ«, GORICA

AKADEMSKI KLUB, GORICA

SLOVENSKO KATOLIŠKO AKADEMSKO DRUŠTVO, GORICA

SLOVENSKI AKADEMSKI KLUB »JADRAN«, TRST

SLOVENSKA DUHOVSKA ZVEZA, GORICA

SLOVENSKO GOSPODARSKO ZDRUŽENJE, TRST

NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA, TRST

KMEČKA ZVEZA, TRST

PODPORNO DRUŠTVO »DIJAŠKA MATICA«, TRST

DRUŠTVO »PRAVNIK«, TRST

ZVEZA NEPOSREDNIH MALIH POSESTNIKOV, TRST

Nato je prosvetni minister sprejel 8. februarja 1957 dva zastopnika sindikata slovenskih šolnikov in jima obljubil, da bodo vsa zadevna vprašanja proučevali skupno s stalnim delegatom slovenskih šolnikov. Nad vse važno je dejstvo, da minister ni nasprotoval ustanovitvi slovenskih šol v Beneški Sloveniji in izrazil možnost ustanovitve nekakih dvojezičnih šol, ker da bo popolno slovensko šolo težko ustanoviti.

Sledilo je pismo slovenskih županov, občinskih in pokrajinskih svetovalcev s Tržaškega in Goriškega ter voditeljev vseh slovenskih političnih in osrednjih kulturnih organizacij, ki je vsebovalo za vseh deset členov osnutka spreminjevalne predloge. Pismo je bilo poslano 15. marca 1957 predsedniku republike, predsednikoma poslanske zbornice in senata, predsedniku vlade in prosvetnemu ministru.

Obenem je sindikat slovenskih šolnikov v posebni knjižici te predloge ponatisnil z zelo obširno in dokumentirano obrazložitvijo in jo razposlal v prvi vrsti vsem poslancem in senatorjem, ki so najbolj zainteresirani pri odločanju glede dokončnega besedila bodočega šolskega zakona.

Pozneje so predstavniki slovenskih šolnikov ponovno obiskali mnoge italijanske parlamentarce in jim obrazložili svoje spreminjevalne predloge. Rezultat tega obiska je bil sklep senatorjev in poslancev Komunistične partije Italije, ki so na posebnem sestanku konec septembra odobrili v bistvu vse spreminjevalne predloge. Osnutek je bil v drugi polovici novembra lani še vedno pred senatom.

FAŠISTIČNI ZAKON

Pričujoči kratek pregled ne bi bil popoln, če ne bi omenili, da je generalni vladni komisar 10. oktobra 1957 z odlokom štev. 173 ponovno uveljavil fašistični zakon štev. 1238 od 9. julija 1939 o prepovedi tako imenovanih tujih rojstnih imenih. S tem je še povečal število fašističnih in izrazito protislovenskih zakonov, ki še vedno veljajo, namesto da bi jih postopoma ukinjal, kar zahtevajo vse količkaj demokratične stranke v republiki že vsa leta po vojni.

SLOVENSKI DENARNI ZAVOD

Končno pa je po drugi strani prišlo do ustanovitve slovenskega denarnega zavoda v Trstu, za kar je trajala borba vse od konca vojne, in 22. julija 1957 je bil podpisan ustanovni akt za novo banko, ki se bo imenovala **»Banco di credito di Trieste — Tržaška kreditna banka«**, delniška družba, katere predsednik je odvetnik dr. Angel Kukanja. S tem seveda nikakor ni povrnjena vsa tista ogromna škoda, ki jo je napravil fašizem, ki je vse slovenske denarne ustanove dobesedno oropal in uničil. Novi fašisti in šovinisti so proti novi banki zagnali ogabno gonjo in prišlo je celo do vprašanja dveh poslancev fašistične MSI vladi, češ da gre za tujo banko, na kar jima je podtajnik pri predsedstvu vlade odgovoril, da gre za denarni zavod, ki so ga ustanovili italijanski državljani in ki je bil dovoljen v skladu z zakonskimi predpisi italijanske republike.

Kriza tržaškega občinskega sveta

DR. JOŽE DEKLEVA

Tržaški občinski svet, ki je edini izvoljeni predstavnik tržaškega prebivalstva, je po 16 mesecih zaključil svoje delovanje. 32 občinskih svetovalcev (20 demokristjanov, 9 fašistov, 2 monarhista in 1 liberalec) so podali demisijo na svoje mandate. Občinski svet je zaradi tega postal nesklepčen in za delo nesposoben. Tako so bili ustvarjeni vsi pogoji za njegov formalni razpust in za imenovanje komisarja, ki upravlja občino v skladu z zakoni, predpisi in navodili nadrejenih upravnih organov, toda ne glede na specifične gospodarske razmere in potrebe prebivalstva. Razumljivo je, da je taka uprava slaba in da mora imeti le škodljive posledice za gospodarske koristi mesta in prebivalstva. Tega so se zavedali bivši občinski svetovalci in še posebej demokrščanski, ki so zato že pred razpustom občinskega sveta spletkarili in spletkarijo še danes, da bi prevalili krivdo za razpust občinskega sveta in posledice komisarske uprave na svoje politične nasprotnike — levo opozicijo —, med katero spada tudi Neodvisna socialistična zveza.

O vzrokih, ki so privedli do razpusta občinskega sveta, se je že mnogo razpravljalo. Zaradi hudih posledic komisarske uprave bo brez dvoma o tem še mnogo govora med bodočo volilno kampanjo za politične in upravne volitve.

Zato ne bo odveč, če v tej zvezi opozorimo na nekatera neovrgljiva dejstva. Menim, da je glavni vzrok občinske krize v dejstvu, da je hotela krščanska demokracija, ki je imela v občinskem svetu samo relativno večino, nadaljevati s politiko prejšnjih občinskih uprav, ne da bi upoštevala novo razmerje sil, ki je nastalo po zadnjih občinskih volitvah in ki jih najbolj jasno ponazoruje primerjava izidov volitev v tržaški občinski svet v letih 1949, 1952 in 1956, ki jo podajam v razpredelnici.

Iz te razpredelnice je razviden progresiven padec glasov, ki so jih prejele pri upravnih volitvah vladne stranke (KD, PSDI, PRI, PLI) tako imenovane sredine, ki so dobile pri volitvah leta 1949 skupno 52.74% glasov in 33 sedežev. Zaradi nedemokratičnega volilnega zakona so iste stranke pri volitvah leta 1952 dobile sicer 40 sedežev, čeravno je odstotek njihovih glasov padel na 46.79%. Pri zadnjih volitvah je za nje glasovalo le 44.09% volivcev in temu primerno se je število njihovih sedežev skrčilo na 27. Krščanska demokracija, ki je imela s svojimi dolgoletnimi in zvestimi zavezniki v občinskih svetih, izvoljenih v letih 1949 in 1952, absolutno večino, je ostala s svojimi zavezniki v manjšini. Kljub temu je hotela obdržati občinsko upravo v svojih rokah in nadaljevati s sredinsko politiko, ki so jo tržaški volivci jasno obsodili, kar dokazuje število mandatov leve opozicije (NSZ, KP in PSI), ki so se povišali od 8 na 17. K tej že itak številčno močni opoziciji, je treba prišteti še 4 predstavnike Ljudske enotnosti (UP) in Gospodarskega gibanja (MEN), ki so redno podpirali predloge in pobude levice in skoraj dosledno z njo skupno glasovali.

Taka razdelitev političnih sil v obč. svetu je nujno terjala od krščanske demokracije, da preusmeri svojo dotedanjo sredinsko politiko, ki ni upoštevala osnovnih zahtev večine tržaškega prebivalstva (kot na pr. radikalno rešitev stanovanjskega vprašanja, borbo za prosto cono in druge ukrepe za obnovo gospodarstva v kronični krizi) in da si zagotovi potrebno večino za izvajanje svoje politike s pritegnitvijo k sodelovanju vsaj tako imenovane male levice (to je PSI, UP, MEN), ki je večkrat ponudila svojo podporo krščanski demokraciji pod pogojem, da se resno zavzame za rešitev nekaterih problemov, n. pr. proste cone in deželne samouprave.

Krščanska demokracija ni izbrala te edino logične poti najbrž tudi zato, ker je ni mogla izbrati zaradi notranjih trenj in borb med nasprotujočimi si smermi in težnjami, ki jo razjedajo. Nasprotno, trdovratno je vztrajala na monopolističnih pozicijah, sredinski politiki in na inž. Bartoliju kot kandidatu za župana, čeravno je splošno znano, da so ga celo mnogi njegovi pristaši podpirali le iz strahu pred disci-

LISTE	Leta 1956 (27.-28. 5.)			Leta 1952 (25. 5.)			Leta 1949 (19. 6.)		
	Glasov	%	Sedežev	Glasov	%	Sedežev	Glasov	%	Sedežev
Krščanska demokracija (DC)	57 023	31.20	20	59.133	33.04	28	65.944	39.11	25
Komunistična partija (PCI)	41.016	22.45	14	30.978	17.3	6	35.568	21.09	13
Indipendentisti (FdI)	—	—	—	22.415	12.52	5	11.514	6.83	4
Ital. socialno gibanje (MSI)	26 934	14.74	9	20.570	11.49	4	15.222	6.06	4
Socialdemokrati (PSDI)	12 586	6.89	4	10.445	5.83	5	10.761	6 38	4
Republikanci (PRI)	6.379	3.49	2	8.407	4.70	4	9.107	5.40	3
PSI-UP	9.633	5.27	3	2.609	1.46	1	—	—	—
Neodvisna social. lista (NSZ)	5.569	3.05	2	4.924	2.75	1	3.971	2.36	1
Liberalci (PLI)	4.542	2.49	1	5.768	3.22	3	3.109	1.85	1
Vsedržavno gospod. gib. (MEN)	7.674	4 20	2	—	—	—	—	—	—
Slovenska dem. lista (SZD)	3.791	2.07	1	3.559	1.99	1	3.017	1.79	1
Radikali	1 782	0.96	—	—	—	—	—	—	—
Monarhisti (PNM)	5.832	3.19	2	2 915	1.63	1	—	—	—
Neodvisno julijsko gibanje	—	—	—	1.209	0.67	—	—	—	—
Monarhistična fronta (OQ)	—	—	—	1.560	0 88	—	—	—	—
Tržaški blok (BT)	—	—	—	4 492	2.51	1	4.826	2.86	1
Italijanski blok (BI)	—	—	—	—	—	—	8 273	4.91	3
Neodvisno repub. gibanje	—	—	—	—	—	—	2 298	1.36	—
	182.761	100.00	60	178.984	100.00	60	168.610	100.00	60

plinskimi posledicami in nikakor ne iz prepričanja. Naravno je, da je morala taka politika privesti občinski svet do krize in razpusta, za katerega nosi — po mojem mnenju — glavno, če ne vso, politično odgovornost krščanska demokracija, tržaško prebivalstvo pa materialne posledice, kakor kažejo že dosedanji rezultati komisarske uprave.

Pred očmi imam za sedaj občinski proračun za leto 1957, ki ga je prefekturni komisar pred dnevi predložil varstveni oblasti v odobritev. Najpomembnejša značilnost komisarjevega proračuna je v tem, da je primanjkljaj občinskega proračuna, ki je bil do tedaj krit s prispevki iz državne blagajne, znatno reduciral. Za uravnovešenje občinskega proračuna, ki ga je občinski svet 2. avgusta 1957 zavrnil, je bilo predvideno kritje primanjkljaja z državno podporo v znesku 3.191 milijonov lir.

Danes je reduciran na 1.865 milijonov lir. Razliko med obema primanjkljajema, ki znaša nič manj kot 1.326 milijonov lir, je dosegel komisar na preprost način. Nekatere postavke izdatkov je črtal, med temi tudi 838 milijonov lir za kritje primanjkljajev ACEGAT v letih 1955 in 1956, druge postavke je skrčil. Predvidene dohodke v primerjavi z letom 1956 je povišal za 771 milijonov lir in to v glavnem na breme potrošnikov. Trošarinski davek, ki je najbolj nesocialna obdavčitev, ker v enaki meri prizadene siromašne, delavske in premožne sloje, naj bi prinesel občinski blagajni 2.445 milijonov, to je 523 milijonov več kot leta 1956. K zmanjšanju primanjkljaja naj bi prispevalo še povišanje drugih davkov, med temi zlasti družinskega davka. Davčna obremenitev posameznega tržaškega prebivalca, ki je znašala leta 1947 1.442 lir, bo presegla v tem letu 14.000 lir.

V proračunu je predvideno tudi najetje raznih posojil za kritje določenih potreb v znesku 1.940 milijonov, to je za 340 milijonov več, kakor je bilo predvideno v neodobrenem proračunu.

Za saniranje primanjkljaja najpomembnejšega občinskega podjetja ACEGAT se je komisar postavil na čisto trgovsko stališče, češ da mora koristnik plačati usluge dobavitelju — ACEGAT — toliko kolikor tega stanejo. To pomeni, da moramo v najkrajšem času pričakovati znatno povišanje tarif ACEGAT in to zlasti avtofilobusnih in tramvajskih kakor tudi tarif za vodo, plin in električno energijo, kar bo zopet občutno obremenilo že itak skromni družinski proračun delovnega človeka.

Kakor rečeno, komisarja prvenstveno zanima, da se po črki uveljavijo razni zakonski predpisi in ne dejstvo, da potrošniška sposobnost tržaškega prebivalstva stalno in občutno pada. Očitno je nadalje, da mu ne beli glave niti dejstvo, da narašča brezposelnost, ki sili med drugimi tudi visoko kvalificirano delovno silo v emigracijo, ki je tržaški človek ni nikoli poznal v svoji preteklosti in da je tržaško gospodarstvo in še posebej mala industrija, obrt in trgovina v hudi kronični krizi. Pri svojih ukrepih ne upošteva komisar nadalje okolnosti, da država ni do danes kljub obljubam skoraj ničesar storila, da bi zadovoljivo rešila nujne potrebe tržaškega pomorskega prometa in uzakonila splošno zahtevo po prosti coni, skratka, da bi dosegla potrebne ukrepe za obnovo gospodarstva, ki je hudo prizadeto, med drugim tudi zaradi popolne izgube svojega naravnega zaledja.

Zaradi komisarske uprave je popolnoma zamrlo koristno, četudi zamudno delo raznih komisij v okviru občinskega sveta, ki so se bavile z vrsto gospodarskih, socialnih in upravnih vprašanj, med katere je spadal tudi problem deželne samouprave, ki naj bi omogočila Tržaškemu ozemlju zaradi njegovih gospodarskih posebnosti in specifičnih funkcij, čim širšo zakonodajo, finančno in upravno avtonomijo. Istočasno naj bi našle v posebnem statutu avtonomne dežele zadovoljivo rešitev narodnostne pravice Slovencev v Italiji, ki so ostale do danes kljub ustavnim določbam in londonskemu sporazumu v glavnem le neizpolnjene obveze. Upajmo, da bo mešana italijanska-jugoslovanska komisija spravila to vprašanje z mrtve točke.

Zaradi hudih posledic, ki jih ima komisarska uprava za javno življenje, se vsakomur vsiljuje vprašanje, koliko časa bo trajala odnosno kdaj bo zopet dana možnost tržaškemu prebivalstvu, da si ponovno izvoli svoje predstavnike v občinski svet. Stranke leve opozicije so takoj postavile zahtevo, da morajo biti volitve čimprej. Krščanska demokracija je nasprotnega mnenja. Pri njej prevladuje težnja, ki bo najbrž odločilna, po kateri naj bi bile bodoče upravne volitve šele po političnih volitvah, ki bodo meseca maja ali junija 1958. leta, če ne bodo nastopili nepredvideni dogodki. Računi Krščanske demokracije so jasni. Vpliv pričakovane afirmacije pri političnih volitvah hoče izkoristiti, da bi ponovno prišla s sredinskimi strankami do absolutne večine v občinskem svetu, kar bi ji ponovno omogo-

čalo izvajanje monopolistične politike ob neupoštevanju predlogov in mnenj opozicije, kot je bila navada v prejšnjih občinskih svetih.

Svoje izrazito strankarske koristi in špekulacije opirajo krščanski demokrati na navidezno neoporečno pravno osnovo. Po njihovem mnenju predsednik republike lahko imenuje vladnega komisarja, ki mora po zakonu razpisati volitve najkasneje v 6 mesecih šele nato, ko so vsi nadrejeni upravni organi potrdili razpust občinskega sveta, za kar je potrebno zaradi dolgoveznosti in kompliciranosti postopka, najmanj pet mesecev. Toda po mojem mnenju je to stališče pravno nevzdržno za naš primer, ker tržaški občinski svet ni bil razpuščen zaradi resnih vzrokov javnega reda ali kršitve zakonitih obveznosti, kakor predvideva člen 323 pokrajinskega in občinskega zakona št. 148 od 4. februarja 1915, pač pa se je sam razpustil s tem, da je nad polovica občinskih svetovalcev podala ostavko. V tem primeru bi morale oblasti uveljaviti 8. člen zakona štev. 203 od 5. aprila 1951, ki med drugim na nedvoumen način določa, da se morajo razpisati volitve v roku 3 mesecev, kadar je občinski svet izgubil polovico svojih članov zaradi ostavke, ali pa zaradi kakega drugega vzroka. Mislim, da so citirane določbe, ki se nanašajo na tržaški primer, povsem jasne. Vprašanje je, kdo bo močnejši: zakon ali politični interesi posameznih strank.

Avtonomna dežela s posebnim statutom

SLAVKO ŠTOKA

Po prihodu italijanske civilne uprave na Tržaško ozemlje so se vse politične stranke v Trstu, razen MSI, monarhistov in liberalcev, začele ukvarjati z vprašanjem avtonomne dežele s posebnim statutom »Furlanija — Julijska krajina«. Ustanovitev te avtonomne dežele, kot tudi ustanovitev avtonomnih dežel v vsej italijanski republiki, določa republiška ustava. To pomeni, da je zamisel čim širše decentralizacije državne uprave našla po drugi svetovni vojni plodna tla in da je njeno seme, ki se je porodilo že več kot pred 100 leti, vzklilo šele po žalostnih izkušnjah, ki jih je italijanski narod preživel v 20 letih fašističnega režima in v zadnji vojni. Na žalost pa tudi to vprašanje ni v svojem nadaljnjem razvoju našlo tistega razumevanja in dobre volje, ki bi omogočila popolno izvedbo ustavnih določil o ustanovitvi avtonomnih dežel.

Do sedaj so bile v italijanski republiki ustanovljene samo štiri avtonomne dežele s posebnim statutom, in sicer: Sicilija, Sardinija, Trentin - Južna Tirolska in Dolina Aoste. Vse te avtonomne dežele imajo posebni statut, kot ga za nje določa ustava. O ostalih deželah z navadnim statutom pa ni ne duha ne sluha, čeprav se od časa do časa sliši v parlamentu kakšen osamljen glas, ki zahteva njihovo ustanovitev. Preprost človek se upravičeno sprašuje, kako je mogoče, da parlament ni sposoben izglasovati ustreznih zakonov za decentralizacijo državne uprave na deželne avtonomne uprave, ko je vendar z veliko večino glasov sprejel ustavo in z njo tudi poglavje, ki določa ustanovitev avtonomnih dežel. In prav glede tega je zanimivo vedeti naslednje:

V začetku, ko so bili demokristjani najbolj vneti zagovorniki avtonomnih dežel, komunisti in socialisti niso bili preveč navdušeni za to novo upravno ureditev republike. Kasneje pa, ko je bila ustava sprejeta in ko je bilo potrebno začeti izvajati vsa ustavna načela, se je položaj spremenil. Komunisti in socialisti so zahtevali in zahtevajo uveljavitev vseh ustavnih načel, vključno z ustanovitvijo avtonomnih dežel, demokristjani pa so med tem časom krenili močno na desno in so začeli ovirati na vsakem koraku izvajanje ustave. V tem okviru moramo presojati tudi veliko zmešnjavo, ki vlada v italijanski zakonodaji. Skoraj vsak dan se morajo italijanska sodišča ukvarjati s starimi zakoni, ki so še vedno v veljavi in ki so obenem protiustavni.

Poglavje V republiške ustave, ki govori o avtonomnih deželah določa med drugim:

Člen 114. — Republika je razdeljena na dežele, pokrajine in občine.

Člen 115. — Dežele predstavljajo avtonomne enote, imajo svoja opolnomočja in funkcije v okviru načel, ki jih določa ustava.

Člen 116. — Siciliji, Sardiniji, Trentinu - Zgornjemu Poadižju, Furlaniji - Julijski krajini in Dolini Aosta so določene na osnovi posebnih statutov, sprejetih po ustavnih zakonih, izredne oblike in pogoji avtonomije.

Člen 131. — Ustanovijo se sledeče dežele: Piemont, Dolina Aosta, Lombardija, Trentin - Zgornje Poadižje, Veneto, Furlanija - Julijska krajina, Ligurija, Emilija - Romagna, Toskana, Umbria, Marche, Lazio, Abruci in Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Sicilija in Sardinija.

Zanimivo je, kot smo že omenili, da so demokristjani takoj v prvih povojnih letih zagovarjali z vsemi svojimi silami ustanovitev avtonomnih dežel. To nam dokazujejo zlasti tedanje izjave demokristjanskega poslanca Ruinija, ki je na seji ustavodajne skupščine 27. junija leta 1947 dejal med drugim:

»Ni ga, ki bi se ne zavedal, da parlament ne more več delati zakonov starega tipa. Število zakonov se nevzdržno veča zaradi neizogibnega razvoja države. Ni več mogoče delati obširnih in podrobnih zakonov starega tipa. Zato je potrebno, da se po vzgledu drugih držav delajo zakoni, ki določajo samo načela, oziroma okvirni zakoni. Nato pa bodo vlada ali drugi organi, kot na primer dežele, določili dopolnilne zakone in predpise o izvajanju osnovnih načel«.

Na žalost pa italijanski parlament še vedno dela »dolge in zapletene zakone starega tipa«. Izvajanje poglavja V republiške ustave pa ovirajo sedaj prav voditelji tiste politične stranke, ki je bila v povojni ustavodajni skupščini pobudnica decentralizacije državne uprave.

Kako pa je z avtonomno deželo »Furlanija - Julijska krajina«? Rekli smo že, da se je večina političnih strank v Trstu začela ukvarjati s tem vprašanjem. Vzporedno s Tržačani so se začele resno ukvarjati tudi stranke in ustanove na Goriškem in v Furlaniji. Poleg političnih strank se za avtonomno deželo s posebnim statutom zanimajo tudi druge ustanove, v prvi vrsti pokrajinska uprava in trgovinska zbornica. Lani pa so bili sestavljeni trije zakonski osnutki za ustanovitev avtonomne dežele s posebnim statutom »Furlanija - Julijska krajina«, ki so bili že predloženi zadevni komisiji poslanske zbornice. Te osnutke so predložili: komunistični poslanci v imenu komunistične federacije iz Gorice, Vidma in Pordenona (Tržaška KP je osnutek potrdila in obenem poslala svojemu osrednjemu vodstvu v Rim nekaj popravkov); socialistični poslanci v imenu federacije PSI iz Trsta, Gorice, Vidma in Pordenona; videmski poslanci Krščanske demokracije; demokristjanski poslanci desnega brega Tilmenta. Poslanci pordenonskega okoliša pa so predložili osnutek za ustanovitev samostojne pordenonske pokrajine. (Kot je znano, je Pordenone sedaj pod videmsko pokrajino).

Zakonska osnutka KPI in PSI sta si v osnovnih točkah deželne avtonomije zelo blizu. Oba predlagata avtonomno deželo s posebnim statutom, posebno zakonodajno in finančno avtonomijo tržaškega področja v okviru dežele in oba jamčita več ali manj podrobno naštete narodnostne pravice slovenskemu prebivalstvu v bodoči avtonomni deželi.

Značilno pa je, da so videmski poslanci KD predložili zakonski osnutek brez odobritve tržaških in pordenonskih demokristjanov. Do tega nesoglasja med samimi demokristjani je prišlo zaradi stališča, ki so ga zavzeli Videmčani v svojem osnutku. Gre predvsem za stališče predstavnikov iz Vidma, ki zahtevajo, da postane Videm glavno mesto dežele, zavračajo zakonodajno in finančno avtonomijo pokrajin oziroma tržaškega področja v okviru dežele in nočejo ničesar slišati o ustanovitvi nove pordenonske pokrajine pred ustanovitvijo avtonomne dežele. Pordenonski in tržaški demokristjani pa zahtevajo prav obratno, in sicer, da postane Trst glavno mesto dežele, da se zagotovi pokrajinam zakonodajna in finančna avtonomija in da se ustanovi pordenonska pokrajina.

Po zamisli videmskih demokristjanov bi videmska pokrajina, ki sedaj šteje nad 800.000 prebivalcev, imela v deželnem svetu absolutno večino poslanskih mest in bi nemoteno odločala tudi o usodi tržaške in goriške pokrajine. Z ustanovitvijo pordenonske pokrajine pa bi bil ta videmski monopol razbit in bi bilo predstavništvo posameznih pokrajin v deželnem svetu bolj uravnovešeno. Nobena pokrajina ne bi razpolagala z absolutno večino mest.

Hkrati pa moramo omeniti, da demokristjanski zakonski osnutek ignorira obstoj Slovencev na Tržaškem, Goriškem in v Slovenski Benečiji. Ravno tako neposredno ignorira obstoj Slovencev tudi zakonski osnutek, ki ga je pripravila tržaška pokrajinska uprava in o katerem bodo šele razpravljali v pokrajinskem svetu. V tem

osnutku je v členu 4 rečeno: »V deželi se priznavajo enake pravice vsem prebivalcem, kateri koli jezikovni skupini pripadajo«. To je vse kar osnutek pokrajinske uprave posredno omenja glede pravic slovenskega prebivalstva.

Zato moramo mi Slovenci budno slediti razvoju, ki je v teku za ustanovitev avtonomne dežele s posebnim statutom. Zlasti je naša dolžnost, da sodelujemo pri predlogih za sestavo osnovnega zakona, s katerim se je že začela ukvarjati zadevna parlamentarna komisija. Storiti moramo vse, da bodo vsem Slovencem v bodoči deželi in sicer tržaškim, goriškim in beneškim Slovencem, zagotovljene vse narodnostne pravice, ki nam jih jamčita republiška ustava in Posebni statut londonskega memoranduma.

Tržaško gospodarstvo
v luči lokalnega in malega prometa

Dr. Franc Škerlj

Pred tremi leti, 5. oktobra 1954, sta Jugoslavija in Italija podpisali Londonski sporazum. Ta sporazum je vsaj začasno rešil tržaško vprašanje, ki je do tedaj zastrupljalo dobre sosedske odnose med obema državama in tudi preprečevalo obojestransko koristen razvoj gospodarskih stikov med sosednjimi obmejnimi področji. Pri tem je treba poudariti, da je zaradi takega stanja trpelo zlasti gospodarstvo obmejnih krajev in se posebno občutno tržaško. Zato smo z zadovoljstvom pozdravili ta sporazum, ker je bilo jasno, da bo odprl vrata številnim gospodarskim sporazumom med obema državama. Lahko upravičeno trdimo, da se je od tega dne dalje zlasti pri nas na Tržaškem začelo razvijati novo življenje, ker je bilo čutiti, da ne bodo izostale gospodarske koristi tega sporazuma.

Tudi uveljavitev sporazuma za krajevno izmenjavo med področji Trsta na eni strani in Bujami, Koprom, Sežano in Novo Gorico na drugi strani, ki je bil podpisan v Rimu 31. marca 1955, je treba pripisati vplivu Londonskega sporazuma.

Oglejmo si sedaj kaj predstavlja za tržaško gospodarstvo krajevni trgovinski sporazum. Že večkrat, rekli bi na vsakem koraku, je bilo poudarjeno, dobronamerno ali pa tudi zlonamerno, da je bil zadan tržaškemu gospodarstvu hud udarec leta 1918, ko je Trst po prvi svetovni vojni izgubil vse svoje bogato srednjeevropsko zaledje, ki je do tedaj aktivno prispevalo k razcvetu zlasti tranzitne trgovine. Še hujši udarec je bil zadan našemu gospodarstvu po drugi svetovni vojni, ko je naše mesto izgubilo še vse svoje bližnje zaledje, Istro in Kras, ki sta stoletja težila k Trstu in bila z njim tesno gospodarsko povezana. Tržaško gospodarstvo je bilo zaradi tega popolnoma zadušeno.

Temu obupnemu položaju so sledila leta brezplodnega prizadevanja Tržačanov, da bi našli izhod iz gospodarske krize, ki je zajela v celoti vse tukajšnje gospodarstvo. Toda kljub vsem prizadevanjem, da bi končno uspeli v stremljenjih za dosego gospodarskih pobud, ki bi prinesle hirajočemu tržaškemu gospodarstvu oživljenje, Trstu še danes ni bilo dodeljeno tolikokrat zahtevano potrebno ladjevje, ki bi poživilo pomorstvo in okrepilo tranzitno trgovino z daljnimi prekomorskimi deželami. Tudi mednarodna konferenca o tržaškem pristanišču, ki jo je določal Londonski sporazum, ni prinesla koristi, ki jih je tržaško gospodarstvo upravičeno pričakovalo. Ta konferenca je bila sklicana v soglasju z določbami Spomenice o soglasju izrecno zato, da bi prišlo do okrepitve tukajšnjega pristaniškega prometa. Trstu ni bila dana prosta cona, čeprav so z dokazi o njeni koristnosti podprle njeno ustanovitev mnoge gospodarske ustanove in se je za njeno ustanovitev izjavila večina tržaškega prebivalstva.

Zato je s toliko večjim zadoščenjem bila sprejeta vest o uveljavljenju krajevnega trgovinskega sporazuma, ki je nekako nadomestil tržaški regionalni trgovinski sporazum, ki je bil sklenjen, na pobudo Jugoslavije, med tedanjo ZVU in Jugoslavijo. Kljub začetnim težavam, zlasti pa kljub počasnemu in okorelemu izdajanju uvoznih in izvoznih dovoljenj, si je vendar ta sporazum počasi utrl pot in danes znatno prispeva k dvigu tržaškega propadajočega gospodarstva. Ta postopni razvoj in dvig trgovinske

izmenjave med Trstom in sosednimi jugoslovanskimi področji prihaja še bolj do izraza, če si ogledamo podatke o višini izvoza in uvoza meseca januarja l. 1955 in jih primerjamo s podatki, ki jih prinašajo seznami »A«, »B« in »C« blaga, ki je določeno za izvoz ali uvoz po določbah krajevnega trgovinskega sporazuma med Trstom in sosednjimi jugoslovanskimi področji.

Tako je na primer razvidno iz izvoznih in uvoznih licenc, ki jih je izdal oddelek za zunanjo trgovino v Trstu, stanje uvoza in izvoza za mesec januar 1955.

Uvoz iz jugoslovanskih področij v Trst : 657.782 (v tisočih lir).

Izvoz iz Trsta na jugoslovanska področja: 522.516 (v tisočih lir).

Iz seznamov blaga »A«, »B« in »C«, ki urejujejo količino izvoza in uvoza in vrsto blaga, ki je določeno za izvoz in uvoz med Trstom in sosednjimi jugoslovanskimi področji je razvidno, da je vrednost blaga za izmenjavo v vsako smer določena na vsoto nad 4 milijarde italijanskih lir.

Zanimivi pa so podatki, ki se pa nanašajo na dejanski potek izmenjave blaga v okviru Krajevnega trgovinskega sporazuma. Iz seznama dovoljenj za uvoz in izvoz v okviru avtonomnega računa, ki jih je za mesec september 1957 izdalo tržaškim izvoznikom in uvoznikom ravnateljstvo za zunanjo trgovino pri vladnem komisariatu za Tržaško ozemlje je razvidno, da vrednost uvoza iz sosednjih jugoslovanskih področij na Tržaško ozemlje za omenjeno dobo znaša 64.850.000 lir. Na prvem mestu v uvozu so razne vrste opeke v znesku 10.050.000 lir, na drugem mestu je uvoz svežih in konserviranih rib v znesku 10.000.000 lir, sledi uvoz raznega mesa itd. Izvoz iz Tržaškega ozemlja v sosedna jugoslovanska področja znatno presega uvoz in znaša skupno 115.422.698 lir. Na prvem mestu v izvozu so električni štedilniki v znesku 13.353.800 lir, sledijo motorni tricikli v znesku 15.199.430 lir itd. Če primerjamo vrste blaga v izvozu in uvozu je opaziti, da prevladujejo v uvozu na Tržaško ozemlje poljski pridelki, ribe, meso, mleko in proizvodi, les in druge surovine, v izvozu v sosedna jugoslovanska področja pa industrijski proizvodi, stroji, razni mehanični nadomestni deli, električni material in blago za obleke.

Znatno je prispeval k okrepitvi tukajšnjega gospodarstva tudi »Videmski sporazum«, ki je bil podpisan avgusta 1955. v Vidmu. Ta sporazum, ki tudi izhaja iz »Londonskega sporazuma«, je uredil in omogočil mali obmejni promet med Trstom, Gorico in nekaterimi drugimi manjšimi občinami videmske pokrajine na eni strani, ter Novo Gorico, Sežano, Koprom, Bujami, Piranom ter drugimi manjšimi občinami na drugi strani ter zajema le 10-kilometrski pas na obeh obmejnih področjih. Razni številčni podatki o razvoju tega obmejnega prometa, kakor tudi izjave merodajnih gospodarstvenikov dokazujejo, da črpa obmejno gospodarstvo znatne koristi tudi iz tega prometa.

Na koncu naj omenim razveseljivo dejstvo, da so tudi tržaški gospodarski krogi sprevideli, kako koristijo našemu razrvanemu gospodarstvu omenjeni sporazumi ter navezali zelo koristne stike z gospodarskimi predstavniki onstran meje. Predstavniki tržaške trgovinske zbornice, na novo ustanovljena tržaška delegacija italijansko-jugoslovanske zbornice v Milanu in Slovensko gospodarsko združenje pa si prizadevajo, da bi prišlo do še nadaljnjega povečanja izmenjave v obojestransko korist.

Po cestah slovesa

FILIBERT BENEDETIČ

Rtič dobre nade čaka.

Iz pristana sirena
trka na srcè,
kristalno, hrepeneče.
V trudnih popoldanskih urah
rjovijo okoli besede vsakdanje,
med njimi vsakdanje solze
čez lica zorana
režejo nove brazde v boju za obstoj.
Iz pristana sirena vsakdàn
udarja na srče.

Rtič dobre nade čaka.

In počasi vse tone v brezno pozabe,
surova brezčutnost se zarase v dneve in noči,
veliki žulji postanejo trdi, leseni,
da niti smrti ne čakajo več.
Dom človeku govori nemoč življenja ;
v nemiru razočaranj, krivic,
v nemiru, da vse je končano, pozabljèno —
bodočnosti ni.
Človek pa čuti, da kipi v njem,
da kri mu je vroča, zdrava,
kakor je vroče, zdravo, mlado srce.

Rtič dobre nade čaka.

Je poldàn.
Vre pisana množica v labirintu zidòv.
Na postaji
štìrinajst tirov,
štìrinajst bleščečih potì,
jekleno odprtih daleč v pozabo.
Srca iščejo lepše sonce,
po cestah slovesa hitijo na tuje,
za lepšo pesmijo,
za novo iluzijo,
skrito v daljnih, okamenelih poteh.

Rtič dobre nade čaka.

Kdo pa naj tu dvigne svojo trdno dlan,
kdo naj zavpije v te pozabljène katakombe
obzidanih cest,
kdo naj sedaj zagrmi: »Bratje, ostanìte!«?
V trudnih križiščih slovesa
ostanejo samò neme besede.
Uboga mati zemlja v slovò molči.

Rtič dobre nade čaka.

Vsi romarji od tam,
kjer žulji ne zadostujejo več,
svetovni narod,
ki se zbira v zarji tujega sonca,
dolg, ki ga terja tujina se pravi —
umreti brez domovine.

V zimskih skrivnostnih večerih
daleč rjovì burja na Krasu;
divja, raztrgana zemlja stoji
v samoti kamnitega doma.
Iz spomina ga več ne bo mogoče izriti,
ker se vate zarase kot skala:
Kras svetovni,
Kras kljubovalni,
trpeči Kras.

Rtič dobre nade v vsakem srcu čaka —
za kruh.

Dr. Henrik Tuma

ZORKO JELINČIČ

Dr. Henrik Tuma je bil izreden mož. Tega se je dobro zavedal ter to dal tudi čutiti s samozavestnim nastopom človeka, ki ve kaj hoče in more. Stoječ s svojo bistrovidnostjo precej nad povprečnostjo, ki tega ni razumela ali mu je bila za to nevoščljiva, je stopal pred svojo dobo in kazal pota, ki vodijo naprej, v nove čase, ki jih je slutil v široki umski razgledanosti in v vednem dotiku z resničnim ljudstvom. — Še danes je težko reči, ali je pomembnejši kot planinec in raziskovalec gorskih krajevnih imen ali kot politik, prebujevalec primorskih Slovencev.

Tuma je češkega pokolenja, — saj je bil še oče rojen blizu staroslavne Bele gore, Čehom ravno tako usodne in svete kakor Srbom Kosovo polje. Pred štirimi stoletji so jim tu Habsburžani vzeli svobodo, toda ne trdožive odpornosti, izvirajoče iz še živega izročila nesrečnega zgodovinskega dogodka. In ta nagonska upornost, pravi sam dr. Tuma v svojih spominih, ga je delala vedno ostrega, upornega, revolucionarnega, da je često presenečal s svojo ostrino, vendar pa tudi osvajal z neposrednostjo in odkritosrčnostjo.

Iz političnih razlogov je postalo očetu doma prevroče, pa je »odvandral« kot obrtnik po svetu. Ustavil se je v Ljubljani, si tu postavil samostojno čevljarnico in se poročil s Slovenko z Dolenjskega. V ljubljanskem predmestju Krakovem se mu je rodil 9. julija 1858 sin Henrik. Gimnazijo je Henrik študiral v Ljubljani, a je ni končal, ker je zaradi svobodomiselstva prišel v navzkrižje — s katehetom. Napravil je enoletni tečaj na učiteljišču ter učiteljeval tri leta v Postojni. Zaradi volilnih navzkrižij z nemškutarji, so ga l. 1879 vrgli iz službe. Več let zatem je bil domači vzgojitelj pri raznih premožnih rodbinah, največ nemških, da se je preživel, končal gimnazijo ter se vpisal na pravno fakulteto na Dunaju. Ta leta je največ prebil v Trstu ali v Postojni. Zaradi napornega študiranja se mu je zdravje tako omajalo, da so zdravniki obupali nad njim. Takrat se je lotil planinarjenja po bližnjem in daljnem Krasu gori do Julijskih Alp, ter ozdravel toliko, da je nadaljeval s študijem na Dunaju, seveda vzdržujoč se sam s poučevanjem v družinah najuglednejših politikov. Z občevanjem z ljudmi iz kroga, ki so takrat soodločali o usodi podonavske monarhije, je imel priliko spoznavati prav pri osrednjen mozgu politične, gospodarske in socialne razmere in napore ljudi, ki so jo usmerjali. Poučujoč v rodbini grofa Taafeja, prvega razgledanega vladnega načelnika, ki je dal avstrijskim narodom nekaj kulturne enakopravnosti, je videl, kako so tam ocenjevali pomilovanja vredno vlogo, ki so jo igrali takratni slovenski parlamentarni zastopniki s svojo omejeno in hlapčevsko reakcionarnostjo. Na dvorcu poljskega plemiča v Galiciji ali madžarskega magnata v bližini Budimpešte, se je naučil njunih jezikov ter spoznal mnoge izbrane zastopnike teh dveh, poleg Nemcev, gospodujočih narodov v pokojni dvojni monarhiji. Zraven pa je temeljito študiral pravo in kolikor je utegnil, je še poslušal slavistična predavanja pri samem slavnem slovenskem jezikoslovcu Miklošiču, ter se pri tem seveda še aktivno udeleževal tudi društvenega življenja kot odbornik Akademskega društva »Slovenije« na Dunaju.

Da je bilo vse to pri njem sistematična priprava na borbo »za samostojnost in pravice slovenskega naroda«, nam dokazuje vse njegovo življenje. — Po dovršeni pravni diplomi l. 1886 na Dunaju je nastopil mesto koncipienta v odvetniški pisarni slovenskega naprednega prvaka v Ljubljani. Toda tamkajšnje ozke prilike mu niso bile všeč in po spoznanju odločilne vloge Trsta za slovensko gospodarstvo, — se je preselil sem že naslednje leto. Osamosvojiti se mu še ni bilo mogoče, zato je vstopil v sodno službo. S sodelovanjem z dr. Rybarjem, dr. Laginjo, posebno pa z dr. Mandićem, takratnimi slovenskimi in hrvatskimi prvaki na Primorskem, je zastavil vse sile, da bi uveljavil slovenščino na sodnem področju v Trstu, kakor so to dovoljevali takratni av-

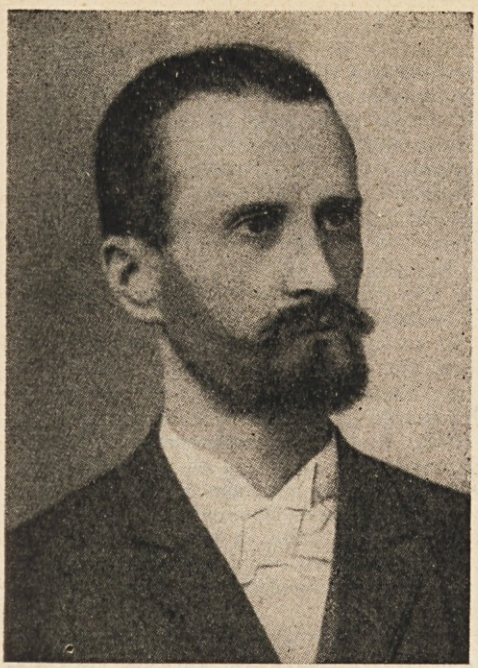

Dr. Henrik Tuma

strijski osnovni zakoni. Tu je spoznal žalostne razmere in pristranost italijanskih pravnikov, ki so smatrali tržaška sodišča za svoje izključno gospostvo. S temeljitim pravnim znanjem, z odločnostjo in narodno nepristranostjo je rešil mnogo Slovencev pred krivično obsodbo. Zato so ga začeli kmalu odrivati iz enega oddelka v drugega, da bi se rešili njegovega nadzorstva.

L. 1890. je bil imenovan za sodnika v Tolmin. Kljub trdim spopadom z nemškutarskimi in italijanskimi birokrati, je takoj uvedel slovenščino kot uradni jezik na sodišču, pri njegovem uradovanju. In počasi je uspel, da so tudi drugi pravniki storili isto. Tu je s krepkim sodelovanjem in s svojim vplivom privedel do razcveta ljudsko-prosvetno življenje, petje, dramatiko in seveda planinstvo. Izbral si je tu tudi življenjsko družico, ki mu je dala štiri otroke, katerih vzgoja mu je bila vedno zelo pri srcu.

L. 1894. je bil premeščen v Gorico. V nekaj letih je posvetil v premnoge zlorabe nemško-italijanskih birokratov, ter s svojo odločnostjo dosegel slovensko poslovanje za Slovence tudi na tamkajšnjem sodišču, četudi ga je to stalo mnogo preganjanj in žolčnih spopadov. V tej dobi je tudi z vso vnemo posegel v politično življenje ter bil izvoljen l. 1895. v deželni zbor in zatem v odbor kot pravni in gospodarski izvedenec. V sodelovanju z dr. Ant. Gregorčičem, voditeljem takrat še skupne slovenske narodne stranke, je kmalu dosegel enakopravnost slovenskega jezika tudi v deželnem zboru. Toda kmalu je razumel, da Slovenci, kljub temu, da so bili v veliki večini v deželi, ne bodo dosegli dejanske enakopravnosti z vladajočimi Nemci in Italijani, zaradi pomanjkljive narodne zavednosti in kulturne, predvsem pa gospodarske zaostalosti. Saj je bila posebno v Gorici skoro vsa trgovina in obrt v italijanskih rokah. Zato se je lotil z vso svojo neugnano delavnostjo organizacije na teh dveh področjih, posebno pa v gospodarstvu. Napravil je n. pr. načrt za prosvetno zadrugo »Šolski dom«, ki je v nekaj letih zgradila toliko zasebnih slovenskih šol, da se je skoro čisto preprečila še nadaljnje raznarodovanje tudi v samem mestu Gorici. Gradnja ozkotirne vipavske železnice od Gorice do Ajdovščine je v glavnem uspeh njegovega političnega dela. Po njegovi zamisli in načrtih osnovana »Trgovsko-obrtna zadruga« je dala ogromne spodbude z gospodarsko pomočjo za okrepitev slovenskega gospodarstva, posebno v trgovini in obrti v Gorici. Reakcionarni avstrijski volilni zakon, v službi gospodarsko močnejših kategorij ter močno privilegiranih meščanov in veleposestnikov, je dajal vso možnost tudi za nadaljnjo nadvlado teh maloštevilnih manjših nad slovensko Goriško, posebno v sami Gorici. Uspehi niso izostali in z oporo mogočnega gibanja, pod geslom tudi dr. Tumove zamisli »svoji k svojim«, so mnoga tuja podjetja polagoma propadala in se odseljevala. Organiziral je pravi pravcati pohod uporniškega značaja na Gorico, medtem ko je dosegel, da so slovenski poslanci zapustili deželni zbor in bojkotirali vsako delo v znak protesta proti tlačenju navidezne »manjšine«. Ustanavljanje hranilnic in posojilnic pa tudi proizvajalnih zadrug, med temi posebno znane »Mizarske zadruge« v Solkanu, je bil plod njegovega prizadevanja, — dasi sta nesposobnost ter nepotrebno osebno ter strankarsko natezanje marsikaj pokvarila.

Za ostrost in načelnost njegovega nastopanja naj navedem le prigodo ob proslavi 400-letnice pripadanja Goriške k habsburški monarhiji, ko je ob svečanem sprejemu cesarja Franca Jožefa, znanega po zagrizenem nemškem mišljenju, nagovoril — v slovenščini. Cesar mu je nato obrnil hrbet, toda če bi bilo več takih odločnih mož tega ne

bi bil storil niti ta ozkosrčni in omejeni vladar in bi morda zaslutil kakšne sape vejejo po monarhiji, sape, ki so v veliki meri po njegovi krivdi komaj dobro poldrugo desetletje kasneje privedle Avstrijo do razpada.

Dr. Tuma je bil vedno strogo naprednega mišljenja. Mnogo je študiral vse veje znanosti, potrebne za uspešno javno delo. Po prelomu v stari enotni narodni stranki na Goriškem je postal z Andrejem Gabrščkom vodilni duh nove narodno-napredne stranke. A njegova misel je šla še dalje. Mislil je že davno na delavstvo, ki je stopalo vedno številnejše v javnost. Že v program omenjene stranke je stavil kot drugi smoter tudi »podpiranje delavskega gibanja«. Že davno se je bil mnogo bavil s študijem marksizma in po nevšečnostih z Andrejem Gabrščkom se je lotil organizacije za slovensko socialno-demokratsko stranko tudi na Goriškem. Toda njegova globoka želja je bila že davno prej, osamosvojiti se kot odvetnik ter se preseliti v Trst, kjer je bilo delavstvo številno in borbeno. V Trstu je že davno videl v svojem gospodarskem študiju veliko bodočnost kot pristanišča podonavskega zaledja in Jugoslavije. To bodočnost je videl ne le v primeru avstrijsko-nemške zmage, pač pa tudi v primeru njihovega poraza. V tem primeru je videl rešitev v — internacionalizaciji Trsta. Hotel je izzvati zasedbo mesta po anglo-ameriški vojski, da bi se s tem preprečile enostranske nacionalistične rešitve. Tudi v tem pogledu je bil skrajno dosleden internacionalist, kar ga je vodilo tako daleč, da včasih ni uspel razumeti stvarne zgodovinske vrednosti dogodkov kot n. pr. gibanja za narodno samoodločbo v obliki »majniške deklaracije«, dasi se je bil leta prej on pri nas prvi opredelil ter vplival, da je socialno-demokratska stranka med Slovenci, Hrvati in Srbi sprejela v svoj program popolno samoodločbo jugoslovanskih narodov že l. 1908.

Sicer pa je dr. Tuma v življenjepisnem delu »Iz mojega življenja«, ki je izšlo po njegovi smrti, o sebi menil, da ni bil — politik, marveč predvsem ljudski vzgojitelj. O tem res pričajo neštevilne razprave in politični članki ter tisoči političnih shodov. Zato mu ni bilo nikdar težko zapuščati politično življenje ter izstopati iz vodilnih organov raznih organizacij, kjer je imel navadno važne, vodilne vloge. Tako je izstopil tudi iz italijanske socialistične stranke, s katero se je bila združila tudi slovenska socialno-demokratska stranka na Primorskem že 1919 l., še preden je bila odločena državna pripadnost Primorske. V svoji radikalnosti je videl že takrat možnost socialne revolucije v Italiji. Kritiziral je neodločnost in omahovanje takratnega vodstva socialističnega gibanja, ki ni niti izvedlo revolucije, niti se ni odločilo za pozitivno sodelovanje v državnem ustroju. Upravičeno je videl v tem kali za bodoči poraz delavskega gibanja, in se je v protest proti temu dokončno umaknil iz političnega življenja.

Nič manjše, ako ne trajnejše vrednosti, je bilo Tumovo delo v razvoju slovenskega planinstva. Bil je ljubitelj narave, neumoren gorohodec še iz dijaških let, že davno prej kot ga je šibko zdravje sililo, da je iskal krepila v gibanju v prosti naravi. Naravoslovje ga je že od nekdaj zanimalo, posebno botanika in kot prepričan pozitivist je zorel v spoznanje, ki ga je izrazil v svojem glavnem teoretičnem delu o planinstvu. »Pomen in razvoj planinstva«, prvem v slovenščini take vrste, in tolikšne, res svetovne razgledanosti, — da je namreč planinstvo moderni množični pojav povratka človeka k naravi.

Planinaril je že po okolici Postojne, zatem po tržaškem Krasu. Ob času visokošolskega študija na Dunaju je začel tudi plezati po stenah solnograških in tirolskih Alp, kakor stoletje pred njim Valentin Stanič. In po povratku v domovino je to stalno nadaljeval, redno in sistematično po vsem Krasu in Julijskih Alpah. Plezal je še na stari način, vedno z vodnikom, kakor še n. pr. tudi dr. Kugy. Toda bil je zares moderen, širok duh, ki je priznal modernejšim, »akrobatskim« plezalcem brez vodnika, večjo etično vrednost ob popolni samostojnosti in moralni odgovornosti za svoj alpinistični podvig. Zato je tudi alpinistično dejavnost dr. Klementa Juga visoko pozitivno ocenil in razumel in alpinistična mladina je vedno imela v njem temeljitega zagovornika in prehodnika modernega, športnega alpinizma.

A tudi v dejanskem plezalstvu je zapustil trajne sledove. Z Jožetom Komacom, po domače Pavrom iz Trente, ki po smelosti in drugih planinskih lastnostih ni zaostajal za istoimenikom Andrejem Komacom, katerega je ovekovečil dr. Kugy v svojih planinskih spisih, je dr. Tuma preplezal l. 1910 severno triglavsko steno v smeri, ki se je po njem imenovala poslej Tumova smer in je danes poznana kot »slovenska smer«, prva slovenska smer na tej sloviti alpski steni.

Toda še trajnejše je njegovo delo na nekem drugem področju, tesno povezanim s

planinstvom, namreč v zbiranju slovenskih krajevnih imen v Julijskih Alpah. Prof. Pajk, ki je pripravljal zemljevid slovenskega ozemlja, mu je dal spodbudo za zbiranje po Julijcih, ki so bili še zelo nepoznani in neobdelani. Obširno delo, »Imenoslovje Julijskih Alp« je plod tega dolgoletnega dela, ki je osnovno za vse to področje. In je toliko pomembnejše, ker ga je zbiral s precejšnjo slavistično, zemljepisno in zgodovinsko pripravo, dasi je bil le amater-ljubitelj in ne jezikoslovni strokovnjak. To je pač imelo za posledico marsikako pogrešno tolmačenje izvora imen, toda to ne zmanjša zbirateljske vrednosti njegovega dela, ki ustvarja osnove za nadaljnjo jezikoslovno-etimološko obdelavo.

Primorsko zemljo, za katero je toliko storil, je zapustil l. 1924., ker mu niso priznali italijanskega državljanstva. Preselil se je v Ljubljano, v svoj rojstni kraj, kjer je umrl 10. aprila 1936. V upravičeno, čeprav zdaleč premajhno priznanje za njegovo veliko, samotno delo predhodnika, je vsaj poimenovanje planinske hoče na Slavniku po njegovem imenu.

VALENTIN VODNIK JE PRVI ZAPEL

(Ob 200-letnici njegovega rojstva)

DR. ANDREJ BUDAL

Slovensko ljudstvo si oddavnaj s pesmijo lepša in lajša življenje. Narodna pesem je v vseh časih in po vsem slovenskem ozemlju zvesta spremljevalka ljudskih usod.

Drugače je s slovensko umetno pesmijo. O tej imamo prve vesti iz protestantske dobe, ko je pesem spremljala novo versko gibanje ter se širila v katekizmih in pesmaricah 16. stoletja. O prvih poskusih posvetnega pesnjenja imamo nekaj poročil iz 17. (Zizenčeli) in 18. stoletja (Ro-

gerij, Paglovec). Čista in ubrana slovenska struna pa je zabrnela šele pri Valentinu Vodniku, časovno prvem slovenskem pesniku.

Od njegovega Zadovoljnega Kranjca (1781) do prve Zupančičeve zbirke Čaša opojnosti (1899) je preteklo samo 118 let, do Zupančičeve smrti (1949) pa 168 let, a kakšen razvoj in kakšne vrhunce je doživela v tej kratki dobi slovenska umetna pesem ob Prešernu, Levstiku, Jenku, Stritarju, Gregorčiču, Aškercu, Ketteju, Cankarju, Zupančiču, Murnu, Gradniku in drugih!

Letos poteka dve sto let, odkar se je kmečkim staršem v Šiški pri Ljubljani 3. februarja 1758 rodil sin, ki mu je bilo usojeno, da pozneje prvi v pesmih sprosti slovensko misel in čustvovanje, da prvi odločno in samozavestno udari na domačo slovensko liro in z njo zbudi pozornost in zanimanje svojih rojakov. Sprva so to še »Kranjci«, a kmalu mu pesem objame vse Slovence:

Sloven'c, tvoja zemlja je zdrava!

Iz te vrstice zazveni obenem nekakšen Vodnikov narodni program, njegova življenjska modrost in vodilo za vse pripadnike slovenske skupnosti: zdrava zakoreninjenost v domači zemlji, veselje do življenja in dela, klijoče iz bogate in radodarne rodne grude, ki svoje zaklade ponuja in vsiljuje.

Vodnik je kot pesnik in kulturni delavec sin svoje dobe. Njegove pesmi so pognale iz razsvetljenstva, ki je rado priporočalo in posnemalo bolj razumsko poezijo starih Grkov in Rimljanov. Vendar se je znal pesnik dvigniti ob Zoisovem vodstvu mimo teoretičnih pravil do samostoj-

nega ustvarjanja in lastnega sloga s trdnim oslanjanjem na narodno pesem in ljudsko govorico. Skoraj osemdeset let pred Levstikovo zahtevo, naj se pesnik in pisatelj učita jezika pri ljudstvu, je segel Vodnik globoko v zakladnico svoje domače govorice, pomnožene s pridobitvami, ki so se mu nabrale po raznih koncih Slovenije, in ustvaril vrsto za tedanjo dobo novih, svežih, precej neprisiljeno tekočih pesmi v tesnem stiku z opravili in delom svojih rojakov. Kot deček se je pri stricu Marcelu, novomeškem frančiškanu, seznanil z dolenjščino, ki jo je pozneje izpopolnil kot dušni pastir v Ribnici. V podobnih službah je razširil svoje znanje gorenjščine v Sori, na Bledu in na Koprivniku pri Gorjušah.

Baron Ziga Zois (1747-1819), Tržačan po rodu, živeč pozneje v Ljubljani, kjer je v svoji hiši zbiral slovenske kulturne delavce, je dosegel, da je Vodnik dobil službo v Ljubljani. Tu je preživel zadnjih 23 let življenja (1796-1819) in deloval kot neutruden ustvarjalec najširšemu ljudstvu namenjenih kulturnih vrednot.

Pristno domača pesniška žila, ki se je iz Pisanic prvič oglasila 1781 v Zadovoljnem Kranjcu, je na novo oživela v Veliki Pratiki, ki jo je izdajal kot zabaven koledar od 1795 do 1797, in v Ljubljanskih novicah, prvem slovenskem časopisu, od 1797 do 1809. Obenem je bil v Ljubljani profesor poetike (petega gimnazijskega razreda) in od 1808 dalje strokovni učitelj za zgodovino, zemljepis in italijanščino.

Dvanajst najboljših svojih pesmi je 1806 zbral v knjižici Pesme za pokušino. Uvrstil je tudi Zadovoljnega Kranjca in Dramilo mojih rojakov. V duhu razsvetljenskega pesništva prevladuje v zbirki umska poučnost in želja, širiti med rojaki smisel za koristno, zdravo, pametno življenje in narodno zavest. Iskrijo se od ljudskega humorja in odlikujejo se po bistrem, jedrnatem izražanju. Prirodna svežost jim je ostala do danes. To jim zagotavlja častno mesto v berilih in čitankah kot zdrava podlaga jezikovne izobrazbe. Bolj po nekakšni vsiljeni dolžnosti so nastali posnetki Collinovih avstrijsko domoljubnih pesmi v drobni zbirki Pesme za brambovce (1809) kot nekakšna pesniška tlaka po nalogu avstrijskih oblasti.

Ko je Napoleon združil večino slovenskih dežel v francosko Ilirijo (1809-1813) in odprl Slovencem šole v njihovem jeziku, kakršnih bi bili od ponemčujoče Avstrije zaman pričakovali, se je Vodnik s prepričanjem in navdušenjem zavzel za nove misli o svobodi in enakopravnosti in pesniško izrazil to navdušenje v Iliriji oživljeni z vzneseno besedo zrelega moža, ki je vse življenje sanjal o takih pravicah. To navdušenje je privrelo Vodniku iz dna njegovega globokega prepričanja in niso ga kalili drugi, manj razveseljivi pojavi, kakor upiranje slovenskega kmetskega prebivalstva zoper francoske davke in druge novotarije.

Tem večje je bilo Vodnikovo razočaranje, ko se je Napoleonova zvezda utrnila in so z njo zatonile tudi te svoboščine. Sovražne sile avstrijske reakcije in Metternichovega zatiralnega mračnjaštva so si v zadnjih šestih letih Vodnikovega življenja dajale duška tudi zoper njega. Predčasno so ga kazensko upokojili in mu odmerili borno pokojnino, ob kateri se je otepal z uboštvom. Da bi to avstrijsko maščevalnost nekoliko pokrotil, je zložil Ilirijo zveličano, a te kitice niso zvenele tako prepričevalno kakor nekdanja Ilirija oživljena in niso mogle ublažiti njegovih tegob.

Doba združenih slovenskih dežel pomeni vrhunec Vodnikovega prosvetnega in kulturnega delovanja. Napoleonove preuredbe so postavile Vodnika na mah v središče vsega tedanjega slovenskega šolstva, ki je padlo Slovencem kot mana z nebes. Niso bili pripravljeni na toliko blaginjo. Ni bilo primernih šolskih knjig za osnovne in srednje šole. Vodnik se je nemudoma lotil prevažnega dela in napisal slovenski mladini najpotrebnejše učbenike. Med njimi je bila najvažnejša Pismenost ali gramatika slovenska, prva v slovenščini spisana domača slovnica. V teh knjigah in drugih spisih je Vodnik ustvarjal svojim rojakom prepotrebno domače izrazoslovje in polagal temelje slovenski znanstveni prozi na zdravi podlagi ljudskega jezika. Že prej je na podobnih osnovah priredil Kuharske bukve. Proti koncu življenja je po nemškem izvirniku sestavil Babištvo in z njim zaoral ledino na področju zdravniškega izrazoslovja.

Kljub viharnim in nerodnim časom, ki so prinesli Slovencem le kratko svovodo, nato pa nove avstrijske okove, se je v Vodniku ustalila zavest, da je svojemu narodu ustvaril nekaj trajnega, nerazrušnega. Najzgovornejša priča o tem je pesem Moj spomenik, iz katere zveni spoznanje, da ne bo njegovega imena nikdar zagrnila pozaba, ker ga — »pesmi pojo«. Poleg prej navedenih pesmi je treba omeniti jedrnate Vodnikove basni (Sraka in mlade, Kos in brezen i. dr.), napise na mesece, vedre anakreontske pesmi in duhovito zasukane uganke.

Led je bil prebit. Slovenska pesem je polno in pristno zadonela in od tedaj ni več utihnila. Po Vodnikovi prisrčno domači, lahkotno poučni, razumsko zdravi in vzgojni poeziji se v naslednjih desetletjih razžari Prešernova globoko človeška in umetniško dovršena pesem kot mogočen kres poleg pohlevnega pastirskega ogenjčka.

Pozneje zapoje Fran Levstik sprošćeno in z globokim občutjem, kakor da je prisluhnil obema, Vodniku in Prešernu, za njim pa Simon Jenko v nežno ubranih ritmih in z motivi, ki spominjajo na narodno pesem. Boris Miran-Stritar goji zlasti obliko in jezikovno blagoglasnost. Kar je v njem razumskega in poučnega, kaže Vodnikovi sorodno nadarjenost, posebno v mladinski pesmi, dasi ne kot posnemanje, marveč kot studenec iz sorodnega vira.

Nov razmah je dal primorskim in obće slovenskim motivom Simon Gregorčič, ki sta mu poleg rime dragi zvočnost in pevnost; marsikod prebijajo narodni ritmi, Vodnikovih izpodbujajočih budnic in poučnih kitic se človek spomni ob nekaterih domoljubnih in razmišljajočih pesmih.

Medtem je dozorela moderna. Tu smo že daleč od preprostih Vodnikovih strun. Ob njej in po njej zveni v slovenskem pevskem logu v vsakovrstnih durih in molih. Motivno in oblikovno bogastvo se je pognalo v Otonu Župančiču v težko dosegljiv vrhunec, ob njem pa se razlegajo Kettejevi, Cankarjevi in Murnovi akordi v novih, izvirno ubranih različicah in sestavah. Slovenska pesem se kosa z najboljšimi spevi in odmevi drugih slovstev. Zmeraj znova sega nazaj k nekaterim slovenskim pramotivom in v tej ali oni obliki zazveni često kaj takega, kar od blizu ali od daleč kaže kako sorodnost z Vodnikovo muzo.

Pristnost slovenskega jedra v Vodnikovih kiticah je tisto, kar daje mnogim njegovim vrsticam pečat neuničljive, neizbrisne cene. Sozvočje med Vodnikovo in našo dobo je precej podmolklo, ker nas ločita od njega skoraj dve stoletji, a njegova lira ostane v našem slovstvu časovno prva in s tem nekakšen temelj vse slovenske poezije.

Če danes postojiš na Vodnikovem trgu v Ljubljani, ko v gredicah okoli njegovega spomenika živo žarijo rdeči cvetovi, in se čreš v pesnikovo dobrovoljno lice, razgledujoče se po ljudeh, ki živahno trgujejo s poljskimi in vrtnimi pridelki, se ti vsili občutek skladnosti med svežostjo cvetja in sadežev ter čvrstim življenjskim duhom pesnikovih del. Dogajanje pod njim zgovorno priča, da tudi današnji rod ceni pesnikove ugotovitve:

Sloven'c, tvoja zemlja je zdrava,
za pridne nje lega najprava,
polje, vinograd, gora, morjè,
ruda, kupčija tebe redè.

Čutiš da se te preproste resnice zmeraj znova uveljavljajo in upoštevajo kot nekakšna neprestano izvršujoča se pesnikova oporoka, ki je obenem večno vodilo in nenehen opomin. Dojameš, da je nekaj zveze med tem bronastim možem in tistim odločnim ilegalnim borcem, ki stoji na robu parka ob Kidričevi ulici: da je Vodnik začel borbo, ki jo je ilegalec dobojeval, ko je Ljubljano vrnil Ljubljančanom in Slovenijo Slovencem. S takimi preudarki in čustvi se hvaležno spominjamo ob dvestoletnici Vodnikovega rojstva njegovega dela in njegovih zaslug za razvoj slovenskega pesništva.

DVANAJST LET *slovenskega filma*

MILAN LINDIČ

Do danes še nismo spoznali teorije, ki bi poudarjala, da lahko ta ali ona umetnost nastane sama od sebe, kot rezultat metafizičnih blodenj ali ultrasubtilnih energij. Sleherna umetnost je materialistična v tem smislu, ker je edino lahko rezultat materialnega delovanja v svetu. Temu načelu se tudi sedma umetnost — film — ne more izogniti in če v pričujočem zapisku govorimo o slovenskem ali jugoslovanskem filmu, velja ta splošno veljavna teorija še v posebni meri za slovensko filmsko umetnost, ki je mimo dvanajstih let razmeroma plodnega in uspešnega dela še vedno v fazi iskanja nekega nacionalnega izraza in stila in obenem v fazi obrtne, rokovalne izboljšave filma.

O umetnosti lahko govorimo le v primeru, da ima ali je imel kdo kaj povedati, kadar se iz neke notranje nujnosti in potrebe rodi tisto, čemur bolj na splošno pravimo — umetnost. Iz te nujnosti, iz te potrebe po izpovedi, iz vroče želje, da je treba ljudem povedati nekaj velikega in pomembnega, nekaj, kar bodo ljudje prej ko slej morali občutiti, so nastajala velika dela filmske umetnosti. In zanimivo, da so vsa ta velika dela skoraj brez izjeme obravnavala socialne probleme in šele na drugem mestu čisto etične. In navsezadnje je iz te nujnosti nastal tudi prvi slovenski film »Na svoji zemlji«, ki teoretično in praktično pomeni začetek slovenske filmske proizvodnje. In če gremo še naprej: kakor se sleherna nova in napredna umetnost poraja po navadi v neopredeljivih, celo slabih materialnih okoliščinah, tako je tudi prvi slovenski film nastajal v povojni duhovni in tvarni razmetanosti. In zanimivo: kot da bi prav ti neimenitni pogoji veljavno vplivali na izraz in moč prvega slovenskega filma »Na svoji zemlji« — bil je globoko poveden, ker je bil izpovedan z ustvarjalno ihto, bil je slogovno jasen in — kar je seveda najbolj važno — idejno prodoren. Splošno mnenje tistih, ki jih imenujemo »nefilmski ljudje«, ki so samo gledalci ali pa aktivni ljubitelji domačega filma, pa je, da je film »Na svoji zemlji« do danes še vedno najboljši slovenski umetniški film. Vse to zveni kot paradoks, a je zelo blizu resnici.

Vsaka filmska proizvodnja ima dve plati, ekonomsko in umetniško. Če je prva nestabilna, tudi druga ne bo imela pomembnejših rezultatov. Spomnimo se samo ameriških filmskih producentov, ki danes že brezobzirno in brez slehernih predsodkov posegajo v delo scenaristov in režiserjev, torej v samo ustvarjanje filma, ker jim gre predvsem za komercialni uspeh tega ali onega filma. Pod tem vidikom, namreč pod vidikom dveh temeljnih osnov sleherne filmske proizvodnje je treba presojati tudi razvojne možnosti in uspehe domačega filma.

V Sloveniji obstajata trenutno dve podjetji za izdelavo kratkometražnih in umetniških, to je celovečernih filmov: to je »Triglav film« in »Viba film«, ki je bil osnovan kot nekakšna republiška filijala beograjskega UFUS, to je proizvodnega podjetja Združenja filmskih umetnikov Jugoslavije. Le-ta, namreč Viba film, je doslej, v dveh letih svojega obstoja, delal le kratkometražne, komercialne in reklamne filme in si s tem zagotovil materialno osnovo (poleg skromne državne dotacije) za pomembnejše delo, to je za umetniški film. Kolikor nam je trenutno znano, so kamere za prva dva umetniška filma že stekle. Delo Triglav filma je vse do leta 1956 potekalo v znamenju naporov za utrditev ekonomskega položaja podjetja, ki si je po letu 1952 moralo ustvariti lastne ekonomske temelje poslovanja. V umetnišme smislu pa pogled nazaj res ni bogve kako rožnat. Razmeroma velik — celo v evropskem merilu — napredek je napravil kratek film, nekakšna filmska reportaža in dokumentarec. Skupna bilanca slovenskega umetniškega filma v dvanajstih letih je deset celovečernih filmov. Skušajmo jih omeniti v časovnem vrstnem redu: prvi umetniški film je bil »Na svoji zemlji« po odličnem scenariju Franceta Kosmača in v režiji Franceta Štiglica. Drugi slovenski film je imel naslov »Trst«, prav tako v režiji Franceta Štiglica, njegova usoda pa je bila kaj kmalu zapečatena: videlo ga je prav malo ljudi in nekaj mesecev po nastanku in temeljitih korekturah ga je podjetje potegnilo iz distribucije. Tudi tretji slovenski umetniški film ni imel posebnega uspeha, niti v razvojnem smislu

niti v smislu neposrednega delovanja na publiko: to je bil film »Jara gospoda« v neuspeli režiji sicer odličnega gledališkega režiserja Bojana Stupice. Minilo je nekaj let in še vedno je bil v vodstvu prvi slovenski film »Na svoji zemlji« in naj nam bo na tem mestu dovoljeno omeniti, da je dala v tem filmu odlično filmsko kreacijo tudi prvakinja tržaškega SNG Štefka Drolčeva. Ob istem času je nastajal tudi četrti umetniški film in obenem prvi mladinski film »Kekec« v režiji Jožeta Galeta. To je bil hkrati prvi pomembnejši uspeh slovenske kinematografije, saj je ta film požel nekaj lepih nagrad doma in zlasti na nekaterih zamejskih festivalih. Peti umetniški film, nastal po Potrčevem scenariju in drami »Svet na Kajžarju« v Štigličevi režiji ni pomenil koraka naprej, pač pa se je vsaj v obrtnem smislu nekaj premaknilo s filmom »Vesna« v režiji Čeha Františka Čapa. To pa seveda ne more biti v celoti uspeh slovenske filmske umetnosti, kvečjemu obrtni pouk nekaterim mlajšim režiserjem, ki so asistirali. Film »Vesna« je dosegel na drugem puljskem festivalu lep uspeh. Temu sledi prvi slovenski filmski omnibus s skupnim naslovom »Na valovih Mure«, ki so ga režirali trije mladi režiserji: Igor Pretnar, France Kosmač in Stane Kavčič. Ta omnibus je bil v resnici korak naprej, kajti vsi trije mladi režiserji so na sebi lasten, toda originalen način prikazali podobo malega človeka ob Muri in na Koroškem. V Čapovi režiji je nastal tudi srednje dober film s partizansko tematiko »Trenutki odločitve« ali »Krvava reka«, ki pa še vedno ne pomeni koraka naprej. Največji uspeh pa je doma in v zamejstvu dosegel film »Dolina miru« v režiji Franceta Štiglica, kjer je glavno moško vlogo igral črnec John Kitzmiller in prejel na filmskem festivalu v Cannesu leta 1956 prvo nagrado. Žal pa seveda tudi to ni popoln uspeh slovenskega filma, vendar lahko rečemo, da ima največ zaslug za ta uspeh tudi režiser Štiglic. Na minulem III. filmskem festivalu v Pulju pa se je »Triglav film« predstavil s komaj dokončanim nadaljevanjem Vesne, prav tako v režiji Františka Čapa, Vesna II. ali, kakor so ga kasneje preimenovali, »Ne čakaj na maj«. Film ni dosegel na festivalu nobenega priznanja in ga tudi ni zaslužil. Filmski kritiki so namreč enoglasno ocenili film kot limonado brez resnejših vsebinskih in slogovnih kvalitet. S tem filmom naj bi bilo torej zaključeno dvanajstletno obdobje slovenskega umetniškega filma, obdobje, ki ga lahko imenujemo obdobje iskanja in obdobje nekakšne filmske pubertete v obrtnem smislu. Eno značilnost namreč odraža ne le slovenski, marveč tudi jugoslovanski film v dvanajstih letih po vojni: velikansko pomanjkanje obrtnega znanja, pomanjkanje režiserjev, ki bi znali filmsko govoriti, in scenaristov, ki bi znali filmsko pisati. Režiserji po pravici pravijo: dokler ne bo dobrih filmskih scenarijev, tako dolgo ne bomo mogli delati dobrih filmov. Scenaristi, teh je seveda veliko manj, pa trdijo prav obratno: ali bomo pisali scenarije za slabe režiserje in tako naprej? Toda poseganje v problematiko ni naša naloga in ne naš namen, zato bi bilo prav, da se ob koncu razgledamo tudi po jugoslovanski kinematografiji.

Začnimo najprej s številkami, ki utegnejo biti za marsikoga zanimive. V dvanajstih letih je v Jugoslaviji nastalo 60 umetniških, celovečernih, odnosno dolgometražnih filmov. To ni pretirano visoka številka, če računamo, da nastane v deželah s filmsko tradicijo na leto približno 50 filmov, kar bi pomenilo v 12 letih okrog 600 filmov. Toda to je neuporabna primerjava, ker so drugod tehnični pogoji neprimerno boljši. Dokumentarnih filmov je bilo v tem obdobju izdelanih 555, filmskih tednikov 562, poučnih in šolskih filmov 153, nadalje 13 risanih in lutkovnih ter 150 filmov raznih vrst. Te številke je prinesel letošnji kongres jugoslovanskih filmskih delavcev v Ljubljani poleg mnogih pomembnih ugotovitev.

To je jugoslovanska filmska proizvodnja v številkah. Vse drugačno podobo pa dajejo nekatere izjave filmskih strokovnjakov in nekateri zapiski po III. puljskem festivalu. Tako se zdi, da je slovenska filmska proizvodnja pred problemom, pred istim problemom, pred katerim je bila pred 12 leti na začetku svoje filmske poti: namreč pred vprašanjem, kaj naj bo za poldrugmilijonski narod lastni nacionalni film? Ali naj bo po vzorcu velikih filmskih družb s polstoletno tradicijo predvsem tako imenovani industrijski proizvod in trgovsko blago, ki naj bi po svoji vsebini in obliki ustrezal slabemu okusu in se zato gmotno čimbolj izplačal ali pa naj bo v socialistični deželi predvsem nova možnost kulturnega dejstvovanja in v svojih viških umetniško ustvarjanje — s poglavitnim namenom, oblikovati novega človeka ter hkrati služiti s svojimi najboljšimi deli kulturnim stikom s tujino.

Danes postaja vse bolj očitno, da se obe možnosti filmske ustvarjalnosti v principu izključujeta, kajti v prvem primeru prevlada v filmski proizvodnji komercialno-tehnično načelo z vsemi neogibnimi posledicami, ki vplivajo na najpoglavitnejše, namreč na kakovost filma, v drugem primeru pa pre-

vladuje v filmski proizvodnji vsebinsko umetniški kriterij, in spet z vsemi nujnimi organizacijsko-tehničnimi in filmsko ustvarjalnimi nasledki. Doslej sta glede na slovenski (in jugoslovanski) film prevladovala dva temeljna nazora, in sicer: 1. industrializacija slovenskega filma (nepretrgana proizvodnja filmov). Ker pa ni dovolj »surovin«, to je dobrih scenarijev, režiserjev in ne dovolj denarja, se zateka slovenski film v edino možnost, da bi si ustvaril znosne materialne pogoje — v koprodukcijo. Kaj pa je ta koprodukcija, zlasti z Nemci, prinesla, smo videli na dveh primerih: v filmu »Greh« in »Dalmatinska svatba«, ki sta bila vsebinsko tako slaba, da ju je s protesti odklonila vsa jugoslovanska javnost, in 2. dobro obvladanje obrti, to je — dobri scenariji, dobra režija, dobra kamera itd. Če na koncu omenimo še uspešno plasiranje slovenskega filma v zamejstvo, zlasti filmov »Kekec«, »Na svoji zemlji« in »Dolina miru«, lahko zaključimo bežen sestavek o slovenskem filmu z upanjem, da bomo kmalu lahko zapisali kaj več o uspehih slovenskega filma doma in v tujini.

SODOBNI ROMANI O PRETEKLIH DOGODKIH

BORIS GRABNAR

Nič čudnega ni, če se bogata doživetja burnih let pretekle vojne šele zdaj počasi kristalizirajo, da v književnosti šele zdaj dobivajo svojo vedno lepšo in vedno bolj zaokroženo podobo. Takrat — v tistih prvih letih po vojni, ko so bili vsi spomini še sveži in neposredni, je bila ta podoba v zavesti naših pisateljev še preveč neurejena, zmedena, fragmentarna, bilo je preveč vseh mogočih vtisov, da bi iz vsega tega že takrat nastal zaokrožen in urejen organizem večje literarne umetnine. Minilo je desetletje in drugega skoraj pol — in zdaj se vsa ta pestrost doživetij v zavesti naših pisateljev ureja in organizira — podoba postaja jasna in ostra kot postane slika, ki smo jo iz filma projicirali na belo steno, jasna in ostra šele takrat, ko smo našli pravo distanco...

Novi slovenski partizanski romani — tisti, ki so izšli v letu 1957 — so vsi, od prvega do zadnjega po obliki, ideji in vsebini urejeni, organizirani in zaokroženi — to so pravi umetniški organizmi, ki kažejo seveda — ta večjo in oni manjšo mojstrstvo svojega avtorja — a so vsi vendarle napisani s pravo umetniško zavestjo. To se pravi, da ti avtorji še daleč niso več pisali svojih del z edinim namenom posredovati bralcem burna in bogata doživetja dni iz pretekle vojne, niso več samo obujali spomine (kot je bil to, če že ne edini, pa vsaj najpogostejši primer v prvih letih po vojni), ampak jim je bilo tudi in celo predvsem do tega, da svojo snov pregnetejo v organizirano tvorbo, ki bo učinkovala ne le z bogastvom snovi, ampak tudi z umetniško oblikovalno silo avtorja samega. Dvanajst povojnih let je slovensko kulturno zavest prepihalo z vseh koncev sveta, ideje so prihajale od vzhoda in od zahoda in marsikatera je našla pri nas svojo plodno prst. Zdaj je bilo že dovolj časa za podroben študij in natančno delo, za tankočutno pretehtavanje vsake besede, za globlje razmišljanje o ideji in obliki.

Naj si ogledamo predvsem štiri letošnje partizanske romane:

Beno Zupančič: Sedmina,
Vasja Ocvirk: Hajka,
Mimi Malenšek: Daj mi roko pomlad! in
Manica Lobnik: Rosa na pajčevini.

Prav gotovo bi lahko dodali še marsikaterega avtorja in marsikatero knjigo, če bi hoteli sliko dopolniti, zlasti če bi hoteli zasledovati rast umetniške moči naše povojne književnosti, ki je nedvomna. A morali bi poseči tudi na druga področja in ne samo na področje partizanske tematike, morali bi navesti kopico novelističnih knjig in celo posameznih novel, morali bi se ustaviti tudi pri poeziji in drami in morali

bi poseči tudi v pretekla leta. Tako bi bilo kaj zanimivo pisati o mladinski povesti Franceta Bevka »Črni bratje«, ki se odigrava v Gorici med obema vojnama, pa o starem Jušu Kozaku, ki je z »Balado o ulici« — edini med starejšo generacijo — posegel v življenje sodobne Ljubljane. Pa o Andreja Hienga nadvse zanimivi novelistični zbirki »Usodni rob«, o nekaterih delih Ivana Ribiča, Lojzeta Kovačiča, Vladimira Bartola (»Tržaške humoreske«), o Mišku Kranjcu, o Ignacu Koprivcu, o dramah Igorja Torkarja, Jožeta Javorška, Miloša Mikelna, Branka Hofmana in drugih, predvsem pa o mnogih in premnogih pesnikih — kajti vse to zelo nepopolno naštevanje je le delček splošnega vretja, sredi katerega nastaja — kakor se zdi — nova podoba in novo razdobje slovenske književnosti. Z vsem tem bi pa ta naš zapisek preveč razširili.

A kdo so štirje avtorji, ki nas na tem mestu zanimajo in ki so iz leta 1957 napravili leto partizanskih romanov? Zanimivo — starih pisateljev med njimi ni. Trije so začeli svojo literarno pot že v prvih letih po vojni, le Manica Lobnik šele lani. Njihova starost se giblje med trideset in štirideset let. Vojna leta so doživljali torej v zgodnji mladosti, ko so bili za vtise najobčutljivejši in ko jim oblikovalna sila še ni dozorela. Povojna leta so pri vseh — razen pri Manici Lobnik — leta napetega literarnega dela. Beno Zupančič je sprva pisal le novele in črtice, dela skoraj ves čas kot urednik Cankarjeve založbe in se je šele lani predstavil s svojim prvim romanom (»Mrtvo mesto«). »Sedmina« je njegov drugi roman. Vasja Ocvirk je radijski in gledališki avtor, novinar in publicist in je »Hajka« njegov prvi roman. Mimi Malenšek je naša najplodovitejša pisateljica, ki po vojni leto za letom pošilja med slovenske bralce svoje knjige, včasih celo po dva in celo po tri romane na leto. »Daj mi roko, pomlad!« je menda njen deseti ali enajsti roman in drugi v letošnjem letu. Manica Lobnik je relativno novo ime. Lani je debutirala s kratkim romanom »Gorniki in čas«, »Rosa na pajčevini« pa je njen drugi roman.

S »Sedmino« Bena Zupančiča nismo začeli slučajno. Prizorišče njegovega dogajanja je namreč Ljubljana. Ljubljana v letu 1941 in 1942, kjer je prva vžgala iskra upora. »Hajka« Vasje Ocvirka se dogaja v Suhi krajini in v Rogu leta 1942, v krajih, ki so prvi v Sloveniji doživeli divjo romantiko osvobojenega ozemlja, pa kmalu nato postali prizorišče najstrašnejše preizkušnje mlade partizanske vojske. Mimi Malenšek nas popelje na Gorenjsko na levi breg Save v letu 1944 in popisuje težave — duševne in vojaške — ki so jih imeli borci nekega odreda pri prehodu čez to reko. Manica Lobnik pa je pisateljica Maribora in Pohorja, seže s svojim pripovedovanjem v dušo Ptujčana v nemški vojski, ki ga pripelje med pohorske partizane in potem spet nazaj v Maribor na neko akcijo, kjer ga doleti smrt. Tudi ta roman se dogaja nekako v istem času.

To so torej štirje romani, ki so letos kar na mah obdelali precejšen del Slovenije v osvobodilni vojni. Seveda nikakor ne vse in če bi hoteli iskati literarna dela po slovenskih pokrajinah, potem bi odkrili še nekaj zanimivih del: zbirko novel Roka Ariha »Zato«, ki se odigravajo na Koroškem, roman Karla Grabeljška »Dolomiti se krušijo« ki se odvija v Dolomitih, Savinjska dolina je v Debičevem romanu »Brez milosti«, Primorsko pa bi našli v številnih delih Vlada Habjana (»Pomlad vnukov«), Cirila Kosmača, Franceta Bevka in drugih. Z deli Tržačana Borisa Pahorja se področje slovenske književnosti razširi preko Italije prav tja do Severne Afrike... Nekaj tega je seveda izšlo že pred dvema ali tremi leti.

Velikansko bogastvo snovi in življenjskih usod, velikanski obseg dogodkov, široka panorama pretekle vojne na relativno majhnem ozemlju Slovenije, brez števila ljudi, majhnih in velikih, hrabrih in plašnih, odločnih in neodločnih, zavrtinčenih v viharju, sredi katerega se je boril za svobodo mali slovenski narod...

Umetniška vrednost vsega tega je seveda precej različna, a vsem na čelo moramo spet postaviti Bena Zupančiča s »Sedmino«. To je roman napisan in komponiran z veliko premišljenostjo, oblikovno dognan in izdelan precizno do skrajnih podrobnosti. Govori o mladih ljudeh, o dijakih, ki jih je okupacija presenetila v šolskih klopeh pa so z mladostno navdušenostjo in neugnanostjo planili v boj. Govori dalje o predmestni Ljubljani, o starih ljudeh, zagledanih v svoje vrtičke, ograjene z živo mejo, kjer bi se radi ogradili od vojne in okupacije, a to ni mogoče. Vojna je vdrla tudi k njim, prinesla moralni razkroj, sovraštvo, okrutnost in brezobzirnost. Izkopala je nepremostljiv prepad med sinovi, ki so se borili in očeti, ki bi se pred vojno radi ogradili. To je pesniško vznesen roman, a obenem razmišljujoč, li-

ričen in dramatičen, napet, poln peripetij. Osrednja osebnost, dijak Niko, ki pripoveduje vse to v prvi osebi, je iz malomarnega dijaka postal borec in likvidator in doživi svojo moralno katarzo ob smrti svojega tovariša Popaja, ki mu je pri neki oboroženi akciji kril umik. Nad vse občudujemo v tem romanu vzdušje, tisto moreče vzdušje okupirane in neupogljive Ljubljane, ki diha v ozadju dogodkov. »Sedmina« je najboljši slovenski roman, kar smo jih po vojni dobili...

»Hajka« Vasje Ocvirka obravnava partizansko ofenzivo v Rogu in boj nekega partizanskega bataljona proti tisočkrat močnejšemu sovražniku. Bataljonu gre predvsem za to, da se izogne udarcem in da se ohrani. Takšna hajka je bila neprestan beg in skrivanje utrujenih sestradanih in raztrganih partizanov po brezmejnih gozdovih Roga, kjer pa so se človeški značaji utrdili, vsak človek je tu doživel svojo lastno dramo, omahljivec je odpadel, močni pa je postal še močnejši. Morda je Ocvirkov roman res nekoliko preveč faktografski zapis, vendar pa je smiselno in napeto grajen, človeški značaji in razmere po vaseh so podane pretehtano, zanimivo. Vrsta oseb živi pred nami plastično in pretresljivo.

O Mimi Malenškovi je bilo v slovenskem časopisju že mnogo besed. Kako tudi ne? Saj je naša najplodovitejša pisateljica in je komaj nekaj mesecev pred romanom »Daj mi roko, pomlad« izdala obsežen zgodovinski roman o Trubarju, očetu slovenske književnosti (»Plamenica«). Kritika ji je prisodila naziv ljudske pisateljice. Pod tem nazivom je razumeti pisatelja, ki spretno fabulira, ki piše zanimivo, ki pa ni tako velik umetnik, da bi zadovoljil estetski okus izbranih kulturnejših bralcev. Romanu »Daj mi roko, pomlad« so že marsikaj očitali — predvsem neverjetnost in nepreprič ljivost posameznih detajlov, zgodovinske netočnosti, skonstruiranost fabule, površno karakterizacijo. A naj bo kakor koli — njen roman o komisarju Branku, ki je zaradi neodločnosti kriv smrti sedemnajstih borcev svojega odreda, ker ni pravočasno tvegal prehoda preko Save in mora zdaj s pomočjo nezanesljivih terencev, spričo izdajstva, ranjencev in še drugih težav vendar še priti čez — je kaj zanimivo in napeto branje. Zanimiva je tako ta zunanja kot tudi notranja zgodba, namreč dogajanja v duševnosti oseb, čeprav to ni opisano z enako skrbnostjo. So pa v romanu poglavja (na pr. likvidacija izdajalca Go'ob'ča), ki so napisana s presenetljivo silo in psihološko poglobljenostjo.

Tudi Manica Lobnik je morala za svoj roman »Rosa na pajčevini« preslišati že marsikako grenko. Očitajo ji, da je zgodba njenega romana vse preveč bizarna, da bi bila verjetna, očitali so ji grobost, skonstruiranost in še marsikaj drugega. S temi obtožbami se vsaj jaz ne strinjam. Roman je dober. Ne samo, da ga v dušku prebereš od prve do zadnje strani, ampak vidimo v njem tudi lepo število pravih štajerskih značilnosti. Poleg tega, da je res bizaren (kar nikakor ni negativno) pa prinaša v našo književnost še nekaj novega: prvič — psihologijo Slovenca v nemški vojski — tega do zdaj še ni bilo. Drugič — življenje v okupiranem Mariboru. Znano je, da je bil Maribor že takoj v začetku okupacije skoraj popolnoma izseljen in da je bil med vojno skoraj popolnoma nemško mesto, v njem ni bilo takrat nobenega slovenskega književnika. A Manica Lobnik — takrat še mlada deklica — ga je poznala. Morda edina. Tretjič — v slovensko literaturo je prinesla nov lik: Židinjo Lidijo. Naj bo ta rdečelasa ženska in njena zgodba še tako bizarna — prepričljiva je, to je ženska iz mesa in krvi, strastno se oklepajoča življenja, ki je bilo v tistih časih tako poceni. Z vlačuganjem z gestapovci si rešuje življenje — sicer jo čaka krematorij. Njena ljubezen do Borisa Gačnika, nemškega vojaka iz Ptuja in poznejšega pohorskega partizana, je strast in je ljubezen. Predvsem strast, ljubezen pa le kot rahla, čeprav trajna misel nekje v megleni daljavi... In ko je tako razpeta med življenjskimi užitki in smrtno grozo, ali ni povsem razumljiva tudi njena pomoč partizanu Gačniku, ki pride s Pohorja likvidirat nekega gestapovca, pri čemer najdeta oba smrt? To je okruten in krvav roman. Tako okruten in tako krvav, da človek komaj verjame, da ga je napisala ženska in to tudi vedno sproti pozablja, saj je pisateljica vse pripovedovanje položila v usta svojemu junaku Borisu Gačniku, nemškemu vojaku, ki še nezaveden, bolj slučajno kot po neki notranji nuji zaide v partizane, tu pa počasi raste, a preden se njemu samemu zazdi, da je zrasel (a prav opis te rasti je najslabša stran v tem romanu) do pravega borca — omahne v smrt. Toda druge v glavnem epizodne osebe so polnokrvne: nepozabna je terenka Padrovka, potem nekateri partizani in zlasti jetični izdajalec. Da, to je roman, ki je vsekakor vreden branja — pa tudi prepira in polemike med kritiki!

SLOVENSKO NARODNO GLEDALIŠČE V TRSTU

JOŽE BABIČ

1957-1958

DROBNA MISEL ZA UVOD NAMESTO ŠTEVILK :

Vsako gledališče si v nekaj letih rednega delovanja izoblikuje svoj stil dela. Ne mislim s tem le stil igralskega in režijskega upodabljanja dramskih del, ki se javlja — če se sploh javlja — počasi in ob prisotnosti izrazitih umetniških osebnosti. V mislih imam bolj metodo dela in organizacijsko strukturo gledališča, ki se izraža v načinu izpolnjevanja obvez in dolžnosti do svojega občinstva. Slovensko narodno gledališče v Trstu je organizacijsko prilagojen pogojem potujočega gledališča, kar zlasti deluje na stil opremljanja uprizoritev, obenem pa je prostor v katerem »kroži« precej trdno začrtan, kar spet pomaga vodstvu gledališča pri ocenjevanju potreb in želja obiskovalcev. Čeprav ta enakomerna rotacija po vedno istih odrih ustvarja nekakšen enoten »gledališki prostor«, so razlike med posameznimi predeli tega prostora, posebej pa še med mestom in vasjo, tolikšne, da jih SNG v repertoarnem načrtovanju le s težavo premaguje. Temeljno vprašanje pri sestavljanju programa je torej: kako zadovoljiti vse protislovne tendence občinstva? Nujno smo se morali zateči v kompromis, ki ga žlahtni naše trmasto vztrajanje na načelu kvalitete. Naj bo torej razpon med lažjimi, zabavnimi deli in sodobno problemsko dramo v naših repertoarjih še tako razsežen, druži ga stremljenje po čim popolnejšem oblikovanju okusa naših obiskovalcev, s prepričanjem, da bo v bodočnosti ta razpon vedno manjši, seveda v prid kvaliteti.

V tem smislu bi morali ocenjevati tudi odigrani repertoar lanske sezone 1956-57.

Nekaj neizogibnih podatkov :

V sezoni 1956-57 je SNG pripravilo 9 del. Skupno s 4 deli, ki so bila že naštudirana v prejšnji sezoni, smo dosegli 170 predstav v 39 krajih. Posebej pa moramo šteti še 3 »Gledališke ponedeljke«, javno produkcijo Igralske in Baletne šole, ki delata v okviru SNG in ansambelska gostovanja iz Beograda in Kopra. Podroben statističen material o delovanju je objavljen v Zborniku XII. sezone, tukaj omenjamo le najznačilnejše podatke.

Uvodna predstava je bil krst domače ljudske igre, ki smo jo predelali iz zapuščine domačina Rade Pregarca, »Sagra«. To je bilo poleg »Martina Kačurja« edino domače, slovensko delo. Iz ostalega repertoarja je omembe vredno dejstvo, da je bilo 6 del uprizorjenih prvič v slovenščini, med temi tudi sodobna italijanska drama Renata Lellija »Na nočnih poteh«.

Ansambel je v jedru ostal neizpremenjen. Ob koncu sezone se je poslovila po desetletnem sodelovanja mlada igralka Teja Starčeva s Kontovela, ki je bila vzgojena v naši ustanovi in pri občinstvu priljubljena. Preselila se je zaradi poroke v notranjost Italije. Na novo so bili sprejeti v ansambel

Rade Pregarc:
»ŠAGRA« —
(I. dej.)

A. Salacrou:
»ZGODBA ZA
SMEH«
J. Lukeš, J. Marotti

Branislav Nušič:
»ŽALUJOČI
OSTALI«

igralka Bogdana Bratuževa, rojakinja iz Gorice, ki je zaključila študij na Akademiji v Ljubljani, igralec Edvard Martinuzzi in pomožni scenograf Ivo Kuferzin, ki je prevzel tudi posle tehničnega vodje. Pomlajevanje in izpopolnjevanje osebja SNG gre torej po načelu uvrščanja mladih domačih kadrov na vedno bolj odgovorna mesta.

Občinstvo :

Vodstvo Slovenskega narodnega gledališča že vsa leta po obnovi delovanja opazuje in zbira podatke o neverjetnem vplivu nekaterih političnih dogodkov na Tržaškem na obisk predstav. Predaleč bi nas privedlo naštevanje teh, saj je znano, da je bilo zadnjih 12 let v Trstu nešteto političnih vrtincev, ki so odločilno posegali predvsem v življenje tržaških Slovencev. Doba, ki je za nami, ni bila naklonjena skladnemu oblikovanju kulturnega življenja in če je vsemu navkljub odstotek zavestnega kulturnega življenja pri Slovencih višji kot ta čas pri sosedu, someščanu, je k temu vsaj drobec prispevalo tudi Slovensko narodno gledališče. Hudo bi pa grešili, če ne bi opozorili na nujnost, da se krog obiskovalcev predstav SNG mora razširiti tudi med tiste Slovence, ki so zadnja leta izostajali iz različnih vzrokov, največ pa zaradi nestrpnosti nekaterih političnih skupin.

Slabe gospodarske razmere so prizadele tudi Slovensko narodno gledališče. Da se izogne nevarnosti zmanjšanja začrtanega programa je vodstvo pozvalo prijatelje in stalne obiskovalce v »krog prijateljev SNG« ter mednje razdelilo posebne kupone za predstave po višjih cenah. Uspeh s kuponi je razveseljiv, ni pa zajel še vseh, ki bi brez nevarnosti prenesli tudi večjo »gospodarsko žrtev«.

Za revne obiskovalce, žrtve brezposelno-

John Steinbeck:
»ŽIVI PLAMEN«
S. Starešinič,
M. Sardočeva

Renato Lelli:
»NA NOČNIH POTEH«
R. Nakrst,
E. Starčeva,
E. Martinuzzi

Prizor iz Tavčarjeve drame »Prihodnjo nedeljo«

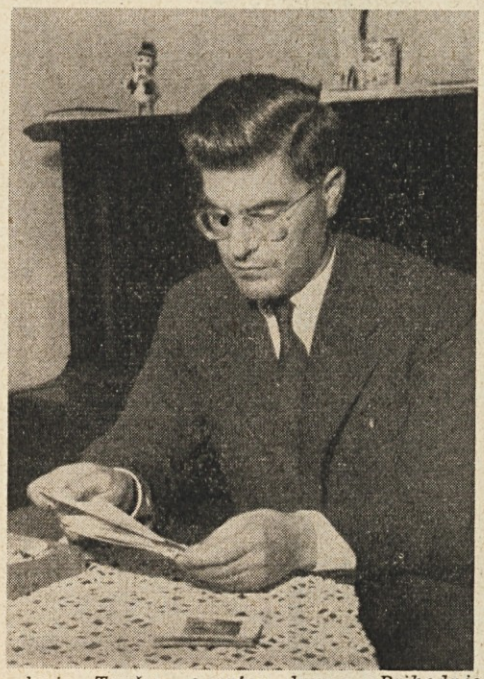

Josip Tavčar — avtor drame »Prihodnjo nedeljo«

sti in nizkega zaslužka, smo uvedli nov red »Z« (znižano), ki bo omogočil ogled predstav po najnižjih cenah.

Vsem tem ukrepom se pridružuje tudi repertoarni načrt za novo sezono. V njem so predvidena takšna dramska dela, ki bodo vzbudila zanimanje in zadovoljstvo pri najširših krogih občinstva.

Novi repertoarni načrti :

Zaradi pomanjkanja dvoran v vseh krajih in tudi vsled vremenskih posebnosti v naših krajih, se je udomačila tako imenovana »poletna sezona«, ko SNG obiskuje nekatere kraje s predstavami na prostem na zložljivem železnem odru. To poletno delo bo razširjeno in od letos dalje že lahko govorimo o dveh sezonah, o »zimski« in »poletni«.

Število novih del ostane kot doslej, okoli 10. Večji poudarek bo na domači dramatiki, zlasti na še ne uprizorjenih slovenskih tekstih. Čeprav nam ni uspelo pričeti nove sezone z najavljenim Tavčarjevim delom »Prihodnjo nedeljo«, je bila krstna predstava tega dela 9. novembra 1957 v sklopu prvih treh premier. Poleg O'Neillove »Strasti pod bresti« in Manzarijeve komedije »Naši ljubi otroci«, ki so že oživljene iz letošnjega načrta, bodo naši obiskovalci videli še

»Utvo«, velikega ruskega klasika A. P. Čehova. S to predstavo bo SNG v Trstu slavil svojo 100. premiero in svoje prvo srečanje s čudovitim dramatikom. Iz slovenske dramatike je v pripravi krst nove drame Torkarja »Delirij«, s katero je avtor odnesel nagrado na znanem natečaju za nove drame v ljubljanski Drami. Posebno, koncertno uprizoritev bomo priredili tudi za še ne igrano dramo »Kakor drevo«, mladega slovenskega pesnika Branka Hofmana. Obetajo se nam torej trije krsti.

Jugoslovansko dramatiko bo zastopal neizogibni Nušić z malo znano, a kvalitetno komedijo »Svet«. Vodstvo gledališča se sicer zaveda kulturnega dolga, ki ga dolguje tudi novejši srbski in hrvaški dramatiki ter bo to v prihodnjih sezonah nadomestila. Za sedaj pa nas bo razveseljeval klasik jugoslovanskega humorja, ki je v Trstu našel vedno zadovoljne in zasedene dvorane.

Ob že omenjenem Manzariju, bo italijansko dramatiko zastopal tudi Dino Dardi s svojo izvirno priredbo dela »Zločin in kazen« po romanu Dostojevskega. Delo je Dardi prepustil našemu SNG za krstno uprizoritev. Umetniški vodja SNG v Trstu pripravlja novo priredbo slavnega Haškovega »Dobrega vojaka Švejka«, na repertoarju pa je tudi prvi Poljak, Lutowski s sodobno dramsko temo »Dežurna služba«.

Iz naštetega izhaja, da je težišče repertoarja usmerjeno v slovansko literaturo, s čimer prevzema Slovensko narodno gledališče v Trstu posebno posredovalno nalogo, da tržaškim Slovencem predstavi tisto kulturo, od katere so po usodi življenskega razvoja odrezani in na žalost tudi v kulturnem življenju sosedov ne uživa, v družbi z ostalimi tujimi kulturami, tistega mesta, ki bi ga po kvaliteti vsekakor morala.

V repertoarnem načrtu za bodočo sezono beremo tudi imena, kot Giraudoux »Amfitrion 38«, Pagnol »Topaz«, Fischer »Prosti dan«, Sartre »Kolesje«, Wilder »Naše mesto« in še mnoga druga, ki jih SNG obeta, če ne letos — pa naslednjo sezono.

Skrb za mladinsko igro narekuje vsako leto uprizoritev novega mladinskega dela. Letos bomo za najmlajše obnovil »Srebrno lilijo« in pred mnogimi leti uprizorjeno »Rdečo kapico«.

Vse to je namenjeno obiskovalcem »zimske sezone«. Kaj pa na prostem? Vodstvo bo izbralo najuspelejša dela za uprizarjanje na prostem. V pripravi pa je spet velika uprizoritev na Stadionu. Radi bi našemu občinstvu predstavili Shakespearovega »Hamleta«, ki je upravičeno postal najbolj igrano delo na vseh svetovnih in domačih festivalih, saj je resnično v najžlahtnejšem pomenu besede: PRAVA LJUDSKA IGRA.

Predsednik odbora za zgraditev Kulturnega doma vzidava spominsko listino

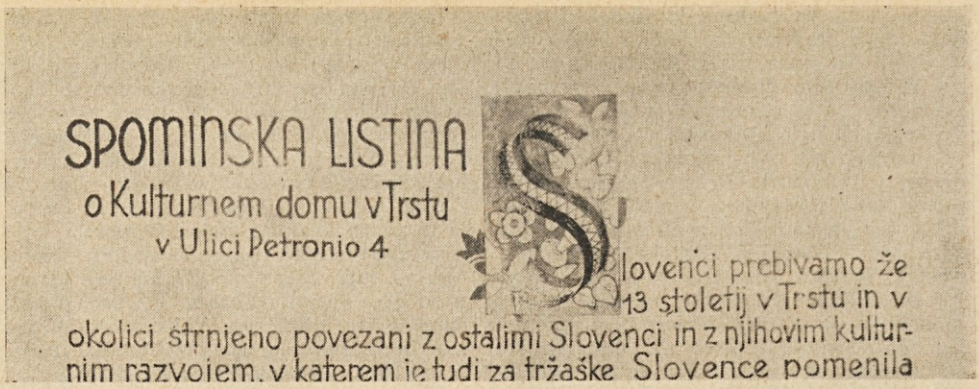
SPOMINSKA LISTINA
o Kulturnem domu v Trstu
v Ulici Petronio 4
Slovenci prebivamo že 13 stoletij v Trstu in v okolici strnjeno povezani z ostalimi Slovenci in z njihovim kulturnim razvojem, v katerem je tudi za tržaške Slovence pomenila

Slovenci prebivamo že 13 stoletij v Trstu in v okolici strnjeno povezani z ostalimi Slovenci in z njihovim kulturnim razvojem, v katerem je tudi za tržaške Slovence pomenila važno prelomnico »pomlad narodov« leta 1848. V njenih dobrodejnih sapicah se je razmahnilo naše društveno in družabno življenje, ki se je v kasnejših letih stopnjevalo do vedno bolj organiziranih oblik.

Leta 1902 je bilo ustanovljeno v Trstu tudi Dramatično društvo, ki je slovenskemu mestnemu prebivalstvu zagotovilo redne gledališke predstave. Njegovo delovanje se je poživilo, ko je Tržaška posojilnica in hranilnica l. 1904 zgradila s svojimi sredstvi in s prispevki Slovencev v središču mesta Narodni dom, ki je postal zbirališče in sedež glavnih organizacij za politično, gospodarsko, prosvetno in kulturno delovanje. V njem je bila tudi lepo opremljena gledališka dvorana, v kateri je tedanje slovensko gledališče prirejalo redne predstave.

To bujno narodno življenje se je uspešno razvijalo do prve svetovne vojne leta 1914 in se nadaljevalo v letih 1919 in 1920 pod Italijo, vse dokler ni zločinska roka fašističnega požigalca v slepem sovraštvu do Slovencev 13. julija 1920 zažgala Narodni dom. Tako so slovenske osrednje ustanove in organizacije v Trstu ostale brez strehe. Gledališče je nekaj časa obenem z Ljudskim odrom, katerega predstave so bile namenjene zlasti delavcem, iskalo zavetja po manjših dvoranah v predmestjih in okolici, dokler niso postale tudi te plen novih požigov, razbijanja in samovoljnih nasilnih razlastitev.

Sledila je najhujša doba narodnega in političnega zatiranja tržaških Slovencev, ki pa v njihovih srcih ni mogla uničiti vere v zmago pravičnosti nad nasiljem. Iskra odpora se je do kraja razplamtela z nastopom druge svetovne vojne v narodno-osvobodilni borbi, v kateri so tržaški Slovenci imeli na svoji strani tudi italijansko delovno ljudstvo.

Zmaga nad mračnimi silami fašizma je v maju leta 1945 ustvarila možnosti za hitro obnavljanje slovenskega prosvetnega in kulturnega življenja v Trstu in tako je še istega leta začelo poleg obnovljenih prosvetnih

društev delovati tudi Slovensko narodno gledališče v Trstu kot dedič poslanstva in nalog prejšnjega stalnega slovenskega gledališča. Ker ni imelo svoje dvorane, je bilo prisiljeno gostovati po nekaterih mestnih in po manjših neprimernih dvoranah ob robu mesta.

Prizadevanja, da bi nam bila v letih anglo-ameriške vojaške uprave povrnjena gmotna škoda, ki nam jo je povzročil fašizem, in z njo tudi Narodni dom z gledališko dvorano, so ostala brezuspešna. Zato je prišlo 7. februarja 1951 do ustanovitve Odbora za zgraditev Kulturnega doma v Trstu z nalogo, da začne široko akcijo za zgraditev doma z lastnimi sredstvi. Poziv Odbora je padel na plodna tla: tržaško slovensko prebivalstvo je kljub svojim skromnim možnostim začelo z navdušenjem zbirati prispevke; odzvali so se ameriški Slovenci, ki so ustanovili lastni odbor za zbiranje prispevkov; z bratskim umevanjem so priskočili na pomoč tudi vsi jugoslovanski narodi.

V času te plodne akcije in vsestranskih priprav Odbora za zgraditev Kulturnega doma, pa je prišlo do pomembnega dogodka, ko sta vladi Italije in Jugoslavije 5. oktobra 1954 sklenili »Londonski sporazum«, ki med drugim določa tudi, da se škoda, povzročena tržaškim Slovencem zaradi fašističnih požigov in nasilnih razlastitev narodnih domov, vsaj delno popravi s tem, da se Slovencem v Trstu z državnimi sredstvi zgradi nov kulturni dom v Ulici Petronio ter v najbližji tržaški okolici obnovita še dva prejšnja kulturna doma.

In zato je Tržaška imobiliarna delniška družba »Dom« poverila gradnjo osrednjega slovenskega kulturnega doma v Ulici Petronio 4, gradbenemu podjetju Karel Ban in drug. Vložne načrte je brezplačno pripravil ing. arh. Edo Mihevc, univerzitetni profesor v Ljubljani. Dela, ki so se začela 5. aprila 1956, spremlja posebna, v ta namen imenovana komisija.

Ta kulturni dom, zgrajen v skladu z določili »Londonskega sporazuma«, s prostovoljnimi prispevki tržaških in ameriških Slovencev ter s pomočjo jugoslovanskih narodov, naj služi kulturnemu in prosvetnemu življenju tržaških Slovencev. S svojim obstojem naj priča, da so nekdanje mržnje in razdori pokopani in da sta oba domača naroda v Trstu in na njegovem ozemlju na poti medsebojnega spoštovanja namerjena k novim ciljem kulturnega sodelovanja in prijateljskega sožitja.

V Trstu, na dan vzidanja spominske listine v temelje Kulturnega doma, 21. julija 1957.

ODBOR ZA GRADITEV KULTURNEGA DOMA V TRSTU

Ta listina je bila vzidana v temeljni kamen stavbe Kulturnega doma na gradbišču v Ulici Petronio 4, 21. julija 1957, v prisotnosti članov Odbora za zgraditev Kulturnega doma v Trstu, predstavnikov slovenskih kulturnih in političnih organizacij, predstavnikov slovenskih občin na Tržaškem in Goriškem, predstavnikov beneških Slovencev, predstavnikov naprednega italijanskega prebivalstva in predstavnikov oblasti.

TAK BO KULTURNI DOM

BORIS RACÈ

Dolga je pravda tržaških Slovencev za hram kulture. Začela se je poletnega dne pred sedemintridesetimi leti. Konec druge svetovne vojne jo je za kratko dobo prekinil, zato da se je znova začela še bolj boleča. Bolj boleča zato, ker je kljub tolikim žrtvam še vedno obstajala. Pred sedmimi leti smo jo skušali sami rešiti s pomočjo bratov v matični državi in Ameriki. Toda prevelike so bile potrebe, da bi na ta način prišli do svojega doma, preveč kamnov bi bilo treba položiti h kamnu, da bi prišli do palače. Pravda je tekla dalje, saj bi ostala odprta vseeno, tudi če bi sami uspeli.

Zadovoljni smo, da gre danes pravda h kraju. Res je, da nam ne more nihče povrniti škode, ki jo je utrpelo naše narodno in kulturno življenje, toda glejmo raje naprej: Kulturni dom tržaških Slovencev v Ulici Petronio raste, se dviga.

Če dom že skoraj stoji, poglejmo si ga pobliže, kakšen je. Res bomo našli dokaj podrobni popis v koledarju iz leta 1952, toda take stvari se pozabijo, pa tudi nekaj sprememb je tu, zato ne bo morda odveč naslednje.

Kulturni dom bo služil v glavnem štirim namenom: predstavam na odru, študijski knjižnici, družabnosti in drugim kulturnim prireditvam.

Osrednji prostori v zgradbi so namenjeni predstavam na odru: dvorana s parterjem in z balkonom s skupno 525 sedeži, prostor za orkester, obsežen oder z vrtljivim srednjim delom in stranskim odrom, garderobe za igralce v več nadstropjih z upravnimi prostori gledališča in gledališke delavnice s skladišči. Po obsežni vhodni veži v pritličju, foyerju parterja v I. nadstropju in foyerju balkona v II. nadstropju se bo občinstvo sprehajalo pred predstavami in med odmori. Dvorana je opremljena tudi s kinematografsko kabino.

Študijska knjižnica bo imela skladišča v podpritličju in čitalnico v dveh nadstropjih.

Za družabno življenje je preskrbljeno v zadnjem nadstropju ob Ul. Petronio. Dvonadstropni prostor bo zadostoval za manjše družabne prireditve. Če bo potreba si bo izposodil še sosednjo malo dvoranico.

Mala dvoranica je sicer rezervirana za manjše kulturne prireditve: predavanja, komorne glasbene nastope, tečaje, razstave (ki bodo lahko tudi v foyerjih) i. dr.

Če k vsemu temu dodamo še stanovanja za uslužbence in kotlarno s prostori za klimatsko napravo v kleti smo našteli vse skupine prostorov v zgradbi.

Tehnična oprema ne bo izredna, bo taka kakor se takovrstnemu gledališču spodobi, omogočala bo izvedbo predstav, ki jih terja sodobna režija, udobnost za občinstvo pa taka, kakršno srečamo v večjih kinematografih v Trstu, se pravi da bodo vsi prostori greti, po potrebi hlajeni in umetno zračeni.

Iz fotografije makete so razvidne popolne proporcije, ki jih je dal fasadi projektant prof. Edo Mihevc, zato lahko pričakujemo, da bo tudi notranjost taka, da bomo z domom lahko zadovoljni.

Vzdolžni preres

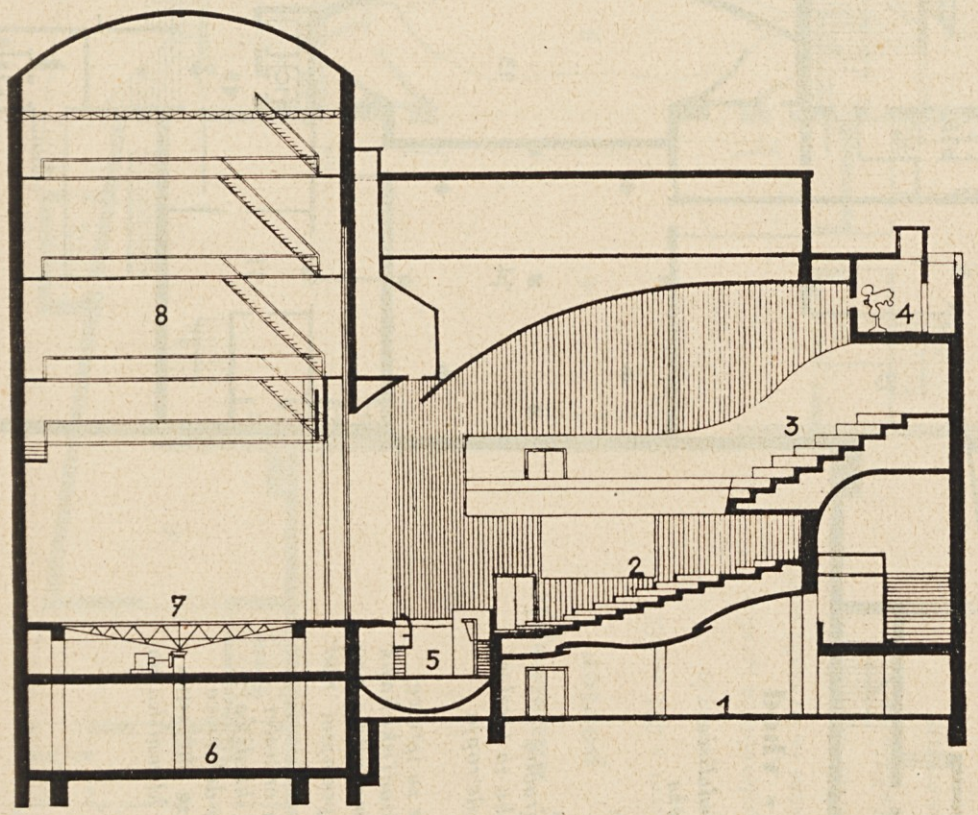

1. Vhodna veža; 2. Parter; 3. Balkon; 4. Projekcijska kabina; 5. Prostor za orkester; 6. Pododrje — skladišče; 7. Oder; 8. Nadstropja odra.

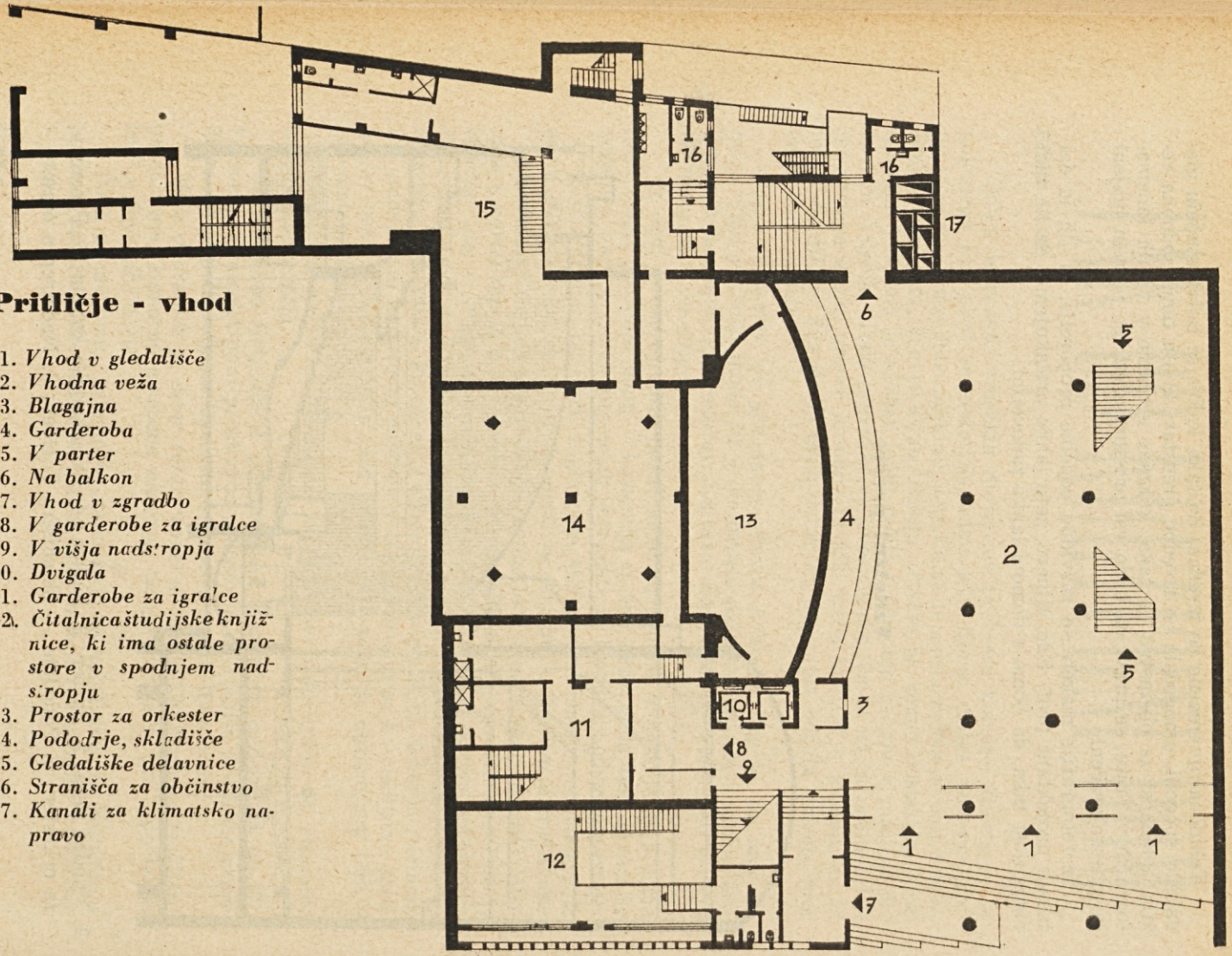

Pritličje - vhod

1. *Vhod v gledališče*
2. *Vhodna veža*
3. *Blagajna*
4. *Garderoba*
5. *V parter*
6. *Na balkon*
7. *Vhod v zgradbo*
8. *V garderobe za igralce*
9. *V višja nadstropja*
10. *Dvigala*
11. *Garderobe za igralce*
12. *Čitalnica študijske knjižnice, ki ima ostale prostore v spodnjem nadstropju*
13. *Prostor za orkester*
14. *Pododrje, skladišče*
15. *Gledališke delavnice*
16. *Stranišča za občinstvo*
17. *Kanali za klimatsko napravo*

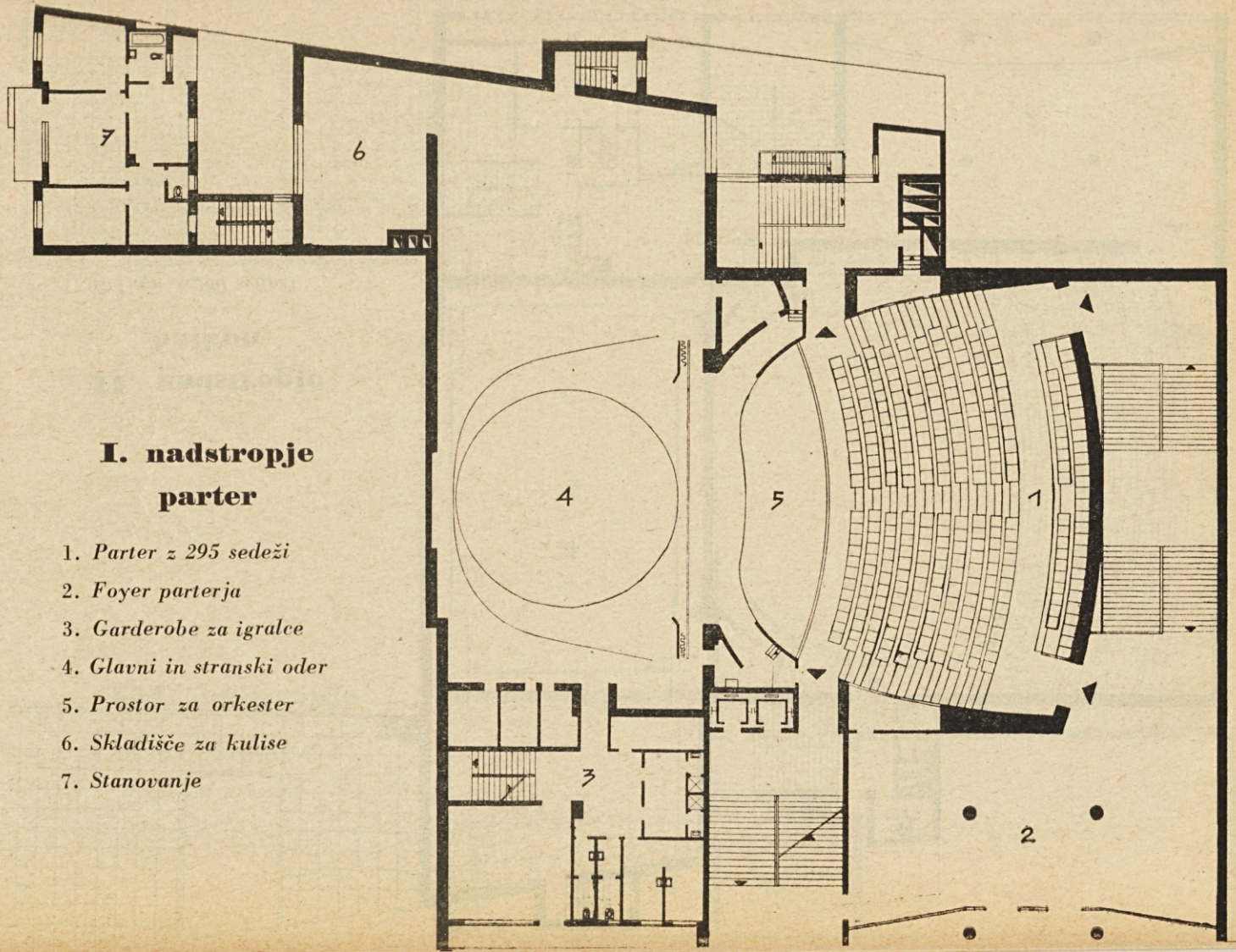

I. nadstropje parter

1. *Parter z 295 sedeži*
2. *Foyer parterja*
3. *Garderobe za igralce*
4. *Glavni in stranski oder*
5. *Prostor za orkester*
6. *Skladišče za kulise*
7. *Stanovanje*

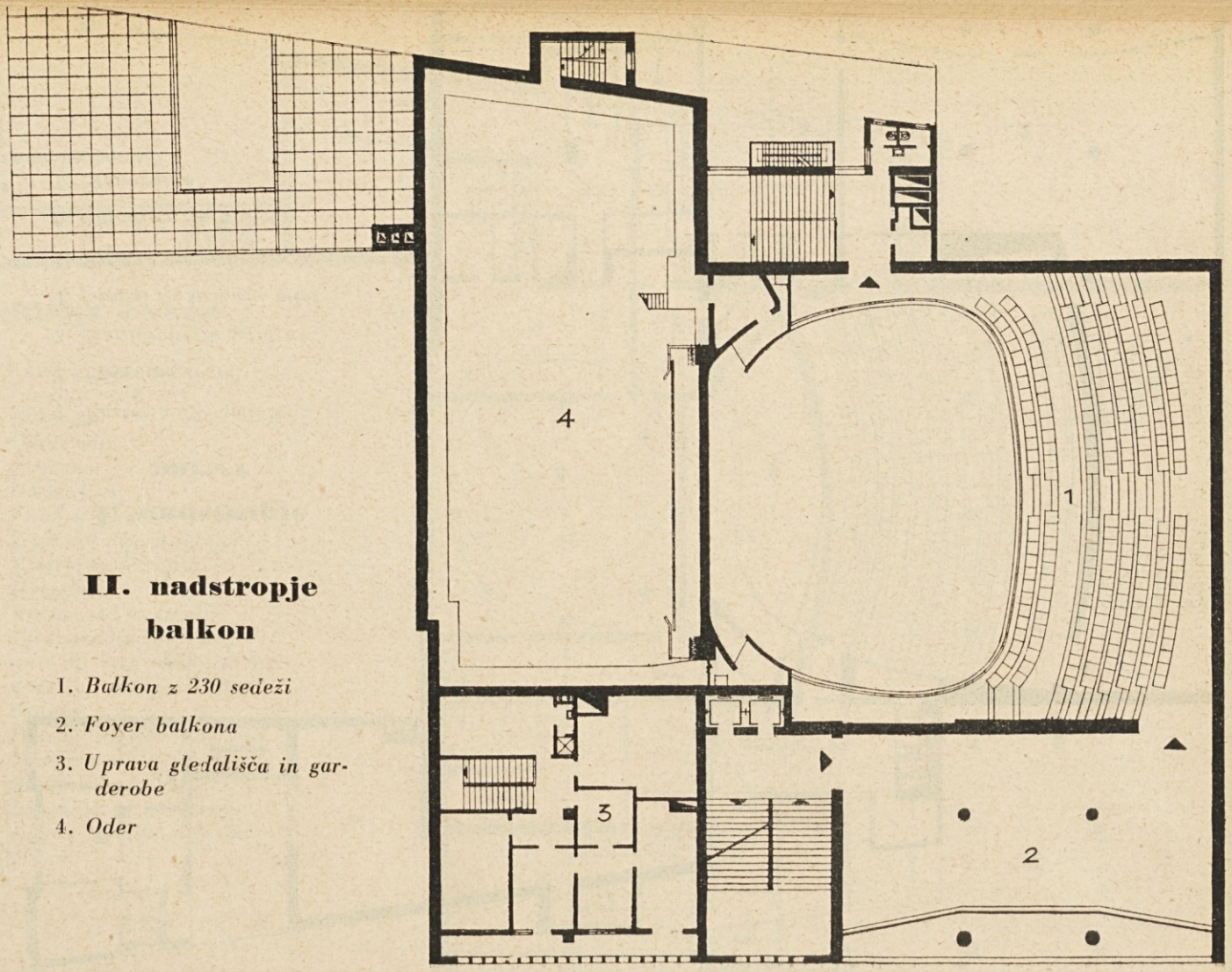

II. nadstropje balkon

1. *Balkon z 230 sedeži*
2. *Foyer balkona*
3. *Uprava gledališča in garderobe*
4. *Oder*

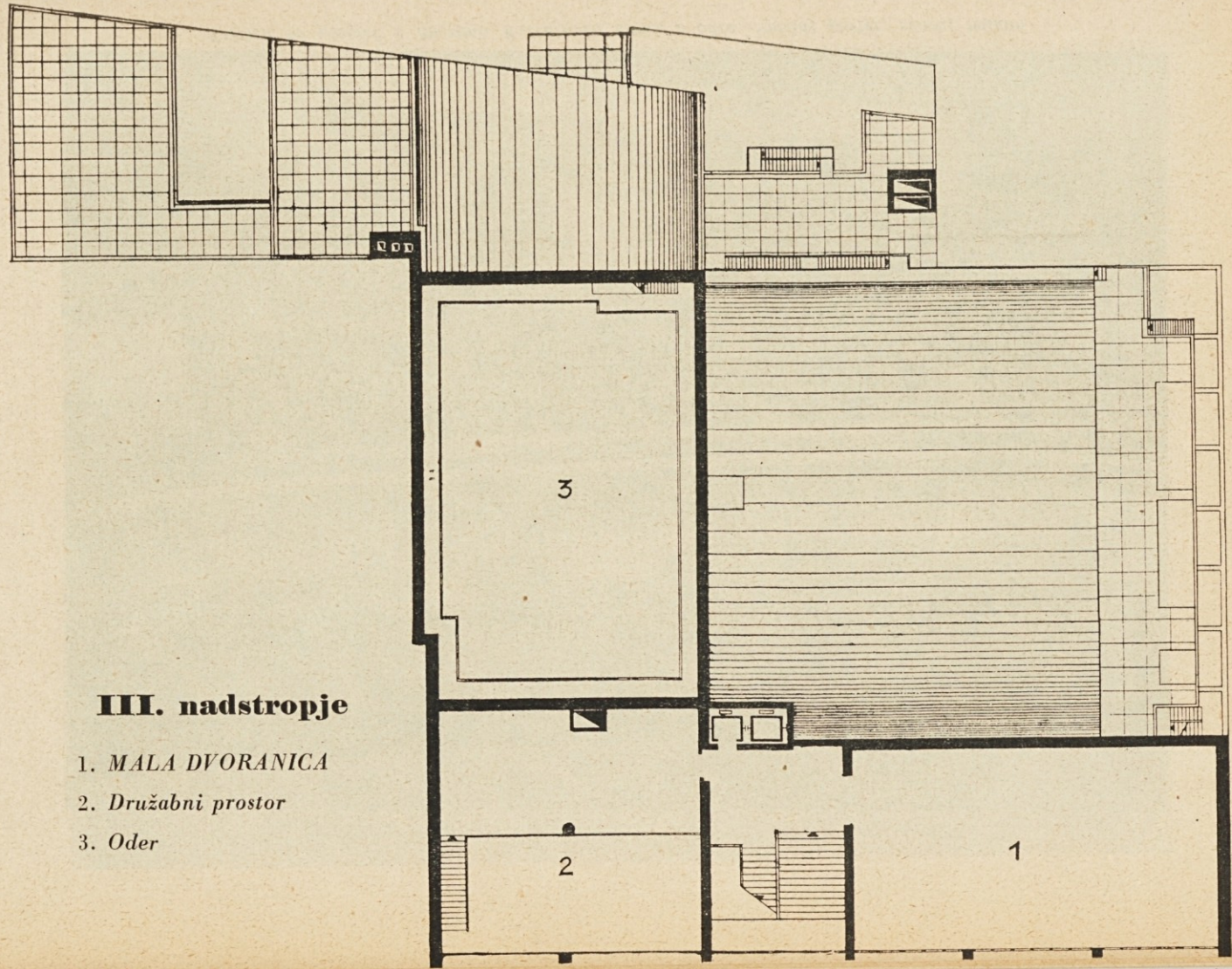

III. nadstropje

1. *MALA DVORANICA*
2. *Družabni prostor*
3. *Oder*

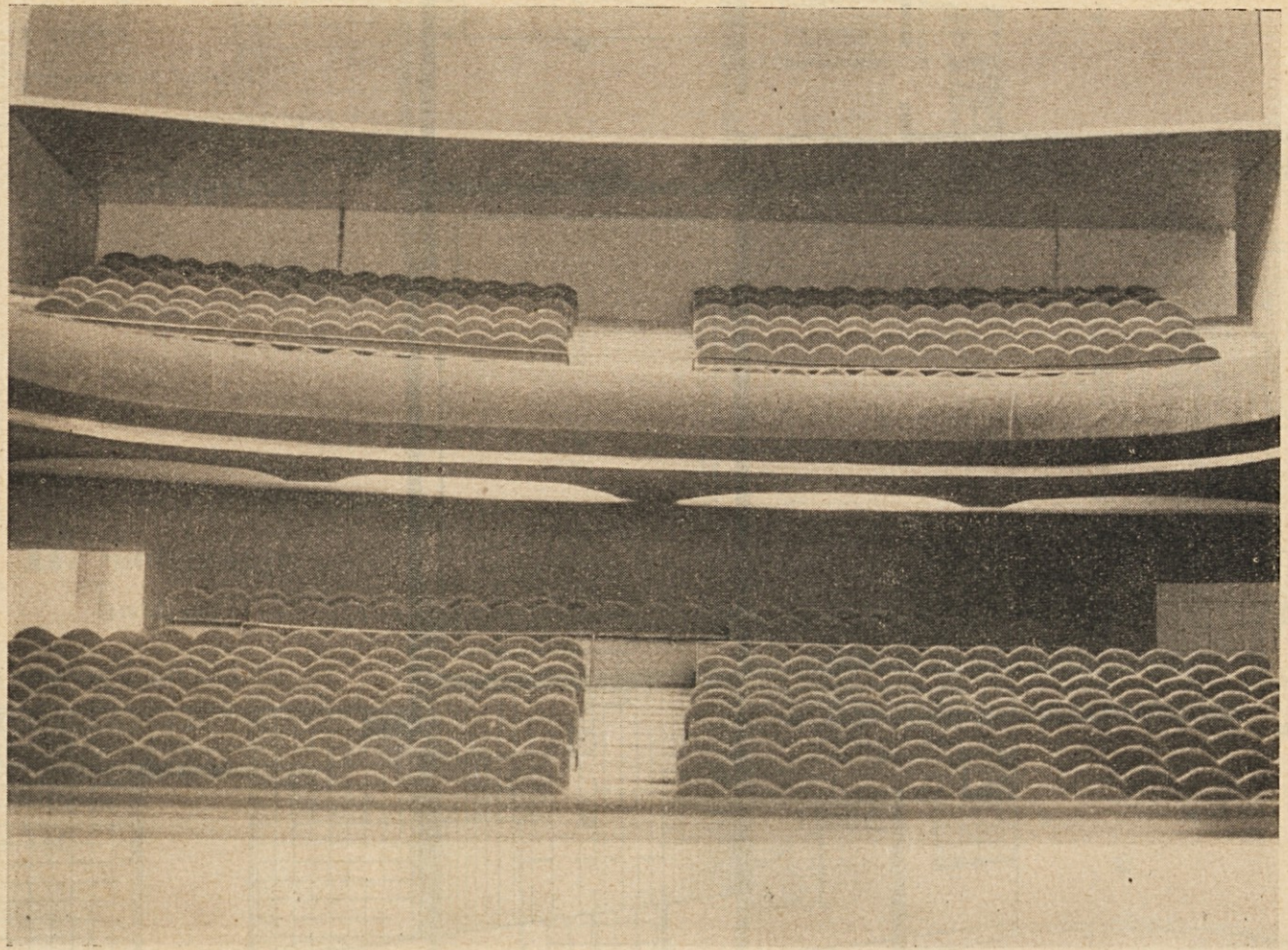

Takšen bo pregled v dvorano Kulturnega doma z odra. Spodaj parter, zgoraj balkon

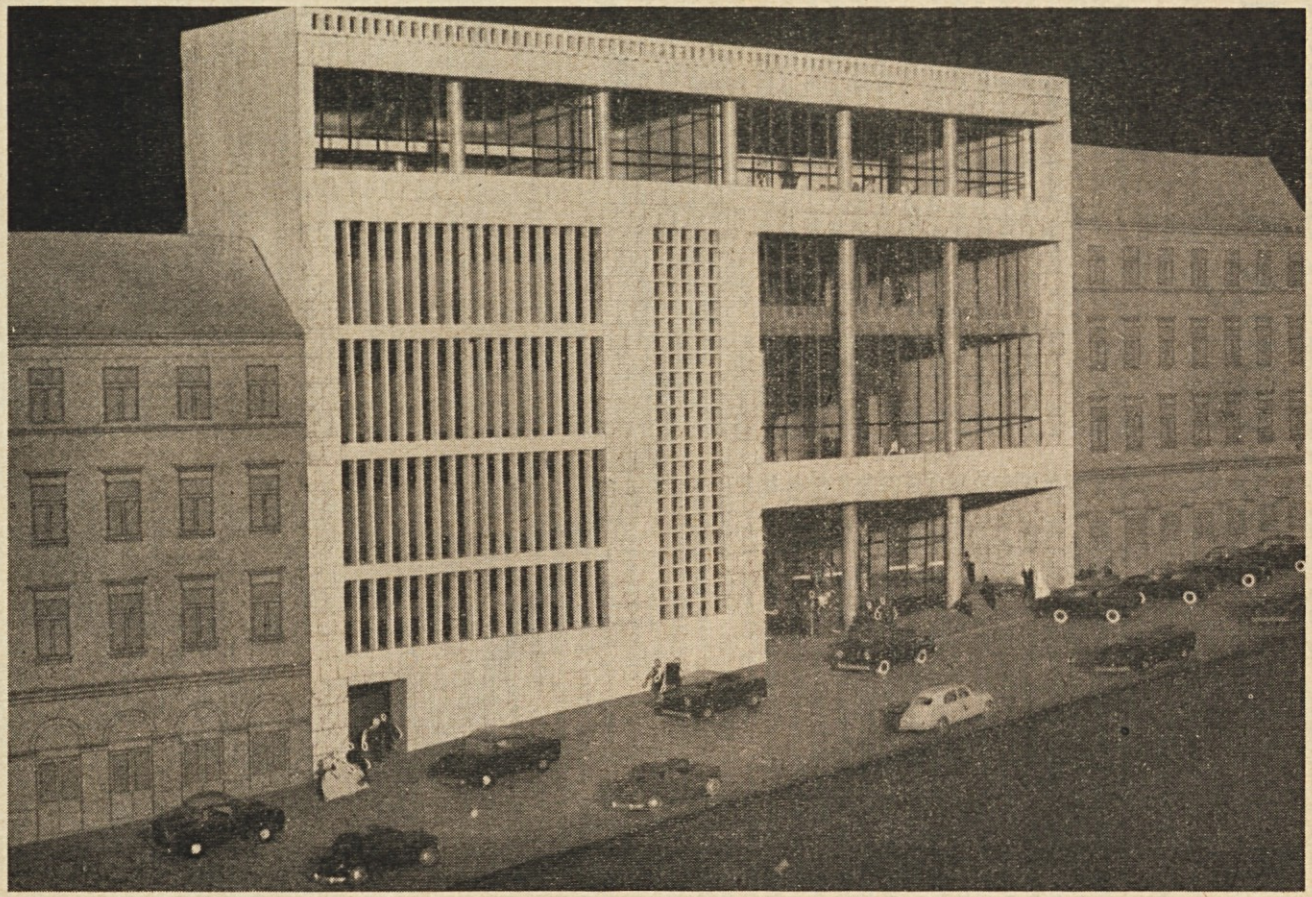

Maketa stavbe Kulturnega doma v Ul. Petronio (Ing. arh. Edo Mihevc)

70 LET PRVEGA SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA ZAVODA V TRSTU

O delovanju šolske „Družbe sv. Cirila in Metoda“

DRAGO PAHOR

Borba slovenskega naroda za lasten obstoj, zlasti njegovih obrobnih delov na severu in na zahodu se najizraziteje kaže v zadnjih sedemdesetih letih v boju za slovensko šolo. Zgodovina slovenske šole na jezikovni meji je v neki meri zrcalo uspehov in neuspehov, zmag in porazov v tej borbi.

Načelo, da je najbolj naraven in najbolj učinkovit pouk otrok v materinem jeziku, je prvi postavil češki pedagog Konensky že sredi XVII. stoletja in je bilo v pričetku prejšnjega stoletja že splošno priznano. Šolstvo je postajalo vse bolj in bolj pobudnik in tvorec razvoja narodnih kultur. Vzporedno s kulturno rastjo pa se je utrjevala tudi narodna zavest. Prav to pa ni prijalo nemškemu in italijanskemu meščanstvu, ki je z razvojem kapitalizma prevzelo vlogo pobornika raznih zavojevalnih imperialističnih teženj. Zato se je pojavilo na jezikovnih mejah slovenskega ozemlja zaviranje razvoja šolstva v narodnem jeziku. Nasprotno so, v težnji, da spremenijo narodnostni značaj posameznih krajev in celih pokrajin, vsiljevali mladini šolo v tujem jeziku in s tem vključili v svoje zavojevalne načrte tudi raznarodovanje.

BOJ ZA SLOVENSKO ŠOLO V TRSTU

V službi teh teženj je bilo tudi neomajno stališče tržaškega mestnega sveta, ki je dosledno odklanjalo ustanovitev slovenskih osnovnih šol v mestu.

Že 20. marca 1883. je vložilo 1428 slovenskih očetov na mestni svet v Trstu prošnjo, naj se za njihove otroke ustanovi v mestu slovenska osnovna šola. O tej prošnji je razpravljal občinski svet na svoji seji 18. decembra istega leta. Brezuspešno se je na tej seji zavzel za ugodno rešitev prošnje slovenskih staršev občinski svetovalec Ivan Nabergoj s Proseka. Občinski svet je z ogorčenjem odbil upravičeno in utemeljeno prošnjo slovenskih meščanov. Slovenci so zaradi odklonitve svoje prošnje vložili na vladno namestništvo v Trstu priziv, ki pa je bil po dolgem čakanju 5. julija 1887. odbit. Ko ni zaleglo vse prizadevanje, da bi dosegli svoje pravice v Trstu, bodisi na magistratu, bodisi pri vladnem namestništvu, so se slovenski starši pritožili na ministrstvo za uk in bogočastje na Dunaju. Toda tudi ta priziv, ki je bil odposlan 7. julija 1889., je ostal nerešen vse do propada Avstro-Ogrske, t. j. celih devetindvajset let.

Slovenski starši seveda niso nikoli odnehali zahtevati za svoje otroke javne šole. V tržaškem mestnem svetu se je vprašanje slovenske mestne šole postavljalo z dosledno vztrajnostjo; slovenski državni poslanci pa so na Dunaju terjali rešitev priziva slovenskih očetov iz Trsta. Vse zaman. Morala je razpasti stara monarhija, preživeli smo še hujši fašistični režim, da so tržaški Slovenci končno po zmagoviti narodno-osvobodilni borbi dobili leta 1945 tudi v mestu državne slovenske osnovne šole.

ŠOLSKA DRUŠTVA

V boj za raznarodovanje s pomočjo šole in proti njemu so posegla tudi šolska društva.

Nemci so si ustanovili leta 1880 šolsko društvo »Schulverein«, ki je razvilo svojo aktivnost zlasti na Štajerskem in Koroškem, nekoliko manj na Kranjskem in je s svojim delovanjem poseglo nekoliko tudi k nam.[1] Na zahodnem slovenskem obrobju je bila pomembnejša italijanska šolska družba »Pro patria« (ustanovljena leta 1886), ki pa so jo avstrijske oblasti zaradi brzojavne čestitke rimskemu društvu »Dante Alighieri« leta 1890 razpustile. Njeno delo je prevzela in nadaljevala »Lega nazionale«, ki je bila ustanovljena takoj po razpustu prve (1891).[2]

Tudi Slovenci smo se ob odklanjanju občinskih in vladnih organov, da bi marsikje, kot v Trstu, odprli za slovenske otroke slovensko šolo, zatekli k samopomoči in ustanovili šolsko »Družbo sv. Cirila in Metoda«.

Pripravljalni odbor za ustanovitev te družbe se je sestavil o božiču 1884. Ta odbor je pripravil in vložil na pristojno mesto pravila, ki so potrjena od vlade 9. aprila 1885. Pripravljalni odbor se je takoj lotil dela in to z uspehom, saj je bilo na prvi redni skupščini 5. julija 1886 v Ljubljani zastopanih že 25 podružnic; med njimi tudi tržaška in goriška. Od leta do leta se je množilo število članstva in število podružnic. Ob začetku prve svetovne vojne je imela Družba sv. Cirila in Metoda 278 podružnic po vsem slovenskem ozemlju in celo na Dunaju in v Gradcu.

Navajamo seznam tistih podružnic, ki so bile v krajih, ki so danes v mejah Italije. Podružnice so navedene po časovnem naslednju kot so bile ustanovljene:

1. Trst, moška, ustanovljena 27. febr. 1886
2. Gorica, moška, ustanov. 29. marca 1886
3. Trst, ženska, ustanovljena 12. febr. 1887
4. Sv. Ivan, ustanovljena 24. marca 1887
5. Greta, ustanovljena 2. februarja 1889
6. Gorica, ženska, ustanov. 9. maja 1889
7. Trst - Sv. Jakob, ustanov. 3. maja 1907
8. Škedenj, ustanovljena 30. julija 1908
9. Rocol - Kjadin, ustanov. 7. marca 1909
10. Štandrež, ustanovljena 23. aprila 1909
11. Pevma, ženska, ustanov. 14. nov. 1909
12. Nabrežina, ustanov. 31. decembra 1909
13. Sv. Mar. Magd. zg., ustan. 28. febr. 1910
14. Bazovica, ustanovljena 2. maja 1910
15. Opčine, ustanovljena 2. maja 1910
16. Vrdelca, ustanovljena 2. maja 1910
17. Barkovlje, ustanovljena 28. avgusta 1910
18. Križ, ustanovljena 1910
19. Trebče, ustanovljena 1910
20. Lonjer, ustanovljena 24. februarja 1911
21. Prosek-Kontovel, ustan. 14. marca 1911
22. Devin, ustanovljena 12. aprila 1911
23. Trst-Belvedere, ustanov. 9. avgusta 1911
24. Boljunec (za Breg), ustan. 1. sept. 1911
25. Podgora, ustanovljena 24. oktobra 1911
26. Krmin, ustanovljena 2. novembra 1911
27. Sovodnje, ustanovljena 20. maja 1912
28. Trst-I. mestni okraj, ust. 25. sept. 1912
29. Kolonja, ustanovljena 25. januarja 1913
30. Trst-okraj Šentvid, ustanovljena 1918

Poleg naštetih podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda je bila na našem ozemlju še podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda za Istro pri Koroščih (pri Sv. Barbari) v

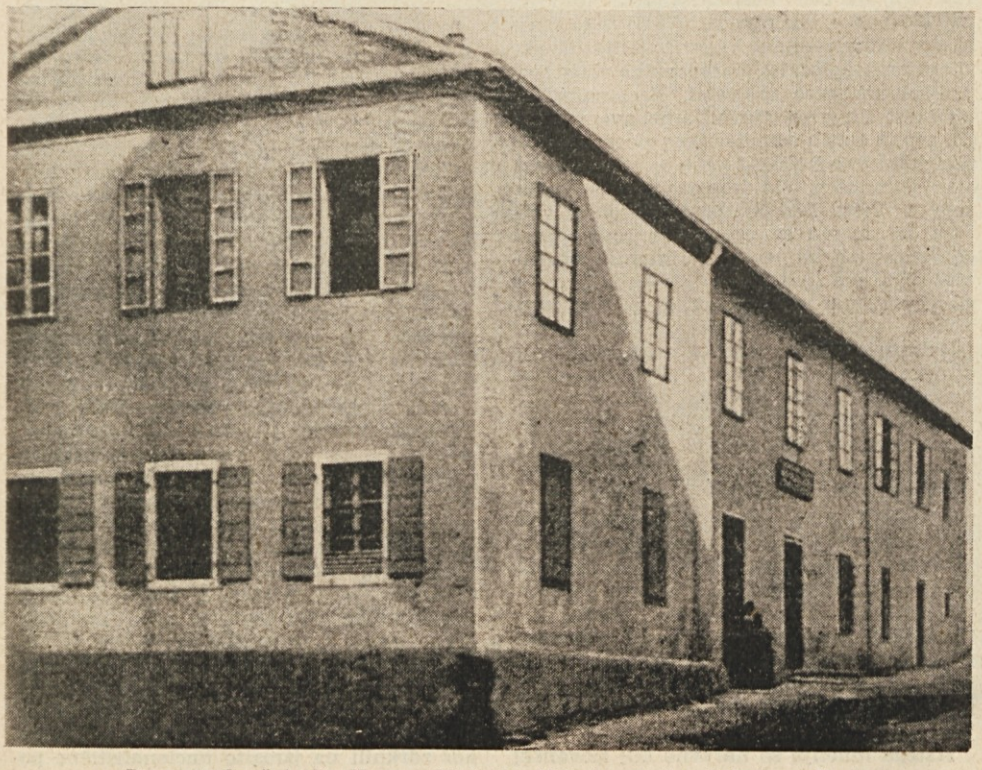

Prva stavba šole Družbe sv. Cirila in Metoda pri Sv. Jakobu v Trstu

Miljskih hribih. Ustanovljena je bila leta 1912. Tudi v Trstu so imeli istrski cirilmetodarji svojo podružnico. Družba sv. Cirila in Metoda za Istro s sedežem v Opatiji je bila ustanovljena leta 1893 in si je zastavila enake naloge, kot njena slovenska posestrima, ustanavljati in vzdrževati hrvatske in slovenske šole za slovanske otroke v Istri.

Obrambno delo obeh družb sv. Cirila in Metoda je našlo široko oporo v slovenskem in hrvatskem ljudstvu, a prav tako oster odpor vseh onih šovinističnih krogov, ki sta jim obe družbi s svojim delovanjem zavirali izvajanje njihovega raznarodovalnega načrta. Prav letos poteka petdeset let od brutalnega napada na delegate Družbe sv. Cirila in Metoda, ki so se zbrali 13. septembra 1908 v Ptuju na letni skupščini svoje družbe. Zaradi krvavega epiloga teh nemirov, ki je terjal v Ljubljani med slovensko mladino dve žrtvi, so takratni dogodki globoko odjeknili v vsej slovenski javnosti. Četudi so vsa šolska društva imela isti namen, t. j. ustanavljati in vzdrževati šole, so bila vendar po svojih končnih ciljih različna, da celo nasprotna. Raznarodovanje slovenske mladine je bil cilj tako nemškega »Schulvereina« kakor tudi italijanske »Lege nazionale«. Raznarodovalne vloge svojih šol niti niso zakrivali. Nacionalistični publicist Ruggero Timeus priznava v mnogih svojih spisih asimilacijsko vlogo italijanske šole. »Najboljše orodje v tej dejavnosti (asimilaciji, Op. pisca) je bila vedno šola. V Trstu ni bilo nikoli javnih slovenskih šol in jih še vedno ni. Toda sinovi Slovencev so bili vedno primorani obiskovati občinske ljudske šole, iz katerih so izšli popolnoma poitalijančeni«, je napisal v nekem polemičnem članku Timeus (In questa opera l'instrumento migliore è stato sempre la scuola. Scuole pubbliche slave non ci sono state mai a Trieste e non ci sono ancora. Però i figli degli slavi sono stati sempre obbligati a frequentare le scuole popolari del Comune, dalle quali sono usciti completamente italianizzati).

(Objavljeno v »Idea nazionale« 8. januarja 1914). V istem članku priznava obrambno vlogo Cirilmetodove družbe ko pravi: »Socialistični pisec je torej popolnoma zadovoljen, da ne moremo tržaški Italijani več asimilirati Slovanov«. (Dunque il prosatore socialista è perfettamente contento che gli italiani di Trieste non possano piu assorbire gli slavi...) Nato nadaljuje:

»Istega mnenja so naravno bili slovanski nacionalisti, ki so, *da omejijo asimilacijo svojih sorojakov,* ustanovili s pomočjo Družbe sv. Cirila in Metoda osnovno šolo v središču mesta« (Dello stesso parere sono stati naturalmente i nazionalisti slavi; i quali, per limitare l' assorbimento dei loro connazionali, hanno fondato per mezzo della »Cirillo e Metodio« una scuola popolare nel centro della città).

Tako Timeus. Celo v brošuri same »Lege nazionale« »Ricordo del VII. Congresso della Lega nazionale ad Arco« (1900) je napisal Graziadio Ascoli: »Cirilmetodova družba dejansko noče drugega kot da Slovenci čutijo slovansko« (...della Cirillo e Metodio, la quale in effetto altro non vuole se nonchè gli Slavi sentano da Slavi).

Citirali smo priznanja iz italijanskih nacionalističnih virov, ki jim vsekakor ni mogoče podtikali neke »Protiitalijanske tendencioznosti«. Protiitalijanstva je bil namreč obtožen socialist Angelo Vivante zaradi svoje študije »Irredentismo adriatico«, v kateri ostro loči cilje »Lege nazionale« od ciljev CMD ko pravi »Lega nazionale se zlasti v Istri bori za to, da ustvari v otrocih slovanskega porekla s pomočjo šol več ali manj skromno italijansko zavest« (La Lega nazionale, specie in Istria, lotta per condurre fanciulli di fondo etnico slavo, attraverso la scuola, a una coscienza italiana, più o meno crepuscolare). In nekaj vrstic nato: »Družba sv. Cirila in Metoda pa teži za tem, da razvije pri svojih učencih kulturo na izvirnih etničnih osnovah.« (La Cirillo invece mira a sviluppare la cultura dei suoi allunni sulla base etnica originaria). Italijanski nacionalisti so prav tako napadali in obkladali z očitki narodnega izdajstva vse tiste socialiste, ki so zagovarjali zahteve Slovencev po slovenskih šolah, četudi niso bili takratni socialisti v tem oziru, zlasti v oceni Cirilmetodove družbe dosledni in načelni. Z ene strani so podpirali Slovence v zahtevi, da prevzame vzdrževanje šole CMD občina ali država; a so kljub temu zavzeli negativno stališče proti družbi, po kateri so morali Slovenci nositi sami breme vzdrževanja svojih šol. 2. decembra 1911. so trije socialistični svetovalci (dr. Puecher, dr. Senigaglia in Cerniutz) glasovali v tržaškem mestnem svetu za predlog, da se da »Legi nazionale« 15.000 kron, a proti predlogu, da se podeli tudi Družbi sv. Cirila in Metoda 5.000 kron podpore. Drugi trije socialistični svetovalci — delavci (Caligaris, Paulich in Simoneta) so se vzdržali obeh glasovanj. Prvi trije svetovalci so vsekakor zdrknili na izrazito nacionalistične pozicije. To dejanje italijanskih socialistič-

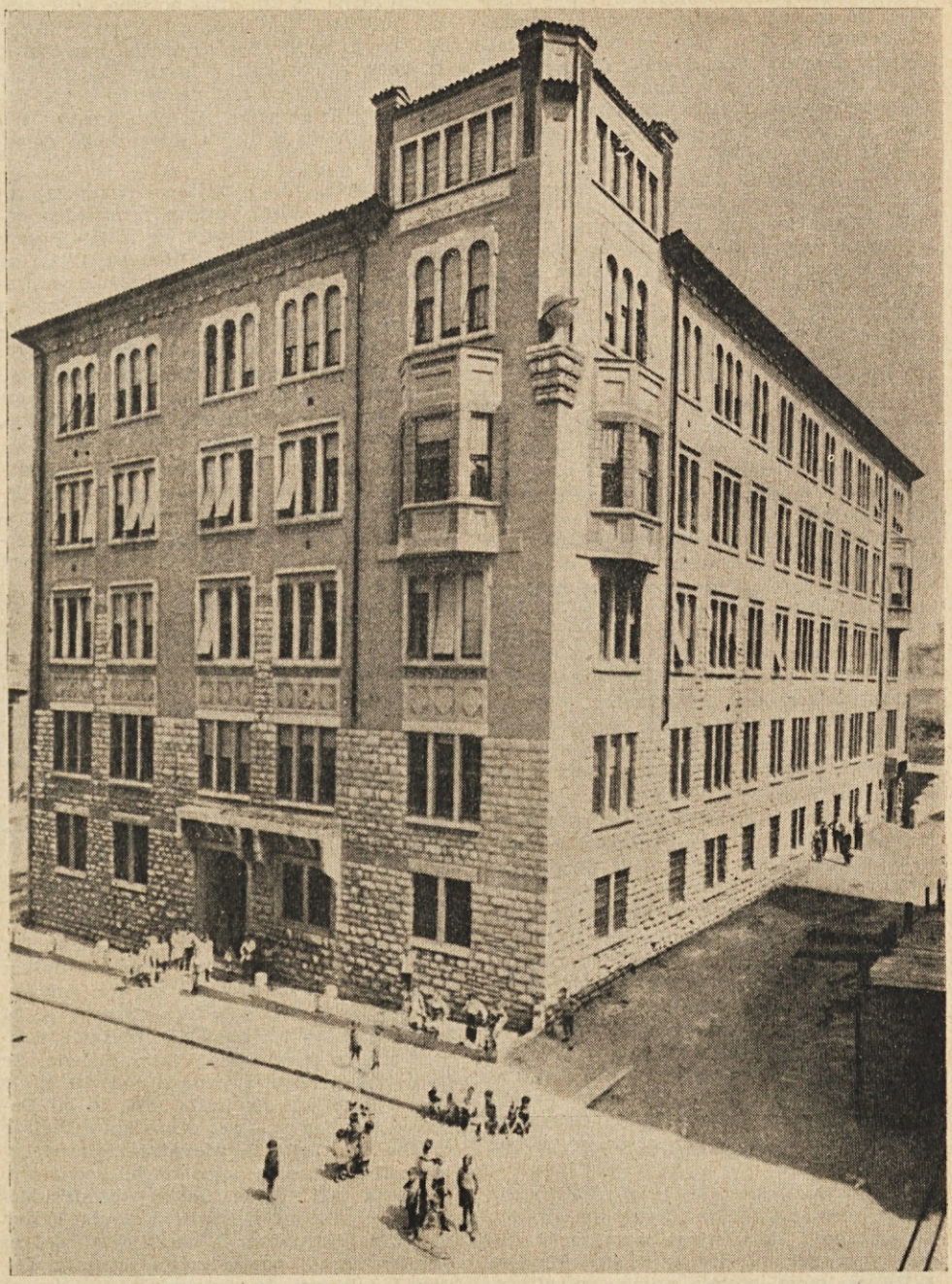

Stavba šole pri Sv. Jakobu v Trstu do bombardiranja l. 1943

nih svetovalcev je sprožilo med slovenskimi socialisti ostro polemiko, ki pa je pokazala, da so tudi med slovenskimi socialnimi demokrati glede vloge in pomena CMD deljena mnenja. Socialdemokratska stranka ni imela tedaj o vprašanju CMD in zasebnega šolstva svojega preciziranega stališča. To je razvidno tudi iz naslednjih besed, ki jih je napisal Ivan Regent v članku »Na krivi poti« (»Zarja« 5. XII. 1911.), v katerem obsoja nastop treh socialističnih svetovalcev: »Kdor v imenu stranke prevzame kako mesto, je dolžan zastopati mnenje stranke, in ako ga stranka še nima (kar bi bilo vsekakor v takih rečeh žalostno), naj si ga poišče.« V istem članku napoveduje Regent, da bo o predmetu sklepala stranka na svoji nedeljski konferenci v Trstu.

V nedeljo 10. decembra 1911. se je vršila v Trstu deželna strankina konferenca, na kateri se je vnela razprava okoli resolucije, ki jo je predložil dr. Jože Ferfolja. Bistveni del resolucije se glasi: »Upoštevajoč... da so v Trstu šole Družbe sv. Cirila in Metoda pri vseh svojih nacionalističnih in klerikalnih tendencah, katere slovenski socialno demokratični proletariat a priori odklanja, sedaj vendarle edini nadomestnik javnih šol, izjavlja konferenca, da ne soglaša z glasovanjem tistih socialno demokratičnih poslancev, ki so v mestnem svetu tržaškem dne 2. decembra glasovali proti podpori Družbi sv. Cirila in Metoda...« Proti tej resoluciji so odločno nastopili razni delegati, med njimi tudi Franc Milost in dr. Henrik Tuma.

Dokaj jasno stališče je ob tej priliki izpovedal Abditus (Albin Prepeluh) v socialistični reviji »Naši zapiski« (2. številka — februar 1912). V razpravi »Narodnost in socializem« pravi med drugim:

»...Mislim, da ni resnega dvoma tudi o tem, da sta recimo nemški »Schulverein« in laška »Lega nazionale« v narodnostnem pogledu napadalni organizacij na slovensko deco... In smejali bi se mi ljudje, poznavajoči dejanski položaj in razmere, ako bi trdil, da je tudi Ciril-Metodova ali pa sploh kakršnakoli slovenska šolska družba napadalna organizacija. Komaj obramba in še v tem pogledu plaha, da se je bog usmili...

...Priznajmo celo, da je Ciril-Metodova družba nekaka strankarska organizacija (in to je slabo!), da v njeni organizaciji živi duh, ki modernim kulturnim stremljenjem ni in ne more postati nikoli simpatičen. Ampak pustimo simpatijo, to ničvredno šaro, imejmo pred očmi le fakt, da vzdržuje družba v Trstu slovenske šole. Te šole so potrebne, so kulturna potreba slovenskega ljudstva. Kdo pošilja tja svojo deco? Ali morda zgolj tista slovenska buržoazija, ki hoče konkurirati z laškim velemeščanstvom in pri tem niti ne zapazi svoje pritlikavosti in beračije? Ali niso prostori teh šol napolnjeni z otroki slovenskega delavstva?....«

Nasproten, včasih nejasen, nekajkrat tudi pozitiven; torej povsem nedosleden odnos slovenskih socialistov do CMD je imel dva temeljna vzroka. Družba sv. Cirila in Metoda je bila sprva vsenarodna organizacija. Če sta bili v njej vključeni v glavnem le obe slovenski meščanski struji, liberalna in klerikalna, je pripisati to le razlogu, ki ga navajam spodaj. Na društveni skupščini leta 1908 pa je po strankarskem razdoru, ki je bil prenesen v samo družbo, prevzela vodstvo CMD liberalna skupina.

Drugi razlog za nasprotovanje socialistov CMD pa je ležal že v sami socialdemokraciji tiste dobe, oziroma v povsem napačnem odnosu takratnih avstrijskih socialdemokratičnih strank do nacionalnega vprašanja.[4]

CIRILMETODOVE ŠOLE OTROŠKI VRTCI

CMD je ustanavljala in vzdrževala otroške vrtce in osnovne šole. Prvi družbeni zavod je bil otroški vrtec v Celju, ki je začel poslovati 20. decembra 1886. leta. V razdobju do konca prve svetovne vojne je družba ustanovila ali prevzela v svojo upravo in vzdrževanje 24 otroških vrtcev, od katerih je bilo deset na Štajerskem in Kranjskem (Celje, Gabrje pri Celju, v Hrastniku dva, Maribor, Ormož, Jesenice, na Savi pri Jesenicah dva in Tržič) v naših krajih pa štirinajst. Prvi vrtec na našem ozemlju je bil ustanovljen *pri Sv. Jakobu*. Predlog za ustanovitev tega vrtca je že na prvi redni skupščini CMD postavil delegat tržaške podružnice Viktor Dolenc. Že na prvi seji novoizvoljenega vodstva, ki je bila v Ljubljani 19. julija 1886, je bil Dolenčev predlog sprejet. »Otroško zabavišče družbe sv. Cirila in Metoda« (tak naslov je nosil prvotno ta vrtec) je bilo odprto 3. januarja 1887. To je tudi rojstni dan slovenskega šolstva v središču Trsta. Vrtec je bil z zaključkom šolskega leta 1894/95 ukinjen zaradi pomanjkanja prostora. Osnovna šola pri Sv. Jakobu se je namreč naglo širila in se v naslednjem šolskem letu razdvojila v samostojno deško in dekli-

ško šolo. Vrtec je bil obnovljen šele 16. septembra 1912 in njegovo popolno vzdrževanje je prevzela tržaška podružnica CMD. Drugi družbeni vrtec je bil ustanovljen *v Pevmi*. S poukom je pričel 1. oktobra 1888. Sledil mu je tretji vrtec v *Rojanu*, odprt 19. septembra 1889. Družba je vzdrževala ta vrtec vse do leta 1917. Med šolskim letom 1917/18 ga je končno prevzel s svojo upravo mestni magistrat. Vrtec v *Greti* je bil ustanovljen 22. septembra 1892 in je deloval do 31. julija 1895. Nato je bil otvorjen februarja 1896 vrtec na Belvederju, a se je že 16. septembra istega leta zopet preselil na Greto, da se je umaknil vzporednici V. razreda šentjakobske šole, ki je nekaj mesecev delovala v prostorih belvederskega vrtca. Ko je v šol. letu 1904/05 CMD prevzela popolno vzdrževanje treh do tedaj le podpiranih privatnih vrtcev pri Sv. Ivanu, v Škednju in v Rocolu, je vrtec na Greti opustila.

Kratkotrajno je bilo življenje družbenega vrtca v *Ločniku*. Po prizadevanju goriške moške podružnice je pričel s svojim delom 10. oktobra 1892. Spočetka je bilo vanj vpisanih 38 otrok. Vendar je njihovo število kopnelo od leta do leta in 30. novembra 1897 je bil vrtec ukinjen.

Sv. Ivan je dobil svoj vrtec po popolnoma zasebni pobudi. Ustanovila ga je 1. julija 1898 vrtnarica Antonija Grmekova, roj. Nadliškova. Spočetka je ta vrtec užival le podporo CMD, ki ga je sprejela kot svojo ustanovo v popolno vzdrževanje v šolskem letu 1904/05. S šolskim letom 1916/17 pa je ta vrtec prevzela, kot kasneje rojanskega, mestna občina.

Tudi v *Škednju* se je ustanovil vrtec na pobudo vrtnarice same. Dragica Gregorčičeva je prvič zbrala škedenjske malčke 1. oktobra 1899. CMD ga je po večletnem podpiranju sprejela kot svojega v šolskem letu 1904/05.

Tretji vrtec, ki je bil ustanovljen na osebno pobudo, je bil v *Rocolu*. Ustanovila ga je vrtnarica Antonija Čargova in pričela v njem z delom 1. oktobra 1900. CMD, ki ga je podpirala od ustanovitve naprej, ga je sprejela kot svojega leta 1904/05. Na-

Stavba slovenske nižje srednje šole v Gorici v Ul. Randaccio

Otroški vrtec v Škednju v šolskem letu 1910-11

to je pri ustanavljanju vrtcev na Primorskem nastal daljši premor. CMD je v naslednjih letih posvetila svoje sile ustanavljanju vrtcev na Kranjskem in Štajerskem, kjer je bilo v prvem desetletju našega stoletja ustanovljenih osem vrtcev.

Leta 1909 je prineslo Primorcem dva nova družbena vrtca. Tisti na *Vrdelci* je prvič zbral svoje gojence 15. septembra, nekaj dni nato, t. j. 20. septembra pa vrtec v *Krminu*.

Enajsti vrtec na Primorskem je CMD odprla 24. septembra 1911 *na Blanči v Gorici*, naslednjega pa leto kasneje, 14. oktobra 1912 *pri Sv. Mariji Magdaleni zgornji* v Trstu. Ta vrtec je bil, kakor tudi škedenjski, nastanjen v stavbi, ki je bila last CMD.

Na *Kolonji* je bil ustanovljen vrtec šele 5. maja 1914, medtem ko ni zadnji vrtec v *Barkovljah* niti prav zaživel. Pričel je sicer zbirati vpisane učence že 21. avgusta 1918, ker so takrat zaradi težkih vojnih razmer družbini vrtci delovali tudi v počitnicah. Zaradi razširjene španske bolezni v jeseni 1918 se je pouk v vrtcu ukinil. Medtem je prišlo do izpremembe oblasti in nova uprava ni izdala dovoljenja za ponovno otvoritev vrtca.

Ostali tržaški vrtci so le s težavo dobili dovoljenje, da se zopet odprò. Toda že v januarju 1919 je občina ukinila svoja vrtca pri Sv. Ivanu in v Rojanu. Vsako leto na novo so morala vodstva zasebnih vrtcev prositi za dovoljenje za svoj obstoj. V jeseni 1926 je končno šolski nadzornik odklonil izdajo dovoljenja in tako je bilo definitivno uničeno dolgoletno uspešno delo na tem področju.

Poleg zasebnih vrtcev CMD pa so bili v Gorici še trije otroški vrtci šolskega društva »Šolski dom«. Pobudnik zasebnega šolstva v Gorici je bilo Politično društvo »Sloga«, ki je na svojem občnem zboru 11. januarja 1883 sklenilo, da ustanovi v mestu slovenski otroški vrtec, ki je začel s poslovanjem še istega leta v jeseni v Ulici sv. Klare. Kasneje sta se temu vrtcu priključila še otroški vrtec v Ul. Barcellini (1892) in otroški vrtec pod Kostanjevico. Ker ni bilo primerno, zlasti po svetovnonazorski diferenciaciji političnega življenja, da vodi goriško slovensko zasebno šolstvo izrazito politična organizacija, je bilo leta 1897 ustanovljeno v Gorici društvo »Šolski dom«, ki je prevzelo v upravljanje in vzdrževanje vse »Slogine« šole.

O slovenskih zasebnih osnovnih šolah v Gorici bom spregovoril kasneje. Tu naj omenim napore goriških Slovencev, da bi goriška mestna občina priznala pravico do osnovnih šol iz javnih sredstev.

Prvo zadevno prošnjo so goriški starši podpisali leta 1892. Takrat so izkazali 348 šoloobveznih otrok. Prošnja je bila zavrnjena, ker so bili podpisi prosilcev legalizirani po notarju skupno. V naslednji prošnji — število učencev je medtem narastlo na 457 otrok — je bil podpis vsakega očeta posebej legaliziran. Toda tudi to ni zaleglo. Goriški Slovenci so se pritožili na dunajski državni zbor. Goriška občina je nato dobila z Dunaja ukaz, da mora odločiti o ustanovitvi slovenske šole do 15. avgusta 1894. Tudi sedaj je mestni svet zahtevo po slovenski šoli odklonil. Deželni šolski svet se je izrekel, da je šola potrebna. O tem sporu je dokončno odločalo upravno sodišče na Dunaju, ki je v javni razpravi 26. junija 1895 razsodilo, da mora goriška občina šolo ustanoviti. Sedaj se je goriški mestni magistrat končno »vdal« in ustanovil slovensko šolo, a jo potisnil na rob mesta, v bivšo staro nehigiensko vojašnico na mestni meji pri Šentpetru. Da ni bila to nikakšna rešitev problema, dokazuje številnost učencev, ki so še nadalje obiskovali »Slogine«, odnosno »Solskodomske« zasebne šole v mestu in maloštevilnost učencev na mestni šoli protisnjeni na periferijo.

Da se povrnemo k poglavju o vrtcih in ga zaključimo, moramo navesti še vrtce, ki sicer niso bili družbeni, a jih je vendar CMD podpirala. Županstvo v Podgori pri Gorici je ustanovilo kar dva otroška vrtca; prvi je začel z delom 1. septembra 1887, drugi pa je bil ustanovljen leta 1896. Oba vrtca je redno podpirala CMD. Devinska občina je ustanovila leta 1898 občinski vrtec v Devinu. Tudi ta vrtec je užival od 1900. leta dalje družbino pomoč.

OSNOVNE ŠOLE

Cirilmetodova družba je, kot že rečeno, ustanavljala in vzdrževala tudi osnovne šole. Preden bomo podrobneje obravnavali primorsko zasebno osnovno šolstvo, naj naštejem ostale družbene šole. Na Koroškem je CMD ustanovila eno samo šolo in sicer a Šent'Rupertu pri Velikovcu. Ta šola je pričela z delom leta 1896 kot dekliška enorazrednica in se je razvila kasneje v mešano štirirazrednico. Na Štajerskem je družba odprla 1900. leta dekliško enorazrednico na Muti. Kasneje je ta šola postala

Šolska razstava zasebne slov. šole pri Sv. Jakobu l. 1925

Zadnji učiteljski zbor zasebne šole pri Sv. Jakobu leta 1930

mešana dvorazrednica. V Mariboru je CMD nosila stroške za II. slovenski razred na šoli šolskih sester, kjer sta imela dva razreda slovenski vzporednici. Prva osnovna šola CMD je bila ustanovljena pri Sv. Jakobu v Trstu. Ob prvem uspehu z odprtjem otroškega vrtca pri Sv. Jakobu, so člani tržaške podružnice CMD takoj začeli snovati načrte za nadaljnji razvoj in so predlagali naj se že v jeseni (1887) odpre prvi razred slovenske osnovne šole. Toda družbeni dohodki so bili takrat še skromni in družbino vodstvo je na seji 20. aprila odklonilo prošnjo tržaške podružnice. Toda Tržačani so bili vztrajni in so prošnjo ponovili. Pri ponovni razpravi o tem vprašanju je vodstvo CMD še vedno iz gmotnih razlogov odklanjalo ustanovitev šole, pač pa je bilo pripravljeno prevzeti vse stroške za pravno zastopstvo 1428 slovenskih staršev, ki so se potegovali za ustanovitev javne slovenske osnovne šole v mestu. Za ustanovitev šole je bila odločilna druga skupščina CMD, ki je bila 19. julija 1887 v Trstu. Predlog delegata Lovra Žvaba, podprt od poslanca Ivana Nabergoja, da se ustanovi slovenska osnovna šola pri Sv. Jakobu, so zborovalci sprejeli z velikim navdušenjem, da so ob njem skopneli vsi pomisleki družbinega vodstva, zlasti ker sta se tržaški podružnici obvezali, da prevzameta vsaj polovico stroškov. Dokončni sklep o ustanovitvi šentjakobske šole je bil sprejet na 19. seji družbinega vodstva 27. junija 1888. Z odlokom c. kr. namestništva z dne 4. oktobra 1888 štev. 15880 je bilo izdano dovoljenje za odprtje enorazrednice in že 15. istega meseca se je pričel pouk na šentjakobski šoli. Rojstni dan prve slovenske osnovne šole v tržaškem mestu je torej 15. oktober 1888. Od tega dne pomeni ves razvoj slovenskega šolstva v Trstu nagel in silen vzpon vse do nasilnega zatrtja.

Že prvo leto se je vpisalo v šolo 41 dečkov in 33 deklic, skupno torej 74 otrok. Prvi učitelj na šoli je bil kasnejši šolski nadzornik Ivan Nekerman.

Vsako naslednje leto je šoli prirastel en razred, tako da je bila šola v šol. letu 1891/92 štirirazrednica. Leta 1892/93 je prvi razred dobil vzporednico. Vodstvo šole je zaprosilo, da bi se šoli priznala pravica javnosti. Prva zadevna prošnja je bila vložena 14. maja 1891, a šele z ministrskim dekretom štev. 7790 od 22. aprila 1893 je bila šoli priznana pravica javnosti. V tem

času je bilo na šoli že 311 učencev in je poučevalo 5 učiteljev. S šolskim letom 1894/95 je šola postala petrazrednica. Ze naslednje šolsko leto 1895/96 se je šola razdvojila v deško in dekliško. Pouk na dekliški šoli je bil poverjen šolskim sestram, ki so vodile šolo do konca šol. leta 1911/12, nakar je tudi na tej šoli zopet prevzelo pouk svetno učiteljstvo. V šolskem letu 1907/08 je bila prenesena vzporednica I. razreda v središče mesta, v Ul. sv. Frančiška, kar je bil zarodek nove šole, katere ustanovitev je predlagal delegat tržaške podružnice CMD na družbeni skupščini 6. avgusta 1907 v Bohinjski Bistrici.

S šolskim letom 1909/10 je bila iz vzporednic v središču ustanovljena trirazredna dekliška šola, ki je imela svoje prostore na Acquedottu v hiši štev. 20.

Vse tri šole so neprestano rastle po številu razredov in učencev in skupno z meščansko šolo, ki je bila dovoljena z ministrsko odredbo z dne 21. oktobra 1916 stev. 27660[5], dosegle višek v šolskem letu 1917/18, ko je bilo v vseh družbenih šolah v 46 razredih vpisanih 2499 učencev in učenk.

Za naslednje šolsko leto 1918/19, je bilo vpisanih še več učencev — 2524, — med temi tudi 94 učencev na novi mešani dvorazrednici pri Sv. Vidu, ki je imela pričeti z delom s tem šolskim letom. Tudi deške vzporednice na Acquedottu, ki so bile do tedaj pod vodstvom šentjakobske šole, bi s tem letom postale samostojna šola z lastno upravo. Toda nova oblast ni po zatrti epidemiji španske bolezni dovolila odpreti družbenih šol. Tako je bilo dva in pol tisoč slovenskih otrok prikrajšanih za pouk v materinščini. Po dolgem moledovanju in posredovanjih so oblastva končno 19. decembra 1920 dovolila, da se zopet odpre zasebna šola, vendar le ena sama pri Sv. Jakobu.

Ta šola je ostala pri življenju še potem, ko so bile vse mestne in državne šole širom Primorske na osnovi zloglasne Gentilejeve reforme poitalijančene. Zadnjič je šentjakobska šola zbrala slovenske otroke v šolskem letu 1929/30. Prav na začetku naslednjega šolskega leta, medtem ko so bili 23. septembra 1930 učenci z učiteljstvom pri otvoritveni šolski maši, je fašistična oblast zasedla šolske prostore in šolo ukinila.

Po razmejitvi, ki je onemogočila CMD delovanje na Primorskem, je bilo na občnem zboru 10. avgusta 1922 v Divači ustanovljeno »Šolsko društvo«, ki je prevzelo skrb za zasebno šolo v Trstu.

Poleg osnovnih šol na Tržaškem je imela Družba sv. Cirila in Metoda še šoli v Krminu in na Blanči v Gorici.

Šola v Krminu je bila mešana dvorazrednica in je bila ustanovljena 29. septembra 1908. Nameščena je bila v stavbi, ki jo je kupila naslednje leto, avgusta 1909, družba v ta namen.

V Gorici na Blanči, blizu državnega kolodvora, pa je družba dala zgraditi novo stavbo in v njej poleg otroškega vrtca odprla 24. septembra 1911 trirazrednico.

Poleg družbine šole na Blanči pa sta bili v Gorici še dve zasebni šoli. V septembru 1886 je »Sloga« ustanovila dekliško dvorazrednico in jo namestila v prostore v Ulici sv. Klare, 1. maja 1892 pa je bila otvorjena nova šola v Ulici Barcellini.

Tudi Družba sv. Cirila in Metoda za Istro je imela na našem ozemlju svojo šolo. Pri Koroščih (Sv. Barbari) je družba ustanovila slovensko osnovno šolo ob koncu leta 1910. Pravico javnosti je šola dobila šele 1912. z ministrskim dekretom štev. 27636 z dne 31. julija.

Da bo slika slovenskega zasebnega šolstva na Primorskem popolna, moramo omeniti še, da je Trgovsko izobraževalno društvo ustanovilo zasebno dvoletno Trgovsko šolo, ki je pričela s poukom 5. oktobra 1910.

V Gorici pa je »Sloga« ustanovila leta 1894. deško obrtno nadaljevalno šolo, dve leti nato pa še dekliško obrtno nadaljevalno šolo. Tretja »Slogina« ustanova za mladino odraslo osnovni šoli je bila Dekliška pripravljalnica za izobraževališče.

---

[1] *Razumljivo je, da je avstrijska vlada protežirala nemško šolstvo in je za relativno maloštevilno kolonijo Nemcev v Trstu odprla kar štiri osnovne šole in dve meščanski. Poleg teh šol je bila nemška še protestantska šola. Za primer navajam podatke za šolsko leto 1909/10, ko je na nemških državnih šolah bilo vpisanih 916 slovenskih otrok, kar je predstavljalo 29% vseh nemško šolo obiskajočih otrok. Isto šolsko leto je bilo celo v zasebni protestantski nemški šoli 23 slovenskih učencev. Ker je bilo že dobro preskrbljeno za nemško šolstvo, seveda ni ostalo dosti za »Schulverein«. Ta je ustanovila svojo šolo v Škednju. Sicer je formalno bila ta šola ustanovljena za otroke Nemcev, ki so bili uslužbeni v škedenjskih plavžih, a dejansko je tudi ta šola zajela določeno število slovenskih otrok (Na pr. v šolskem letu 1910/11 je bilo od skupnih 66 učencev 23 otrok slovenske narodnosti).*

[2] *»Lega nazionale« je na šolskem področju razvijala v glavnem svojo aktivnost v Istri. Na našem področju je imela manj šolskih ustanov, na pr. otroške vrtce in šole v Škednju, Devinu, Podgori in Križu. V Križu je vzdrževala tudi strokovno šolo. Pomembnejša so bila na Tržaškem, zlasti v predmestjih in spodnji okolici zabavišča (Ricreatori). Ne razpolagamo s statistikami o številu slovenskih otrok v italijanskih šolah, otroških vrtcih in zabaviščih, ker niso te ustanove, v nasprotju z nemškimi, nikoli objavljale narodne pripadnosti svojih gojencev.*

[3] *Tako sta na pr. socialistična poslanca Pittoni in Oliva obiskala 5. oktobra 1907 cesarskega namestnika Hohenloheja in mu postavila predlog, da prevzame šolo CMD država.*

[4] *Edvard Kardelj pravi v »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« (na 290-291 strani druge izdaje): »Povsem v skladu z napačnim teoretičnim izhodiščem je torej tudi taktika avstrijske socialne demokracije pri reševanju narodnega vprašanja... Tudi tega ni pojmovala kot revolucionarno energijo, ki je nakopičena v ljudskih množicah in ki povečuje tudi moč delavskega gibanja, temveč le kot vprašanje buržoaznega nacionalizma ter kot vprašanje politike in kulture, ki ga je moči in ki ga je treba regulirati na ustavni način, da ne bi oviralo razmaha delavskega gibanja. Na ta način je zabredla v dvojno nasprotje: 1. objektivno je njeno stališče koristilo nemškemu (in ne samo nemškemu! Op. pisca) nacionalizmu in imperializmu, kajti sama si je s tem stališčem zapirala pot do ljudskih množic zatiranih narodov, ki so breme nacionalnega zatiranja povsem drugače čutile na sebi; 2. sama v sebi ni našla odpora proti prodiranju buržoaznega nacionalizma in šovinizma. Namesto da bi se v pravilnem spoznanju revolucionarnega bistva narodnega vprašanja kot celota postavila na čelo narodnoosvobodilnih gibanj in izirgala vodstvo iz rok buržoaznih strank, se je sama razvila v samostojne in med seboj slabo povezane nacionalne socialdemokratične stranke, ki so v mnogih pogledih postale privesek buržoaznega nacionalizma«.*

[5] *Šentjakobska deška šola je tedaj že bila osemrazrednica. Ministrski dekret je le omogočil, da se s šolskim letom 1916/17 izpremeni VI. razred osnovne šole v I. razred meščanske šole, naslednje leto 1917/18 je VII. razred osnovne šole postal II. razred meščanske; medtem ko III. razreda meščanske šole ni dočakala, ker je bil pouk v letu 1918/19 ukinjen. Po obnovitvi pouka v letu 1920 meščanska šola ni bila dovoljena in učenci, ki so dovršili VIII. razred, so opravljali izpite na meščanski šoli v Postojni.*

Slovenski otroški vrtec pri Sv. Jakobu pred razpustom

Pod bazovsko lipo se je rodila „Lipa“

MIRO PRESEL

Letos praznuje Bazovica svoj jubilej. Pred 60 leti so naši možje v vasi položili prve temelje svojemu kulturnemu prosvetnemu delovanju. Prva kal prosvete je vzbrstela v čitalnici, ki je delovala le eno leto, skromno in tiho. Zaradi političnih nesoglasij in trenj med dvema političnima strujama, je čitalnica počasi shirala in končno prenehala z delom. Ostal je samo cerkveni pevski zbor, ki je pel le cerkvene pesmi. A z nastopom mladega in agilnega pevovodje Hrabroslava Ražma se je pričelo gojiti kulturno življenje. Leta 1895 je Ražem ustanovil pevski kvartet, katerega so sestavljali poleg Ražma še Vinko Škrjanc, Andrej Grgič in Anton Čufar. Zadnji, ki še danes živi, zna še povedati o naporih, pa tudi o slavi, ki se je zgrinja-

Pevsko društvo »Lipa« ob proslavi 25-letnice obstoja

la okrog prvega prosvetnega delovanja. Kvartet je pel doma in drugod, glasovi so bili izbrani in povsod je žel pohvalo. Pevci kvarteta so pozneje pod »Lipo«, v Urbančičevi gostilni, ustanovili pevsko društvo, ki so ga krstili z imenom kraja kjer je bilo društvo ustanovljeno — »Lipa«. To je bilo leta 1898. Odslej sta ugled in slava pevskega društva »Lipa« nenehno rastla. Nastopalo je po vsej tržaški okolici in povsod je bilo prvo med prvimi. Imelo je izreden pevski material, en glas je bil boljši od drugega, imeli so stalno vaje in vežbali glasove.

Duša vsega delovanja je bil neutrudni Hrabroslav Ražem, ki je bil po poklicu sicer krojač, a nemirna pevska narava ga je vrgla v drugo smer, ki se ji ni mogel več upirati. Če bi imel potrebne glasbene študije, bi se bil lahko v glasbi dvignil nad povprečno višino, toda bil je docela samouk in človek, ki se je samo iz notranje nagnjenosti ves predal slovenski pesmi. Vodil je zbore v Barkovljah, Trstu, Rojanu, Padričah, Lokvi in Divači. Skomponiral je himno barkovljanskega društva »Adrije« in himno rojanskega društva »Zarje« ter uglasbil razne druge posvetne in cerkvene pesmi.

Leta 1908 je Akad. društvo Balkan iz Trsta ustanovilo v vasi ljudsko knjižnico pri Lovrencu Grgiču. Delovala je dolgo vrsto let in izposodila marsikatero knjigo vaščanom.

Leta 1909. je društvo »Lipa« praznovalo 10. obletnico. Na proslavo je prišlo 24 pevskih društev iz bližnje in daljne okolice, 8 praporov je sprejelo v svojo sredo nov prapor pevskega društva »Lipa«. Stal je 750 kron, kar je bilo za tedanje čase zelo veliko. Vendar vrednosti prapora ni mogoče izraziti v denarju, ker je prapor simbol neke kulturne skupine in kulturnih vrednot naroda. Na te simbole je gledalo naše ljudstvo s ponosom, ker je bila na njih zapisana narodova zgodovina, trpljenje, borbe in upanje v srečnejše dni.

Leta 1924. je društvo obhajalo 25-letnico ob veliki udeležbi občinstva. Proslavi je prisostvovalo nad 2000 oseb. Pod taktirko Srečka Ražma, sina pokojnega Hrabroslava, je društvo zapelo in otvorilo program s slavnostno kantato »Lipi« (uglasbila sta jo pok. Gorkič in Stipe Frluga). »Edinost« z dne 12. VIII. 1924 piše:

»Bazovski pevski zbor je nudil poleg tega gledalcem krasno sliko, ker so nastopile pevke v slikoviti okoličanski narodni noši, ki ima med drugim tudi to lastnost, da daje mladi ženski lepoti posebno potezo nežnosti, česar se ne more reči o nobeni ženski modi.«

Leta 1925 je moralo društvo prenehati z delovanjem po znanem fasističnem zakonu o razpustu slovenskih prosvetnih društev. Pevovodja Srečko Ražem je shranil društveni prapor, a karabinjerji so seveda ves čas oprezovali, kje bi mogel biti. Ko je začutil, da so mu na sledi, ga je dal nekomu skriti v Lipico, da jim ne bi prišel v roke. Pozneje so ga zopet prinesli v vas. Tu so ga po izdaji končno karabinjerji izsledili in odnesli. 18 let nismo vedeli zanj. Kakšno presenečenje pa je bilo, ko ga je nekdo ob koncu vojne prinesel iz tržaške kvesture, kjer je visel pozabljen v nekem kotu. Bil je nedotaknjen.

Po ukinitvi javnega delovanja se je delo v društvu nadaljevalo podtalno. Srečko Ražem je na svojem domu učil slovenske narodne in umetne pesmi, ki so pevcem vlivale novih moči in jih bodrile v najbolj črnih dneh fašističnega suženjstva. Mnogokrat se je moral pevovodja Srečko zagovarjati na karabinjerskih postajah in se izdajati za pevovodjo cerkvenega zbora. Vse grožnje niso zalegle, pevci so peli in slovenska pesem je še bolj toplo in do dna občuteno zvenela.

Pesem je najvernejši izraz narodove duše in je v vseh dobah povezovala ljudi iste narodnosti, njihovo preteklost in bodočnost. Zaradi tega se je pevsko kulturno življenje primorskega človeka široko razmahnilo ter je seglo tudi zelo v globino. Žal je v tej povojni dobi žalostna »resolucija« razdvojila naše vrste in zavirala pod napačnimi gesli delo in napredek vsega, kar je bilo že storjenega. Občutili smo zastoj. Toda, kar je zdravega sili nevzdržema navzgor in naprej. Naše prosvetne organizacije so začele z novim delom in prodorni uspeh tega snovanja se je takoj pokazal. Prosvetno društvo je priredilo leta 1949 svojo 50-letnico obstoja.

Program je bil pester in bogat. Nastopilo je 14 pevskih zborov. Program je začelo pevsko društvo »Lipa« s pesmijo »Pozdrav Primorski« in »Pozimi iz šole«. In takratni kronist piše v listih: »Vsi glasovi so bili sveži in prav lepo zliti. Zbor je bil učinkovit po številu pevcev in tudi po izvajanju, za kar gre posebna pohvala pevovodji Ražmu in zavednim bazovskim pevcem in pevkam.« Najstarejši pevci so ob tej priložnosti prejeli častne diplome. Ti so bili: Anton Čufar, Franc Križmančič

in Lovrenc Grgič. Najstarejša pevka Tereza Racman (Frletova) pa je na prapor pripela trak — dar vasi. Slavnost je dosegla svoj vzvišeni namen. Udeležba je bila odlična in vsi so ob zaključku viharno ploskali združenim pevskim zborom, ko so se pojavili na odru.

Škoda, da v Bazovici nimamo nobenega prostora, kjer bi se združevali in imeli pevske vaje. Društvo je večkrat menjalo pevovodjo in se potikalo po slučajnostnih prostorih. Večkrat je nastopilo v tržaškem in koprskem radiu in na raznih prireditvah v bližnjih vaseh. Sedaj trenutno nima ne pevovodje in ne prostorov. Ker pa ima društvo precej naučenega programa vodi zbor zelo vnet pevec Viktor Stopar, ki tudi skrbi, da se zbor ne razide, ker če se sestava sedanjega zbora razpusti, bo težko v bodoče zopet nanovo zbrati mlade moči, ki bi nadaljevale delo, katerega so naši očetje pričeli pred 60 leti. Moram pa ugotoviti, da je bazovska prosveta vzgojila velik kader ljudi, ne samo pevcev, ampak tudi ljubiteljev petja. Vse delo pevskega društva od leta 1905 dalje pa je vodil naš neutrudni in zaslužni pevovodja Srečko Ražem, ki je po ozkih stezah temne noči fašističnega terorja pripeljal društvo do svobode.

Pesem nam je v krvi in z njo dajemo duška svojim čustvom, ker naša pesem nas je vedno spremljala in tolažila v najhujših časih, v miru in borbi. Društvu želimo lepših časov: da bi čimprej dobilo pevovodjo, prostore in nov pevski naraščaj, da bi pričelo znova pridno peti in delati.

Ob prenosu zastave pevskega društva »Lipa« iz Sežane, kjer je bila skrita v času fašizma, v Bazovico (5. avgusta 1945)

80-letnica pevskega društva

»Valentin Vodnik« v DOLINI

Edvin Švab

Letos slavi pevsko društvo Valentin Vodnik iz Doline 80-letnico svojega nastanka. Pokojni Josip Čuk piše v svoji kroniki »Pevskega društva Valentin Vodnik« takole: »Zgodovina od ustanovitve pevskega društva v Dolini ni natančno znana. Po sporočilu starejših ljudi je obstajal pevski zbor v Dolini že pred letom 1869 pod imenom »Čitalnica«. Kdo je bil ustanovitelj je težko ugotoviti, po mojem so morali takratni možje, na čelu z učitelji in duhovniki ustanoviti »Čitalnico« in obenem tudi pevski zbor.

Leta 1869 je nastopil pevski zbor iz Doline na Vižmarjih ob priliki prvega slovenskega tabora. Takrat so se začeli naši ljudje prebujati in zavedati, da so narod in da so Slovenci.

Delovanje pevskega društva v tistih časih mi sicer ni poznano, predstavljam pa si, da je društvo prirejalo veselice vsaj enkrat letno.

Leta 1878 so naši očetje, učiteljstvo in duhovščina ter politično društvo Edinost iz Trsta priredili tabor tudi za nas v Dolini. Isti dan so takratni pevci dali svojemu pevskemu društvu ime, ki ga nosi še danes t. j. »Bralno in pevsko društvo V. Vodnik«. Pravijo, da je bilo zbranih v Dolini ob tisti prireditvi čez 5000 ljudi.

Od leta 1878 je pevsko društvo neumorno delovalo, vsako leto je priredilo dve veselici, eno predpustno veselico s šaloigro in eno poletno prireditev. Na poletni prireditvi so sodelovali tudi drugi pevski zbori. Tudi naše društvo je vračalo obiske drugim društvom. Bili smo v Barkovljah, pri Sv. Ivanu, v Trstu in po okoliških vaseh.

27. oktobra 1878 je politično društvo »Edinost« priredilo slavnostni tabor v Dolini, kjer naj bi se združili Slovenci in Hrvati Istre in Trsta. Od vseh krajev so romali Slovenci z zastavami pojoč in ob 3. uri popoldne je bil napolnjen prostor sredi vasi v Dolini s taborniki. Na tisoče zastavic je migljalo po vasi in na odru. Podpredsednik »Edinosti« je imel pozdravni govor, v katerem je poudaril, da *»tako so se naši očetje odkrito in brez strahu borili za svoje pravice. Že naši pradedje so se zbirali pod lipo in tam javno sklepali o vseh važnih zadevah. Tudi mi v Avstriji živeči narodi smo si pridobili pravico, da smemo javno zborovati. Važni so tabori zato, ker*

Najstarejši pevci: Anton Lavriha, Josip Barut in Ivan Strajn

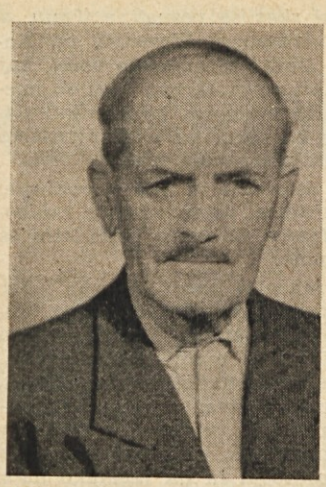

Najstarejši pevci: Štefan Vodopivec, lani preminuli Josip Čuk (pisec društvene kronike) in Ivan Lovriha

po njih zvedo poslanci mnenje, želje in terjatve naroda. Naš današnji tabor pa ima še posebno veljavo zaradi tega, ker ni samo slovenski, ampak si podajata roke Slovan in Hrvat; torej je ta tabor prvi tabor bratov južnih Slovanov in že samo ta okoliščina je imenitna in zasluži, da jo zgodovina zabeleži. Bog daj, da bi društvo »Edinost« zbudilo tu naše brate k pravemu narodnemu življenju, k politični zavesti in k občemu napredku.«

Nato je govoril vladni komisar, dekan Jan, ki ni »zahteval drugega, le enake pravice z drugimi narodi, kajti že se obrača politično kolo na boljšo stran«. Govornika Trobec in Dolenc »sta odločno terjala zedinjenje vseh slovenskih pokrajin z Istro v eno samo politično in administrativno celoto.«

Predstavnika Hrvatov P. Peršič in L. Vuličevič sta se v govoru spraševala: »Što je Trst? Trst je jedan dio slavjanskega nokta na slavjanskoj ruci, na slavjanskem tjelu. Zato ne treba mi dokazati, da moraju škole biti narodne t. j. da se v školi mora podučavati u onom jeziku kojim govori narod.«

Naj navedem še to, da so se tabora udeležile deputacije in prva zastava je privihrala na tabor s Klanca. Pasja vas se je tudi udeležila z zastavo, kakor tudi Kubed. Iz tržaške občine so bili z zastavami Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan, Bazovica in Škedenj. Vipavci so bili z najlepšo zastavo. Deputacijo z Goriškega je poslalo politično društvo Sloga. Bili so še zastopniki iz več občin na Krasu in s Kranjskega.«

Ob priliki tabora so odkrili spomenik. Še danes se tisti del vasi, kjer so takrat zborovali, imenuje Tabor. Ob tako slavnostnem in pomembnem dogodku so v Dolini ustanovili »Bralno in pevsko društvo V. Vodnik«. Sedež »Čitalnice« je bil najprej v hiši Antona Grahonje (štev. 87), nato v starem farovžu (sedaj kino dvorana), pa spet v hiši štev. 46. Do prepovedi delovanja leta 1927 je bil sedež pri Pangercu (štev. 69).

Skozi dolga leta so pevski zbor učili učitelj Bunc, učitelj Cvek, Pangerc, ki je bil tudi deželni poslanec, izvoljen na deželnozborskih volitvah l. 1908, učitelj Jereb, učitelj F. Venturini, in učitelj Šuc. Od leta 1927 do 1945 je skušal fašizem zatreti vsako delovanje »vendar, — piše Čuk, — smo pri pevskih vajah imeli na glaskah na eno stran cerkveno, na drugo pa narodno pesem. Tako smo gojili več narodno kot cerkveno petje. Omeniti moram, da smo v cerkvi peli vse v slovenskem jeziku; vedno so nam grozili, da moramo peti latinski, za to pa smo imeli gluha ušesa. Šli smo enkrat ali dvakrat letno v Socerb, peli smo pri maši, potem v gostilni. Pri toliki strogosti smo vendar šli naprej po naši poti. Napravili smo kar tri izlete v času fašizma: v Vipavo, v Postojno in na Kozino.«

Leta 1945 je društvo bujno zaživelo. Pevski zbor se je povečal, društvo je imelo štiri sto članov. V povojnem času so vadili pevski zbor: Petaros Drago (Boršt), Pangerc Pavel (Dolina), Žerjal Drago (Bolju-

nec), Cvetko Marc (Dolina), Boštjančič (Trst), Cvetko Grgič (Padriče) in Ota Ignacij, ki ga vodi tudi sedaj. Omenim naj še učitelja zakonca Sancin, učitelja J. Ivančiča in župnika Smrkolja, ki so vsi mnogo delovali v društvu.

Lani je preminil naš zavedni pevec in plodni kulturni delavec Josip Čuk. Od mladih nog, pa do poslednjih dni je posvetil mnogo truda narodni in prosvetni stvari. Poleg tega pa nam je zapustil dragoceno društveno kroniko, ki bo vedno živa priča o našem delovanju na teh tleh. Naj bo Josipu Čuku lahka domača zemlja!

Po usodnem letu 1948, je v društvu nastal razkroj, vendar je pevski zbor ostal, sicer delno okrnjen, toda ni manjkalo obupnih trenutkov, ko bi bila dovolj malodušna beseda, pa bi se zbor razpustil. Toda pevci so se dobro držali. Storili so sicer napako, ki jo danes popravljajo. Zaprli so se v svoje prostore in se v njih učili ter pripravljali, toda v Dolini niso nastopali. Dolinski zbor so poznali v Trstu, v drugih naših vaseh, v Sloveniji, na Koroškem, le v Dolini je malokdo vedel, kaj zmorejo domači pevci. V tem času so imeli veliko število nastopov, krona vsem nastopom pa je bil koncert na Ljubljanskem festivalu v juliju lanskega leta.

Društveno delovanje je vedno pestrejše, odprta je knjižnica, ustanovljen je tamburaški zbor. Upamo, da bomo imeli letos še dramsko skupino.

Tri velike praznike pozna Dolina: tabor leta 1878, proslavo petindvajsetletnice društva in sedemdesetletnico. Upamo, da bo tudi četrta tovrstna manifestacija uspela, zato naj proslava osemdesetletnice obstoja dolinskega društva izzveni v ponosu na našo težko in pošteno preteklost, v želji, da poglobimo tržaški Slovenci svoje delo na prosvetnem področju in da vzgojimo naše sinove v ljudi, ki bodo vredni svojih dedov, ki so z velikim navdušenjem prisostvovali taboru leta 1878.

Vremenjak

Stanko Breščak

Črni oblaki
vodovlaki
izza morja
se valijo.
Sem od Kopra
»piha — poha...«
To pomeni,
da bo ploha!
To prometa
bo za kmeta!
kar pomeni,
da poceni
bo teranček
in kolači;
a klobase
kranjske tečne
in notranjske
krave mlečne.
To bo masla
in pa gnjati,
da še siromak
zbogati! —
Strojevodja
svet Elija
ne pozabi!
Vlak okreni
nad Vipavo;
prošnjo v luži
vsliši žabi: —
Daj Vipavcem
daj polente!
Prazne jim
napolni brente!

K zakasneli 50-letnici Aškerčevih »Jadranskih biserov«

GOSPODIČ - *nabrežinski ribič*

ZORKO JELINČIČ

Pred dvema letoma sem ga bil obiskal v stari hiši na levi strani ceste k novi nabrežinski postaji na Križišču, na Iverah, ribiča Gospòdiča, ki je sedaj tudi gostilničar. 83 jih je imel že takrat na ramenih, a je bil še vedno mladeniško živahen, srečen ded treh zastavnih vnukov, ribičev.

Najprej naj povem, da je njegov rod pravzaprav davnega francoskega izvora. Gospòdiča ga imenujejo z domačim privržkom, njegovo pravo ime pa je Janez Pertot. Ne vem ali so barkovljanski Pertoti, ki izvirajo iz francoskih Pertolt-ov, v rodu oz. istega izvora kot nabrežinski. Prvi Gospòdičev prednik, ki se je bil pred davnimi stoletji (že leta 1430) priselil iz Francije z otoka Pertout (izgovori pertu) v Nabrežino, je bil, po njegovem pripovedovanju, dober vinogradnik, po pripovedovanju drugih celo početnik te vrste plemenitega poljedelstva. Kupil je bil posestvo na obali v nabrežinskem Bregu že onstran Sestrenc proti Sesljanu. Obdelal ga je, da je bilo kot botanični vrt, zato se od takrat imenuje Botanjek vsa obalna ledina tam okrog. Še danes hodi tja delat v vinograd stari Gospòdič, ko utegne. Na morje zaradi let ne hodi več. Botanjek je danes skoro sam kamnolom in pusta gríža tam kjer so bili nekoč sami cvetoči vinogradi pod Stenami onstran Sestrenskega vrha. Še oni, Gospòdiči, so bili prodali del zemlje Cecconiju, tistemu, ki je tu napravil kamnolom leta 1882 (namreč onega bližjega Sesljanu kot je Gorlattov).

Njegov praded je bil 14 let grenadir v avstrijski vojski v Bergamu, Milanu in drugih mestih v zgornji Italiji. Ko je bil premeščen po dolgih letih v Berlin — hodili so takrat povsod le peš — in je šel skoz Nabrežino, je prosil za dopust, da bi videl svojo ženo. Vtaknili so ga bili namreč po sili v vojaško suknjo, ker se je bil pregrešil, da se je poročil teden dni prej kot je imel dovoljenje grajskega gospoda, Devinskega grofa.

Na maršu skozi Nabrežino je videl svojo ženo, pa je ni smel pozdraviti, ker je bil v vojaškem redu. Še isti dan so prehodili pot do Sežane, kjer so prenočili. Žena takratnega mogočnega nabrežinskega obrihtarja Grudna — poznal ga je sam avstrijski cesar na Dunaju! njegova botra, je vso noč pestila svojega moža, dokler se ni odločil, da svojega sorodnika oprosti vojaščine.

Naslednje jutro je odjahal v Sežano in ga dal nujno poklicati k sebi. Ravno se je bil umival pri šterni pred gostilno Malalan, v samem koretu in irhovcih. Napisal mu je oprostitev in jo poslal v Trst v potrditev. Še istega dne je bila odobrena. Enega od svojih dvanajstih hlapcev je obrihtar vtaknil v vojaško suknjo namesto njega, in ponoči se je že vračal proti Nabrežini kar na pol oblečen, ker je bil dal vojaško obleko hlapcu. Zjutraj navsezgodaj, še v temi, je poklical pri prijatelju, ki je zazijal od začudenja, da so mu odprli. Ta mu je takoj dal obleko, da je mogel domov.

Takoj zjutraj si je mati udolžila jančka, da ga je vzel s seboj k nuncu obrihtarju. Brez janca namreč ni bilo priporočljivo iti k njemu. Pozdravil je po vojaško, se mu predstavil in počakal na vprašanje. Vprašal ga je, če zna jezik, namreč nemški in še kaj. Seveda je pritrdil, da zna poleg nemškega, slovenskega še tudi italijanski.

»Znaš pisati?« je še vprašal svojega varovanca. To znanje mu je namreč še posebno dopadlo pri njem, ker namreč sam tega ni znal.

»Pa sedaj poznaš zakon, red in disciplino?« ga je še posebej pobaral.

Bil je zadovoljen s svojim sorodnikom, da zna vse to in celo več kot on. Takoj je sklical vse vaščane z zvonom na trg (tudi na roboto so takrat z zvonom klicali). Pokazal jim je svojega varovanca, jim povedal kaj vse zna ter jim zapovedal, da imajo odslej tudi njega vse ubogati kar ukaže.

»Kdor ne uboga, glejte tam so vislice!« jim je pokazal na mračno pripravo, ki so jo takrat večkrat uporabljali.

Od takrat je bil praded oblast v vasi — župan. Seveda je hodil vse poročat obrihtarju. Za večje stvari pa je moral v Sežano, v Gorico ali celo v Trst. Za pot v Trst ali Sežano je dobil goldinar, za v Gorico pa dva. Od takrat so oni gospòdiči. To mu je praded sam pripovedoval.

Naj povem mimogrede še zgodbo o nekem drugem prapradedu, ki je bil šel skupaj z

vojvodo Jurkovičem (z gradu gori nad Jurkovcem; tega so bili pozneje oslepili križarji, ker ni bil prave katoliške vere marveč pravoslaven), z vojvodo Kobenclom s Kastelca v Mavhinjah in z Devinskim gospodom grofom Turn in Taxisom v Benetke. Tam so se izkrcali z nekaj vojaki, pobili so Benečanom posadko prav tam, kjer se zato še danes imenuje Riva degli Schiavoni

Nono pa je bil že tudi ribič. Pripovedoval mu je, da so šli nekoč, v njegovi mladosti, Gradežanom krast grance, morske pajke, ob oseki na obalo lagune. Opazili so jih in morali so teči, da je celo robec v naglici pustil, s tremi vanj zavezanimi krajcarji. Spoznali so jih in ga zatožili na sodnijo.

Poklical jih je domači obrihtar ter jim najavil, da bodo morali pred sodnijo.

»Priseči boste morali,« jim je rekel.

»Boter ne, priseči pa ne, najmanj po krivem,« so ga prosili.

»Ne bojte se,« jih je potolažil. »Bom že jaž naredil, da bo vse prav,« jim je rekel. »Samo da se ne boste smejali!«

Na dan obravnave v Gradežu so seveda vsi tajili. Zahtevali so prisego.

»Prav,« je rekel obrihtar. »Naši ljudje ne znajo italijanski. Ne bodo prisegali tega kar ne razumejo.«

Pristali so, da prisežejo po slovensko.

»Prisegajte za mano kakor vam bom rekel,« je dejal obrihtar.

»Vzdignite tri prste,« jim je dejal, »in ponavljajte za mano,« ter izgovarjal s svečanim glasom:

»Krava ni vol!«

»Še enkrat: Krava ni vol!«

»Še enkrat roko gor. Krava ni vol!«

Nabrežinci so komaj zadrževali smeh za resnimi obrazi. Vendar je veljalo, ker Gradežani znajo slovenski kot Kitajci. In bili so oproščeni.

Tudi naš stari Gospòdič je še vozil čupo pri lovu na ribe. Bil je tako navezan na morje, da ga ni mogel več zapustiti. Dejal je: »Kakor vsak, kogar je tako življenje že od mladosti prebodlo prav do dna duše.«

Nono mu je rekel in ga učil, da je treba kupiti tako njivo, da se nanjo zvečer vseje in da se zjutraj že požanje. Mislil je namreč na mreže, ki jih zvečer nastavi, zjutraj pa izprazni, kar se je ujelo. Tega se je zvesto držal, in danes ima tri barke za tune. Pa bo še eno kupil v kratkem, tako veliko kot je še niso imeli Nabrežinci. Dal ji bo ime »Vida«, po Lepi Vidi. Če bo to še pred avgustom — takrat je šagra matere božje brbanske — bo povabil, kdor bo hotel, do sto ljudi, s seboj v Brban na prvo pot.

To se je medtem menda že zgodilo.

Vidite, tak je bil vedno stari Gospòdič. Vendar pa ni bil vedno samo ribič. Lotil se je česarkoli, če je nanesla priložnost. Seveda mu je največ prineslo ravno ribištvo. Tako je bil v mladih letih celo stavbni podjetnik.

Nekoč je bil vzel v zakup delo za kos nove ceste, ki vodi na današnjo postajo na Iverah. Nihče se ni hotel lotiti tega dela, pa se ga je on. Treba je bilo namreč graditi preko župnijskega vrta. In gospod, takrat je bil župnik g. Čargo, tega ni hotel dovoliti in je grozil z vsem mogočim.

Tistega jutra, ko so imeli začeti kopati preko vrta, je bil gospod že tam v polni mašni opravi s knjigo ter molil in zaklinjal pred vrtnim zidom. Gospòdič ga je prosil naj se umakne, ker je pač njegova dolžnost, da zgradi cesto. Ko vse ni nič pomagalo je sam zlezel s pikonom na zid, ker si drugi niso upali in zaklical:

»Gospod, umaknite se, ker bo začelo leteti kamenje!«

Ženske so kričale in molile. Sam župan je potožil: »Kaj bo, kaj bo? Kaj se bo zgodilo!?«

Gospòdič pa je res udaril s pikonom po zidu, čeprav le nalahno, da se je prah posul po gospodu in po njegovi knjigi. Ta se je otresel in izginil brez besede. Čez tri dni pa ga je klical v župnišče in ga vprašal, če je še kaj jezen nanj. Nekomu pa je ob priliknosti rekel:

»Janez ima diamantno, ne jekleno srce, da je to zmogel.«

Bilo bi predolgo, če bi hotel tu napisati kaj vse mi je povedal stari Gospòdič, n. pr. o ribolovu. In v tem je še posebej mojster, pa naj gre za poznavanje bark in vseh mogočih vrst mrež, za vrste lova na tune, sardele, škombre itd., za prostore in »pošte« za lov in za nastavljanje mrež: poznal jih je vse in lovil s čupo gori do Gradeža in do Zdobe ob izlivu Soče pa doli do Nabrežinskega.

Pa ne mislite morda, da je Gospodič ostal starokopiten. Kakor je že davno namesto čupe kupil najprej ladjico za tune in drage mreže za lov, je znal v istem žilavem duhu vzgojiti svoje naslednike, celo vnuke, ki so mu danes v ponos. Eden od njih je n. pr. pred leti pobaral ameriškega majorja od bivše ZVU za Tržaško ozemlje, za zgradbo novega portiča. Ta mu je namignil na načrt za pomole in mladi Gospòdič mu jih je hitro pripravil. In v letu, dveh je bil že postavljen portič Pri Čupah, dovolj prostoren za pristajanje precejšnjih ladjic za tune.

Vidite, tak mož iz enega samega kosa je stari Gospòdič: krepak in zdrav ko kraška skala, bister in poln jeklene volje, raste iz

starih domačih korenin, ki se tudi zanese le na domače, slovensko.

Zna zelo dobro pripovedovati in je seveda tudi mnogo vedel o starih dobrih časih, o katerih pa je bil drugačnega mnenja. Niso se mu zdeli tako dobri in pametni.

Nekaj pa me je še posebno zanimalo pri njem. Vedel sem, da je poznal — takrat je bil še mlad mož — našega velikega pesnika Antona Aškerca (lani smo slavili 100-letnico njegovega rojstva) in da mu je ravno on od slovenskih ribičev največ pripovedoval o naših ribičih, o njihovem delu in o vsem trdem in nevarnem in včasih tragičnem življenju na morju, pa tudi o vedrem in čudovitem življenju in zgodbah, o modrovanju, sanjarjenju naših prapradedov, o njihovih upih, bojaznih in verovanjih v vse ono tajinstveno in vražje življenje v mračnem, viharnem ali mehkem večernem ali temno grozljivem morju v onih daljnih daljnih, s tenčico davnine zastrtih časih.

Naš pesnik je večkrat prišel v Nabrežino in je vedno ostajal po štiri ali celo po osem dni. Bilo je to posebno v letih 1905 in 1906. Največkrat so se našli v stari Caharijevi gostilni sredi vasi, da so mu pripovedovali pri kozarčku vina. Najbolj zvesti pripovedovalci so bili stari Škrmačev — Franc Pertot iz hišne št. 94, stari Babčev — Martin Caharija in on, Gospòdičev. Pa so se menili o morju, o ribičih in pravljicah. Aškerc je takrat nosil brado, precej košato, vendar ob straneh pristriženo. Podrobno je izpraševal o krajih, ledinskih imenih in posebno o pripovedanjih o doživetjih na morju. Posebno Gospòdičev mu je znal največ takega povedati, kar ga je zanimalo. Naročal mu je, naj poizve pri ribičih o Dveh sestrah, o Divjem možu . . . pa mu je potem pripovedoval.

Kdor je čital prelepe balade slovenskih ribičev v »Jadranskih biserih« se mu je gotovo globoko vtisnila ona o »Dveh sestrah«. Obe sta bili brezupno zaljubljeni v istega ribiča. V brezmejni sestrski ljubezni sta raje skočili v morje, kot bi se sprli zaradi nesrečne ljubezni. Za kazen za greh, da sta si hoteli vzeti življenje proti božji volji, sta okameneli. Dva velika, drug drugemu podobna školja blizu obale pri Sestrencah — tudi to ime je po nesrečnih dveh sestrah — sta bila v preteklih stoletjih čaščen in nedotakljiv spomenik te velike ljubezni.

Velika pečina, čudne, človeku podobne oblike, nad Rebrijo tik pod grebenom Sestrenskega vrha (tudi to ime je še po Dveh sestrah) je skala, ki ji Nabrežinci pravijo »Mož«. Po starem pripovedovanju je to ribič, ki je gledal nesrečni, vanj zaljubljeni sestri, ko sta skočili objeti v morje. V obupu, svest si hude, četudi nehotene krivde, je tudi sam okamenel.

To poetično, značilno kraško bajko (Kraševci imajo mnogo pripovedovanj o okamenelih bitjih, kar je razumljivo pri njihovih kamnitih gmajnah s skalovjem prav fantastičnih oblik), ki priča o nekdanjih verovanjih in moralnih pojmovanjih naših prednikov, je pripovedoval Gospòdičev Aškercu. A seveda sam vanjo več ne veruje, in morda sploh nikdar ni verjel.

»Prav'ce, same prav'ce,« je dejal. »To so školji, navadni školji, ki jih je v stotisočletjih visoko v Bregu izpirala voda, dokler jih ni izpodkopala, da so zgrmeli v morje.«

Tudi pripovedovanje o »Divjem možu« je on povedal Aškercu poleg Škrmačevega. To je bil čuden, vražji človek, ki so ga bili od nekje pripeljali z barko in je živel v kraški pečini, visoko v nabrežinskih stenah, čisto pod predorom sedanje obalne ceste. Inženirji, ko so delali cesto, so rekli Gospòdiču, ki je delal z njimi, da je nepristopna. On pa je zlezel gor kot povsod kjer danes teče cesta. Divji mož je nosil dolgo častitljivo brado. Živel je kot puščavnik le od zelišč in od rib. Čolna ni imel, menda si je ponoči prisvojil čoln kakega ribiča, da je lovil. On naj bi baje prinesel na Kras vrsto zdravilnih zelišč, ki jih do takrat niso poznali, n. pr. žajbelj, koromač, prdunkulo pa grgun (neke vrste plevel).

»To je sejal Divji mož,« so dejali še stari.

Znal je čudežne stvari. Iz klobuka je izvlekel nit, jo vrgel na morje in šel po njej kar po vrhu kot po suhi zemlji.

»Tudi ta o divjem možu in njegovih čudežih je prav'ca,« je dejal Gospòdič. »Ta je bil gotovo duhovnik, ki se je bil pregrešil, hudo pregrešil, pa so ga zato poslali sem v izgnanstvo. To se vidi tudi po tem, ker je prišla natančno po desetih letih ponj bela barka, ki ga je bila pripeljala. Seveda ko je bil tu, si je pač moral pomagati kot je vedel in znal. Še njegovemu prapradedu je bil ukral čevlje. Ribičem je pobral, kar je našel v čolnu — v vas ni nikdar prišel — ribe, posodje in pripravo, obleko. Tako si je tudi vzel žensko, ki mu je prišla pod roko.

Ne bom tu navajal Aškerčevih prelepih pesmi, preveč jih je — cela knjiga. Vsakdo od nas bi jo moral poznati. Omeniti hočem le, da jih je največ prav iz tega prečudovitega nabrežinskega kotička naše obale in devinskih sten na tem skrajnem zapadnem delu slovenskega nabrežja, ki nam je rodilo nesmrtno pesem o Lepi Vidi in mnogo velikih in pomembnih ljudi.

Barkovljanske perice

RIKO PERTOT

Če vstopiš danes v kuhinjo barkovljanskega delavca, ti pade v oči lepo moderno pohištvo in največja snaga. V kotu stoji lep štedilnik, obdan okoli in okoli z belimi ploščami iz majolike, ob zidu vidiš lepo stekleno omaro, polno krožnikov, steklenic in skledic, na sredi kuhinje stoji skozi ves dan belo pogrnjena miza z lepimi stolicami, v kot je pomaknjen šivalni stroj in v vsaki drugi kuhinji najdeš tudi radioaparat. V nobeni kuhinji ne manjka stenski koledar in večkrat visi ob steni lepa slika.

Pred dobrimi šestdesetimi leti je bila barkovljanska kuhinja vsa drugačna. Namesto današnjega štedilnika je stalo v kotu nizko ognjišče, iz katerega se je valjal gost dim, ki je tako napolnil kuhinjo, da so družinski člani komaj videli drug drugega. Tak dim je v kratkem času tako počrnil kuhinjo, da je ne bi razsvetlila niti današnja stovatna žarnica, kaj še takratna majhna petrolejska svetilka, ki je bila postavljena na vzvišen prostor. Na mizi in po vseh stolicah je bilo nakopičeno mokro perilo mestne gospode, kajti skoraj vsaka Barkovljanka je bila v tisti dobi perica.

V prvih dveh dneh tedna je bilo na vrsti žehtanje, ki ni bilo nič drugega kakor kuhanje umazanega perila, kateremu je sledilo pravo pranje in naposled izpiranje. Pred vsako hišo so bile nategnjene debelejše ali tanjše vrvi, na katerih se je sušilo perilo, katerega so potem nosile perice v mesto v velikanskih culah. Lep je bil takrat pogled z morja na razsežne Barkovlje, ko se je sušilo perilo. Velikanske rjuhe so plapolale v vetru kakor bele zastave, a tem so delali družbo pestro barvani prti, srajce in robci. Taka slika se je ponavljala od tedna do tedna in je izostala samo v zimskem času, ko so si morale barkovljanske perice pomagati s sušenjem pod lopami ali celo v zaprtih prostorih.

Pranje in izpiranje po žehtanju pa se ni vršilo samo na domu, ampak, in celo v večji meri, v kalužah, katerih je štel vsak potok po nekaj.

Slika s pericami in z okrog in okrog kaluže nakopičenim perilom je bila izredno lepa in je v resnici čudno, da se ni našel slikar, ki bi upodobil delo naših okoličanskih peric.

Tako pranje je trajalo večkrat po ves dan in ker se je nabralo pri nekaterih kalužah tudi večje število peric, je bilo treba delati po določenem sporedu. Pogovor se je sukal predvsem okoli domačega vprašanja. Na vrsto so prišle težkoče, ki jih je bilo vedno več kakor dobrot. Govorilo se je o možeh, ki so preradi gledali na dno kozarca, o otrocih, ki so belili staršem lase s svojo razposajenostjo, o bližnjih oklicih in poroki hčere ali sina in o marsičem drugem, ki je bilo vprašanje vseh navzočih peric, ki so z »batlom« tolkle po perilu, da so se slišali udarci do njihovih stanovanj. Kako bi se ob taki priliki pozabilo na opravljanje? Reva, velika reva, je bila tista, ki je prišla tem pericam med zobe. Kar ni znala o njej povedati Juca, je natanko razlagala Vana, a svoje je dostavila tudi Pepa in tudi Tona ni bila med zadnjimi. Šlo je tako po cele ure, dokler ni Beta navila že za takrat staro narodno iz Napoleonovih časov: »Tambur bije marš naprej, oj fantje muaje kej bo zdej«, kateri so sledile še druge, kajti barkovljanske perice so bile boljše pevke kot opravljivke. Ko so bile izpete narodne pesmi, so prišle na vrsto smešnice, za katere je poskrbela Vanka, ki jih je kar stresala iz rokava. Petje in smeh sta lajšala težke ure barkovljanskim pericam, ki jih je čakalo še delo na domu, kajti pospraviti je bilo treba po hiši, kuhati možu in otrokom, krpati strgane hlače in srajce, ki so morale biti po pranju trdo zlikane, kajti Barkovljanke so znale »šivat in peglat in belo oprat«, kakor pravi stara barkovljanska pesem.

Trdo in malo zahtevno je bilo življenje barkovljanskih peric, ki so proti koncu tedna korakale v mesto z velikansko culo na glavi, ki bi jo današnja ženska mogla nesti največ deset korakov. Pičel zaslužek se je razblinil v revni mineštri in obutvi bosih otrok v mrzlih zimskih dneh.

Nekaj izredno lepega pa je dičilo barkovljanske perice in to je bilo izredno poštenje, ki se ni nikdar omajalo, tako da je barkovljanski mož lahko spal brez vsake skrbi.

LJUDSKI OBIČAJI *in pregovori v Boljuncu*

ALBIN BUBNIČ

V Bregu, zlasti pa v Boljuncu, se je do sedaj ohranilo še največ ljudskih običajev. Zob časa pa ne prizanaša; sodobni način življenja izpodriva stare običaje, šege in navade; toda škoda bi bilo, če bi ti običaji izginili in ne bi ostalo o njih ne duha ne sluha, saj pričajo o naši samobitnosti, izvoru in razvoju na tem ozemlju.

Kdor je za to poklican in sposoben, bi moral skrbno zbrati in obdelati vse gradivo dokler je še čas. Starejši ljudje, ki znajo marsikaj zanimivega povedati, izumirajo, ali pa pozabljajo. Tako gre mnogo zakladov z njimi v grob. Tudi dijaška mladina je poklicana, da v prostem času, zlasti med počitnicami in v dolgih zimskih večerih, ko očanci radi pripovedujejo, beleži in zbira to bogastvo.

Po tem kratkem uvodu moram pripomniti, da so to le površne beležke, ki sem jih nabral spotoma pri domačinih, ko sem zaradi svojega poklicnega dela obiskoval te kraje. Morda se bo našel nekdo, ki se bo lotil resnega, strokovnega dela in mu bodo ti površni podatki kot napotilo. Vsekakor pa je prav, da so, kakor so, ohranjeni v našem koledarju.

Pa začnimo.

Predvsem majnica, fantovska in fantovske ure. To je pač najlepši običaj v Bo-

Lučanje na dan sv. Stefana v Boljuncu

ljuncu in vedno razgiba vse vaščane, privabi pa tudi številne goste iz bližnjih krajev in iz mesta.

Nekega dne pred 1. majem se po delu zberejo vaški fantje »Na jami«. Ko v zvoniku odbije 20. ura odkorakajo, v vrstah po 4, proti vasi, čez trg »Na gorici«, v dvorano. Najmlajši fant koraka sam na čelu povorke in nosi vrh topola; poveljnik ukazuje: leva, leva. Strumno korakajo in pojo:

»Barčica je zaplavala,
ljub'ca je zajokala.
Saj Ti pravim tolko krat,
da bom hodil k Tebi rad.

Ljub'ca spletvaj bele roke
in toči frišne solze.
Še ena deklica, še ena ljubica,
ker Ti poje ena ptičica«.

Vsa vas je »Na gorici«, staro in mlado gleda in posluša svoje fante, koliko jih je, kako se držijo, kako pojo. Ko pridejo v dvorano, stopi vsak fant pred svojo stolico. Fantovski župan da znak, naj se vsedejo; »gvardijana« izvolita v imenu fantov dva nova »gvardijana« in novega župana, ki takoj nastopijo svojo službo. Nato se začne prva fantovska ura. Kako poteka, o čem se pogovarjajo in kaj sklepajo; to je fantovska tajnost, ki je nihče ne sme izdati.

Druga fantovska ura je na navečer 1. maja. Spet se zberejo ob določeni uri »Na jami« in vkorakajo v vas prepevajoč:

In poglej ljub'ca ljubezen,
in poglej ta revni stan.
Ni kot žalost in trpljenje,
jokanje noč in dan.
In vstajaj, vstajaj, ljub'ca, gori,
na to belo okence.
In kolko krat sem gori vstala
in prižgala svetlo luč.
In s tabo, šocel, govorila;
zamudila celo noč.

Pridi, pridi Ti moj šocel,
tam na oknu najdeš kluč.

(Besedilo povedal Josip Ota).

Po končani »uri«, okrog 23. gre vsak na svoje delo, kakor mu je bilo določeno med »uro«. Eni gredo po mlaj, drugi skrbijo za okrasitev dvorane in vasi; najmlajši pa morajo prinesti mlad topol, ki ga posadijo blizu mlaja. Delo gre naglo od rok, saj mora biti mlaj postavljen sredi trga do zore. In ni kar tako lahko. Mlaj je visoka vitka smreka; vrh očiščenega in olupljenega stebla pritrdijo borov vrh (v Dolini češnjo), na vejo pa pritrdijo vse polno pomaranč, limon in kolačev. Mlaj postavijo tudi v Dolini v nedeljo po 1. maju, a nimajo fantovskih ur. Vaščani pa primerjajo, kateri je bil višji in lepši. (Pravijo, da je viselo lani na mlaju v Dolini 500 kg pomaranč, limon in kolačev). Fantje kupijo pomaranče, dekleta pa limone in kolače. V Boljuncu porušijo mlaj v nedeljo po prvem maju, v Dolini pa naslednjo nedeljo. Pod mlajem je seveda ples, ko ga postavijo in ko ga porušijo.

Boljunski fantje pa imajo še en opravek, ko so mlaj že postavili. Stara navada je namreč, da fant, ki ima dekle, ji to noč prinese na okno topolovo ali češnjevo vejico, če jo ima še rad; če pa se mu je zamerila, ji prinese stare copate, cunje, itd. In vaški jezički imajo nič koliko dela.

Preden mlaj porušijo, imajo fantje svojo tretjo in zadnjo uro.

Omenili smo fantovskega župana in »gvardijana«. Potrebno je pojasniti. V Boljuncu imajo še fantovsko, ki je drugod popolnoma izginila. Fant, ki dorašča, plača »likof« in ga starejši sprejmejo v »fantovsko« na prvi fantovski uri. Ko stopi v »fantovsko«, mora spoštovati fantovsko disciplino in izvrševati naloge. »Fantovsko« vodi »župan«, ki ga izvolijo vsako leto; za disciplino pa skrbita »gvardijana«, ki sta tudi v službi za eno leto. Kdor se pregreši zoper fantovsko čast, ne prihaja na »ure« in ne izvršuje nalog, je primerno kaznovan (globa in izključitev). Pred leti so imeli fantje več svojih »ur« (za binkošti, za šagro, za trgatev in za Štefanovo); zdaj so ostale le prvomajske ure.

Ko se član »fantovske« poroči, mu fantje zapojo podoknico in voščijo novemu paru vse najboljše. Na dan poroke, točno opolnoči, se fantje zberejo in zapojo:

»Živi torej, zmeraj srečno, dragi (ime), preljubljeni. Vi ljubezni in spoštovanja zmeraj naš'ga, vredni ste... Živi vas, živi vas bog. Kolikor kapljic, toliko let...«

Ženin pozdravi z okna fante; dva najmlajša fanta pa odideta k svatom. Eden vošči nevesti, drugi pa ženinu v imenu vse fantovske. Nevesta jima izroči za fante »konfete«, ženin pa potico in vino.

Gornje besedilo rabijo tudi koledniki — vaški otroci za novoletno voščilo po hišah.

Edinstven običaj v Boljuncu je tudi »lučanje«. V Boljuncu pravijo »lučanje sv. Štefana«. Na Štefanovo popoldne se to dogaja. Na vaškem trgu se zberejo dekleta s

polnimi vrečicami jabolk in pomaranč. Ob strani je vse polno otročadi in radovednih vaščanov. Ko pridejo fantje, se usuje nanje »toča«. Dekleta jih »bombardirajo« dokler imajo »municije«. Ščitijo se lahko, bežijo pa le strahopetci. Najbolj se tega veselijo otroci, ki skačejo, vriskajo in lovijo sadje.

Kakor po raznih drugih vaseh, tudi v Boljuncu primerno proslavijo pusta. Fantje nabirajo po hišah jajca, mast in klobase; na pepelnično sredo pa postavijo pusta na pare. Preden ga zažgejo prečita vaški hudomušnež njegovo oporoko, ki je včasih mojstrovina humorja.

Do lanskega leta je bila tod tudi navada, da so prvi ponedeljek v avgustu očistili vse jarke in strugo Glinščice. Takrat so lovili rake in jegulje, ki so se med letom tam zredile.

Lani tega lova in veselja ni bilo, ker so novi prišleci, ki ne poznajo vaških običajev, polovili rake in jegulje že med letom.

Boljunec je velika vas in ima več ulic, kjer še najdemo značilne »kolone«. Domačini so označili s posebnimi imeni razne predele svoje vasi. Tako imamo »Na gorici« (trg in središče vasi), »Za boljunec« (pod cesto iz Boršta), »Gornji konec« (od trga proti hribu sv. Mihaela), »Na jami« (kjer je pralnica), »Na ravani«, »Gabrnje« (od šole proti Krmenki), »Na bregu«, »Korška ulica«, »Na potoku«, »Maverska ulica«, »V Pakovcu«, »Jaklje«. Navedem naj še nekaj imen polja: »Brajde«, »Žabnik«, »Pod braj'co«, »Na škotlantkah«, »Nabrežina«, »Otava«, »Topole«, »Globočak«, »Lozice«, »Za Koromačnikom«, »V dračjah«, »Fitavanje«, »V pasjaku«.

Tudi »viri« ali tolmuni Glinščice imajo lepa imena: »Lopatnik«, »Struga«, »Kot«, »B'dn'j«, «Plavnik«, »Mali Supet«, »Veli Supet«, »Zagojzda«.

Ko se gre Boljunčan poleti kopat v Glinščico, gre k »viru«, kjer je voda bolj globoka, skoči in nekaj časa plava pod vodo — naredil je »nusko« (z nosom v vodo).

Stiskalnici za grozdje ali za oljke pravijo domačini »stisk», razna posoda za vino pa ima svoja imena: brenta, brentača, čudro, b'dn'j, l'drica itd.

Mlaj v Dolini

Zanimivi so tudi »privržki«, pridevki, ki so jih domačini dali svojim vaščanom. Zlasta starejši pridevki kažejo, da imajo Boljunčani zelo razvit čut za humor.

Nekdaj je še veljalo opozorilo, da se ne sme delati v njivi dokler je rosa. Neki domačin pa se je opogumil in otresel te navade. Od tedaj je dobil pridevek »R'snjak« in še danes pravijo njegovim potomcem »Pri R'snjači«.

Pred leti so bivali v isti ulici kar po vrsti: »Lora«,[1] »Burja«, »Lic«, »Miča«, »Pulfer«, »Balota« in »Uoca«.

Nekega dne prisopiha k botri Marjeti hudomušnež in ji začne pripovedovati strašno vest: »Dober dan, botra Marjeta! Joj, kaj se je zgodilo!«

»Kaj vendar?«

»Lora; burja popiše skuz lic, je užgalo mičo; miča pulfer; je prevrnilo baloto in ubilo uoco.«

Botra Marjeta je umrla, Lora se je preselil v hrib, Miča pa počiva že dolgo let na domačem pokopališču.

Starejši domačini vedo tudi povedati, kako je nastala njihova vas in kako je dobila ime Boljunec, (Bolji-unec = izvirek). Pravijo, da so se v davnih časih prvi prebivalci s priimkom Maver, naselili na griču Brdo. Pozneje so prišle še družine s priimkom Zobec (Ta dva priimka sta še zdaj zelo razširjena v Boljuncu). Naselje na Brdu se je začelo lepo razvijati; toda nerodno je bilo, ker niso imeli nobenega studenca v vasi. Primanjkovalo jim je vode, v dolini pod gričem pa je tekel bister potok — Glinščica. Zaradi tega so se preselili k boljemu uncu in ob Glinščici je zrastla nova vas — Boljunec.

Kakor v drugih okoliških vaseh (v Dolini, Borštu in Ricmanjih) imajo tudi v Boljuncu svojo »srenjo« in srenjskega župana, ki upravlja srenjska (ali jusarska, skupna) zemljišča in gozd.

Ob koncu pa še nekaj vremenskih napovedi.

Za dež velja to:

»Če pride s Krasa, ne zmoči nanka modrasa.«

»Če pride od juga, namoči za dva pluga.«

»Če pride od Soc'rba, vse frd'rba.«

»Če pride od Miv (Milj), nej noben kriv.«

»Če pride od Trsta, zmoči za dva prsta.«

Lepo vreme pa napoveduje ženska:

»Je zdignla Frlanka krilo; bo lepo nardilo.«

---

[1] *Lora = ital. allora = torej; lic = lijček; miča = vžigalna vrvica; pulfer = smodnik; balota = krogla; uoca = ovca.*

OPOROKA JELERJA S KONTOVELA

SAMO PAHOR

V starih zaprašenih arhivih leži na kupe nepreiskanih spisov, katerih pregled in proučitev nas povedeta v daljno preteklost. Kljub skopim podatkom notarskega ali sodnjiskega značaja nam ti spisi živo prikličejo pred oči dobo v kateri so nastali. Tako spoznamo zdaj drobtino, zdaj mrvico tedanjega življenja.

Med listinami, ki nam najbolje prikažejo življenje tistih davnih časov, so oporoke takoj za inventarji. Zelo so izčrpni tudi popisi dot, vendar ne obsegajo celotnega gospodarstva.

Čeprav je tržaški občinski arhiv v stoletjih marsikaj pretrpel, je še vedno zelo obširen in hrani mnogo zanimivih in pomembnih podatkov o preteklosti mesta in okolice. Sicer predvsem mesta, ker okoličani niso dali mnogo zaslužka notarjem. Izjemo so delali bolj redki bogatini, med katerimi je bil tudi Jeler s Kontovela, čigar oporoka je ohranjena.

Ker ni nič bolj gotovega od smrti, a nič bolj negotovega od ure smrti, je Jeler s Kontovela, tržaški okoličan zdravega razuma, čutov in pameti, toda bolehnega telesa, dal spisati oporoko.

Osmega novembra 1472 sta prišla iz mesta občinski uradnik, vicedom Nikolaj Belli in notar Peter de Leo, katerih slednji je

oporoko spisal. Za priče so se zbrali okoli Jelerja duhovnik Nikolaj Zgaga, vikar na Opčinah, Marin Sonce s Kontovela in Jurij Tulak iz Štivana.

Jeler je zapustil Doroteji, ženi Jurija Brišče s Proseka in svoji hčeri, ter Križmanu, svojemu vnuku in sinu imenovanih zakon

dom mejil na vinograd v okraju »potmocholan«; na vinograd poleg tabora Mokolan pa sta mejila vinograd Jurija Muliča in njiva Antona Kalca. Vinograd v okraju, imenovanem »pot Raunech«, in brajda v okraju »bochadesia«, sta ležala ob javni cesti.

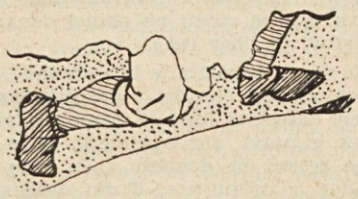

Takratna noša. Preris s stenske slike na oboku v proseški cerkvici

cev Doroteje in Jurija hram oziroma dom, v katerem biva in hram s torkljo, da bosta vsako leto plačala zanj dve zadušnici.

Nato je zapustil Križmanu štiri vinograde in eno brajdo. Vnuku Petru, sinu Doroteje in vnuku Andreju, sinu Gregorja Hladnika, vnuku Štefanu in vnukinji Barbari, ženi Gregorja Škrlavca s Proseka, pa po en vinograd. Enako je pustil po en vinograd svojemu hlapcu Lukaču Pitovčiču in novi cerkvici pri Kontovelu, ki so jo tedaj šele začeli graditi.

Zanimivo je poznati lego in meje teh vinogradov, kar nam je vse znano.

Na vinograd, ki je ležal na nabrežinskem ozemlju, sta mejila vinograd bratovščine sv. Jeroma s Kontovela in bared dedičev Petra Bonama. Na vinograd v okraju »Grundelera« (na obali) sta mejila vinograd Jelerjeve hčere Doroteje in vinograd bratovščine Kristusovega Telesa z Opčin. Na en vinograd v okraju Monkolan sta mejila vinograd Lazarja iz Saleža, na drugega vinograd Matije Kalca in vinograd Katarine, vdove po Jakobu Sulcu; na tretjega pa vinograd sv. Mihaela iz Zgonika in vinograd Bertola s Kontovela. Poleg enega vinograda v Čedazu sta imela svoj vinograd Mulič »de magno Riepnich« in Sejno iz Repniča, poleg drugega pa Maver Kramar s Proseka. Bogatec iz Križa je z vinogra-

V blagu so bili Jelerju dolžni naslednji: Krištof iz Štivana samostrel z vretenom, Krančič šest kupljenikov žita, Anton iz Jablanice enako, Pavel Žverčič 14 kupljenikov žita goriške mere in Jeler Žežev 2 kupljenika žita goriške mere. Videc Golec iz Lalasela pa pol stara žita.

V denarju so mu bili dolžni: Martin Grčel s Proseka 6 zlatih dukatov (dukat je imel 3,559 g zlata), dediči Gregorja Čoka iz Zgonika 8 zlatih dukatov, Urban Slana iz Mavhinj 19 liber in 3 solde, Griže iz Zgonika 4 libre in 12 soldov, Mohor Grzič z Razdrtega 40 soldov, dediči duhovnika Šimca 14 liber in 12 soldov ter Jurij iz Mavhinj in Mihče Suca 15 liber. Skupno je to znašalo 14 zlatih dukatov, 52 liber in 67 soldov.

Nato je povedal, da ima v dobrem pri štivanski cerkvi 3 zlate dukate, pri Jakobu Lazeju iz Škrbine 2 dukata, pri Tomažu Godnu 9 liber in 8 soldov, pri Justu Divjaku iz Samatorice 1 dukat, pri Janezu Jarcu iz Zgonika 1 dukat; pri cerkvi sv. Marije Grljanske 2 dukata, pri cerkvi sv. Jeroma na Kontovelu 2 dukata, pri Marši, ženi Mihela Sonce s Kontovela 1 dukat, pri Mihelu Brlizgi 1 zlat dukat in 8 liber, pri Ivaniču iz Zgonika 1 dukat, pri svoji dekli Katarini 70 soldov in pri mojstru Janezu, sinu mojstra Petra 30 soldov, kar znaša skupno 14 dukatov, 17 liber in 180 soldov.

Takratna noša. Preris s stenske slike v proseški cerkvici

Od tega denarja je ukazal dati cerkvi sv. Frančiška v Trstu 3 zlate dukate, župniku Janezu iz Štivana enega in že znanemu openskemu vikarju enega za 90 oziroma dvakrat za trideset zadušnic in vseh 150 v čast sv. Gregoriju.

Naposled je določil, da njegova glavna dedinja, hči Doroteja, ne sme izgnati iz hiš, v katerih stanujeta Mihela Brlizgo in Blaža Medveda s Proseka, čeprav bi bila onadva iz strahu pred Turki, hiši zapustila, če se zatečeta k njej na Kontovel.

Kot ste opazili že ko ste brali zgornje vrstice, je bil ta Jeler (listina ga imenuje Heler, kar bi danes zapisali Hilarij) premožen kmet z zelo enostranskim gospodarstvom. Medtem ko so se tržaški okoličani vedno pečali predvsem z živinorejo, od česar so dobili ime mandrjarji (od ital. mandria — čreda), je bil on izključno vinogradnik. Imel je 15 vinogradov, lastno torkljo za oljke, kot tržaški plemiči in brajdo. Na tej sami brajdi ni mogel pridelati toliko žita, kolikor ga je sam potreboval, pa še za naposodo v taki meri (okrog 770 litrov). Kaže, da je zamenjaval vino za žito ali kratko povedano, trgoval, kar ni bilo med kmeti tistih časov redkost, kot kaže priimek Kramar. Enako kaže, da se ni njegova trgovina povsem omejila na izmenjavo, kot je videti po obilici denarja (28 dukatov, 69 liber itd.).

In vsa ta bogatija je bila zbrana v rokah enega samega človeka v gospodarsko negotovem času, kot nam ga delno prikazuje listina, ki pravi: »In v primeru, da se imenovana cerkev ne dogradi...«, in nato »ko bi onadva iz strahu pred Turki zbežala s svojih domov in bi prišla na Kontovel...« Nekaj let poprej so namreč Turki požgali proseško cerkev in potem ni minilo leto, da ne bi vsaj enkrat obiskali naših krajev; razumljive so tedaj notarjeve besede. Cerkvica, ki jo listina omenja, pa je bila kljub Jelerjevi bojazni dograjena, pa še lepo okrašena s stensko slikarijo.

Običajno si domišljamo, da veliko vemo o življenju naših prednikov. Vendar temu še od daleč ni tako. Kot nam ta listina ob vrsti številnih drugih dokazuje, je imela skoro vsaka vas v tržaški okolici bratovščino. Toda o teh ustanovah ne vemo drugega kot to, da so obstajale in da so bile pravne osebe (kot posestniki). Mogli bi pa vsaj posredno zvedeti iz kupov starih listin še kaj drugega. Nadalje bi ta listina v zgodovini tržaških Slovencev lahko začenjala poglavje o kmečkem trgovanju, ki je še popolnoma neraziskano, čeprav podatkov vsaj zelo drobnih, ne manjka.

Kot sem nakazal ob enem samem primeru, nas utegnejo še tako skromne listine ob potrpežljivem proučevanju in pazljivem primerjanju dobro poučiti o bitju in žitju naših prednikov. Treba je le potrpljenja in vztrajnosti.

Vrstica iz obravnanega testamenta:

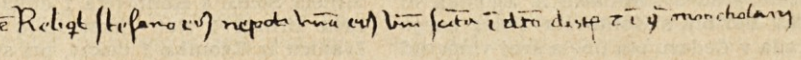

Item reliquit Stefano eius nepoti vnam ei us vineam scitam in dicto districtu et in contrata Moncholani

VELIKI TRG V 18. STOLETJU

Ing. Miran Pavlin

Naše mesto se stalno spreminja. Pod neusmiljenimi zamahi mehanskih rušilnih naprav padajo dan za dnem mnogoteri spomini preteklosti. Preživete stavbe se umikajo zahtevam moderne dobe ter prepuščajo prostor novim cestam in mogočnim palačam.

Svoje lice je postopno spremenil tudi največji tržaški trg, ki se danes imenuje »Piazza Unità«. Del tega prostora je nekdaj zalivalo morje in številne jadrnice so našle zavetje v pristanišču, katerega obrežni zid je segal skoraj do polovice sedanjega trga. Morje so zasuli, na suhi zemlji pa naredili park in ob obali speljali široko cesto. A tudi tega parka ni več: prijetno zelenje je izginilo, grede so bile izravnane in plast asfalta je zabrisala zadnjo sled za lepim vrtičem.

Vendar sta se na tem prostoru vseeno še ohranila dva spomina, ki nas opozarjata na tiste čase, ko se je morje še globoko zajedalo v Veliki trg naših dni. To sta kamniti steber s spomenikom imperatorja Karla VI. ter palača Pitteri na desnem gornjem robu trga, v kateri je znana kavarna »Nazionale«. Le ta dva ostanka preteklosti sta vse do danes kljubovala zahtevam novih časov in nam nemo govorita o licu največjega tržaškega trga v osemnaj-

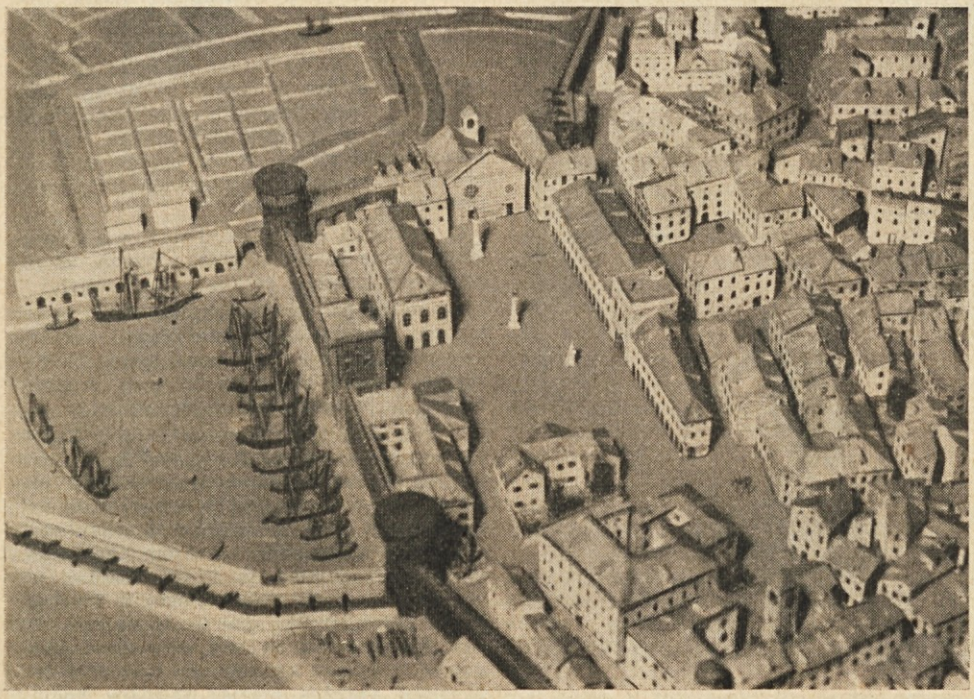

Relief Velikega trga (sedanji Trg Unità) v 18. stoletju

stem stoletju ali kakor mu tudi pravijo zgodovinarji »settecento«.

V tisti dobi so ga imenovali »Veliki trg«, ime pa je imel tudi po cerkvi svetega Petra, od katere se je raztezal proti palači Pitteri. Njegova podolžna os je bila torej vzporedna z morjem, dočim je dandanes os Trga Unità usmerjena pravokotno na obalo.

Seznanimo se s stavbami, ki so v osemnajstem stoletju obkrožale Veliki trg, obenem pa spoznajmo tudi umetnine kiparjev, ki so krasile to shajališče tržaških meščanov, tujih trgovcev in mornarjev!

Približno tam, kjer je danes bar Urbanis, so 1368. leta zgradili cerkev sv. Petra z denarjem, katerega je v oporoki volil Pietro Onorati. Mož je bil doma v Toskani. V naše mesto je prišel kot gibelinski begunec ter se posvetil trgovanju z blagom. Ko je njegov sin Bartolomeo želel uresničiti poslednjo očetovo željo, se je zgraditvi nove cerkve uprl kapitelj katedrale. Cerkveni dostojanstveniki so namreč trdili, da številne cerkve med mestnim obzidjem že zadostujejo potrebam kulta in zato po njihovem mnenju ni bilo nikakor primerno, da bi zrastel tam še en božji hram. Obe stranki se nikakor nista mogli zediniti. Končno se je pokojnikov sin obrnil na samega papeža Urbana V., ki se je izrekel v prid zaobljube Pietra Onoratija.

Spomenik Karla VI.

In tako so na zemljišču, katero je darovala tržaška občina, končno zgradili cerkev sv. Petra. Ko pa je nehala v Trstu razsajati kuga, je meščanstvo v znak zahvale za prestano nevarnost postavilo tik ob tem svetišču še eno cerkev, katero so posvetili sv. Roku. Od 1602. leta dalje sta torej na kraju Velikega trga stali kar dve cerkvi. Obe sta bili med seboj povezani z obokanim prehodom. V letu 1720. so združili pročelji obeh cerkva v eno samo, dočim je bila notranjost še vedno ločena s steno. Kljub temu, da je enotno pročelje skrivalo dve cerkvi, ju Tržačani niso več nazivali z imeni sv. Petra in sv. Roka, temveč so ta dvojček cerkev imenovali samo po sv. Petru.

Mesto se je začelo širiti. Tržaška prosta luka je vedno bolj pridobivala na pomenu in tesne ulice niso več ustrezale potrebam naraščajočega prometa. Razširiti je bilo treba prehod, ki je mimo teh dveh cerkva vodil proti notranjosti mesta. Žrtev napredka je bila ladja cerkve sv. Petra iz štirinajstega stoletja, katero so porušili v letu 1822, in od takrat dalje je gledala na prostrani trg le cerkev sv. Roka. Ker pa je bilo pri Tržačanih zelo udomačeno ime porušene srednjeveške cerkve, so od takrat dalje po sv. Petru omenovali cerkev iz 17. stoletja, ki je krasila trg istega imena vse do 1871. leta.

O nekdanji cerkvi sv. Petra nas danes spominja le še njena gotska rozeta, ki je vzidana v pročelje cerkve v Barkovljah.

Na nasprotni strani Trga sv. Petra si je trgovec Plenario 1780. leta zgradil palačo, katero je pozneje kupil grof Iovovich. Ta stavba, katera je prešla v last družine Pitteri, je še danes na svojem prostoru.

V tisti dobi je naše mesto obiskal Karel VI., vladar »Svetega Rimskega Imperija«. V Trst je prišel 9. septembra 1728. leta, torej 11 let po proglasitvi tržaške proste luke. Meščani so ta zgodovinski dogodek ovekovečili s spominskim stebrom, katerega so postavili na Trgu sv. Petra. Pravijo, da je častni kamniti steber vleklo v Trst 43 parov volov, prevoz pa je spremljalo 60 mož. Po poročilih pa tudi za stebrov podstavek in njegov kapitel niso uporabili dosti manj vprežne živine: 23 parov volov, katere je vodilo 40 ljudi!

Bližal se je dan Karlovega prihoda in zato so kamnoseki mrzlično oblikovali grobo obdelani kamen, da mu dajo dokončni videz. Pod vodstvom Benečana Pavla Zulianija so bila kamnoseška dela v kratkem času mojstrsko dovršena.

In tako je prišel 27. avgust 1728. leta. Narod se je zbral na Trgu sv. Petra k postavitvi tega stebra. Benečan Giovanni Candio je z budnim očesom sledil kretnjam svojih delavcev, katere je nadzoroval pri dviganju težkega v steber oblikovanega kamnitega bloka. Kakor hitro je bilo to težavno delo pri kraju, so se oglasili streli možnarja, množica meščanov pa je spretnim kamnosekom z navdušenim vzklikanjem izrazila svoje priznanje.

Ker se je vedno bolj bližal imperatorjev obisk ni bilo več časa, da bi spomenik Karla VI. ulili v bron. Zato so tri dni po postavitvi stebra na njegov kapitel položili začasni kip iz pozlačenega lesa. Pa tudi pozneje ni bil narejen bronasti kip. Leta 1756. je namreč leseno soho nadomestil kip Karla VI., katerega je iz kamna izklesal beneški vojaški arhitekt Giovanni Fusconi.

Še en kamniti steber je bil na Trgu sv. Petra. S tem stebrom, vrh katerega je bil orel, so se meščani spomnili ponovne potrditve tržaškega statuta po Ferdinandu I. Leta 1783. je bil ta znak hvaležnosti odstranjen, da so lahko na trgu dvignili tlak. Vendar stebra niso uničili. Precej časa po njegovi razrušitvi, namreč 1843. leta, so ga postavili na ploščadi pred cerkvijo sv. Justa. Toda takrat vrh njega ni več stal orel, temveč ga je nadomestila tržaška helebarda. In na tem mestu je steber še danes.

Največja umetnina Velikega trga je bil mogočni vodnjak, katerega je 1752. leta zgradil Giovanni Mazzoleni iz Bergama. Postavil ga je na mestu, kjer je bil nekdaj steber s kipom tržaškega patrona. Vodnjak je predstavljal štiri strani sveta, katere so bile upodobljene v kipih štirih kontinentov. Okoli piramidaste konstrukcije monumentalnega vodnjaka so se vrstili kipi Evrope, Azije, Afrike in Amerike. Prav na vrhu pa je bil kip krilate osebe, ki je vsem štirim stranem neba oznanjal izreden gospodarski pomen našega mesta.

Vse do septembra 1938. leta so se otroci veselo podili okoli tega velikanskega vodnjaka. Toda tisto jesen so prišli delavci in lepo umetnino 18. stoletja razrušili. Mazzolenijev vodnjak je izginil s trga, ker so to zahtevali fašistični prvaki. V Trst je

Kip Amerike, ki je krasil Mazzolenijev vodnjak

namreč prispel Mussolini in starinski vodnjak se mu je moral umakniti!

Kljub temu, da so takratne odgovorne osebnosti obljubile takojšnjo obnovitev Mazzolenijevega vodnjaka, so njegovi kipi še danes na vrtu tržaškega muzeja zgodovine in umetnosti.

Sredi trga so bile razpostavljene mnogotere kamnite plošče z napisi iz rimskih časov. Tam jih je 1688. leta namestil grof Cobentzel. Podstavek spomenika senatorja Fabia Severa, ki je sedaj hranjen v muzeju zgodovine in umetnosti, pa je takrat stal pred cerkvijo sv. Petra.

Nedaleč od te cerkve, na prostoru, kjer danes v toplih dneh na prostem posedajo gostje kavarne »Specchi«, je bila stavba gledališča sv. Petra. Poslopje ni od vsega začetka služilo gledališki umetnosti. To je bila namreč občinska palača, v kateri so od časa do časa gostovale igralske skupine. Šele v letu 1751. so jo preuredili v gledališče in patricijski svet se je preselil v nov sedež. V tem gledališču je bilo prostora za 800 oseb. V njem niso prirejali le

iger, temveč so bile v gledaliških prostorih tudi prijetne zabave. V predpustu so iz parterja izginili udobni sedeži in tako je bila dvorana spremenjena v plesišče. Ljudske zabave so bile vsak četrtek in nedeljo, dočim se je visoka gospoda ob zvokih orkestra pozibavala v torkovih večerih. Predstavniki plemenitaških slojev so bili navezani na menuet. Toda široke plasti Tržačanov niso preveč ljubile tradicionalnih plesov: z navdušenjem so se oklenile valčka, ki je takrat zmagoslavno stopil na tržaška plesišča. Cerkvene oblasti so se na vso moč borile proti novemu plesu. Goriški nadškof princ Carlo Michele d'Attems je ta ples obsodil za nedostojnega in zato zahteval, naj se plesanje valčka zabrani. Toda šele dvajset let zatem, ob koncu osemnajstega stoletja je prišla prepoved. A valček ni bil izločen iz plesnih dvoran zaradi nemoralnosti. Oblasti so namreč izjavile, da je novi ples škodljiv zdravju! Tisti, ki se tej odredbi niso pokoravali, pa so morali plačati globo dvajset goldinarjev.

Gledališče sv. Petra je kmalu postalo pretesno: oder ni ustrezal zahtevam novih časov, pa tudi prostor za občinstvo je postal pretesen. Ko so na kraju osemnajstega stoletja v tem gledališču priredili plesno predstavo »Orfej«, se na deskah odra niso mogli razvrstiti statisti. In zato ni režiserju preostalo drugega, kakor da je iskal pomoči pri slikarju Nicoli Pellandiju. Ta je vzel v roke čopič in žive pomožne igralce nadomestil s podobami podzemeljskih božanstev, katere je prikazal na platnu: gledališče svetega Petra je odslužilo svoje kulturno poslanstvo. Od 1801. leta dalje ga je nadomestilo »Novo gledališče«, pozneje preimenovano v »Mestno gledališče«, ki se sedaj imenuje »Gledališče Verdi«.

Veliki trg, tempera iz l. 1842. Naslikal Pietro Pupilli. V ospredju na skrajni levi Mazzolenijev vodnjak; v ozadju na levi »Locanda Grande«; na sredini stolp Mandracchio; na desni v ospredju gledališče sv. Petra, za gledališčem zapori

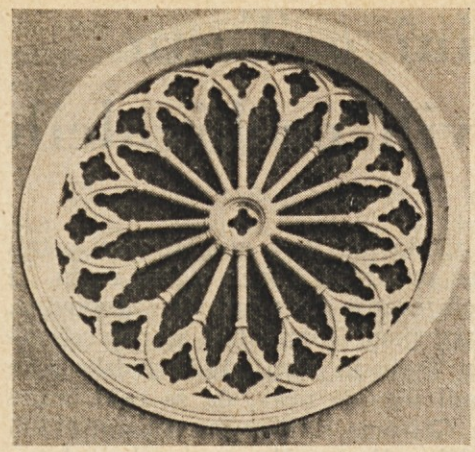

Rozeta nekdanje cerkve sv. Petra, ki je sedaj vzidana v pročelje cerkve v Barkovljah

Za gledališčem svetega Petra so bili zapori, izza katerih se je dvigalo visoko obzidje, ki je na tem kraju ločilo mesto od luke.

Tik ob jetnišnici se je dvigal stolp Mandracchio. Skozi obok stolpa si z Velikega trga prišel v pristanišče. Zvon, katerega je v Ljubljani ulil Mihael Remmer je klical na borzo trgovce, ponoči pa oznanjal uro zapiranja javnih lokalov.

Na drugi strani stolpa se je ob mestno obzidje naslanjal največji tržaški hotel »Locanda Grande«, v katerega gornjih prostorih je bil »Casinò dei Nobili«. V to igralnico so imeli dostop samo plemenitaši in bogati trgovci, ki so v njej stavljali na kocko svoje premoženje.

Na drugem koncu Trga svetega Petra, nasproti stolpa Mandracchio, je bila loža, v kateri se je shajal patricijski svet. Tja se je preselil potem, ko je bila nekdanja občinska palača preurejena v gledališče sv. Petra. Pod ložo je bil obokan prehod, ki je Veliki trg vezal z Malim trgom, nahajajočim se onkraj novega sedeža sveta patricijev. Ta prehod se je ohranil še do današnjih dni. V stavbah, ki sta tvorili desno in levo krilo lože pa so bili uradi pokrajinskega sodišča ter bogata knjižnica.

Tak je bil nekdaj videti največji tržaški trg. S časom je spremenil svoje lice. Izginila so stara poslopja in z njimi vred tudi oljne svetilke, ki so s slabotno lučjo razsvetljevale temo noči. Le še steber s spomenikom Karla VI. ter palača Pitteri nas spominjata na tiste čase, ko so veseli Tržačani plesali za petice in goldinarje.

Kip z Mazzolenijevega vodnjaka: na levi Afrika, desno Evropa, v sredini delfin

Vse fotografije je posnel avtor članka v »Mestnem muzeju tržaške zgodovine«

Tommasini o Trstu in njegovih prebivalcih

SREČKO VILHAR

Pri nas poznajo Tommasinija le zgodovinarji, v manjši meri ostali kulturni delavci, medtem ko ne ve naš preprosti človek o tem možu, ki ima brez dvoma precej zaslug za dopolnjevanje naše narodne zgodovine, še nič. Lahko bi ga primerjali z Valvazorjem. Tommasini je namreč dokaj podrobno opisal zgodovino Istre in Trsta in hkrati tudi ljudske šege in navade na tem ozemlju. Prav zaradi tega je prav, da se naši bralci seznanijo s tem znamenitim pisateljem. Giacomo Filippo Tommasini (1595 — 1654) se je rodil v Padovi in umrl kot škof v Novem gradu v Istri. Napisal je vrsto pomembnih del. Znan je kot ljubitelj pesnika Petrarce. Sistematično je zbiral njegove spise in rokopise ter tako marsikaj otel pogubi. Med njegova znamenita dela štejemo zlasti knjigo z naslovom »De' commentarii storici-geografici della provincia dell'Istria« (Razprava o zgodovinskih in geografskih vprašanjih istrske province). To knjigo je začel pisati okoli leta 1645 in je najbrž ni niti dovršil. Rokopis je ležal skoro 200 let nekje v Benetkah, dokler se ni za stvar pozanimal Rossettijev krog v Trstu, ki je leta 1837 objavil to Tommasinijevo delo v zgodovinskem zborniku »Archeografo Triestino«. Iz tega obširnega dela sledi, da je pisatelj obiskal celo vrsto slovenskih in hrvaških vasi in tako rekoč na kraju samem proučeval njihov način življenja. Ob takih prilikah si je zabeležil tudi marsikatero slovensko in hrvaško besedo, ki jo navaja tudi v svojem delu. Škoda le, da se izdajatelji njegovega spisa niso dovolj potrudili, da bi bile vse te besede natiskane v pravilni obliki. Zaradi tega stojimo marsikje pred uganko. Čitamo namreč besede, ki so tako iznakažene, da ne razumemo njihovega pomena. Ko govori o navadah slovanskega prebivalstva, uporablja slovanske izraze: fedimine (pomeni sedmine), dener (morda dever), laceglima, Vel uoldocchi (pomeni volkodlaki) itd. Če bi razpolagali z izvirnikom, bi morda razvozlali nekatere uganke. Morda so izdajatelji celo izpustili posamezne dele iz njegovega spisa.

V Tommasinijevih časih pri istrskih Slovanih še ni bilo nacionalnih bojev, ni bilo torej niti nacionalizma oziroma šovinizma. Prav zaradi tega je pisatelj v vprašanju odnosov med Slovani in Italijani povsem stvaren in nepristranski. Lahko bi mu očitali edinole, da je v marsičem precej naiven in neznanstven. V tem pogledu ni med njim in Valvazorjem prav nobene razlike. Včasih verjame govoricam, ki so plod čisto navadne fantazije. Ko mu je neki njegov znanec pripovedoval, da je ujel gada z dvema glavama, je že po tem sklepal, da živijo nekje v Istri taki gadi. Prav tako naiven je pri razlagi izvora nekaterih krajevnih imen. Tako na pr. pripoveduje, da je prišlo ime Buje (uporabljali so tudi ime Buglie) iz stav-

ka »tote boglie stati« (str. 294). Kljub vsem navedenim pomanjkljivostim pa je Tommasinijevo delo za proučevanje naše zgodovine izredno dragoceno.

O TRSTU

Ko je Tommasini pisal svojo knjigo, Trst že davno ni bil več združen z Istro. Do leta 1382, ko je Trst sprejel avstrijsko (habsburško) pokroviteljstvo, je bil pravzaprav komuna ali vsaj samostojna državica, davno pred tem pa je že tekla severno od Milj meja med Trstom in ozemljem beneške države. Kljub temu pa vključuje v svojo razpravo o Istri tudi Trst, morda zaradi nekdanje državne enotnosti tega ozemlja, morda pa zaradi tega, ker bi bilo težko potegniti geografsko mejo med Istro in Trstom.

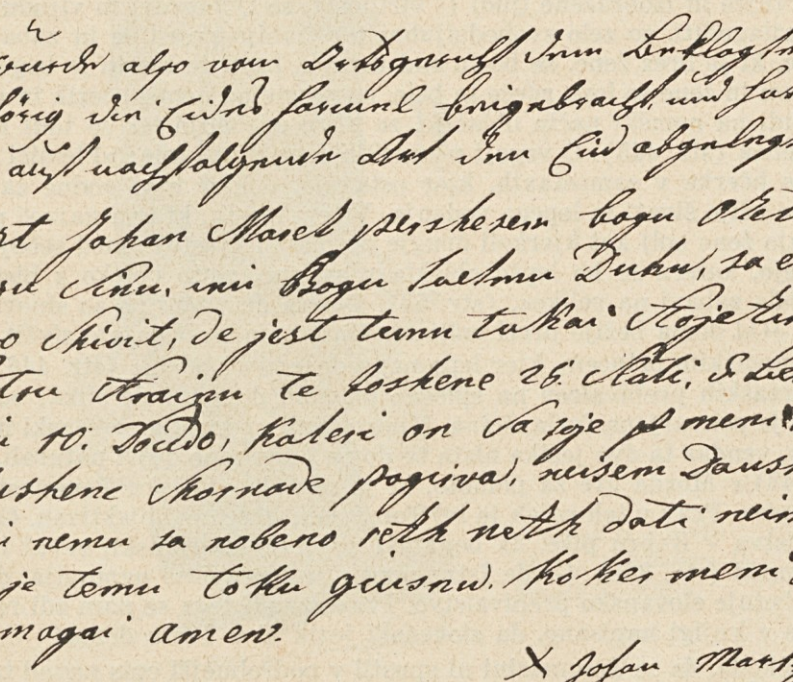
Jest Johan Marck persekezem bogu Oetu, bogu Sinu, inu Bogu Saetmu Duhu, za eno uro Skivit, de jest temu takai Nojetimu Petru Kraigu te Loskene 26. Mati, S Lieber inu 10. Soldo, kateri on sa zje pl meni za zlushene Kornade pogriva, neisem Dauskan inu nemu za nobeno reik netk dati neimam de je temu toku guisnu. Koker meni Bat pomagai amen.

X Johan Marck

Slovenska prisega iz Doline iz l. 1792

Vsa večja naselja deli na dva dela: na tista, ki imajo dober in tista, ki imajo slab zrak. K prvim prišteva Trst, Milje, Koper, Izolo itd., k drugim pa Novi grad, Umag itd. Tommasini je mnenja, da sta Novi grad in Umag docela propadla zaradi močvirja v bližnji okolici, od koder prihaja zelo slab zrak, ki povzroča najrazličnejše bolezni.

Po navadi čitamo, da se začenja gospodarski vzpon mesta Trsta v 18. stoletju, ko beremo Tommasinijev spis, pa si napravimo o tem vprašanju precej drugačno sliko, saj piše o mestu tudi naslednje: »(Trst) Ima pri-

stanišče, ki lahko sprejme kakršnokoli ladjevje. Na griču stoji stari grad in tu je že nastalo mesto, spodaj pa je še en grad, ki stoji tamkaj zaradi obrambe pristanišča. V pristanišču stalno izkrcujejo blago, ki prihaja sem po morju, pa tudi iz Štajerske, Kranjske in Avstrije, namreč: železo, jeklo, les, živo srebro in svinec, ki ga potem nalagajo na ladje...« (str. 446). Bogastvo Trsta vidi tudi v solinah in zaradi tega piše: »Poleg starih solin, ki so jih Benečani večkrat razdejali, je zgradil Trst še nove soline. V ta namen je žrtvoval njive in travnike, ki so bili v bližini morja...« (str. 129). V tej zvezi ugotavlja, da močno trpi Koper, ki Trstu ne more konkurirati, kajti tržaška sol je cenejša.

Od vseh mest, kolikor jih je na vzhodni obali Jadranskega morja, se zdi Tommasiniju ravno Trst najbolj imenitno mesto. Tržačani so bogati in podjetni ljudje in o le-teh se izraža takole: »... so lepe zunanjosti. Imajo radi tujce in izobražene ljudi (i virtuosi), so ljubeznivi in vljudni, se znajo prilagoditi, so zelo svobodoljubni ter ljubijo pojedine in zabave. Vsak tujec, ki je brez žene, se bo tu rad ustavil, kajti to mesto je bogato s tem spolom in žene so lepo rdeče in bele, navajene na nemški jezik in večinoma se tudi na nemški način oblačijo, se hitro odebelijo ter so tudi plodne in poštene« (str. 445). O vzgoji plemiških žena pravi tole: »Plemiči vzgajajo svoje hčerke v samostanih, kjer ostanejo, dokler niso godne za ženitev. Tu se učijo šivati in lepega vedenja. V tem mestu, ki ima največ plemičev, slovijo žene bolj kot kjerkoli drugje po blesku (fasto); med seboj kar tekmujejo, katera se bo lepše oblekla v svileno, zlato obleko z biseri in se predala zabavi na veliko«. (str. 64). Docela drugačni pa so sinovi bogatašev: »Od doma bežijo proti volji sorodnikov in se podajajo služit k različnim nemškim princem, kjer lepo napredujejo v časteh.« (str. 446). O jeziku tržaških prebivalcev na splošno pa nam daje takole sliko: »Jezik teh ljudi je pokvarjena furlanščina. Mnogo ljudi uporablja slovenski in nemški jezik, vendar ta dva jezika nista tu doma (non sono quivi naturali, str. 447 in 448).« Morda gre za pomoto, ki je nastala ob tisku Tommasinijevega rokopisa. Prav v teh rečeh je bil Tommasini izredno objektiven. Glede prebivalstva v Kopru piše, da bogataši govorijo italijanski, revni ljudje pa slovenski (str. 328). Glede Istre popolnoma pravilno ugotavlja, da v njej prevladuje slovansko prebivalstvo. Prav zaradi tega se nam zdi res čudno, da je v knjigi napisano, da slovenski jezik ni v Trstu doma!

Škoda, da se Tommasini ni spustil v podrobnejši opis navad tržaškega prebivalstva. V tej zvezi najdemo zategadelj le nekaj kratkih ugotovitev. Tudi za Tržačane je največji praznik Corpus Domini. Tega dne imajo velik ples. »Škof sedi skupaj s sodniki na trgu in prisostvuje plesu, deli darove ljudem in dekletom, ki plešejo...« (str. 450). Ko govori o tržaškem škofu, ne pozablja dodati, da ima tudi naslov grofa, da je zelo bogat in ima lep dvorec s prostranimi vrtovi in parki. V teh krajih je njegova škofija najrazsežnejša, saj spada k njej nič manj kot 72 župnij. Tommasiniju se je kajpak zdelo, da bi bil njegov opis Trsta zelo nepopoln, če ne bi povedal kaj več o cerkvi sv. Justa. Tako našteva imena šestnajstih svetnikov (med njimi tudi sv. Peter in Pavel), katerih posmrtni ostanki leže v tej stolnici. Te stvari se nam zdijo seveda nekoliko smešne. Že od nekdaj

je v katoliški cerkvi v navadi, da prinesejo pri posvetitvi v cerkev nekaj posmrtnih ostankov kakega svetnika, ki jih zazidajo v oltar. V srednjem veku se je štelo, da je cerkev toliko slavna, kolikor takih posmrtnih ostankov hrani. In tako so nabrali v novejšem času ljudje, ki proučujejo te stvari, kaj čudne podatke, da imajo n. pr. v Evropi nekateri svetniki po več sto glav in po več tisoč rok ali nog.

O bližnji tržaški okolici Tommasini ne pove mnogo. Morda ni imel niti prilike, da bi po njej potoval. Ko govori o dobrih lastnostih istrskih vin, našteva tudi vse kraje, kjer so ta vina doma in se seveda dotakne tudi tržaške okolice. »V starih časih so najbolj cenili (verjetno misli na bogate Rimljane!) vino s Proseka. Gre za gričevnato obalo, ki ni daleč od

Kmetica iz koprske okolice z jerbasom in posodo za mleko

Štivana in je obrnjena proti soncu. Deli se na tri naselja: Grljan, Sv. Križ in Prosek, ki vsa skupaj pridelajo velike količine vina, ki je znano pod imenom prosek in ga je hvalil že Plinij . . .« (str. 102-103). Zanimiva je njegova ugotovitev glede istrskih in tržaških vin, da se dobro obnesejo, ko jih tovorijo v Ljubljano ali pa na Kranjsko na splošno, da pa izgubljajo na kvaliteti, ko jih čez morje prepeljejo v Benetke (str. 103).

O SLOVENCIH IN HRVATIH

Tommasini ne loči Slovencev od Hrvatov in zaradi tega nas spravlja nekoliko v zadrego. Mislimo pa si lahko, da so bile v njegovih časih razli-

ke med obema narodoma precej manjše kakor so danes. Na splošno poudarja, da je slovansko prebivalstvo precej zaostalo, zelo pa hvali njegovo delavnost in vztrajnost. Kljub tej zaostalosti pa je verjetno tudi takrat marsikateri naš človek znal pisati. Tommasini namreč ugotavlja: »Na nekaterih kmečkih grobovih so napisi v slovanskem jeziku in v slovanskih črkah, ki pa so kaj preprosti in slabo sestavljeni« (str. 84). Nadalje jih opisuje takole: »Posvečajo se predvsem obdelovanju zemlje. Oblačijo se po barbarsko (misli na ljudske noše!), vendar to ne velja za njihove navade, ker so zelo dobrosrčni in ljubeznivi. Radi ponujajo hrano in pijačo, dokler je kaj imajo... dobrosrčne se pokažejo zlasti nasproti duhovnikom... Njihove hiše so zelo skromne... po navadi spijo kar na tleh in na slami in pozimi okoli ognja (misli na ognjišče!), nekateri imajo slabo izdelane lesene postelje s slamo... Jedo iz lesene posode in tudi glinastih krožnikov... vsi radi pijejo vino... Ko nudijo pijačo, pijejo najprej sami in potem prožijo bokal drugemu... imajo mnogo prašičev in njihovo meso solijo za hrano...« (str. 59). Glede slovanskih žena poudarja, da »otroke grobo (rozzamente) vzgajajo... živijo neomadeževano (castamente)... doma tkejo konopljo, lan in volno... na roki nosijo srebrn poročni prstan. Poleti se oblačijo v belo obleko in mlada dekleta med seboj kar tekmujejo, katera bo lepše oblečena, posebno, ko gredo v cerkev in med temi se najdejo tudi take, ki so zelo lepe (di belissimo sangue, str. 66).« Tommasinija so zelo zanimali ženitovanjski običaji slovanskega prebivalstva in jih zaradi tega opisuje dokaj podrobno. Tako zvemo med drugim, da sta morala ženin in nevesta na svatbi sedeti drug nasproti drugega in ne drug poleg drugega. Tu se veliko je, pije in pleše. Svatje vsak hip vzdigujejo čaše in napijajo zdravice (sdravizze) ženinu in nevesti.

Tommasini je bil sicer škof in bogat človek, vendar zelo delaven. Vse svoje življenje je posvetil študiju in ravno to je tisto, kar ga je približalo ljudstvu. Večkrat stopi v obrambo teptanih. Ko govori o koprskih bogataših, pravi, da so si med seboj kot pes in mačka in še, da tako strašno izkoriščajo slovenske podložnike, da le-tem grozi pravo iztrebljenje (esterminio, str. 335). Njegova kritika tedanjih socialnih razmer se nam zdi zelo značilna in hkrati dokaj objektivna, zaradi česar njegova razprava še pridobi na vrednosti.

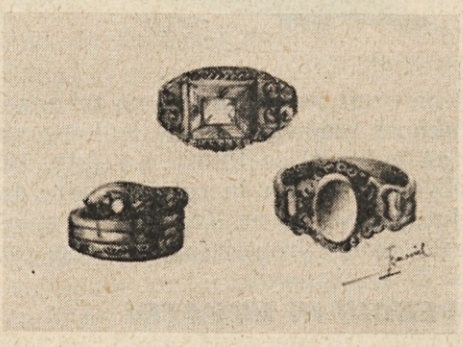

Zaročni prstani iz okolice Buzeta, kakršni so bili nekoč v navadi

Občina Doberdob

Izid upravnih volitev 16. decembra 1956 v občini Doberdob:

Lista občinske enotnosti 413 glasov, Kmečko-delavska zveza 300 glasov.

Izvoljeni občinski svetovalci:

Lista občinske enotnosti: Viktor Vižintin, Karel Boneta, Jožef Ferletič, Jožef Pahor, Alojz Foccaro, Andrej Jarc, Mirko Peric, Stanislav Lavrenčič, Karel Laurenti, Andrej Gergolet, Ladislav Lakovič, Slavko Lakovič.

Kmečko-delavska zveza: Miroslav Ferletič, Anton Pahor, Alojz Frandolič.

Župan: Andrej Jarc.

Odbornika: Viktor Vižintin, Jožef Pahor.

Pogled na del vasi Doberdob

Občina Doberdob meji na občine Nabrežina, Tržič, Ronke, Zagraj, Sovodnje in na državno mejo z Jugoslavijo. Število prebivalcev: 1475. Površina: 2.812 hektarov. Vasi: Doberdob, Jamlje (Komarji, Sabliči), Poljane, Dol (Boneti, Ferleti, Hišarji, Brni, Mikoli, Palkišče, Vižintini, Devetaki).

Čeprav je naša občina skoraj v celoti na kraškem terenu, ki je zelo skop do svojih prebivalcev, skuša nova občinska uprava napraviti čim več v korist svojih občanov. Med najvažnejšimi načrti, ki jih je zelo približala uresničitvi, je napeljava vodovoda po vsej občini. S tem namenom smo se vključili v CAFO (Konzorcij za vzhodnofurlanski vodovod), ki nam bo s svojimi velikimi finančnimi sredstvi in z državno pomočjo zajamčil izvedbo načrta. Vodovod bo preskrboval poleg Doberdoba in Poljan, ki že razpolagata z zastarelim omrežjem izza prve svetovne vojne, tudi zaselke po Dolu in Jamlje.

Med javnimi deli, ki bi jih radi čimprej izvedli, je ureditev pokrajinske ceste čez Doberdob, ki je najkrajša zveza med Gorico in Tržičem, največjim industrijskim središčem naše pokrajine. Predvsem bi radi dosegli, da bi pokrajinska uprava asfaltirala del ceste po vasi, ki je zaradi stalnega prahu predmet hudih kritik. Napravili smo že proračun (okoli 7,500.000 lir) ter ga poslali v odobritev pristojnim oblastem. Doslej so nam odobrili 2,350.000 lir za gradnjo pokopališča v Dolu, nadaljnjih 13 milijonov pa bomo potrošili za gradnjo osnovne šole v Jamljah, v kateri bosta dve učilnici in dve stanovanji za učitelja. Šola v Dolu nas bo stala 14 milijonov 500.000 lir. Upamo, da bomo pričeli graditi pokopališče in šolo v Dolu ter šolo v Jamljah že prihodnje leto. V naših namenih je tudi gradnja ceste v zgornje Jamlje (okoli 1,000.000 lir). Marsikaj bi še radi napravili, toda stalni proračunski primanjkljaji nam onemogočajo, da bi napravili vse tisto, kar bi bilo nujno za hitrejši napredek naše občine.

Bližina velikega industrijskega centra v Tržiču je od nekdaj privabljala številne delavce, ki so si iskali zaslužka v tamkajšnjih tovarnah. Kakšnih 120 naših delavcev je zaposlenih v tržiških ladjedelnicah in v kemični tovarni SOLVAY, nadaljnjih 50 pa pri zasebnih podjetjih, zlasti v stavbarstvu. Delavke so zaposlene v tekstilni tovarni v Ronkah in v tovarnah proste cone v Gorici.

Brezposelnost je zelo razširjena. Če prištejemo še ženske, se suče število od 100 do 150. Brezposelnost je precejšnja med jameljskimi delavci, ki so do nedavnega gradili avtomobilsko cesto pri Štivanu.

Za prevoz na delo se v poletnih mesecih poslužujejo motociklov in koles. Pozimi pa se vozijo z Ribijevim avtobusom. Že večkrat smo zahtevali, naj bi vožnjo iz Doberdoba napravili nekaj prej, da ne bi izgubljali po eno uro dela na dan, toda za sedaj je še vedno pri starem.

V občini ni nobenega podjetja, v katerem bi se zaposlili domači delavci. Tovarna Adria je do leta 1943 uporabljala kamnolom nad jezerom. Zgradila je moderno žičnico in devet stanovanj za delavce. Po vojni so prenehali s kopanjem apnenca, ker so dobili pri tovarni nova nahajališča, ki jih izkoriščajo z manjšimi stroški. Vse kaže, da žičnice ne bodo več uporabljali. To je velika škoda za delavce in občino.

Glavna značilnost naše občine je živinoreja. Kmetovalci redijo kakšnih 500 glav goveje živine alpske pasme, ki so glavni vir dohodkov. V skladu s tem se je zelo razvilo mlekarstvo. Vsako jutro veliko število mlekaric s kolesi in motocikli prevaža mleko iz Doberdoba in Jamelj v Tržič. Zaradi poostrenih zakonov imajo s prodajo vedno večje težave. Najboljša rešitev bi bila zadruga, ki bi mleko zbirala in ga prodajala v Tržič.

Lahko bi navedli še marsikatero vprašanje, ki nas muči in ki bi ga radi spravili s poti. Občinska uprava bo po svojih močeh napravila vse, da ustreže najosnovnejšim potrebam občanov, pri tem pa računa tudi na sodelovanje njih samih.

Župan

Andrej Jarc

Občina Sovodnje

Izid upravnih volitev 15. decembra 1956 v občini Sovodnje ob Soči: Lista občinske enotnosti 489 glasov; Slovenska lista (SDZ) 465 glasov.

Izvoljeni občinski svetovalci:

Lista občinske enotnosti: Jožef Češčut, Janko Cotič, Ivan Gulin, Andrej Tomšič, Anton Tomšič I., Anton Tomšič II., Andrej Pipan, Karel Kosič, Salomon - Jožef Tomšič, Marij Černic, Bogomil Devetak, Leonard Malič.

Slovenska lista (SDZ): Karel Černic, Nikolaj Čevdek, Peter Tomšič.

Župan: Jožef Češčut.

Odbornika: Janko Cotič, Salomon - Jožef Tomšič.

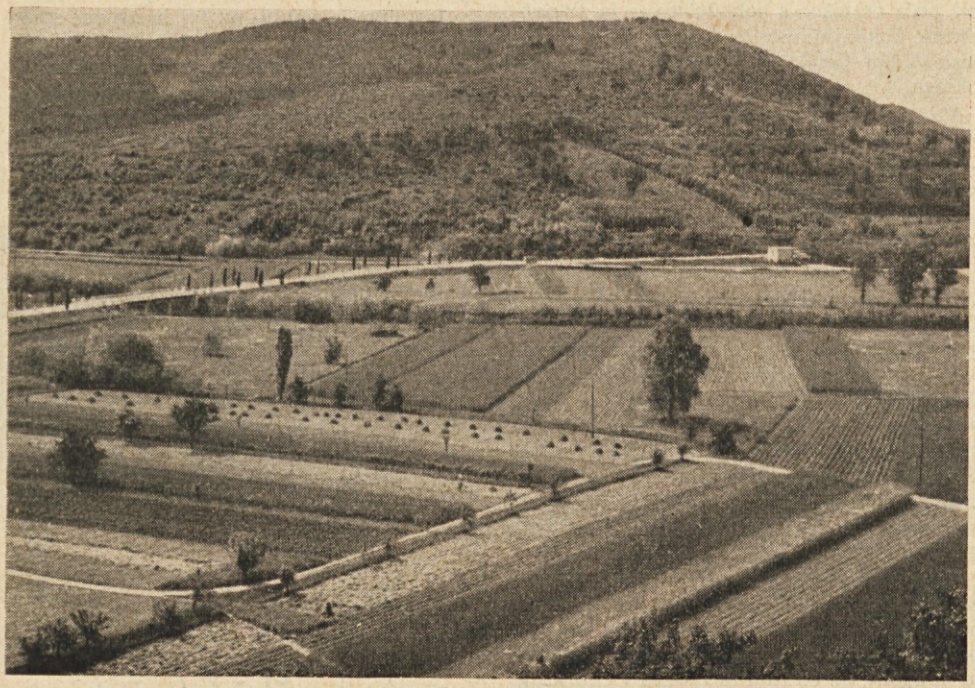

Rodovitna polja v sovodenjski občini

Občina Sovodnje meji na jugu na doberdobsko in zagrajsko občino, na severu pa na goriško pri Štandrežu. Na zapadu jo Soča loči od Furlanije, na vzhodu pa sega do državne meje z Jugoslavijo. Obsega 1.682 hektarov površine ter šma 1.890 prebivalcev, ki živijo v vaseh: Sovodnje, Škrlje, Rubije, Gabrje, Peč, Rupa in Vrh.

Kakor pri prvih volitvah leta 1951 so tudi pri drugih upravnih volitvah dne 15. decembra 1956 občani zaupali upravo občinskih zadev zastopnikom naprednih Slovencev v okviru Liste občinske enotnosti. Ves čas, odkar je po ločitvi od Zagraja imela naša občina svojo samostojno občinsko upravo, smo se trudili, da bi reševali vse občinske zadeve pravično in pošteno ter nepristransko. V svojih prizadevanjih smo imeli še precej uspehov, čeprav občina razpolaga le s pičlimi dohodki. Prebivalstvo se namreč peča pretežno s poljedelstvom in vrtnarstvom. Edina industrija je kamnoseško podjetje Vilko Cotič in še ta zelo skromnega obsega.

Med najvažnejšimi pridobitvami prvega obdobja samostojne uprave naj omenim napeljavo električne razsvetljave na Vrh, otvoritev otroškega vrtca v Sovodnjah, ureditev in popravilo občinskih cest, pokopališč, ureditev športnega igrišča itd.

Tudi za sedanje upravno obdobje 1956-1960 si je naša občinska uprava zadala nalogo, da bo poiskala vse možnosti in poti za dvig gospodarskega stanja in izboljšanje življenjske ravni naših občanov. Med najvažnejšimi deli, ki jih imamo v programu, je napeljava vodovoda po vsej občini, ker je sedaj preskrba z vodo skrajno pomanjkljiva in ne ustreza niti najosnovnejšim zdravstvenim predpisom, saj morajo ljudje v Sovodnjah in drugih vaseh uporabljati vodo iz navadnih vodnjakov.

Drug važen problem je asfaltiranje glavne ceste Štandrež - Sovodnje - Rubije - Gabrje. Za to delo smo napravili vse potrebno, da bi dobili državni prispevek in posojilo in upam, da bo tudi ta zadeva v čim krajšem času ugodno rešena. Prav tako se približuje rešitvi vprašanje jusarskih zemljišč v Gabrjah in na Vrhu, ki se je kot nerešen problem vleklo dolga leta. Tudi to vprašanje je rešeno v korist zainteresiranih občanov.

Še letos bomo zgradili otroški vrtec v Rupi za otroke iz Rupe, Peči in Gabrij in pobrigali se bomo še za nadaljnje gradnje ljudskih hiš, da bi omilili stanovanjsko krizo, ki je občutna tudi v naši občini.

Zaradi bližine državne meje ima naše kmetijstvo poseben položaj. Precej kmetov je dvolastnikov z zemljo na tej in na oni strani meje ter morajo zlasti v poletni sezoni dnevno prek meje z dvolastniškimi propustnicami. Precej olajšanja je prinesla tudi uvedba malega prometa v obmejnem pasu, ki se lepo razvija.

Kakor sosednji Štandrežci, se tudi Sovodenjci bavijo s pridelovanjem povrtnine, ki jo deloma prodajajo na goriškem trgu, deloma pa jo odpeljejo v Trst. Od goriške proste cone ima naša občina le malo koristi, ker ji še niso priznali deleža od pobiranja užitnine, ki ji pritiče. Vendar pa so bili napravljeni v Rimu potrebni koraki, da se uredi tudi ta zadeva, ki se vleče že šest let, na pravičen način.

Poleg navedenih ima naša občina še celo vrsto drugih manjših problemov, ki jih rešujemo sproti, v skladu z našimi možnostmi in v splošno korist vseh občanov.

Župan

Jožef Češčut

Občina Števerjan

Izid upravnih volitev 16. decembra 1956 v občini Števerjan:

Lista Kmečko - delavske zveze 229 glasov, Lista občinske enotnosti 215 glasov.

Izvoljeni občinski svetovalci:

Kmečko - delavska zveza: Hermenegild Podveršič, Orlando Pužnar, Ciril Terpin, Alojz Hlede, Zdenko Terčič, Ignacij Maraž, Ivan Koršič, Albin Škorjanc, Franc Koren, Josip Tomažič, Josip Grauner in Stanislav Klanjšček.

Lista občinske enotnosti: Venceslav Štekar, Josip Humer in Ciril Klanjšček.

Župan: Hermenegild Podveršič.

Odbornika: Ciril Terpin, Alojz Hlede.

Na cesti proti Števerjanu

Števerjanska občina meri 10 kv. kilometrov, 1. septembra 1957 je štela 1041 prebivalcev; meji na občine Gorico, Mošo, Krmin in FLRJ. V njej sta vasi: Jazbine in Števerjan, ki ima sledeče zaselke: Valerišče, Uklanci, Bukovlje, Križišče, Ašči, Grojna, Ščedno, Britof, Gabrski konec, Plac in Sovenca.

Naša občina je po številu prebivalstva kakor tudi po obsegu ena najmanjših občin v Goriški pokrajini, zaradi tega so temu primerni tudi njeni dohodki. Že dolgo let se trudimo, da bi uravnovesili pasivni občinski proračun, vendar se nam doslej to še ni posrečilo. Kljub pomanjkanju finančnih sredstev pa smo si zadali številne naloge, ki bodo kmalu kronane z uspehom. V kratkem bomo zgradili otroški vrtec v Števerjanu, šoli na Kakencah in v Jazbinah ter namestili telefonsko govorilnico na Bukovlju. S tem bomo rešili nekaj izmed osnovnih vprašanj.

Najbolj pa nas muči pomanjkanje vode. Občinska uprava je z željo, da bi nudila prebivalstvu tekočo vodo, sprejela razne ukrepe. Predstavniki občine so se po zasebnih poteh zanimali pri jugoslovanskih oblasteh, da bi briški vodovod podaljšali v števerjansko občino. Načrta ni mogoče izpeljati, ker so cevi preozke ker je zaradi stališča italijanskih oblasti nemogoče navezovanje na inozemske vodovode. Obrnili smo se tudi na goriško občino, da bi se domenili za podaljšanje vodovoda z Oslavja. Stvar je propadla, ker je oslavski rezervoar premajhen, da bi lahko iz njega črpali zadostne količine vode Oslavci, Štmaverci in še Števerjanci. Pri toliko negativnih odgovorih nam je ostal na razpolago še konzorcij CAFO v Gradiški. Na našo prošnjo je poslal tehnika, ki je ugotovil, da je izvir Kresovnik prešibek in da ne bi dajal dovolj vode za potrebe vse občine. V kratkem bi moral CAFO ponovno poslati izvedenca, ki bo na našo zahtevo pregledal poleg Kresovnika še en izvirek, da bi zajemali vodo na dveh krajih, kar bi moralo povsem zadostovati za naše potrebe.

Elektrifikacija občine bi se morala kmalu zaključiti, ker nam je ministrstvo za javna dela sporočilo, da bo nakazalo vsoto 4 milijone lir za napeljavo elektrike v Jazbine in k nekaterim hišam pri Ušjih in v Ščednem. Ker so nekateri kmetovalci v pričakovanju nakazila delo sami opravili, bodo stroški za napeljavo manjši kot smo predvidevali.

Ker so občinski dohodki skromni (z družinskim in zemljiškim davkom ter z davkom na živino izterjamo letno okoli 5 milijonov lir, medtem ko imamo okoli 8 milijonov izdatkov), si prizadevamo, da bi s skrčenjem stroškov za občinske uslužbence dobili sredstva za namestitev cestarja, ki bi popravljal občinske ceste, ki so sorazmerno z velikostjo občine zelo številne in dolge.

Prebivalci naše občine se v pretežni večini preživljajo z vinogradništvom in s sadjarstvom. Poleg tega redijo tudi govejo živino in prodajajo mleko v mesto. Glavni pridelek je vino. V marsikateri kleti imajo še polne sode lanskega vina, ki ni šel v promet. Če bi goriški gostilničarji kupovali vino v Brdih, bi se briška vina prodala v nekaj mesecih. Ker pa kupujejo vsakovrstna nepristna vina, ostaja priznano briško vino v kleteh v pričakovanju boljših časov.

Pri nas imamo tudi kakšnih 60 kolonov. Okoli 40 jih dela pod baronico Taco, ostali pa pod Teufenbahom, Attemsom in drugimi. Kakšnih 40 delavk in delavcev je zaposlenih v tekstilni tovarni v Podgori in v SAFOG, nekateri pa kot sezonski delavci pri zidarskih podjetjih. Uradno imamo okoli 30 brezposelnih, za katere imamo prav sedaj delovni center, ki bo trajal nekaj nad tri mesece.

V občini so še druga vprašanja, toda navedel sem najvažnejša. Kadar bomo ta spravili z dnevnega reda, bomo napravili marsikaj dobrega v korist občanov.

Župan

Hermenegild Podveršič

Pred 100 leti je cesar obljubil progo skozi Gorico

IVO MARINČIČ

Lansko leto je minilo sto let, odkar je prišel prvi vlak po Južni železnici od Ljubljane do Trsta in še bolj čvrsto povezal tržaško pristanišče z njegovim zaledjem, ki mu je prineslo toliko prometa in blagostanja. Letos pa poteka sto let, odkar je dosegla tudi Gorica zagotovilo, da bo dobila železnico, ki je potem v resnici stekla dve leti pozneje. Seveda pa so se morali mestni očetje in drugi vplivni meščani dolgo boriti, preden so od cesarskih oblasti na Dunaju dosegli to koncesijo.

Gorica je bila takrat neznatno mestece, le malo večje kot današnji Krmin. Štela je 9.597 prebivalcev. Njeno javno življenje je bilo zelo preprosto, saj je bilo mesto predvsem rezidenca avstrijskih in italijanskih fevdalcev in veleposestnikov, ki so imeli svoja posestva v Brdih in drugih slovenskih krajih. Okrog teh ljudi se je vrtelo mestno življenje. Zato Gorica ni imela takrat niti italijanskega niti slovenskega časopisa; Gabrščkova »Soča« je začela izhajati šele pozneje.

Vendar pa so bili med meščani nekateri, ki so gledali v prihodnost ter spoznali, da lahko postane Gorica zaradi svoje ugodne klime vrt Avstrije, če bi imela dobre in nagle zveze z notranjostjo države, kar bi ji omogočilo naglo pošiljanje zgodnjega sadja in povrtnine na Dunaj in v druga severna mesta. Zato so se začeli zavzemati, da bi podaljšek Južne železnice, ki so jo nameravali izpeljati iz Trsta do Furlanije, katera je tudi bila takrat sestavni del avstrijskega cesarstva, šel skozi Gorico, ali vsaj v njeni neposredni bližini.

Eden izmed prvih pobornikov za goriško železnico je bil tudi Karel Catinelli, polkovnik angleške vojske v pokoju. Ta je dal leta 1849, še preden so začeli graditi železnico od Ljubljane do Trsta, na svoje stroške izdelati načrt za železnico, ki naj bi šla iz Ljubljane preko Julijskih Alp ter po dolini Idrijce in Soče do Gorice in od tu dalje skozi Ločnik, Gradiško in Tržič v Trst. Ta načrt je povzročil hudo polemiko, ker so nasprotniki zagovarjali trasiranje proge preko Krasa, kar je bilo pozneje tudi izvedeno.

Kot že rečeno, je bilo po dograditvi železnice do Trsta v načrtu, da se od te železnice pri Nabrežini odcepi drugi del, ki naj bi šel do Vidma in še dalje v Furlanijo. Spočetka so Goričani upali, da bo vsaj ta železnica šla tudi skozi Gorico in jo tako preko Trsta povezala z zaledjem. Toda zaradi prevelikih stroškov so ta načrt spremenili tako, da naj bi šla železnica ne skozi Dol do Gorice in od tu dalje proti Vidmu, ampak preko Tržiča do Gradiške in od tu naravnost proti Vidmu.

Brž ko se je v Gorici izvedelo za to spremembo načrta, je preds. trgovske zbornice Hektor Ritter takoj odpotoval na Dunaj, da bi se posvetoval s takratnim ministrom za trgovino, s katerim sta bila osebna prijatelja. Minister mu je sicer obljubil, da bo napravil »kar bo le mogoče«, vendar pa tudi on ni mogel doseči ničesar. Trgovinska zbornica, kmetijska družba, županstvo in druge goriške ustanove, ki so imele več ali manj besede v goriškem javnem življenju in upravi, so sklenile, da ne bodo nehale pritiskati na dunajsko vlado, dokler ne bodo dosegle železnico tudi za Gorico. Med tistimi, ki so se najbolj vneto zavzemali za to stvar, naj omenimo takratnega goriškega župana dr. Karla Doljaka.

Napisali in tiskali so celo vrsto spomenic, brošur in razprav ter jih poslali na Dunaj, toda brez kakšnega posebnega uspeha. Odgovor Dunaja je bil vedno odklonilen, češ da bi morala železnica napraviti prevelik ovinek, da bi bila predraga in da bi železnica skozi Dol predstavljala tudi številne tehnične težkoče pri gradnji.

Potem pa se je zgodilo nekaj, kar je odločilno vplivalo na to, da je tudi Gorica dobila svojo železniško povezavo s slovenskim in avstrijskim zaledjem.

Marca leta 1857 je potoval skozi Gorico avstrijski cesar Franc Jožef s svojo krasno soprogo Elizabeto. Ustavil se je v mestu, ki je napravilo nanj zelo dober vtis in prav tako je ugajalo tudi cesarici. Ob priliki nekega slovesnega sprejema je cesar čestital mestnim prvakom rekoč: »Gorica je v resnici delavno in lepo mestece«. Nekdo izmed

prisotnih se je Francu Jožefu zahvalil ter pristavil, da bo Gorica še mnogo bolj delavna in mnogo lepša, kadar bo dobila svojo železnico. Cesar se je nasmehnil in obljubil, da bo tekla bodoča železnica tik mimo Gorice.

Svojo obljubo je Franc Jožef tudi držal. Že čez deset mesecev, ali točno dne 5. februarja 1858 je bilo na cesarjevo posredovanje sklenjeno, da bo železnica Nabrežina-Videm-Casarsa tekla skozi Gorico, komaj dober kilometer od njenega središča.

Lahko si mislite veselje, ki je zajelo Goričane ob tej novici. Dne 8. marca 1858 so organizirali po mestu veliko povorko z baklami in mestno godbo na čelu. Povorka je šla po glavnih mestnih ulicah. Vsa okna in javna poslopja so bila okrašena s cvetjem in zastavami ter slavnostno razsvetljena.

Kmalu so začeli z gradnjo nove železnice in 3. oktobra 1860 je prišel prvi vlak v Gorico. Bil je to zopet velik dan za Goričane, ki so si obetali od nove železnice velike gospodarske koristi. Tako se je v resnici tudi zgodilo in mesto je naglo raslo, se razvijalo ter kmalu dobilo vzdevek — avstrijska Nica, ki mu je ostal do prve svetovne vojne.

Metuljev let

Viktor Dolenc

Ko v soncu prvih dni pomladi
zrl v bežni sem metuljev let —
bil topel in ves zlat je svet —
ljudje so se imeli radi.

Let gledal sem njegov jeseni:
bil truden je, nič več igriv,
trepetajoč in bojazljiv,
kot upi rahli, sanje v meni.

A v zimi — prazna je poljana.
Metulja videti več ni.
Le ivje v soncu se blesti,
ko duša mi je — razrvana.

Travnik - srce Gorice

DR. RADO BEDNARŽIK

Srce in jedro srednjeveških mest, okoli katerega so se razvijala v krogu ali v elipsi, je bil običajno mestni ali glavni trg. Pri naši Gorici pa se je mestni tloris razvijal na drug način. Mesto se namreč ni širilo v kolobarju okoli grička z gradom, marveč v obliki polmeseca. Do konca srednjega veka je mesto trikrat potiskalo svoje obzidje proti Zagradu, dočim ni bilo na zadnji strani gradu proti Pristavi nobenega selišča. Prvotno zgornje mesto tik pod grajskim obzidjem do beneških »bastjonov« je dobilo tržne pravice že leta 1210.

V sto letih se je Gorica razširila tako, da je teklo mestno obzidje z grada do Lanthierijeve palače na Starem trgu (danes Trg sv. Antona) — prek Ulice Rabatte — mimo stolnice — do začetka Raštela. Tako obzidano mesto je dobilo l. 1307 mestne pravice. Tretjič je Gorica narastla do leta 1455. Nasip in jarek sta oklepala mesto od spodnjega konca Raštela, mimo Thurnove (zdaj prefekturne) palače, po današnji Ulici Roma, mimo stolnice, prek Rabatte, zadaj za Lanthierijevo in Strassoldovo palačo do gradu.

Po drugi polovici 15. stoletja so meščani in plemiči začeli zidati hiše izven tega tlorisa, največ do potoka Koren in ob Gosposki (danes Carduccijevi) ulici.

Središče in srce Gorice je prav do zadnje vojne postal — Travnik.

Kdo ne pozna ta veliki trikotni trg od Raštela do škofije, od predora pod gradom do baročne travniške cerkve? Tu je utripalo od 15. stoletja dalje vse goriško življenje. Travnik je videl karnevale goriške fevdalne gospode, občudoval je železne viteze ob sprejemih habsburških cesarjev, prek Travnika so bobnali v trikratnih pohodih francoski grenadirji; samemu Napoleonu je trobila straža pred veliko vojašnico ob cerkvi, navček je zvonil »miserere« ob smrti tolminskih puntarjev. Pa še je Travnik zrl prapore avstrijskih polkov, dokler niso granate v prvi svetovni vojni butale ob grajske stolpe in skoro uničile trg pod njimi. Pestra zgodovina se je pretakala čez ta trg, ko so ob njem plapolale tudi slovenske trobojnice.

IZ STARIH PRIČ

Ime Travnik že samo po sebi priča, da so bili naši dedje tod že pred stoletji. Travnik je v resnici bil travnik, poraščen s travo. Brž na spodnjem koncu Raštela (Rastello iz rastrello), kjer so spuščali železna paličasta vrata v obliki grabelj, je bil velik travnat prostor, ki je obsegal nad tri orale (campo) prostora. Goriški na pol meščani — na pol kmetje so tod pasli živino. Zato so temu prostoru rekli »travnik«. Isto ime se je obdržalo tudi potem ko na travniku že zdavnaj ni bilo več živine, marveč so ob njem dvignili palače in cerkve.

»Travnik« je ostal zapisan v najstarejših listinah, tudi nemških in italijanskih. Ena prvih je menda od 19. decembra 1444 (po Della Boni), v kateri se omenjajo meje nekega posestva »iuxta braydam suppani de Traunich« (poleg županove brajde tudi Travniku). Največji trg v Gorici je torej že pred pol tisočletjem nosil pristno domače ime.

Pa obrnimo liste še enega teh orumenelih pergamentov, ki kažejo, kako so pred stoletji opravljali uradne posle kar na javnih trgih. *Eden teh dokumentov*[1] *8. junija 1465* ima napisano kupo - prodajno pogodbo med Antonom Ungrispachom in Wolfgangom Reschanerjem za štiri njive zemlje onkraj mestne »grape« (kjer teče danes Ul. Morelli. Ob koncu pogodbe je pripisano: »Actum Goricie in platea ante ecclesiam parochialem goricie Sanctorum helari et taciani subtilia«. (Izvršeno *na trgu* pred goriško župno cerkvijo svetih Hilarija in Tacijana *pod lipo)*. Na trgu pod lipo je torej sedel notar in podpisaval s pričami uradne papirje. V kasnejših letih se pa kot kraj uradnih poslov imenuje Travnik.

Prim. Della Bona, Osservazioni ed aggiunte k Morellijevi Istoria della Contea di Gorizia, 1856.

[1] *Prospero Antonini, Il Friuli Orientale, p. 349.*

Tako beremo[2], da so okoli leta 1501 reformacijske komisije sežigale protestantske knjige »sopra la piazza del prato, o Travnick«. Slovensko ime je zapisano tudi v oporoki Krištofa Neuhauserja »Actum Goritiae in stupha domus testatoris sita super Traunich prope rastellum«. (Izvršeno v Gorici v sobi testatorjeve hiše, ležeče na Travniku pri raštelu).

Prav tako omenja Travnik (pisano s črko k) druga listina iz leta 1524. Takrat je prišel neki Fabijan Stupitz iz Grgarja k mestnemu sodniku ali gastaldu Urbanu Reutschacherju zaradi oporoke svojega strica. Pismo so podpisali »super nundinis sive Traunik« (nad trgom ali Travnikom). Zopet staro, pristno ime za središče Gorice!

TRAVNIK — MESTNI TRG

Travnik je bil takrat že pravi trg s hišami okrog in okrog, čeprav ni še bil vključen v mesto. Gorica je štela v tistih časih od sedem do osem tisoč duš, hiš pa je imela okoli 1500. V italijanskih urbarjih beremo, da so med leti 1530 in 1563 zgradili dosti hiš »sul Traunich«, v nemških tudi »am Anger gelegen«.

Zgodovinski dokumenti iz leta 1588[3] izpričujejo, da so različne osebe povedale pred posebno komisijo svoje mnenje o goriški deželi, mestu in prebivalcih, ko je šlo za ustanavljanje goriške nadškofije. V točki osem so skoro vsi izpovedali, da se v Gorici govori *slovenski* in italijanski. Kapucinski gvardijan p. Martialis izpoveduje, da so v mestu tudi lepi trgi in da je dosti hiš postavljenih »in loco, ubi dicitur Traunich« (na kraju, kjer se pravi Travnik).

Kako se je mesto širilo prek Travnika, ki je postajal središče Gorice, je razvidno tudi iz cesarskega odloka leta 1690, ki ukazuje, da je treba vse Jude naseliti v »ghetto di Cocevia nella contrada nominata Moscona verso il Traunich«). Ta prvotni židovski »ghetto« je bil tam, kjer je predor pod gradom. Ker so Judje zahtevali prevelike obresti, dovoljeno jim je bilo samo od 15 do 20 odstotkov, so jih kasneje preselili v Židovsko ulico (via Ascoli). Bržkone se je to zgodilo po letu 1756, ko je bil Travnik tudi postavno priključen mestu. Do tega leta so stala severna mestna vrata na kon-

[2] *Documenta historiam Archidioeuseos Goritiensis spertantia, Goritiae 1907, tom. I. p. 273 in dalje.*

[3] *Cossar, Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia, p. 141.*

Trg Travnik danes

cu Gosposke ulice. Takrat so jih pa prenesli k mostu čez Koren, tako da je postal tudi trg Koren del mesta. Druga vrata proti Brdam pa so se odpirala pri korenskem mostu pod Placuto.

TRG SE LEPŠA

Goriški patriciji so se na lepo odprtem Travniku kaj radi naseljevali. Ponosne palače so stale ob njem še preden je postal del mesta. Matija Dragogna, goriški kronist, si je v dnevniku zapomnil leta 1441 ob rojstnem dnevu nadvojvode Jožefa, poznejšega cesarja, kako je cesarski namestnik z gospodo ogledoval v kočiji razsvetljavo po mestnih ulicah in kako je prišel na Travnik in vstopil v palačo grofov Torriani (e poi arrivato sul Traunich andò nel Palazzo Turriano).

Razvidno je torej, da je današnja vladna palača, prej grofov Thurnov, stala kot okras trga že pred 200 leti.

Svoje hiše so na Travniku postavile tudi družine Müller, Gibelli, Seitz, Gulin, Panizolli, Guljavic, Gorčar in druge. Vmes najdemo tudi dosti slovenskih družinskih imen, katere je zbral iz državnih arhivov profesor Kos[4]. Palače so se vrstile tudi vzdolž »Gosposke ulice«. Razni spomeniki so krasili trge na Travniku in Kornu, kot se izraža zgodovinar Prospero Antonini. Brškone misli na steber sv. Ignacija, ki je bil sprva (1640) lesen. Leta 1658, ob stoletnici jezuitskega reda, so postavili kamnitega. Sedanjega iz marmorja je zasnoval dosti let kasneje mojster Pacassi, ki je Gorici vtisnil v 18. stoletju baročno-rokokojske poteze.

Travnik je od leta 1756 dalje krasila tudi Fontana z Neptunom in Tritoni, katero je po Pacassijevem načrtu izklesal Marko Chieregin. Najlepši okras osrednjega goriškega trga pa je baročna cerkev sv. Ignacija. Začeli so jo graditi jezuiti že leta 1654. Toda že naslednje leto o božiču se je zaradi velikega deževja vsa severna stran nesolidno zgrajene stavbe z velikanskim hruščem sesula. Stavbenik je bil obsojen, da na svoje stroške obnovi zidove, delo so pa prevzeli drugi mojstri. Šele leta 1721. je bilo končano mogočno baročno pročelje in velikanska slika na presno čez celo steno abside, delo Krištofa Tavčerja.

Poleg cerkve je zavzemalo vso zapadno stran trga velikansko poslopje jezuitskega kolegija. Hišo na Travniku so redovniki odkupili od vdove Marcina za 4000 goldinarjev že leta 1620. Ogromno novo poslopje so

[4] *Jadranski Almanah III, 1935.*

Stara Gorica. Začetek tedanje Gosposke ulice. Prva hiša je na mestu današnjega škofijskega dvorca

začeli zidati šestdeset let kasneje. Semkaj so prenesli iz Werdembergovega in Semblerjevega poslopja — kjer je bila po letu 1913 slovenska gimnazija — vse svoje šole. Že takrat, to je leta 1729, je bilo določeno, da mora biti v zavodu tudi slovenski pridigar za cerkev na Travniku.

Palača kolegija, ki je segala do današnje pošte, je obstajala do razpustitve jezuitskega reda l. 1773. Takrat so jo preuredili v vojašnico. V njej so bivakirali avstrijski, francoski in italijanski polki. Ko so velikanska poslopja leta 1936 podrli, so odkrili mogočne podzemske rove, ki so vodili na grad, drugi pa pod mestnim obzidjem k izlivu Korna v Sočo.

Po francoski dobi je Travnik do prve svetovne vojne ohranil staro lice. Le ime so mu italijanski meščani spremenili najprej v »Piazza d'Austria«, potem v »Piazza Grande« in po vojni v »Piazza Vittoria«. Šele po letu 1938 je trg začel dobivati drugačno podobo. Na južnem koncu so nastale široke ceste z modernimi palačami, severni konec in vzhodni del kažeta pa še obrise nekdanjega Travnika, ki je doživljal dolga stoletja goriške zgodovine.

Koliko je Rezijanov:

Po novih uradnih statistikah je vseh Rezijanov okrog 10.000. Od teh jih živi 7.000 po svetu, v Reziji pa samo 3.000. Od tistih, ki živijo po svetu, jih je skoraj 500 sezonskih delavcev, ki se vsako jesen vračajo domov, ostalih 6500 pa je prevzelo tuja državljanstva in se za stalno izselilo iz domačih krajev. Največ Rezijanov je v Avstriji. Pravijo, da jih je okrog 2000. Tja so se preselili že pred prvo svetovno vojno. Ostali so raztreseni po raznih evropskih državah. V Luksemburgu jih živi kakih 200 skupaj, v manjših skupinah pa so na Madžarskem, v Jugoslaviji (okrog Zidanega mosta), v Franciji, Sovjetski zvezi, Romuniji, na Holandskem itd.

Koliko je nadiških Slovencev:

Jedro nadiške doline je šempetrski okraj. V njem je sedem popolnoma slovenskih občin s čisto slovenskim prebivalstvom. Meje šempeterskega okraja so se v zgodovini le malenkostno menjavale, tako da so v zadnjih 400 letih v glavnem iste. Število Slovencev v šempeterskem okraju pa je bilo po uradnih štetjih od l. 1588 do zadnjega štetja l. 1951 naslednje: l. 1588 — 2569, l. 1595 — 2.700, l. 1599 — 3.400, l. 1766 — 9.645, l. 1802 — 11.477, l. 1815 — 10.450, l. 1836 — 13.493, l. 1846 — 13.658, l. 1871 — 14.051, l. 1881 — 14.239, l. 1901 — 15.669, l. 1921 — 16.232, l. 1931 — 15.108, l. 1936 — 14.799, l. 1951 — 13.981.

V zadnjih 100 letih se število Slovencev v nadiški dolini torej ni bistveno spremenilo, res pa je, da se v zadnjih desetletjih manjša, ker se ljudje vse bolj izseljujejo v borbi za kruh.

Zaposlitev v Beneški Sloveniji:

Podatki zadnjega ljudskega štetja v desetih popolnoma slovenskih občinah Beneške Slovenije izkazujejo, da je od 11.609 v delu aktivnih ljudi 6.708 kmetov, 1.880 delavcev v rudnikih in tovarnah, 1.256 v zidarstvu in gradbeništvu sploh, 22 pri električnih napravah, 126 pri transportu, 942 je zaposlenih v trgovini, 9 v bankah, 666 pa v raznih upravnih službah. Največji odstotek kmetov je v Podbonescu, Brdu in Tipani, najmanjši pa v Reziji. Od skupnega števila 24.614 stalno naseljenih ljudi v desetih slovenskih občinah Beneške Slovenije, je potemtakem kar 13.005 neaktivnih otrok, starcev in žensk. V to število je vštetih tudi 5.292 žensk, ki so zaposlene v domačem gospodinjstvu, ki trdo delajo od zore do mraka, a ne prejemajo za svoje delo nobenega plačila.

„KRIZOVA POT“ *IZ ARBEČA*

ETTORE SPECOGNA

Beneška Slovenija je čitateljem Jadranskega koledarja dovolj znana, zaradi tega je ne bom podrobno opisoval. Povedati pa moram, kje se nahaja župnija sv. Andreja. V občini Podbonesec se od Nadiže dviga proti zapadu znan hrib Ivanac s svojimi vzpetinami, ki jih domačini dobro poznajo pod imeni Kragonca, Vršič, Uogo, (Lubia), Brieka, Kladje, Klabuk. Med Prievalom in Kladjami stoji cerkev sv. Andreja, ki je zgrajena nad ostanki keltskega gradišča.

Župnijo danes sestavljajo štiri vasi: Gorenja vas, Arbeč, Zapatok in Kal. Ko sem brskal med knjigami, ki jih ima moj oče doma, sem našel brošuro z naslovom:

KRIZOVA POT

ktera se moli u cerkve s. Andrj u Erbeču.

Cividale, Tipografia Fratelli Stagni — 1921.
Brošuro je izdal Aloyzij Clignon, kaplan.

Pregledal jo je Sac. Ivan Trinko in dal cerkveno dovoljenje za tiskanje.

Vesel sem bil, da sem dobil v roke brošuro, ki je bila tiskana v Čedadu. Do zdaj so mi bili znani le nekateri rokopisni dokumenti iz Beneške Slovenije. (Čedadski rokopis iz leta 1497, Videmski rokopis od 29. oktobra 1458 ter sodnijski zapiski iz Landarske ter Mjerske banke, Vocabolario italiano e schiavo Alessandra Alasia — da Sommaripa, ki je bil tiskan v Vidmu leta 1607 in še Katekizem za beneške Slovence, Videm 1929).

Brošura je tiskana v narečju. Narečja Beneške Slovenije so dokaj različna. Razlikujejo se ne samo od doline do doline, temveč tudi od ene do druge skupine vasi. Če ni važne spremembe v besedah, je vsaj razlika v izgovarjavi črk: n. pr. če, čje, tje, cje, i. p. Vsebina te brošure je bila enotna za vse vasi. Zdi se namreč, da je bila sprejeta enotna križeva pot za vse »Fare« v Beneški Sloveniji. Kdaj je do tega prišlo, ni znano. Mogoče že v tistih časih (XV., XVI. stol.), ko so prihajali k nam, zlasti v Tersko dolino, duhovniki iz Hrvatske Istre in čakavci s Krka (XV. stol.). Saj je tu pa tam razviden v tej križevi poti vpliv hrvaškega črkopisa (Jesus, Jsus . . .). Isto križevo pot molijo dandanes v več župnijah: Laze, Topolovo, Sv. Lenart, Dolenji Brnas, Kravar i. dr.

Ta »križeva pot« ni običajni prevod iz italijanščine, pa tudi ne iz slovenščine, marveč je svojstvena in izvira direktno iz ljudstva.

Slovenska križeva pot je osnovana na frančiškanskem pojmovanju vere. Beneška je posneta po slovenski, ima pa v sebi nekaj bolj vernega in bolj prepojenega s sočustvovanjem. Ljudstvo, ki jo je ustvarilo ali duhovnik, mogoče tudi kak neznan bukovnik, ki jo je prevedel za naše ljudstvo, je bilo zelo verno in si je globoko ter natančno predstavljalo dogodke in dejanja, ki jih je »premišljevalo« v križevi poti. Abstraktnih »verskih resnic« si ni moglo drugače predstavljati, kakor z naravnimi predstavami, s konkretnimi predmeti. Tako je tudi v pesmi »Mati žalostna je stala«, očitna konkretizacija, skoraj bi rekel personifikacija, abstraktnih pojmov.

Ga vit ona na se uzeti
Greghe usieh ino tarpieti
Gajžle neusmiliene.

Vidi Jezusa trpeti,
grehe ljudstva nase vzeti,
šibam se vdati voljno.

Iz prevoda te pesmi odseva iz vsake kitice sočustvovanje, kesanje in pomilovanje, izraženo na mil način in prisrčno. Besede same pokažejo kako preprosto veren je bil bukovnik in kako jasno si je predstavljal vse dogodke. Tekst te »križeve poti« je naslednji:

Žalostno je mati stala
in pod križan je jokala
Nje Snu jubesnivega.

Sarze je u martri utopieno
In glaboko prebodeno
Zuozami te žalosti.

O kulku je sveta mati
Morla žalosti prestati
Za nje Snu Edinega.

Oh kuo joče in žaluje
Kardar mati ogleduje
Te martre nazgruntane.

Kater človel bi se na joku
Videt u zalosti hlaboku
Marija zapuščeno.

Do bi mogu vesen stati
In Marijo premislati
Žalostno žgne Iesusan.

Ga vit ona na se uzeti
Greghe usieh ino tarpieti
Gaižle neusmiliene.

Gleda svoiga sinu milu
Vid de use gai zapustilu
Iesusa Umirijocega.

O ti mati jube prava
Daimi čuti te težave
Dam zuze te grivinghe.

Stor ti moje zarze uneti
Od liubesnosti gorieti
Pruet mojmi Sveličariu.

Sveta mati jes te prosim
Ranze Kristusa naj nosim
U moje sarze utisgnene.

Tvoiga Sina rane svete
Za me grešnika pariete
Stor čuti tud mene.

Dam de stabo se žalujen,
Svoje grehe objokujen
Dokier bon na svete žiu.

Iest pod križam stabo stati
Ino stabo skup Jokati
Želim 'z zeliga sarcá.

Kadar smart me bo zadela
Daj de tekrat bo pariela
Moja duša dveti raj.

Iz tega prepisa je že razvidno, da ni enotnega črkopisa. V brošuri je italijanski, slovenski in latinski pravopis. Na prvi pogled bi se zdelo, da gre za tiskovne napake. Pa ni tako. So sicer tudi tiskovne napake in še dosti jih je, ker tiskarna Stagni iz Čedada ni imela slovenskega stavca. V glavnem je ta črkopis izpod peresa pisca-izdajatelja kaplana Alojzija Clignona iz Ščegel pri Podbonescu, ki je moral skrbeti, da bodo ljudje znali čitati to križevo pot, ki je bila izrecno njim namenjena. Slovenskega pravopisa niso znali, pač pa so znali, zlasti moški, italijanskega. Iz tega razloga je, za nas Slovence, toliko napak. Naj tu navedem najznačilnejše in najbolj pogoste:

Č — pomocijo, placiat, umirijocega, Izvelicar, klecijoč, nasrecian, obeciam, recj, cjete, cem, vic, ulacijo, hudicja.

C — vezilin, angelzi, ženiza, preza, s usim serzam, sarz, s zabadami, dušiza, zveke, u vizah, karviza, deviza, klizu, ranze, slezite, studenaz.

S — zuze, naz, prebivalisče.

Š — vasim, strafingo, gresnik, dusa.

Z — rassujem, čes, preusetnost, z susanu, smislim, sposnat, snat.

Ž — kriz, zdarzite, poniste, dolos, zalost, poniznost, znozami.

G — užghite, brieh, ghejzlajo, uprehnite, grivinghe, hor, drughi, noghe, majha.

NJ — srečiagni, tarplegne, adpuščagne, padagna, žgnim, žgne, utisgnene, gnega, zasluzegne.

LJ — preliubeznivi, justo, utopieno, zadovoino, parprauienega, vojno, potarpleživost, prošija, jubit, živlene, zemia.

D — britko, vit, hlot, pot.

K — scuoze, Christusa, pochiačte, jocat, tacno, Cristusa, sacramente, sclep.

V — eauni, use, uselej, parpraujen, usse.

Med posebnostmi moram še našteti, da je pisec zapisal nekatere samostalnike z veliko začetno črko (nemški vpliv), kakor tudi nekatere pridevnike:

Rane, Nebu, Snu (sina 2. sklon), Kriva priča, Edinega, Umirijocega, Ieruzalemskim.

Besedni zaklad je pretežno slovenski, ima pa tudi svoje domače izraze, ki so še dandanes v rabi, ter nekaj italijanskih oz. furlanskih in nemških izrazov:

Fallarije — pogreški
ufar — dar
gnada — milost
predomišljoč — predstavljajoč
brieh — grič, hrib
rassujem — raztopim
martra — trpljenje
tamič — torej, to pot, tokrat
se grivam — se kesam
kietne — verige
gajžle — bič, lise od bičanja
od vsierod — od povsod (rode - pokrajina)
punja — pest, udarec s pestjo
zabada — brca
ghejžlati — trpinčiti, mučiti

nazgruntane — prevelike, nadčloveške, odurne, neusmiljene
se zausdihnem — se zauzamem
špot — sramota
ki se dolos ta mat — ki se doda sovraštvu*
štauta — ovira, pomanjkanje
lušt — luksus, udobno, lahko življenje
obarnost — nevarnost
preza — hitro, takoj
obečam — obljubim
pochiačte — strite, furl. ital. schiacciare
luža — blato, mokra zemlja
grivinga — kesanje
umečite — omehčajte
pes — teža
trud — utrujenost
gvant — obleka
pomerkati — dobro opazovati, dobro pogledati
ogarjupiet — ogresniti, napraviti gresko
nagudnost — požrešnost
zvek — žebelj
arsut — porušiti
bušnit — poljubiti
nenuzne — neuporabne, neučinkovite
ugam — upam
pretočenje — pretakanje
bruman — dober
cajt — čas
čeparna — leva

Poleg teh posebnosti in raznih napak, bi bilo dobro in zanimivo študirati tudi razne druge značilnosti (fonetika glasov), ki jih vsebuje ta križeva pot.

*) Primerjaj M. Matičetov: Un dizionarietto e due paternoster resiani inediti. Roma 1956, str. 83 in 86.

REKI, IN PREGOVORI

Jazbec se obrne šele o svečnici, če je dobro vreme, drugače še spi naprej.

Če je na svečnico oblačno, se kravje zjedi iz jasli postelje; če je jasno, pa je zjedi treba še shraniti.

Če je o svetem Martinu jasno, je drva treba samo sekati; če je oblačno, jih je treba pristaviti, da se bodo videla iz snega.

Kjer je kad, je še nimer kaj jat (govoriti).

Vsak grm ima svojo senco.

Kadar je zvečer velika rosa, je kmalu dež.

Kadar kokoš kreli, napoveduje še veliko vročino.

Kadar poliete potegne krivac, bo vedrno.

Kadar pozim potegne krivac, bo padu snieg.

Kr čuješ dol s cieste, bo jugasto an daž.

Kadar ima Matajur klabuk, bo daž.

Kadar poliete kakuoša kreli, bo daž al huda ura.

Če so jasne svete noči, bojo jasni kašti.

Če so svete noči jasne, bo sušano lieto; če so oblačne, bo dažouno.

Če na velik petàk gre daž, bo sušano lieto; če je vedrno, bo venčpart dažovno lieto.

Kaki dnuovi od Božiča do sv. Treh kraju, taki miesci u liete.

Za svet Mohor če se uran skrije tu sierak, pride pod kaman.

Če je za sveto Uršulo liepa ura, je dobra jesen; usaka gospodinja navodno porača (pripravi) stejo.

Prvi grum u liete, s tistim krajan, ki grmi, s tistim krajan bo tukla tuča.

O treh tetah čarovnicah in o duhovniku Pre' Antonu

IZIDOR PREDAN

Po naših vaseh so, kot po drugih slovenskih krajih, razširjena praznoverja in čarovništvo v obliki obrambnih žegnov, rotenj, zagovorov, bojev proti zlim duhovom ali pa zvez z njimi. Pri nas so še ženske in moški, ki se ukvarjajo s tem poslom, a zgodba, ki je tu napisana se ni zgodila sedaj, pač pa v starih časih. Napisana je tako, kot mi jo je povedala mama nekega zimskega večera, ko sem bil še otrok.

Sedel sem za kotom, potikal drva na ognjišče, da bi svetil plamen materi pri preji volne. Zunaj je bil sibirski mraz. Veter je žvižgal in snežilo je. Hiša in vse okrog nje je bilo odeto z belo odejo. Pravljična noč, primerna za pripovedovanje pravljic in zgodbic. Ko sem položil na ognjišče dve debeli bukovi poleni, sem se obrnil proti materi in jo prosil: »Mama, povejte mi kakšno pravljico; že dolgo mi niste nobene povedali!« »Kakšno pravljico naj ti povem? Tiste, ki jih znam, sem ti že pripovedovala«, mi je odgovorila. Toda jaz se nisem vdal. Vedel sem, da jih zna nešteto in da bi vseh ne mogla povedati niti v enem letu.

»Povejte mi kakšno zgodbico, nu, mama! Kaj o beledantih,[1] krivopetah ali pa o štrijah[2] mi povejte!«

»Nu, dobro,« je začela, »povedala ti bom resnično zgodbo o čarovnicah ali o »štrijah«, kakor jih sedaj imenujete. Čarovniki in čarovnice so hudobni ljudje. Gorje človeku, katerega vzamejo na piko. Danes jih je malo, a ko sem bila jaz mlada, so bili skoraj za vsakim kotom. Poznala sem tri Lužnikove tete iz Starnice, ki so bile vse tri čarovnice. V dolini, na reki Kozici so imeli Lužnikovi mlin, kakor ga imajo še danlanes. Po navadi so delale vse tri sestre v mlinu. Najlepše se spominjam Terezije, ki je bila najstarejša od njih. Bila je srepa in grda, da nas je bilo strah pred njo. Bila je suha in visoke postave. Čelo je imela zelo zgrbano, čeprav ji je bilo komaj šestdeset let. Spredaj je imela samo dva zoba, ki sta ji štrlela iz ust kakor dve tesli, ker ju ni mogla skriti z zgornjimi ustnicami. Imela je tako dolg nos, da takega nisem videla potem svoje žive dni. Izpod rjave rute, ki jo je vedno nosila na glavi, so se ji videli beli lasje kakor sneg. Pod zgrbanim čelom so ji križem gledale debele oči. Tičale so ji zelo pri vrhu. Takšna je bila, da bi bil že na prvi videz vsakdo rekel, da je čarovnica in ne bi se bil varal.

»Ali so lahko čarovniki samo grdi ljudje?« sem prekinil materino pripovedovanje. »O ne,« je odgovorila, »poznala sem tudi lepe, toda res je, večina jih je grdih.«

»Ali so Lužnikove tete kakšnega začarale?«

»Saj ravno to sem ti hotela povedati!« je z veseljem odvrnila mati in nadaljevala s pripovedovanjem:

»Ujezile so se bile na rajnega duhovnika, gospoda Pre'Antona, ker jim jih je našteval, zakaj se niso poročile. V svojih mladih letih so se posluževale svojega čarovniškega znanja in so imele nešteto fantov za norce. Neko soboto se je ta duhovnik napotil v Čedad. Tam bi se bil moral dobiti s cerkovnikom Petrom. Takrat ni bilo ne ceste ne prevoznih sredstev. Hoditi so morali peš, čeprav daleč. Ko je šel zjutraj duhovnik po dolini, so bile vse tri tete v mlinu in ko so ga zagledale, so sklenile, da se nad njim maščujejo.

»Le pojdi, le, pa ne prideš«, je rekla in se zarezgetala za njim stara Terezija. Šle so na jez vse tri, se postavile v krog in začele čez vodo križati vsaka s svojo šibo. Ko so opravile to hudobno delo, so se prismejale v mlin. Duhovnik pa je šel dalje. Prehodil je morda še kakih tisoč metrov od mlina. Prišel je pod Butalco, blizu današnjega vodopivskega mostu, kjer

---

[1] *Beledantje so ljudje, ki se spremenijo ponoči v luč. Križajo na vse strani. Sestajajo se na križpotjih. Pijejo kri živini in ljudem. Beledant je o belem dnevu neviden.*

[2] *Štrija: čarovnica.*

so bili tedaj preskakovalni kamni čez vodo in se je kot po navadi zagnal ter začel preskakovati kamne. Skočil je na prvi, drugi in tretji kamen. Tu je obstal. Ni se mogel ganiti. Na mestu je stal kakor pribit. Poskušal je sesti. To mu je uspelo. Vzel je iz žepa brevir in začel moliti, toda ko je prišla enajsta ura, je začelo sonce tako pripekati, da je kar čudno, da se ni raztajal. Začel se je jeziti in poskušal se je rešiti z vsemi tistimi latinskimi skrivnostnimi besedami, ki se jih je naučil v šolah in ki služijo za izganjanje hudobnih duhov in za preganjanje čarovnic. Toda vse to ni nič zaleglo. Nihče mu ni prišel na pomoč. Ljudje so hodili po tisti poti, a vsi so se mu raje izognili, kajti mislili so, da se mu je zmešalo. V Čedadu je cerkovnik zaman čakal nanj. Ni ga bilo od nikoder. Povpraševal je domačine, ki so bili tisti dan tudi po opravkih v Starem mestu, če so kje videli domačega gospoda. Ni mogel zvedeti kaj zanesljivega, le stari Vodopivec, ki je veljal pri vseh za pravega vedeža, je zmajal z glavo in dejal, da je gospod najbrž po poti v Čedad znorel, ker ga je videl čepeti na kamnu sredi vode. Cerkovnik ni več spraševal, kar naglo se je napotil proti domu. Ves čas ob reki je gledal, kje čepi gospod, in res ga je zagledal pod Butalco, kako sedi na kamnu.

»O sveti Ferjan, pomagaj, kaj Vas je zadelo?« vpraša cerkovnik kaplana. Ta začudeno in prestrašeno pogleda, sprva ne odgovori, kakor bi sam svojim očem ne veroval, potem pa le pride do sape in se oddahne:

»Sam Bog te je prinesel, Peter! Pomagaj mi! Že ves dan tu peklensko trpim, a od nikoder rešitve.«

Cerkovnik Peter je v dveh korakih po preskakovalnih kamnih pri gospodu. Malo ga je strah, ko mu poda roko, ker človek nikoli ne ve, če ni pri tej stvari kakšna čarovnija. Gospod se je le dotaknil cerkovnikove roke in je že z lahkoto preskakoval kamne po reki.

»Vidiš in jaz že od davi poskušam preko teh kamnov. Samo tvoja krščena roka me je rešila.«

Stopila sta na breg, gospod je obnemogel sedel na tla, kakor da je neznansko truden, kakor da je ves dan hodil ali pa stal. Šele sedaj se je za dobro oddahnil.

»No, gospod, povejte, kaj je bilo!« ga zopet vpraša cerkovnik. »Nič ti ne bom pravil. Bog naj ti povrne, ker si me rešil. Jutri pa boš zvedel ti in vsa fara, kako je bilo!«

Drugi dan je bila binkoštna nedelja. Že navsezgodaj je šlo po fari od ust do ust, kakšna je zadela kaplana. Cerkovnik je to čudno zgodbo najprej povedal ženi, potem pa še vsakemu faranu, ki ga je videl.

Kadar se v kraju zgodi kaj nenavadnega, je pri koritu na vasi posebno živahno. Nam ženam se takrat nikamor ne mudi. Še posebno se ni mudilo cerkovnikovi ženi Lizi, ki je mislila, da mora vsem povedati čudno nezgodo, ki se je pripetila gospodu. Zmeraj znova je pripovedovala vsaki sosedi, da bodo ta dan gospod s prižnice povedali, kaj se jim je zgodilo in da mora biti to nekaj posebnega. Njenemu Petru so obljubili, da bo zvedela vsa fara, kaj jih je priklenilo na kamnu sredi reke.

Pri drugi maši je bila cerkev natlačena kot še nikoli. Vsak je hotel zvedeti o čudnem dogodku. Posebno žene so to nedeljo pustile domove in prihitele k maši.

Ko je pozvonilo pri vratih zakristije in se je prikazal cerkovnik, ki je šel spredaj je vsa cerkev napela oči, da bodo videli, če se na duhovniku kaj pozna, da je prejšnji dan nekaj hudega doživel. Toda duhovnik je resno stopal za cerkovnikom in z njegovega obraza se ni dalo nič razbrati. Še nikoli ni bila leška fara tako neučakana pri maši kakor ta dan. Maša do pridige je trajala celo večnost.

Naposled le prenese cerkovnik debelo mašno knjigo na levo stran in vsa cerkev s hrumom ustane. Pred pridigo vsem zastane sapa in vsi napeto poslušajo, da bi jim prav nobena beseda ne ušla.

Duhovnik se je približal počasi k prižnici. Ne da bi se ozrl po ljudeh je začel brati evangelij. Ko ga je prebral, je položil bukve na rob prižnice. Izvlekel je iz rokava velik rdeč robec, kakršnega rabijo samo njuhači tobaka. Obrisal si je potno čelo, spravil robec na prejšnje mesto in se dostojanstveno obrnil na levo in desno po ljudeh, kakor bi jih hotel prešteti, ter z mirnim glasom spregovoril:

»V tolažbo mi je, da vas vidim v tako velikem številu pri maši. Vsak pastir je vesel, ko vidi zbrane vse ovčiče v hlevu. Jaz, kot namestnik božji, vam zagotavljam, da dokler boste hodili poslušat božjo besedo v takšnem številu, hudič ne bo oral ne žel po vaših poljih. Dragi kristjani, povem vam pa to, da se ne zaslužijo nebesa samo s tem, da se hodi k maši in se zmoli nekaj očenašov. Živeti moramo vedno in povsod v strahu božjem. Častiti in spoštovati morate Boga in nas, ki smo tu na svetu njegovi namestniki.

Položite roko na vest in sprašujte se, če res spoštujete božje namestnike! Kar se mene tiče, odkrito vam povem, da nisem spoštovan. Če boste tako nadaljevali, ne boste ušli pogubi. Vedno vas je več takšnih, ki ne opravljate svoje dolžnosti do mene. Letos ste mi prinesli dvajset gnjati manj kot lansko leto. Več družin ni napravilo svoje dolžnosti v plačevanju moje »birnje«. Dvanajst kaznenikov pšenice sem letos manj zbral kot prejšnje leto, toda vse to je nič proti temu kar so mi storili včeraj ljudje moje fare. (Ob teh besedah je bila vsa cerkev eno samo uho).

Ljudje, ki so zablodili v krivoverstvo, ljudje, ki so prodali dušo in telo hudiču. Ti ljudje so čarovniki. Zapisali so se v zlodejeve bukve in do njih je hudobec radodaren, dokler so živi. Obdari jih s svojim znanjem. V njih deluje močni peklenski duh. Znajo ustvarjati nadnaravne stvari, so zmožni pokazati ljudstvu belo kar je črno in narobe. Tistega, na katerega se ujezijo, začarajo in mu škodujejo na vse mogoče načine. Kar je bilo meni včeraj storjeno, vam bo v dokaz, kaj so vsega zmožni ti hudobneži«.

»Včeraj zjutraj sem bil namenjen v Čedad«, je nadaljeval duhovnik. »Ko sem prišel do Lužnikovega mlina, so se zarezgetale za mano tiste tri čarovnice, ki delajo v mlinu. Jaz sem šel svojo pot, ne da bi se bil ozrl nanje. Naenkrat so mi začele noge težiti, odpovedovati. V glavi se mi je delala omotica. Ko sem prišel do preskakovalnih kamnov pod Butalco, sem bil že ves zdelan. Želel sem priti vsaj do Kozice, da bi mi pomagal koziški duhovnik. Ko sem skočil na tretji kamen, se mi je pred očmi stemnilo in ostal sem na kamnu kakor prikovan. Hitro sem zmolil posebno molitev, ki so nas jo naučili za takšne primere v semenišču. Pomagalo mi je, da sem spregledal in prišel do svojih naravnih moči, a s kamna mi ni bilo mogoče prestopiti. Začel sem z drugimi molitvami in sem takoj dognal, da so me Lužnikove tete začarale. Na kamnu sem čakal rešitve deset ur, a od nikoder je ni bilo. Šele zvečer je prišel cerkovnik Peter in me rešil. Vedel sem, da je za rešitev dovolj, če se me dotakne krščanska roka. Sedaj naj ve ves svet, česa so bile zmožne tiste tete, ki pa od sedaj naprej njihovo hudobno znanje ne bo moglo več nikomur škodovati. V šoli so nas naučili takšne posebne molitve, s katerimi odvzamemo čarovnikom hudobno znanje. Njihovo znanje nima več moči ne učinka na ljudi. Tetam pa sem odvzel čarovniško moč, ko sem pred vami razkril njihovo umazano delo. Prosim vas vse, ko boste zvedeli o kakšnem čarovniku, da mi takoj sporočite. Jaz bom vsakemu odvzel moč čarovnije. Vi pa se nikar ne pustite zapeljati od skušnjave. Zapodite tiste, ki vam bodo ponujali, da vas naučijo čarovnije. Naučiti se čarovnije pomeni, kot sem že rekel, zapisati se v zlodejeve bukve. Molite in živite v strahu božjem. Spoštujte in častite Boga in nas, ki smo njegovi namestniki. Samo tako boste živeli čedno življenje. Bog pa vas bo plačal s tem, da boste uživali večno veselje v nebesih. Amen!«

Ko je gospod končal pridigo, so se oči obrnile na tri uboge tete, ki so klečale v prvi klopi pod korom. Obraz jim je bil mrtvaški. Solze so jim tekle, da so se začele smiliti ljudem. Po končani maši so s povešenimi glavami še nadalje ostale v cerkvi. Niso hotele iti v družbi domov, ker jih je bilo sram. Morda bi se bile rade še enkrat maščevale nad duhovnikom, a niso mogle več, moč čarovnije jim je bila odvzeta. Od tistega dne jih ni več videl nobeden v domačem kraju, ker si niso upale pokazati svojega obraza ljudem. Šle so po svetu in Bog naj ve, kje so storile konec.«

»Jaz pa ne verjamem vsega tega,« sem rekel materi, ko je končala s pripovedovanjem.

»Vse je resnično, kar sem ti povedala, a danes ste takšni kot sv. Tomaž, da ne verjamete, če ne potipate. Ako ne verjameš, ti ne bom nikoli več nobene zgodbe pripovedovala,« je rekla užaljeno mati. Ni mi ostalo drugega kot da sem se pobral spat.

Kostanj v življenju beneških Slovencev

ETTORE SPECOGNA

Kostanj je v prehrani beneških Slovencev to, kar je pri drugih kruh, obenem pa je tudi eden glavnih virov dohodkov v tej lepi, hriboviti deželici.

Kostanj so poznali že Rimljani (Castanea vesca, Castanea sativa Mill.), Grki, Kelti (saj so dali ime najdebelejšemu sadu »maron«) in drugi stari narodi. Uspeva v Evropi, Aziji, Afriki in Severni Ameriki.

Kostanjevo drevo doseže tudi do 35 m višine in 2 m in še več premera v spodnjem delu debla. Življenje teh orjakov je dolgotrajno in more doseči tudi tisoč let. Na Siciliji, na pobočju ognjenika Etne, raste velikanski kostanj, ki mu pripisujejo 4.000 let. Obseg njegove krošnje meri 53 m. Podobni orjaki so ohranjeni tudi v Franciji v Saucerru (Cher) in v Angliji v Tortwourthu (Gloucestershire).

V Evropi uspeva kostanj v: Italiji, Švici, (v hribovju Jura, pokrajini Föhn, insubrijski Švici, kantonu Valais-Wallis), Franciji, Španiji, Južni Tirolski, Koroški, Sloveniji Hrvatski in na balkanskem polotoku sploh. V Aziji v: Anatoliji, Kavkazu, južnem Iranu. V severnozapadni Afriki na hribovju Atlas (Tunis, Alžir, Maroko).

Na Japonskem uspeva kostanj vrste »Castanea crenata Sieb in Zucc«, in »Castanea japonica Blume«, vrste »Castanea pumila Mill«, »Castanea dentata Borck« in »Castanea vesca americana Mich« pa rastejo ob atlantski obali Severne Amerike. Botanični izraz za kostanj je »Castanea sativa«, italijanski »castagno«, francoski »châtegnier«, španski »Castaño«, nemški »Kastamenbaum«, angleški »chestnut«.

Kostanj navadno ne raste posamič, marveč v gozdu, sestavljenem ali iz samih kostanjev ali pa skupno s hrasti. Kostanj se razmnožuje s semenom, kvaliteta plodov pa se izboljšuje s cepljenjem. Plodovi tehtajo od 8 do 20 gr. provencalski »maroni« tudi do 70 gr. Kostanj je užiten svež, osušen, surov, kuhan, pečen ali zmlet v obliki moke. S kostanjevo moko delajo potice.

V sestavinah suhega kostanja je 23% dekstrina, 23-28% škroba in 6-10% beljakovin.

Beneško Slovenijo obdajajo z vseh strani visoki hribi, ki jo varujejo pred ledenimi in pogubonosnimi severnimi vetrovi, bližina morja pa vpliva s svojim milim podnebjem ugodno na skromno sadno drevje.

Zemlja Beneške Slovenije je ilovnata, kar omogoča rast kostanjevih dreves. Nekoč je bila vsa Beneška Slovenija poraščena z neskončnimi gozdovi, danes pa ni več tako; temni gozdovi so se razredčili in skrčili in v nekaj desetletjih se je spremenila zunanja slika dežele. Kostanjev les se je zelo dobro prodajal. Zlasti so ga jemali kupci tovarne tanina v Čedadu. Tako so kostanjevi gozdovi rešili marsikoga propada v hudi krizi po prvi svetovni vojni.

Kljub temu pa je ostalo še vedno lepo število kostanjevih dreves in je pridelek kostanja še precej obilen. V oktobru in novembru in tudi še v decembru hodijo čedadski, videmski in goriški trgovci v Beneško Slovenijo po kvaliteten kostanj, ki ga nato prodajajo doma ali na tujem. V tem času lahko srečaš v Furlaniji beneškega kmeta, ki vozi z mulo, ali celo s konjem nekaj vreč kostanja, da ga zamenja za koruzo.

Sorte kostanja so za vso Beneško Slovenijo iste. Kostanjevemu drevesu pravijo »kostànj«, plodovom pa »burje« ali »burji-

ce«. V Beneški Sloveniji raste več sort kostanjev, ki jim po domače pravijo:

1. *MARONI:* Drevo in plod imata isti naziv. Velik plod. Ime najbrž izvira iz keltskega korena, katerega so Rimljani nekoliko spremenili, »mar«, čimrik »môr«, gaelik »mawr«, romunsko »mare«: velik. Furlansko »morons« (marons), ital. »marroni«.

2. *PURČINKE:* Drevo: purčinjac; plod: purčinka. It. »castagna domestica«. So bolj majhni, sladki, notranji olupek se rad odlupi. To vrsto imenujejo Furlani »cjanalutis«, najbrž zato, ker so jih prvotno dobivali iz vasi Canelutto.

3. *PERONI:* Drevo: peron; sad: perona.

4. *OBJAKI:* Ime verjetno izvira iz navade, da so kostanj jedli na dan vseh mrtvih: objokovati — objaki.

5. *RANCI:* Ime samo je dovolj zgovorno. Drevo in plod imata isti naziv.

6. *ČUFARCE:* Ime od dlakc, ki pokrivajo plod. Čuf — snop, snopič.

7. *GARJUPARJI:* Plod je nekoliko grenek, ko je kuhan. Garjup — grenek.

8. *KITARJI:* Ježice na drevesu so tako razporejene, kakor da bi bile v kiti; od tod ime.

9. *BOGATCI:* Ta vrsta kostanja bogato obrodi vsako leto; od tod — bogatec.

10. *MARUJCI:* So precej podobni maronom, le da so drobnejši. Možno je, da gre za diminutiv besede »maroni«.

11. *LUŽARCE:* Kuhani ne ostanejo celi, marveč se zdrobijo, postanejo »ku luža« — kot blato.

12. *KOBILČARJI:* Imajo ježice z dolgimi in mehkimi bodicami, kostanj pa v ježici ni rjav, kot so običajno kostanji, pač pa lepe zlatorumene barve.

Vse omenjene sorte so cepljene. Divjih kostanjev ni. Če je kje kakšno drevo, ljudje plodov ne pobirajo ter pustijo drevo rasti, da ga potem posekajo ter prodajo za les ali v tovarno tanina. Za hrano služijo ljudem vse sorte, ki pa se razlikujejo med seboj po okusu. Najbolj priljubljene in najboljše so »purčinke«. Ti kostanji so sicer drobnejši, vendar se najdalje držijo in so tudi mehki. Purčinkam sledijo »maroni«, dobri, sladki in najdebelejši. Imajo pa to slabo lastnost, da jih je treba hitro obrati, ker postanejo kmalu črvivi. Za tema sortama so »objaki« po velikosti in okusu. Sledijo »čufarce«, »perone« in vse ostale sorte.

Najprej dozorijo »ranci« (od tod tudi njihovo ime) in »perone«, vendar postanejo kmalu črvivi. Zato te kostanje ljudje hitro pojedo, ali pa jih prodajo. Če jih pa še kaj ostane, jih pokrmijo živini. Za prašiče, ali za govejo živino pripravijo krmo tako, da kostanje najprej olupijo, nato pa jih skuhajo. Druge vrste so slabše po okusu, manj sladke in tudi bolj trde. Največ služijo za živinsko krmo, zlasti se po njih redijo prašiči.

Prvi kostanj začenja dozorevati konec septembra in prve dneve oktobra. Pred tem časom pospravijo ljudje najprej vse poljske pridelke (koruzo, krompir, fižol, buče), razno sadje (hruške, jabolka, slive, itd.) in nato se lotijo kostanja. Pred pobiranjem kostanja pripravijo vse kar je potrebno za to delo. Hišni gospodar gre po »late« in »rakle« na prostor, kjer so počivale od prejšnjega leta. »Late« morajo biti pod streho, da so na suhem, ker se ne smejo skriviti ali celo segniti in morajo biti čim bolj suhe, da so lahke za delo. Nato vsak gospodar vestno pregleda, če so »late« cele. »Late« uporabljajo za klatenje ježic s kostanjevih dreves. So različne dolžine; za nižje veje do štirih metrov. Če pa so vrhovi zelo visoki, rabijo late, ki dosežejo celo do deset metrov. Te so najdaljše.

»Late« pripravljajo moški pozimi, ko ni snega. Najboljše in največ jih dobijo v »Rebrah« in »Dol za gradan«. Tudi v »Čelah« in »Za kokovco« jih dobivajo, a so slabše vrste. V »Rebrah« in »Dol za gradan« so boljše, ker je tam gozd v senči, bolj gost in so drevesa višja. Late je težko dobiti, kajti drevesa za late morajo biti visoka, tanka in ravna. Tudi vsak les ni primeren. Najboljši je črni jesen in beli gaber. Les teh dreves je lahek, močan in ni krhek, pač pa upogljiv. Gozdi v Rebrah, Dol za gradan, Za kokovco in v Čelah so last posameznih gospodarjev, vendar les za late poseka kdor hoče in kdor jih potrebuje.

Doma late »oličijo«, da se kmalu posušijo, ali tudi »obličijo«. Glagol »oličiti« pomeni z rezilom odstraniti vrhnji olupek, »obličiti« pa z rezilom obrezati oz. stanjšati lato, da postane lažja. Ko late »oličijo« ali »obličijo«, jih zvežejo za vrh in jih obesijo na drevo ali pod streho. Na spodnji del zvežejo težek kamen, da se zravnajo. Tako obešene ostanejo do jeseni, dokler jih ne rabijo.

Ko gredo »burje klatit« vzamejo s seboj tudi »rakle«. Rakle so palice iz leskovke, gabra, jesena, i. p., ki jih postavijo poleti k fižolu. Rakle nesejo s seboj za primer, če se zlomi majhna lata.

Kostanj gredo nabirat vsi moški, ženske in starejši otroci, mlajši pa ostanejo doma, ker je v tem času zunaj mraz. Doma ostane navadno mati, ali starejša hči in ponekod tudi »neviesta« — snaha, da pri-

pravi kosilo in ga odnese na kraj dela. Če ji preostane kaj časa, pomaga tudi ona pri nabiranju. Če pa ima mati, snaha, nevesta doma majhne otroke, ali da mora skrbeti za živino, se takoj vrne domov.

Zjutraj se že navsezgodaj odpravi vsa družina in gre v kostanjev gozd, »lot« ali »tejo«. Moški splezajo na drevo in »sklatijo« ježice in kar je ostalo plodov v ježicah ali »gričah« jih stolčejo iz njih. Ženske pod drevesom medtem pobirajo »zrnje« (kostanj, ki je izven ježic), ko pa moški končajo klatiti začnejo pobirati še oni. Moški pripravljajo »klešče« iz palic v obliki črke V. S temi nabirajo ježice v košare ali »cajne« po domače. Ko je »cajna« polna »grič«, jih presujejo v nahrbtni koš in znosijo na določen prostor, ki je vsako leto na istem mestu. Tam »griče« zmečejo na kup, odsekajo nekaj kostanjevih vej z listjem, navadno veje mladih kostanjev, ki rastejo ob deblu starih dreves, in z njimi pokrijejo ježice. To napravijo zato, da »burje zazdrejejo«, »okuhajo« v ježicah in da ne zmrznejo. »Griče«, ki so razpočene, potolčejo z majhnimi grabljami, da pade ven kostanj, ježice, ki so še zelene in zaprte, pa znesejo s »cajnami« v koše ter s temi na kup.

Ko so tako pobrali »griče« izpod kostanja, pograbijo listje in prazne ježice, nato poberejo še ostalo »zrnje«, ki je bilo pod listjem. Ježice in listje navadno puste kar v kupih in ga zažgejo šele, ko je suho.

Vsak nabira kostanj v »cajno«, ženske tudi v predpasnik — »fiertuh«, nato ga presujejo v vreče — »žakje« ter nahrbtne koše, v katerih znesejo plodove domov. Koše navadno »zadenejo«, nosijo na hrbtu. So pa tudi nekateri, ki nosijo koše na glavi, zlasti v vaseh Arbeč, Mažarole, Log, Podvršče, Subid, Brdo, Zavrh, Klenje, Oblica, Topolovo, Štuoblank, Vila, i. d.

Še preden so se pobiralci kostanja odpravili na delo, so doma pripravili prostor zanj, na podstrešju — »na kašti« ali na lesenem balkonu — »lindo«, kakor ga imenujejo. V starih časih, ko so še imeli ognjišča in nad njimi tramove, so razstresli kostanj na lese, ki so jih že vnaprej položili na tramove, ali pa obesili pod strop. Na lesah se je kostanj najprej posušil in ni postal piškav, morali pa so ga od časa do časa premešati, da ne bi splesnel.

Kasneje, ko imajo več časa na razpolago, se zopet odpravijo pod kostanje, h kupom pokritih in dozorevajočih ježic. Od doma nesejo s seboj »cajne«, »pletenice«, koše, vreče in kak star jopič, da si ga podložijo, ko sedijo ali klečijo pri nabiranju. Moški neso s seboj tudi debel in kratek kol, za tolčenje ježic. »Kup odkrijejo«, odstranijo vejevje in začno s palicami tolči po ježicah, ki so pri kraju. Kar ne izluščijo s palicami, poteptajo z nogami. Ko so pripravili nekaj dela za ženske in za otroke, pregrabijo ježice, jih odstranijo k listju ter poberejo kostanj v »cajne« in »pletenice« ali pa kar v predpasnike, ki pa jih rabijo le poredkoma, ker so kostanji navadno mokri in blatni.

To delo morajo opraviti pred velikim mrazom in pred snegom, da kostanj ne zmrzne. Družine, ki imajo »lot«, »tejo« daleč, znesejo ježice v vas že ko »klatijo« kostanj. Če pa nimajo doma primernega prostora, znesejo ježice v bližino hiše, ali vsaj vasi, da hodijo potem »vetukat«. Pred zimo pograbijo pod kostanji tudi listje in ga znesejo domov v »žbrincah«. Listje služi za »stejo«, podklado govedu ali prašičem. Navadno ima vsaka družina svojo shrambo za kostanjevo listje, ki jo imenujejo »listnjak« ali »lisnjak«. Ko grabijo listje zažgejo kupe ježic, ki so ostale pri pobiranju. Ježicam doložijo nekaj suhega listja, da se laže vnamejo. Ko gorijo že močno, zmečejo na kup še dračje, ki je ostalo okrog in ki so ga pograbili z listjem. Tako sežiganje se navadno vrši ali na »poti«, na stezi oz. na kraju kjer ni trave, in sicer vsako leto na istem prostoru. Seveda morajo pri izbiranju prostora za sežiganje ježic, dračja in listja paziti, da ni kostanjevih dreves, da jih ne »osmodijo«.

Kdor ima malo lastnih kostanjevih dreves, ali tisti, ki jih sploh nimajo, berejo kostanj drugih na polovico, ali »ščenajo«, paberkujejo. Ko poberejo drugi kostanj, gredo ti še enkrat pod kostanje, saj vedno ostane kaj prikritega pod listjem. To delo imenujejo domačini »ščenat«.

Zanimivo je kako delijo kostanj, kjer so drevesa pri mejah. Če je drevo samo in nima sosed tam svojih dreves, pobere gospodar drevesa tudi na sosedovem terenu. Če pa ima tudi sosed v bližini drevo, katerega veje se razprostirajo tudi čez mejo, pobere vsak do meje, kakor takrat, ko kosijo travo. Zato se lahko pripeti, da je na sosedovem kostanj že pobran in hodijo že ljudje paberkovat, ko je na njihovi strani še »na cielin«.

Nekateri gredo tudi v druge vasi paberkovat in se ne vrnejo, doklēr se ne stemni. Ker pa ostanejo zunaj ves dan, nesejo s seboj košček polente z domačim sirom, včasih tudi kakšno jabolko. Zadnja leta se je precej razširila navada, da jedo ljudje tudi kruh, ki pa še vedno velja kot pribolj-

šek. Poleg polente najbolj cenijo *pogačo*. »Pogača« je koruzna moka, zamesena z vodo in spečena v »fornu«, nekoč pa so jo pekli kar na prostem ognjišču »pod pepelan«, pod žerjavico — »mejauo«, kakor sem še sam videl pred kakimi dvajsetimi leti v »Velentačovem fogolarje« na Kalu. »Pogača« je zelo priljubljena jed, ki se da jesti tudi brez »batude«, ali mleka.

Navadno gredo na paberkovanje v majhnih skupinah, štiri — pet žensk iz vasi, včasih pa gre tudi vsa družina skupaj. Pri delu se pogovarjajo, da je bolj kratkočasno.

Okrog poldneva se zberejo skupaj, naberejo suhih vej ter prižgejo — »zanietjo« ogenj. Najprej si segrejejo roke, si sezujejo »žeke« (copate) in pogrejejo še noge. Poiščejo si primeren kamen, ga postavijo blizu ognja in na njem »spečejo« polento. Ko so zaužili skromno kosilce, ženske navadno ponjuhajo »prežo« tobaka njuhanca in gredo zopet na delo.

Kostanj je najbolj cenjena hrana v jesensko-zimski dobi. Vsak si ga skuša pridobiti čimveč za hrano sebi ali pa za krmo živini. Že takoj po košnji, »po trvi«, gre gospodar vprašat bogatejše družine, če bi mu dali »na pou« kostanj nabirati. Včasih gredo pomagat kositi: namesto plačila v denarju jim dovoli gospodar, da pobirajo njegov kostanj na polovico. Če pa ne dobijo dela pri kostanju v domači vasi, ker ni kostanjevih dreves dovolj za vse, gredo iskat delo tudi v druge vasi, večkrat zelo daleč od doma. S Kal n. pr. hodijo po navadi »Na Hleva«, v Podšpanjut, Brnas, Bijarča, na Vrh, na Možersko; dol Zagrad, v Ofjan in dol Za Skrila. V teh vaseh imajo dosti kostanja ter ga ne morejo sami vsega pobrati, zato ga prav radi dajejo drugim. In tu velja slovenski pregovor: »Kdor prej pride, prej melje«. S seboj vzamejo vse potrebščine: lestve — »liesinca«, »late«, koše, vreče, »cajne«, »pletenice« in grablje, če jih nima gospodar. Za svojo prehrano dajo v koš kolobar sira, slanino (špeh), koruzno moko (serkouo moko) in kotel (kotu) za kuhanje polente. Če kdo nima moke, ali je predaleč, da bi jo nosil, jo kupi v bližnji vasi.

Za pobiranje kostanja oblečejo najslabše obleke, ker se pri plezanju na drevesa in pri nabiranju često raztrgajo. Nogavice (hlače), ki jih neso s seboj, so pletene iz domače volne in copate (žeke) si sami napravijo doma. Če je slabo vreme, obujejo »žeke« le ko so v hiši, za delo pa nesejo s seboj visoke čevlje »košpe«. Košpi so zgoraj iz usnja, spodaj pa iz javorja. Navadno imajo pod »košpi« zabite žeblje z debelo glavo, ki jih domačini imenujejo »broče«. »Broči« preprečujejo drsanje na blatu ali na ilovnatem svetu, kakršen je v kostanjevih gozdovih.

Nabiranje kostanja v drugih vaseh poteka enako kot doma. Preden gredo zgodaj na delo, si skuhajo poln kotel polente za zajtrk ali za kosilo. Navadno kupijo zjutraj mleko pri gospodarju, ga zavrejo in pojedo s polento. Ostalo polento nesejo s seboj v okrogli »pletenici«. Za kosilo si jo spečejo na žerjavici in jo pojedo s sirom. Če je kdo žejen se napije vode, ki jo dobijo povsod v teh krajih. Zvečer se vrnejo v vas. Za večerjo skuhajo zopet polento, toda sedaj jo pojedo toplo. Tudi za večerjo pride v poštev sir, ki si ga ocvrejo na slanini. Tako ocvrti sir imenujejo domačini »frika«. Najprej sesekljajo slanino ter jo dobro scvrejo v ponvi, »tu pdieli«, nato zrežejo v ponev še sir. Sir se polagoma stopi in ko se cvre, se strdi in postane rjavordeč. »Frika« s polento je zelo dobra. Včasih jim da kdo v vasi nekaj radiča, da si pripravijo radičevo solato, ki jo potem jedo s polento. Radič zabelijo s slanino, ker je zanje najbolj okusen le s to zabelo. Raznih olj niso vajeni tudi zaradi tega, ker je olje drago.

Če se zaradi slabega vremena vrnejo domov pred nočjo, si pripravijo boljšo večerjo. Olupijo kostanj in ga skuhajo. Pri gospodarju kupijo mleka, ali pa prosijo za »batudo«, — kislo mleko. Taka je njihova vsakodnevna hrana.

Delitev kostanja opravijo takoj pri delu. Eno vrečo njim, eno gospodarju. Kostanj, ki ostane v ježicah, razdelijo, ko ga iztolčejo. Navadno se vrnejo v tisto vas čez nekaj dni, ko se kostanj »okuha«. Večerno življenje v tuji vasi je bolj pestro, bolj veselo, kakor na delu. Navadno pomagajo po večerji gospodarju pri jesenskem delu na domu, ličkajo koruzo ali stročijo fižol. Pri tem delu ne manjka pijače. Gospodar je poskrbel za domači mošt »japkovec«, »tepkovec«, »hruškovec« in bolj poredkoma za vino »merikano«. Med fižol je pomešal kak oreh, lešnik, jabolko, da so prigrizli, ko so prišli do njih. Če so imeli s sabo otroke, so ti segali naglo z rokami do dna vreč ali košov in pobirali ven sadje. Starši jih pri tem zadovoljno opazujejo.

Toda niso vedno delali za gospodarja. Ko so prinesli domov dovolj kostanja, so ga v večernih urah prebirali. Lepega in zdravega so dajali na eno stran, slabega in piškavega pa na drugo. Slabega so nesli domov živini, dobrega so pa prodali, kolikor ga niso sami potrebovali.

Med delom so se pogovarjali o vsem mogočem: na vrsto so prišle šale, pravljice, pripovedke, grozne zgodbe in predvsem lastni dogodki na delu v tistem ali prejšnjih letih: A. S. mi je na primer pripovedoval dogodek, ki se mu je pripetil leta 1935:

»Ko smo neko leto brali kostanj v Brnasu (ko rečejo Brnas, mislijo Dolnji Brnas), ni bilo dosti kostanja. Debel je že bil, debel, a malo ga je bilo, zelo malo. Zato smo kmalu končali z delom. Neki kmet me je prosil naj mu ga sklatim, ker se njemu ni ljubilo, pa tudi bal se je, da ne bi padel z drevesa. Kostanj je bil res tako visok in nevaren za delo, da nisem vedel, kaj naj počnem. Revščino sem tolkel, zaslužka ni bilo nikjer, pa sem se odločil, da bom sklatil. Vzel sem osem metrov dolgo lestev in jo postavil k drevesu. Ko sem prišel do prvih vej sem se ozrl navzgor in videl, kako visoko je še. Tedaj sem potegnil gor lestev, jo pristavil k vrhu in zlezel skoraj do vrha. Ko sem sklatil eno vejo, sem šel na drugo in to vedno z lestvijo, ker so bile veje zelo debele in dolge. Delo je bilo nevarno in naporno. Nikoli nisem videl tako velikega kostanja, kje šele klatil. Ko sem končal me je gospodar vprašal koliko zahtevam. Jaz se mu nisem upal reči ničesar, zato sem mu rekel naj mi da, kolikor sam hoče. Tedaj mi je ponudil tri lire. Tri uboge lire, za tako nevarno delo! Za tri lire, si takrat kupil komaj liter dobrega vina. Če pa nisi pil vina — jaz ga nisem smel — ker so bile prevelike družinske potrebe, sem lahko kupil za tri lire nekaj manj kot dva kilograma testenin ali nekaj več kot 2 kg kruha. Takrat je »panjoka« kruha bila po liro. Torej tri »panjoke« kruha. Nič nisem rekel, vzel sem tiste revne tri lire in šel. Naslednje leto me je še prosil naj mu sklatim isti kostanj, pa mu ga nisem. Tako so nas izkoriščali vsi tisti, ki so imeli količkaj več kot mi.«

Take in podobne dogodke so pripovedovali med delom po večerji. Končno so le šli spat v senik. Zavili so se v odejo, v »kucil«, ki so jo prinesli s seboj od doma. Pokrili so se s senom in zaspali.

Kot sem že omenil, je kostanj velikega pomena za naše prebivalstvo, bodisi za prehrano ljudi kot živine.

Ljudje navadno zase kuhajo kostanj le za večerjo. Pripravljajo ga že popoldne, ko mu odlupijo zgornji olupek. V kuhinjo — »hišo« ga prinesejo v »cajni« ali »pletenici« in navadno ga lupijo ženske. Pred kakimi dvajsetimi leti so imeli poseben nožič za lupljenje kostanja, ki je služil tudi za strganje krompirja. Reklo se mu je »škloca«. Kostanj drže v levi roki, v desni imajo »škloco« ali navaden nožič in ga lupijo. Olupljen kostanj dajo v lonec ali vrč — »šenglot«, olupki pa ostanejo na krilu — »tu krilé«. Ko končajo lupljenje, stresejo olupke pred peč ali pa jih zmečejo kar v ogenj. Nato pripravijo lonec iz aluminija ali iz bakra, vsujejo vanj olupljen kostanj, ga osolijo in dolijejo vode. Lonec pokrijejo s pokrovom, navadno lesenim. Ko je kostanj kuhan, ga precedijo ter vsujejo v veliko leseno ali cinkovo skledo, ki so jo že prej postavili na mizo. Toda ne vsujejo vsega kostanja naenkrat, ker bi se kmalu shladil. Družina je že zbrana okrog mize. Vsak ima pred seboj skodelico »bokalico«, v katero odlaga notranji mehkejši olupek. Ko zmanjka kostanja v skledi, gre mati po lonec na peč »furnel« in strese še ostali kostanj v skledo. Ko so ga olupili dovolj, vzamejo zajemalko »kruhinco« in z njo dolijejo kostanju kislega mleka iz glinastega lonca. Pri nekaterih sicer redkih družinah, jedo namesto kislega sladko mleko. Taka večerja ugaja posebno otrokom. Drugo jutro najprej vstanejo otroci in brž pohitijo k loncu, da pregledajo, če je ostalo še kaj kostanja od večerje. Ta kostanj dajo navadno v močnik, da je bolj okusen.

Včasih kostanj tudi »oburkajo«. Izraz pomeni, da mu odvzamejo tudi notranji olupek še preden ga skuhajo. Ko zavre voda v loncu, ga vzamejo ven po malo in mu odstranijo še ostali olupek. Ko so vsega olupili, odlijejo prejšnjo vodo, nalijejo novo, čisto in dajo »oburkan« kostanj kuhat. Ko je kuhan, ga scedijo in vsak ga vzame s »kruhinco« in napolni »bokalico«. Večkrat »oburkàn« kostanj dajo kuhat s fižolom, da spremenijo nekoliko večerjo. Kostanj s fižolom jedo z žlico najprej kar suhega, nato pa dolijejo še kislega mleka »batudo«. Zelo radi jedo tudi pečen kostanj. Najprej ga vrežejo v olupek, da ne poka, nato ga dajo v peč, »foran«, na ploščo štedilnika, ali pa kar na žerjavico ali ob njo. Navado imajo tudi, da se dekleta zbirajo v kaki hiši. Ena prinese kostanj, druga mošt »hrškuvac«, »tepkovac« ali »japkuvac«. Ko je kostanj pečen, ga jedo in pijejo mošt. Nekega večera se je tako zbralo v neko hišo več deklet. S seboj so prinesle razne priboljške, niso jih pa nikomur pokazale. Čakale so, da bi se starejši in mlajši otroci spravili spat, da bi nemoteno jedle, pile, se pogovarjale in smejale. Toda otroci so se hoteli še malo poigrati in komaj jih je starejša sestra spravila v posteljo. Nato so prinesle na

Benečan pri pobiranju z dreves stolčenega kostanja, ki pa je še v iglastem olupu

svetlo mošt in kostanj, ki so ga bile skrile pod omaro »vintulo«. Kakšno razočaranje je bilo zanje, ko so dobile v steklenicah vodo, namesto mošta. Otroci so namreč zavohali mošt in se tako maščevali.

Iz kostanja delajo tudi nadeve za potice in kuhane »štrukje«, štruklje. Nekateri osušen kostanj tudi zmeljejo in napravijo moko, iz katere delajo razne slaščice. Znana je tudi polenta iz te moke, toda ta ni več tako priljubljena; le tu pa tam dobiš koga, ki jo še kuha.

Kot sem že dejal, krmijo s kostanjem tudi živino, zlasti prašiče. Ko se prašiči začnejo debeliti, morajo dobivati suho in redilno krmo. Kostanj prav dobro nadomešča koruzo in krompir v prašičji krmi, saj teh poljskih pridelkov nimajo niti ljudje dovolj, kaj šele, da bi jih dajali prašičem.

Prašičem dajejo surov ali kuhan kostanj. Znano je, da kostanj zelo debeli, ker vsebuje dosti hranilnih snovi. Po naših vaseh ljudje prav tekmujejo, kdo bo zredil težjega prašiča. Ko ga zakoljejo in stehtajo je 220-235 kg, kar je precej. Prašič take teže da od 80 do 90 kg slanine, od 40 do 60-70 kg mesa za »salame« in klobase. Iz mastnega mesa in iz slanine pri glavi z ušesi vred napravijo tako imenovane »mužete« (crodighe, cotechini po furlansko odn. po italijansko).

Toda vrnimo se h kostanju. Za prašiče ga olupijo in skuhajo v velikem bakrenem kotlu, v »ročnjaku«. Ko je kuhan, ga »ocedijo« in »ročnjak« puste »pred hišo«, da se kostanj ohladi. Takrat navadno prihite otroci in začnejo jesti kostanj kar iz kotla, pri čemer pa jih gospodinje seveda podijo. Otroci pa, če le morejo, se povračajo in si naskrivaj polnijo žepe z njim, da ga nato drugje pospravijo.

Kostanj je v Beneški Sloveniji velikega pomena za domače gospodarstvo. Pred 50 leti so ga ljudje vozili na trg v Čedad. Tam so se zbirali trgovci iz Čedada, Gorice, Trsta, Vidma, ki so ga odkupovali in pošiljali predvsem v severne dežele. Pripovedujejo, da so ga letno prodali samo v Čedadu po 1500 stotov. Če pomislimo, da so se takrat ljudje preživljali le s pridelki, ki so jih doma pridelali, da je bil kostanj glavna zimska večerna hrana za ljudi in glavna zimska hrana za živino, moremo sklepati, da so prodali mogoče le eno tretjino svojega pridelka. Če pa bi sklepali po današnjih razmerah, ki so neprimerno boljše kakor v času naših očetov, bi rekli, da niso prodali niti tretjine pridelka. Če je torej znašala tretjina kostanjevega pridelka 1500 stotov, bi bil celoten pridelek v tistih časih 4500 stotov. Danes sodijo strokovnjaki, da celotni pridelek kostanja v Beneški Sloveniji doseže komaj 2000 stotov. Sedaj prodajajo kostanj na čedadskem trgu po 25-30 lir kilogram. Če bi vsega prodali, bi dobili od 5 do 6 milijonov lir.

Poglavje zase je zamenjava kostanja v Furlaniji. Ker je koruza osnovna hrana beneško-slovenskega ljudstva, stremijo ljudje za tem, da si je čimveč pridelajo ali na katerikoli način pridobijo. Prej in seveda tudi po vojni niso ljudje nikoli pridelali toliko koruze, kolikor jo potrebujejo, zato jim je kostanj prišel prav v stiski. Denarja ni bilo, da bi jo kupili, Furlani pa so tudi za kostanj raje dali nekaj koruze, kakor pa denar.

V Furlaniji in tudi drugod po Italiji (v Piemontu, Lombardiji, Calabriji, Toskani, Liguriji), imajo navado, da jedo za »Vahte« kuhan ali pečen kostanj. Zato ga beneški Slovenci najraje peljejo na trg nekaj dni pred 1. novembrom.

Kako spravijo ljudje kostanj v zelo oddaljene vasice furlanske nižine? Doma ga najprej »preberejo«. To delo opravijo povečini ženske, včasih jim pomagajo tudi moški. Prebrano »zrnje« dajejo v vreče od otrobov ali od sladkorja, ki si jih po potrebi tudi izposodijo pri sosedih. Ko so vreče napolnjene, jih zvežejo z žico, ali z »bekami« (vrbovimi šibami), ki jih imajo ob potokih ali pri kakem izvirku.

Iz Kala so nosili vreče do Zapotoka ali celo do Podvršč, dokler niso imeli ceste v vasi. Isto velja za Mersin, Matajur, Trčmun, itd. Nosijo ga predvsem moški, pa tudi ženske jim pomagajo. Taka »briemana« so težka od 70 do 90 kg za moške in od 40 do 60 kg za ženske. V vaseh v dolini, kot so Podvršče, Log, Savodnje, Čeplečišča, Klodič... si izposodijo »barelo« — majhen in lahek voziček na dve kolesi, z enim samim ojesom, ki ima na koncu »količ«, za katerega prime »tisti ki uoz«. Na take vozičke navadno naložijo do 250 kg kostanja, kar lahko vleče odrasel človek. Po Furlaniji zamenjuje kostanj le družinski gospodar, če ni preveč prileten. Z njim gre še kak družinski član. Če ima odraslega sina, gre za njim, da mu pomaga »vlieč barelo«, če ne pa manjši otrok (od 10 let naprej), da pazi na barelo, ko hodi oče po hišah ponujat kostanj.

Dogaja se, da gredo po Furlaniji tudi ženske, a le iz tistih hiš, kjer ni sposobnega moškega za to trdo delo, ali pa če so nabrale nekaj kostanja s paberkovanjem. Z izkupičkom si kupijo obleko, čevlje, majo, i. p. Za pot se oblečejo srednje: ne praznično za vsakdanje delo. S seboj vzamejo navadno pogačo in nekaj lir za kos kruha in kozarec vina.

Trdo je življenje zamenjevalcev kostanja: mraza pretrpijo dosti, izpostavljeni so vremenskim neprilikam, zasmehovanju in poniževanju Furlanov. V nekaterih hišah radi zamenjajo kostanj za koruzo, v drugih zamenjajo iz usmiljenja do »sklaf«. Pri nekaterih so slabo sprejeti in jih celo odženejo od hiše kot pse. Naletijo tudi na dobre ljudi, ki jih sprejmejo v hišo, jih pogostijo z večerjo ter jim dovolijo, da prenočijo v seniku ali v hlevu.

Zamenjevalci ne nosijo s seboj nobene »miere«, »mierce«, za določanje količine. Furlanska ženska prinese navadno polno sito koruze in odnese polno kostanja. Druga posoda je »pulenjak«, prazna kovinska škatla (konserva).

Zamenjava gre počasi in traja več dni. Zlasti naporna je, če je kdo drug v isti vasi že zamenjeval. Takrat mora ubogi Benečan romati od vasi do vasi, včasih tudi brez uspeha.

Tudi povratna vožnja je zelo naporna, ker morajo »vlieč barelo« z dragoceno koruzo. Koruza služi najčešče za domačo prehrano. Včasih jo tudi prodajo, da si z izkupičkom kupijo nazaj grede na čedadskem trgu mladega prašička za prihodnje leto. Nekateri porabijo denar za davke, ali za nakup raznih hišnih potrebščin. Taka potovanja ostajajo dolgo v spominu in nudijo za precej mesecev snov za večerna zimska pripovedovanja.

Sedaj je kostanja vedno manj. Dreves se je lotil kostanjev rak, ki se močno širi po vseh »tejah« in »lotih«.

Drugi vzrok propadanja kostanja je selitev delovne moči v druge države. Doma je ostalo le malo ljudi, ki ne utegnejo pobrati vsega pridelka. Posledica je, da sekajo drevesa za deske in drva. Mladina se seli v tujino, kjer si s trdim delom prihrani nekaj denarja, da ga pošlje domov in si tako zagotovi vsaj nekoliko lažje življenje ob povratku v svojo domovino.

VIRI IN LITERATURA

Enciclopedia italiana — Treccani, 1931 Vol. IX.

Ciril Jeglič: Arboretum Volčji potok. Lj. 1956.

Gianni Pinguentini di Giacomo: Dizionario etimologico fraseologico del dialetto triestino. Trst 1954.

Kesten: Sveznanje (Uredil Petrovič) — Inštitut za nacionalni publicitet — Beograd

Trgovsko - gospodarski leksikon. I. del. Sestavil dr. Nemo. Lj. 1935.

D. Feigel — V. Nanut: Beneška Slovenija. Gorica 1950.

M. Turnšek: Od morja do Triglava II. del. Trst 1954.

MATAJUR, glasilo beneških Slovencev.

PRIMORSKI DNEVNIK, Trst.

Specogna: Ob domačem ognjišču.

ŽIVLJENJE SE PREMIKA

(O MODERNIZACIJI KMETIJSTVA V SLOVENSKI ISTRI)

PAGON ANDREJ - OGAREV

Slovenska Istra... Deželica sonca, grozdja, oljk, sadja, soli, paradižnikov... Deželica, ki so ji skozi trinajst stoletij vladali tujci. Istran — domačin je po besedah pesnika Gregorčiča:

»Plah lazil preko razvalin
je tujcem rob — domači sin...«

In vendar v Istranih ni nikoli ugasnila želja po svobodi, po svobodnem življenju. Počutili so se kot mati Ivana Cankarja, ki je svojemu sinu — umetniku na smrtni postelji naročala:

»Že sem si v mislih izbrala leho — tisto, ki se od kozolca do kozolca položno vzpenja v hrib. Tam seješ kamen, pa žanješ zlato!«

Res: Če v to zemljo vseješ kamen, žanješ zlato... Le s to razliko, da so v teh letih po osvoboditvi traktorji izorali iz zemlje, ki je tisočletja želela videti sonce, občutiti sončno gorkoto in rodnorastno moč semena, ki ji ga bo človek zaupal v rejo, vzrast in zoritev, cele skladovnice kamenja, ki so ga potem porabili za zgraditev opornih zidov in poti v novih modernih vinogradih in sadovnjakih. Traktorji so uresničili stari pregovor: Pridni najde pod vsakim kamnom krajcar, pod vsakim grmom kos kruha. Razglejmo se malo po tej rodovitni istrski zemlji, kako traktorji premikajo življenje na njej.

DOLINA GRADOV SPREMINJA OBRAZ...

Kmalu po osvoboditvi je bila v Črnem kalu ustanovljena Kmečka delovna zadruga, po zgledu prve podobne zadruge v junaški

Pogled na črnikalsko dolino. V sredini novo upravno poslopje vinogradniško-sadjarskega posestva Črni kal, v ozadju vas Loka

Kitajska kmetijska delegacija na obisku na vinogradniško-sadjarskem posestvu v Črnem kalu. Tretji od leve proti desni je minister za kmetijstvo Kitajske Liao Lu Jen

Gabrovici, ki je zaživela že med narodnoosvobodilno borbo. Z reorganizacijo obdelovalnih zadrug po vsej Jugoslaviji, je bila reorganizirana tudi KDZ v Črnem kalu. Delo — začetek boljšega obdelovanja zemlje, ki so ga tu opravili člani reorganizirane KDZ, pa se ni izgubilo. Leta 1952 so ustanovili vinogradniško-sadjarsko posestvo Črni kal. Vodstvo je sprejel domačin Peter Pavlič, ki je ob izkušnjah in praktičnem delu postal pravi strokovnjak. Traktorji se preorali Loški in Črnikalski hrib od vrha do vznožja. Namesto brinja in trnja, ki je ob oglušujočem ropotu treh traktorjev izginjalo v zemljo, so svetle deske obračale na površje deviško zemljo. Samo nekaj let — komaj pet — je preteklo, pa sta Loški in Črnikalski hrib oblečena v bujno rastočo vinsko trto, ki je že lani dala prve vagone grozdja. In kakšnega grozdja! Iskri se v kozarcih sladka malvazija kot prozorno zlato z okusom medice nekdanjih starih Slovanov. Črni kabernet pa gost teče iz steklenic v kozarce, kjer pusti pobarvano notranjost tekla.

Vse kaže — ne samo kaže, marveč postaja resnica — da bodo ta brda, kot jih imenujejo domačini, še prekosila sloves »črnikalca«, ki je bil v nekdanji Avstriji poznan kot najboljše vino v državi. Vsako leto so nekaj sodov »črnikalca« peljali celo na cesarski dvor na Dunaj.

To posestvo je šele v razvoju. Skupna površina je 70 hektarov, od tega 55 ha vinogradov, 15 ha pa sadovnjakov. V polni rodnosti — kar bo že prihodnje leto — bodo na tem posestvu pridelali v slabih letinah 200 tisoč kg grozdja, v dobrih pa celo do 400 tisoč kg grozdja. Če to številko spremenimo v litre, dobimo 200.000 litrov iskreče, sladke in okrepčujoče pijače — »ki vtopi vse skrbi — v potrtih prsih up budi«, kot je v »Zdravljici« lepo povedal France Prešeren.

V dolini na lahki vzpetini v Predloki rase novo naselje tega posestva. Lepa upravna stavba, ki ima v podzemlju kleti za shranjevanje vina, je že dograjena. Že letos bo dograjeno veliko poslopje za shranjevanje traktorjev, strojev in orodja, za skladišče umetnih gnojil in druge gospodarske potrebe. Tam zraven je tudi nova premenjevalna (transformatorska) postaja, ki bo dajala luč za novo naselje.

Ta luč bo pripomogla, da se bo življenje na novem modernem posestvu hitreje raz-

vijalo. Za prebivalce vasi pod debelimi skladi apnenca — črnokalsko skalovje — Črni kal, Loka, Bezovica, Podpeč, Zanigrad, Dol, Hrastovlje, bo to posestvo dajalo zaposlitve in kruha, ki so ga morali prej iskati v tujini.

Rodovitnosti zemlje v Dolini gradov se je čudil celo minister za kmetijstvo Kitajske Liao Lu Jen, ki je z delegacijo višjih kmetijskih strokovnjakov v začetku avgusta obiskal Jugoslavijo in se ustavil tudi na tem posestvu. Ko je direktor Peter Pavlič po ogledu povabil delegacijo na zakusko, je bilo na mizi med drugim tudi grozdje sorte »kraljica vinogradov«. Minister sam in tudi spremljevalci so se izrazili, da takega grozdja še niso videli.

* * *

Kmetijsko posestvo Škocjan - Ankaran je za sedaj največje, moderno urejeno posestvo na Koprskem. Njegova skupna površina je 140 hektarov. Prav na konici Debelega rtiča, kjer so imeli nacifašisti med okupacijo v podzemskih železobetonskih bunkerjih strojnična gnezda in topove, so preorali obširne površine in nasadili trte, breskve ter oljke. S konice rtiča se posestvo postopoma veča in širi proti Valdoltri in Ankaranu. To posestvo ima izredno ugodno lego za pridelovanje zgodnje zelenjave, sadja, vrtnih jagod, breskev, grozdja in oljk. Že sedaj ima 34 hektarov sadnih nasadov, 16 hektarov vinogradov, 2 hektara vrtov, 74 hektarov deteljišč in travnikov. Posestvo ima tudi lastno drevesnico, ki meri 5 hektarov. Spomladi so v tej drevesnici nasadili 140.000 oljčnih divjakov, ki so se lepo prijeli. Prihodnje leto jih bodo pocepili z domačo sorto »belico«, ki daje visoke odstotke olja in bogat pridelek sadu. Tako pridobljene žlahtne sadike bodo posadili na tistih površinah, kjer je v zimi 1955-56 zmrznilo nad 29.000 komaj nasajenih mladih oljk.

Del oljčnega gaja na Kovu pri Krkavčah, ki mu tudi zima l. 1929 ni mogla do živega

Dobro se še spominjamo velike pozebe oljk v Slovenski Istri v zimi 1929. Pred pozebo je bilo na Koprskem okrog 300.000 oljčnih dreves, ki so pokrivala površino 2000 ha, po pozebi pa jih je ostalo komaj 120.000.

Ne bomo tu poudarjali gospodarskega pomena pridelovanja oljk, ki ga številke že same dovolj jasno osvetljujejo:

Na Koprskem porabijo samo v gospodinjstvu 20 vagonov olja letno, 40 vagonov pa ga porabijo tovarne ribje industrije. Zato je treba samo pozdraviti in podpreti napore kmetijskih strokovnjakov, ki se z vsemi močmi borijo, da bi znova dosegli stanje oljčnih nasadov pred pozebo leta 1929. In ne samo to. Strokovnjaki se borijo tudi za izboljšanje donosa pridelka in olja. Sedanja sorta oljk daje povprečno 12 kg sadu na drevo z 18 odstotki olja. Postopoma pa bodo pocepili vsa za to primerna stara drevesa z rodovitno sorto žlahtne belice, ki daje povprečno 18 kg sadu na drevo in do 23 odstotkov olja.

Pred pol stoletja so oljke dajale izredno dobre donose. Tako so nekateri kmetje v Krkavčah natrgali do 300 brent oliv. Ti kmetje so pridelali od 15 do 18 hl olja. Starejša drevesa dajo do 35 litrov olja. Računano v današnjih cenah bi to zneslo okrog 15.000 dinarjev. To je toliko kot letni dohodek mleka od slabe krave.

Desetletni plan obnove predvideva ureditev 1000 ha novih oljčnih nasadov. Za sadike bosta poskrbeli drevesnici v Sečovljah in na Debelem rtiču, ki bosta do leta 1963 vzgojili 100.000 žlahtnih oljčnih dreves.

* * *

Kot znano, je na Koprskem precej razširjeno gojenje žlahtnih vrtnih jagod, ki je od vseh kmetijskih kultur najdonosnejša. Naj za primerjavo navedemo nekaj statističnih podatkov o cenah sadja in zelenjave za razdobje treh let in sicer:

Vrsta blaga	1952 Količina v kg.	Cena	1953 Količina v kg.	Cena	1954 Količina v kg.	Cena
Jagode	35.312	64.08	171.773	70.26	202.098	87 87
Grozdje	729.514	31.45	434.086	29.28	1,387.345	37.86
Češnje	1,202.842	21.31	1,098.374	25.49	1,49 .334	23.47
Hruške	513.364	13.80	520.053	19.29	445.640	23.12
Jabolka	156.822	11.01	47.926	17.	165.834	18.93
Breskve	105.468	17.72	33 247	27.75	40.493	32.—
Slive	169.401	11.08	44.166	12 21	48.961	24.58
Paradižniki	2,350.799	16.—	4,176 361	11.57	5,011.235	15.66

Navedene cene so povprečne.

Na posestvu Škocjan-Ankaran so uredili matični nasad, kjer bodo vsako leto vzgojili 400.000 jagodnih sadik. V prihodnjih petih letih bo ta matičnjak dal 2,000.000 sadik vrtnih jagod, kar bo dovolj za ureditev 50 hektarov novih jagodnih nasadov. Po letu 1962 bodo na Koprskem imeli nad 80 hektarov jagodnih nasadov.

Ker se na starih nasadih jagod pojavljajo razne glivične bolezni in živalski škodljivci, sta Zavod za raziskovanje kmetijstva in fitopatološki oddelek sprejela vse potrebne ukrepe, da bodo te škodljivce čimprej zatrli.

Zdi se pa, da je glavni vzrok naglemu propadanju starih nasadov — pomanjkanje organskega (hlevskega) gnoja v zemlji. Stari gojitelji vrtnih jagod v strunjanski dolini vedo povedati, da so pred več desetletji z barkami vozili gnoj celo iz Trsta, da so jagodam lahko dali dovolj gnojila. Razen tega pa so takrat redili precej več glav goveje živine, kot jih redijo danes. Treba je upoštevati, da je jagoda izrazito vrtna rastlina, ki zahteva močno gnojenje z naravnim gnojem, ki v zemlji pušča dovolj humusa.

Naj še omenimo, da bodo dobri in ceneni pridelki sadja in zelenjave tega posestva pripomogli tudi pri pospeševanju turizma v tem kraju, ki je iz leta v leto živahnejši. V vročih poletnih mesecih zaživi ankaranska obala svoje posebno življenje. Delovni ljudje tovarn, šol in obratov radi pridejo na to sončno obalo na oddih. Vsi pa si želijo dobrih in sočnih pridelkov, ki jih daje rodovitna istrska zemlja.

* * *

»Na Briču — slišiš! — noč in dan brni,« je zapisal istrski pesnik Kubejski, ko so na podolgovatem hribu nad Rokavo zabrneli traktorji. Kdor je videl to velikansko delo, ki so ga novi ljudje opravili v nekaj letih, tega ne bo nikoli pozabil. Moč traktorjev, ki preobračajo istrsko zemljo, da bo dajala več in boljših pridelkov — za to ima vse pogo-

Zrele izvozne jagode iz strunjanske doline

Pogled na strunjansko dolino, kjer so že pred sto leti začeli gojiti jagode

je — je iztrgala iz starega, konservativnega obdelovanja marsikaterega kmetovalca, da je na široko odprl vrata svojega posestva traktorju.

Na Briču so že člani bivše KDZ Pučе-Koštabona začeli s prvimi deli. Vendar je bil kramp vse premajhno orodje, da bi zmogel opraviti tako velikansko delo, čeprav zadružnikom ni manjkalo dobre volje in pridnosti. Tu je bilo treba zrigolati kar 55 hektarov zapuščenega pašnika. Kopača — istrska šapa — se je morala umakniti traktorjem, ki so zaorali globoke brazde v deviško zemljo.

Danes ima Brič takle obraz: 30 ha nekdanjega pašnika pokrivajo vinogradi, 13 hektarov sadovnjaki, ostalo pa travniki in pašniki. Po sredi je speljana nova cesta, na gornjem koncu pa so zgradili nova stanovanjska poslopja, hlev za živino in stavbo za stroje, skladišče in orodje.

To pa še ni vse! V avgustu so trije traktorji zrigolali nekdanji pašnik, »komenelo« »Na Reteh«. Uredili so takoj tudi terase, poti, jarke za odtok vode in rezervoarje. Nasadili bodo trte namiznega grozdja »Kraljica vinogradov«, »Merlot«, »Muškatno žlahtnino« in druge.

V drugem mogočnem obnovitvenem zaletu bodo zrigolali 65 ha površin na Kortini med Pomjanom in Koštabono. Tu bodo nasadili eno samo sorto: črni refošk. Zemlja in podnebje sta tu zelo ugodni za pridelovanje te sorte.

Tudi to posestvo, ki ga uradno imenujejo »Kmetijsko posestvo Brič-Puče«, je šele v razvoju. Do leta 1960 bo imelo nad 100 hektarov moderno urejenih vinogradov, ki bodo v slabih letinah dajali okrog pol milijona litrov izbranih vin. V dobrih letinah pa bodo pridelali tudi do 800.000 litrov vina.

* * *

V Sečoveljski dolini pa je še mlado posestvo »Seča«, ki je bilo ustanovljeno leta 1955. Površina posestva, ki meri 137 ha je takole razdeljena: 40 ha je njiv, 8 ha vinogradov, 5 ha sadovnjakov, 15 ha raztresenih nasadov češenj, mandeljnov in oljk in 69 ha travnikov in pašnikov.

Vsa ta posestva se usmerjajo na proizvodnjo grozdja, ki daje črna vina kot sta sor-

ti kabernet in refošk. Pridelovala pa bodo tudi namizno grozdje, sadje in oljke.

* * *

Nova večja kmetijska posestva bodo ustanovili v Kopru — 80 ha, v Bertokih — 40 ha, in v Strunjanu — 50 ha. Tako bo že v prihodnjem letu znašala skupna površina moderno urejenih kmetijskih posestev 1.372 hektarov. Za ta posestva je določenih 210 milijonov 800.000 dinarjev. Leta 1957 so od te vsote porabili 83,000.000 dinarjev. Sedaj znaša bruto donos na hektar na teh zemljiščih le 60.000 dinarjev, po ureditvi pa se bo bruto donos povečal na 300.000 dinarjev na hektar.

V letu 1957 je bila v načrtu nasaditev:

80.000 trt sorte malvazija

70.000 trt sorte kabernet

50.000 trt sorte refošk

30.000 trt sorte merlot in

70.000 trt sorte namiznega grozdja

V prihodnjih desetih letih pa bodo v Slovenski Istri nasadili 2,000.000 trt sorte namiznega grozdja

Sadno drevje zavzema važno mesto v gospodarstvu koprskega okraja. Na kraškem področju s kamenito podlago uspevajo le nekatere sadne sorte, medtem ko ima flišno področje — Slovenska Istra, Brkini, Vremka dolina, dolina Zgornje Branice in nekaj površin na Notranjskem — izredno ugodne pogoje za pridelovanje vseh vrst sadja. Že v nekaj letih bodo na področju KZ Ilirska Bistrica, Prema, Košane, Zabič, Bača, Planine, Postojne, Vrem, Mislič, Slivja, Podgrada, Pregarij, Štanjela in po vaseh na območju KZ Koper in okolica, uredili 131 ha novih sadnih nasadov.

Za obnovo, vzdrževanje in pospeševanje sadjarstva v koprskem okraju, je bilo v letu 1957 določenih 86,886.000 dinarjev.

* * *

V naslovu smo zapisali, da se življenje premika. V tem kratkem pregledu smo hoteli prikazati približno sliko, kako se premika. Kdor pride danes v Slovensko Istro, lahko na lastne oči vidi, da je tako. Postopoma se staro in razdrobljeno obdelovanje zemlje umika večjim površinam, kjer so stroji prevzeli vsa težja dela. Praktično pa taka posestva opravljajo vlogo pospeševalca in učitelja naprednega kmetovanja in gospodarjenja.

Take sadeže je rodila komaj štiriletna hruška v vrtu Franca Dobrinje v Škocjanu pri Kopru

Samo z umno gojitvijo trt je mogoče doseči take grozde, kot so tile...

ZBLEDELE LISTINE

živa priča preteklosti

Zanimivosti iz zgodovine Kopra in okolice

PAGON ANDREJ - OGAREV

ZBLEDELE LISTINE — ŽIVE PRIČE

Starodavni Koper se razvija v močno gospodarsko, kulturno in politično središče Primorske, ki vsa živi in utriplje v novem življenju. Na ta obalni košček naše zemlje je zadnja leta prišlo veliko ljudi iz drugih krajev Slovenije. Ti novodošli ne poznajo trde preteklosti, ki so jo vse do osvoboditve kovali Istranom tujci. V teh kratkih sličicah bomo skušali prikazati nekaj zgodovinskih odlomkov iz pisanega mozaika, ki ga je tu zapustilo vladanje in gospodovanje tujcev.

PRED 2000 LETI . . .

Zgodovina Istre in Istranov je vsa pobarvana s krvjo in trpljenjem. Še pred našim štetjem — leta 177 — je v takratnem glavnem mestu Istre Neksaziju (nekje med Puljem in Labinjem ob reki Raši), kralj Epul napravil raje samomor, kot bi bil prišel v sužnost Rimljanov. V dobi rimske republike je močan zid s stolpi in trdnjavami, ki je segal od Ajdovščine čez Kras vse do Reke, branil Istro — in razumljivo tudi Italijo — pred napadi z Vzhoda.

V dobi vladanja Frankov (l. 788-887) je Karel Veliki vzel Istro Bizantincem in ji za vladarja postavil svojega vojvodo Johannesa. Iz takratnih časov (leta 804) je v zgodovini poznano veliko zborovanje na Rižanskem polju, znano pod imenom **»Placitum di Risano« — Rižanski sporazum.** Na Rižanskem polju so se takrat — pred 1153 leti — zbrali zastopniki patriarha Fortunata, pet škofov, zastopniki nadvojvode Johannesa in Slovenci, katerim je bil nadvojvoda Johannes dovolil, da tod lahko pasejo svoje črede, orjejo zemljo in kosijo travnike. Takrat-

Razvaline gradu grofov Rota iz l. 1538 pri Momjanu na visoki skalnati pečini. Po okoliških vaseh: Brižu, Skonušici in Brdi pridelujejo daleč po svetu poznan muškat in malvazijo

nemu Rimu so se Sloveni zdeli nevarni — **»ker silijo skozi istrska vrata v Italijo«.**

OD KOD IME KOPER?

Koper je zgrajen na nekdanjem skalnatem otoku, na komaj 11 metrov nadmorske višine. To starodavno mestece pokriva površino 45 kvadratnih hektarov. Iz zgodovine zvemo, da je bilo prvo ime današnjega Kopra **»Egida«**, kar v grščini pomeni »kozja brada«. Vergerij starejši piše, da je drugo ime Kopra **»Capraria«** ali **»Capris«** nastalo zaradi štrlečih skal na otoku, ki so od daleč bile videti kot koze. Isti Vergerij piše tudi, da so nekdanji Goti, kasneje Slovani, imenovali to mesto **»Coprum«**, kar v grščini pomeni blato ali gnoj. To pa zaradi velikega blata po mestnih ulicah, ki takrat še niso bile tlakovane. Ko je Koper pripadal bizantinskemu cesarstvu, je dobil po cesarju Justinu Drugemu ime **»Justinopolis«.**

Grb z gradu grofov Rota, na katerem je bilo zapisano »Per ben far«, kar pa grofov ni motilo, da ne bi neizprosno izkoriščali svojih podložnikov

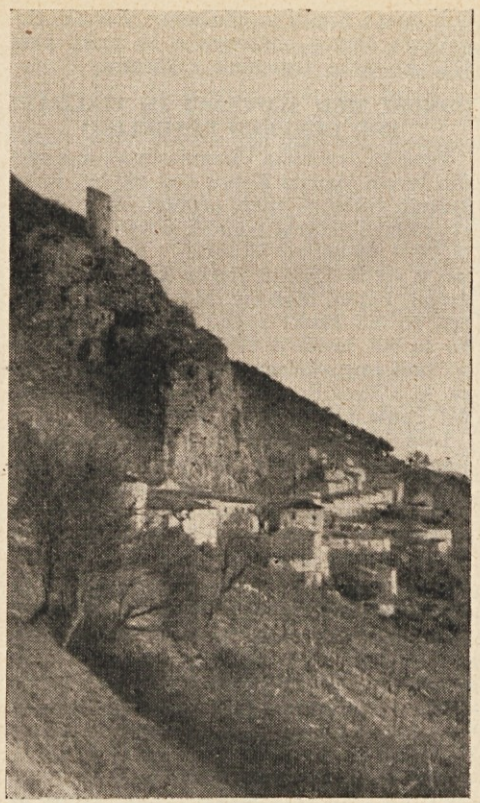

Starodavna vas Podpeč v Slovenski Istri, kjer je bil doma Luka Muzec, katerega so slovenski kmetje v dobi beneške republike izvolili v koprski mestni svet leta 1450.

Pod Benečani je Koper imel glavne dohodke od vina in soli. Trgovski promet z zaledjem — s Slovenijo — je šel takrat po edini cesti ob reki Rižani, ki so jo imenovali **»Strada cragnolina«** — Kranjska cesta. Kakih 100 metrov od glavnih koprskih vrat v smeri proti Škocjanu, so imeli Benečani mogočno trdnjavo »Castel leone« — Levji grad. V trdnjavi je bila močna vojaška posadka z 20 topovi. To trdnjavo so leta 1822 porušili Avstrijci.

Na Trgu Brollo, kjer so po osvoboditvi uredili lep senčnat vrt z vodometom, je nekoč stal sramotilni steber — »Colonna infame«, kamor so izpostavljali zločince v javno zasramovanje. Na stopnicah tega stebra so izvrševali tudi smrtne obsodbe. Na spodnjem delu stebra so bili beneški, občinski in grb koprskega župana Frančiška Cicogne (1515). Vrh stebra je stal kip rimske Justice.

Grb mesta Kopra je bilo sonce v obliki človeškega obraza obdanega s 16 žarki. Leta 1722 so žarke zamenjali s kačami.

ODNOSI MED SLOVENCI IN ITALIJANI POD BENEŠKO REPUBLIKO

Beneška republika »Serenissima«, je s svojim levom vladala Kopru nad 500 let. Iz takratnih časov so znani primeri, da so koprski plemiči večkrat poročili slovenska dekleta. Med imovitimi Slovenci v Kopru najdemo v starih listinah imena kot: Kocjančič, Žerjal, Pegan, Marinac. Med obrtniki v Kopru so bili brivci vedno Italijani, medtem ko so bili čevljarji Slovenci. Od tod verjetno tudi ime »Calegarija« — Čevljarska ulica, ki s Trga Revolucije pelje na trg Piazza del Ponte pri koprskih vratih.

Leta 1450 so slovenski kmetje iz okolice Kopra — proti volji mestnega sveta v Kopru — izvolili Slovenca Luko Muzca iz Podpeči za svojega zastopnika — **»conestabilis sclavorum«** — v mestnem svetu. Beneški dož je to izvolitev potrdil!

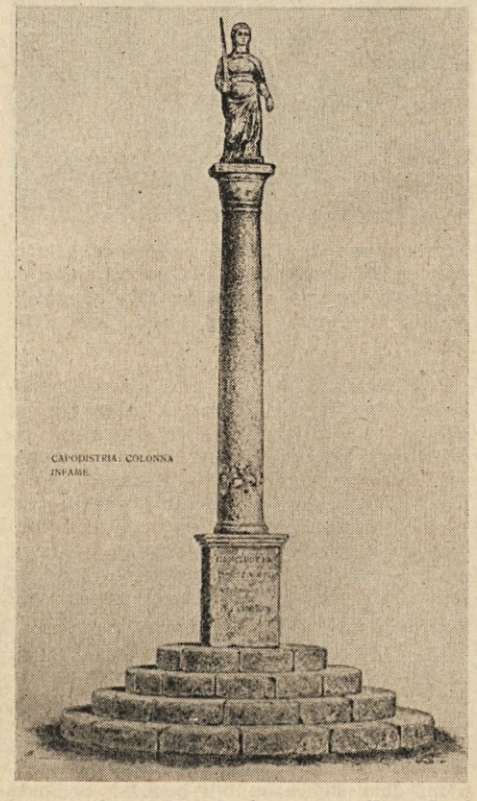

Sramotilni steber, ki je stal na Trgu Brollo v Kopru

FEVDALNA DOBA — DOBA NEZNOSNEGA IZKORIŠČANJA

Istrski tlačani so morali opravljati plemiškim in cerkvenim oblastnikom številne služnosti in so nosili neznosna bremena dajatev. Najbolj trdo so občutili davek na vino in živino. V številnih dajatvah je bil vštet tudi davek za vzdrževanje beneških uradnikov. Služnostni davek je bil tudi »corrizzada« — vozarina, obvezna vožnja hlodov za beneške ladjedelnice, za gradnjo in vzdrževanje trdnjave v Palmi itd. G. F. Tommasini, škof v Novem gradu, (1595-1654) piše:

»Na tem ozemlju raste beda zaradi tega, ker so vasi v rokah raznih meščanov in plemenitašev iz mesta (Kopra), ki pobirajo desetino in dvajsetino od vina, žita, krme... Plemenitaši množijo podložniške kmetije (mansi) ter povečujejo dajatve v taki meri, da od teh vasi ne bo ostal niti kamen na kamnu...«

Napoleon je leta 1811 izdal dekret o omejitvi fevdalnih dajatev. To je tlačanom prineslo delno olajšanje. Popolnoma pa je te dajatve ukinil dekret iz leta 1870. Takrat so si istrski tlačani oddahnili.

Napoleon je z odločno roko posegal tudi v druga gospodarska vprašanja. Dne 7. februarja 1806. je v Benetkah izdal in podpisal dekret o izsušitvi močvirja okrog Kopra. — **»Per l'asciugamento delle paludi intorno a Capo d'Istria, che dovrà eseguirsi entro il corrente Anno, è accordata la somma di Lire Centomila Venete...«** Za izsušitev močvirja okoli Kopra je odobrenih 100 tisoč beneških lir. Dela morajo biti končana že v tekočem letu. Civilnemu magistratu Istrske dežele je naročeno, da mora v desetih dneh predložiti načrt za izvedbo osuševalnih del.

Napoleon je prišel v Koper okrog polnoči 20. XI. 1805. Tako piše listina, ki jo hrani mestni arhiv v Kopru.

GLAGOLJAŠI

V glagolski listini iz leta 1720 beremo o sodnem postopku patrov glagoljašev v Kopru proti nekemu Krištofu Vittoru tole:

»1720. Ovo e procešet s Krištofom Vittorom, ki se hotiše pošeštati u kus našega cimitera. Izgubi pravdo pak se juštašmo: on ogradi negov vrtlič, a mi zatvorismo i obzidasmo naš cimiter, i tako ostasmo u miru.«

Glagoljaši so iz Kopra širili staroslovenski jezik po Istri in Krasu. To dokazujejo še danes obstoječi glagolski napisi po nekaterih vaseh Slovenske Istre, tako med drugimi na pokopališčnem zidu v Pučah, v Pridvoru (Sv. Anton), v cerkvi v Predloki pri Črnem Kalu in drugod.

Plošča z glagolskim napisom pri vhodu na pokopališče v Pučah

STARE LISTINE IN TESTAMENTI

Najstarejša slovensko pisana listina, ki jo hrani koprski mestni arhiv, je Pravilnik bratovščine iz Doline pri Trstu iz leta 1635. Drugi dve listini — testament iz Ricmanj pri Trstu z letnico 1835 in testament iz Ospa z letnico 1850 dokazujeta, kako so bili naši predniki navezani na zemljo in družino in kako so cenili ter spoštovali materin jezik. V testamentu iz Ricmanj piše:

»Mi dva zdolaj pod krishana Blash Berdon inu Lovrenz Petaros, obadva s'Rizmagn, inu tudi jest Andrea Pergarc zdolaj pod pisani, sa ta testament samerkat, smo poklicani h'temu Gregorinu Berdonu s'Ricmagn, inu niega na posteli bolniga leshati inu per chiste pameti naidemo, inu on nam se zachne toshiti, da je silnu svoh, inu bolan, inu de nima vezh trosta sa ozdravet, taku de sheli snami govorit, inu nam svoj testament spovedat . . .«

V testamentu iz Ospa pa piše:

»Kir je človeku smertna ura neznana, inu de ne bo po moji smerti prepira in greha, sim sklenil, dokler sim še zdraviga uma in zavesne pameti, mojo zadnjo naredbo po krainski šprahi spisati inu jo poterditi, de se mora takula zgoditi . . .«

»OKULIHODNO — POVELJE«

Pozornost vzbuja v treh jezikih tiskana listina z letnico 1816. Izraz »Okulihodno« preseneča. Spominja na preglavice, ki jih večkrat povzroča iskanje domačega izraza, ki bi nadomestil prevedeno tujko »Okrožnica« — iz italijanščine »circolare«.

DVE BESEDI O PERGAMENTIH

Na pergamentu iz leta 1082 piše, kako daje tržaški škof koprski duhovščini pravico pobiranja četrtinske desetine od prvih pridelkov. Na pergamentih iz leta 1370 in 1372 pa piše o nekem Petru iz Ljubljane, ki daruje Jakobu iz Škofje Loke vinograd z obveznostmi v Čisterni, — današnja Žusterna? Drugi pergament navaja zopet, kako isti Peter iz Ljubljane proda nekemu Martinu iz Braunice za 38 lir vinograd v Čisterni. Na pergamentu iz leta 1402 pa piše, kako je koprski kapitelj odstopil Mihaelu Dimnarju iz Dekanov neko njivo nad vasjo.

Iz listin koprskega arhiva

MARTA FILLI

UTRINEK

Rahlo v meni se zganilo
nekaj je nocoj,
da si ti z menoj
začutilo je srce .
Tiho, tiho je na polju,
mesečine bledi sij
skozi okno lije . . .
Misel tvoja je prišla
za trenutek iz daljave,
iščejo oči sanjave
zdaj v noči njeno sled.

Odlomek iz težkih dni

MARA SAMSA

»Ti, mar si zares gluh? Zakaj pa ne odgovoriš? Besedo ti vendar ni vzelo. Tam pri fašistih najbrž nisi tako trdovratno molčal. Vidiš, to bi rad vedel, kaj za vraga te je k njim zaneslo? Seveda dobiček. Dobiček takegale trgovčiča. Koliko pa si v zadnjih letih spravil skupaj, a? Pa ti pridejo partizani, čisto slučajno jim padeš v pest in te mobilizirajo. Čeprav ne zineš ne bele ne črne, le vemo, kako je s teboj.«

Besede so padale v tišino barake, kakor da bi s svojo malce porogljivo vedrino hotele pregnati njeno upehanost. Nihče jih ni imel kdo ve kaj za mari. Nič novega ni bilo v njih in že prevečkrat so jih slišali. Zdelo se je, da jih govori Radko le v svoje zadovoljstvo in si z njimi odganja misel na bolečine v nogah. Že peti teden je bil v bolnišnici, pa še vedno niso hotele pojenjati. Najhujše so bile zjutraj, ko je bolničarka Fanika trgala ovoje in se je prikazalo temno podpluto, v živo zamrznjeno meso. Ko bi teh bolečin ne bilo, kje bi že bil? Ne bi se valjal v tej luknji. Pretegnil se je po slamnjači, nato je pogledal po baraki, kot bi hotel reči, da je že sit njenega molka. Naj se vendar že kaj zgodi in prežene to morečo puščobo. Kakor po navadi se mu je tudi tokrat ustavil pogled na Marti. Vsaj ona naj kaj zine!

»Ali vidiš, nič ni moči spraviti iz njega. To ti je prava fašistična zagrizenost. Še vedno ne more priti prav k sebi. Morda misli, da mu bodo oni pomagali. E, prijateljček, to ti je za vselej odklenkalo. Ha, ha, ha, mar ne?«

Nenadoma je umolknil. V baraki se je počasi porazgubljal njegov prezirljivi, jedki smeh. Nekoliko pridržan, ker ni našel odziva.

Marti se je zdel kot toliko strupa. Prisiljena ga je bila vdihavati. Najrajši bi mu prisolila zanj klofuto. Namesto tistega na pol živega reveža, nekdanjega fašista tako rekoč. Saj bi ne vedeli, ko ne bi našli pri njem izkaznice s podpisom in pečatom. Bilo je res dvomljivo, čemu jo je nosil še vedno pri sebi. Toda ko bi Radkovo modrovanje slišala zdravnica, mu ne bi prizanesla. Take bi mu povedala, da bi za vselej umolknil s svojimi neslanostmi. Kar je bilo, je pač bilo in tega ni moči več izpremeniti. In če se tako vzame, je napravil za vso nekdanjo morebitno fašistično nadutost zdaj dovolj pokore. Krogla v trebuh. Majhna, prav majhna možnost, da ostane živ. In kako se dr. Pavla trudi. Bilo je, ko da sliši njen glas in da ga vse te dni ni jenjala slišati.

Tam pri njegovi postelji stoji. Nenadno je pritekla v barako, kakor bi jo bilo nekaj priklicalo. Deske so se stresle pod njeno težko, malce zibajočo se hojo. In prav tako nenadno je umolknil celo Radkov jedki, zasmehljivi smeh.

Tisti ranjenec s trebušno rano je spet zlezel skupaj. Morda bi se le izvlekel, ko bi bilo v njem kaj volje. Z njo bi si moral pomagati. Kdo ve, zakaj je to tako močno narobe. Bržkone zaradi črevesja. Če se ti zmeša, potem ni pomoči, konec je in basta.

»Toda, Ferluga, že spet ne ležiš tako, kot sem ti rekla. Glava in prsni koš morata počivati ves čas visoko na blazinah. Prav tako kot tedaj, ko ti v žilo dajemo hrano.« Vsako jutro je iz neke posebne naprave z višine kapljala vanj. Glukoza, navidezno taka kot mleko. Vsaka kaplja je pomenila en dan, en mesec življenja in meseci se bodo stekali v leta. »Če me ne boš ubogal, ne bo nič. Vem, da je težko, malo se pa le moraš potruditi.« Sklonila se je nanj, da bi ga dala v pravo lego. Govorila je trdo, kakor bi pribijala besedo za besedo in nalašč prikrivala svojo čustvenost. Vedno je bila taka. Nepopustljiva z drugimi in sama s seboj. Vse okrog nje je moralo potekati v nekem strogem, odmerjenem redu. Toda potem, ko je obmolknila in ji je glas polagoma zamrl, je bilo tako kot bi se iz neznanega vzroka sprostila vsa njena čustvena toplina. Ozračje se je omečilo in je ostalo tako še dolgo potem, ko je ni bilo več. Ko je odhajala, se je tudi dogajalo, da so jo ranjenci nagovarjali. Po navadi so pristavili svoje opazke, ko je bila že pri vratih. Smeje je odgovarjala nanje in smth se ji je lesketal skozi naočnike in malodane popolnoma pregnal prejšnjo strogost. Sedaj nič tega ni bilo. Preveč so živeli pod vtisom Ferlugovega molka.

Vse tiste dni se ni zgodilo, da bi bil kdaj koli spregovoril. Ves se je bil pogreznil v svoj otrpli molk, kakor da bi bil v njem našel zavetje in uteho. Misli so ga zanašale daleč stran iz te barake. Toda življenje se je zdaj iztekalo, to je čutil, pa naj mu govori tista dohtarca, kar koli hoče. Naj ga še tako skuša tolažiti. Dobra je in tudi drugim ni kaj reči. Samo tisti tam, ki ga kličejo Radko. Le zakaj ga ne more pustiti pri miru in ga venomer zbada. Marsikaj seveda ni bilo prav. Zdaj ve, da ne. A kaj je hotel sam z bolno materjo. Treba je bilo živeti, poiskati zaslužka. Ko bi ne bil oblekel črne srajce, bi mu bile zaprte vse poti. Tudi drugi so jo nosili. Če ne drugače, ob slovesnostih so se vselej pokazali v njej. In četudi jo je oblekel, ni storil nikomur nič žalega. Nikogar ni izdal in nihče ni trpel zaradi njega. Kaj je bilo njemu mar dučeja in idej. Hotel se je le pretolči iz revščine. Radko, tako je slišal, je prišel od nekje iz Bosne. Kaj on ve, kako je bilo tu. Nekaj mu mora storiti, da ga bo enkrat že pustil pri miru. Samo to hoče, nič drugega. Da, mora . . . V baraki se je znočilo. Le sem od trebušaste železne peči so prihajali tenki prameni svetlobe. V poslednjih dneh so neštetokrat preudarili vsa naključja in zdaj je vsak mozgal svoje. Nobenega novega ranjenca ni bilo. Zaradi varnosti. Divjala je sovražnikova ofenziva. Največja, najstrašnejša, kar jih je bilo v teh krajih. Poslednje pred koncem. Okoli in okoli je bilo vse polno tuje vojske. Če se zgodi, da zasledijo bolnišnico, težko bo z vsemi temi ranjenci. Toda ne. Ne sme se zgoditi.

Sredi noči je nenadoma nekaj zašumelo. Glave so se dvignile. Mimo postelj je hušnila senca.

»Kaj, kaj? Kdo za vraga me trese za nogo?« je kriknil Stojan. Bil je Radkov sosed na desni. V vznožju njegove postelje je v hipu sekunde obstal Ferluga. Zmotil se je, očitno je bilo, da se je zmotil. K Radku je hotel. Kje neki je vzel moč, da se je dvignil s postelje? Pravijo, da se nekaj hipov pred smrtjo povrne vsa življenjska sila. Že več primerov je bilo. Vstali so in stekli gor in dol po baraki, preden so izdihnili.

Marto je spreletela groza. Pogledala je na Radkovo posteljo. Čutila je, da bedi in čakala, da bo nekaj rekel. Kar koli, samo da bo zabrisalo vtis vsega prejšnjega. Toda preden je utegnil kaj reči, je na Ferlugovi postelji dvakrat presunljivo zaječalo. »Mama! Mama!« Nazadnje je vendarle spregovoril. To edino besedo. Takoj zatem ga ni bilo več.

»Končal je,« je v tišino noči spregovoril bolničar Mirko. »Po Tineta moram v spodnjo barako, da mi ga pomaga odnesti.«

»Si slišal Radko, mater je poklical,« je čez čas spregovorila Marta. Še vedno jo je bilo groza. Ne pred mrličem. Pred tistim, kako je tik pred smrtjo vstal s postelje in poklical mater. »Mama, mama!« Spet in spet je slišala. Bilo je kakor obtožba za vse žalitve. Kakor klic na pomoč. Izrečen iz strašne človeške stiske.

»Eh, kaj hočeš, vsak se nazadnje spomni na mater. Ona je človeku najbližja.« je rekel Radko. Poznalo se mu je, da mu je hudo, ker je bil zamudil tisto, kar bi bil moral povedati Ferlugi.

»Kesa se, zdaj se kesa,« je pomislila, vendar se ni mogla premagati, da mu ne bi oponesla: »Ne smel bi ga tako grdo udelavati. Ne rečem, če bi ostal, a vsi smo slutili, da pojde. Laže bi bil umrl.«

»Kaj boš sedaj to govorila. Ve ženske res niste za drugega na svetu, ko da kakšno pametno uganete. Bilo je čisto prav, da je slišal, da je bilo njegovo življenje zgrešeno. In končno ni bilo povedano tako strupeno, kakor se je morda tebi zdelo.« Vtem sta prišla bolničarja z nosili. Položila sta nanje mrliča in ga odnesla.

Slišati je bilo, kako je zasuštel pesek, ko so jih zunaj tik pod barako postavili na tla. Tam bo čakal do jutranjega svita. Potem ga šele ponesejo na pokopališče. Nekam globoko v gozd, nihče ni pravzaprav vedel kam. Na prsi mu dajo zamašeno steklenico in v njej listek z imenom, dnevom rojstva in smrti in vsem, kar je znanega. Marsikoga bodo po vojni odpeljali. Nekateri bodo seveda ostali tu za vedno. Kot vselej v takih primerih, je legla med ranjence potišanost in kljub temu, da niso mogli usnuti, ni nihče šel iz barake. Vse do jutra, ko so bili Ferlugo že odnesli in se je v neki nepremagljivi čvrsti volji izgubljal mučni spomin.

Potem je bilo vse kot poprej. Barake so stale nad previsi. Postavljene so bile na koleh kakor hiše v Benetkah ali kakor lesenjače v davnih močvirnatih časih. Med seboj so jih vezale steze in na posebno nevarnih mestih so bile v steze urezane stopnice. Pri strani pa so bili pritrjeni leseni držaji. Slišati je bilo, kako je šumela voda, kako se je stekala po lesenem žlebovju. Nekje sredi globače se je zbirala v majhen tolmun. Ob njem je bila centrala in pralnica, pa še čeber za razkuževanje. Voda je zvabila partizane v te previse. Brez nje bi na njih ne bilo življenja. Sovraž-

nik ne bi mogel niti naslutiti, kaj se skriva v teh gozdovih. Bili so tako gosti in odmaknjeni. Vse steze so bile sproti zabrisane, vsaka stopinja sproti poravnana. To je ustvarjalo ranjencem občutje popolne varnosti. Le da v poslednjih dneh tega popolnega občutja ni bilo več.

Dr. Pavla je prišla tisto jutro takoj po zajtrku. Kar v vojaških hlačah in škornjih in brez zdravniškega plašča. Pogled ji je obstal na prazni postelji, toda samo za trenutek. Ves ji je bil nekam vase potopljen in nič dobrega obetajoč. Zaradi Ferluge ni bila prišla, nekaj drugega jo je moralo prignati pred običajnim pregledom. Na obrazu ji je ležala senca zaskrbljenosti. Ni je mogla skriti in bilo je, ko da bi v hipu legla na vse. Postalo je očito, proč bodo morali. Zaman so odganjali to težko misel.

Samo pozdravila je in takoj zatem premolknila, ko da se ni še do kraja domislila, kako bo povedala. Saj itak že vedo. V očeh jim bere. Nič jim pravzaprav nima povedati. Toda vendar. Mora. Seveda mora. To je ena izmed tistih prekletih dolžnosti, ki te še v grlu stiskajo. »Nič ne pomaga. Iz korpusa je prišlo obvestilo, da smo v nevarnosti,« je slednjič vendarle spravila iz sebe. »Takoj po zajtrku krenemo na pot. Tisti, ki lahko hodijo, si bodo že pomagali, za ostale bomo poskrbeli.« Nekoliko je postala in čakala, da se bo kdo oglasil. Ker ni nihče ničesar pripomnil, se je obrnila in odšla.

»Kaj vam, ki lahko hodite,« je vzdihnil Radko, ko so bili spet sami. »Da me je prav zdaj moralo doleteti.«

»Tebi že ne bo tako hudo,« ga je prestregel Milan. »Mene poglej! Rana v prsnem košu. Že naprej čutim vsak spodrsljaj nosačev. Najrajši bi kar tu ostal in bi sploh ne šel nikamor. Pa naj pridejo, če jih je volja, a v to vražjo grapo že ne bodo rinili.«

»Ti kar ostani in premišljuj, kako bo, če bi se vendarle tudi do sem prerinili. Meni, vidiš, ni do takega premišljevanja. Rajši se jim lepo umaknem, zato tudi ne razmišljam, kako bo na nosilih. Še vedno je bolje, da te trese, ko da ti kdo puško pomoli pod nos,« mu je ugovarjal Štefan. Pred meseci mu je dumdumka na dveh mestih bila navrtala nogo in rane se mu nikakor niso hotele zaceliti.

»Tu v baraki smo trije,« se je vmešal Peter. Sam sebi se je zdel strašno neroden in odveč. Desnica mu je štrlela v zrak, pritrjena med dvema deskama. Levo nogo je imel v mavcu od kolena navzdol. »V spodnji baraki so prav tako trije. Bolničarji ne bodo imeli prav lahkega dela. Sem že rajši v edinici kot pri takem poslu. Če jo skupiš, jo skupiš, skupiš jo pa lahko povsod.« Govoril je bolj sebi kot drugim. Nihče ga pravzaprav ni več poslušal. Pripravljali so nahrbtnike, zvijali odeje in zajtrkovali. Drug za drugim so molče zapuščali barako. Tik nad njo so se uvrščali v kolono, ki se je jela vzpenjati v reber.

Spremljalo jo je težko, utrujeno sopenje nosačev, kdaj pa kdaj tudi kakšen zadržan vzdih. Tedaj so nosila vselej podrgnila po tleh, kolona je počivala. Na uro ni pogledal nihče. Bilo je brez pomena. Samo da bi že enkrat bili na vrhu. Do tja je segla misel. Dalje ni mogla.

Nekje v daljavi, nekje po vsem te mje resda bila svoboda. Prišla bo. Od vsega tega bo ostal samo še spomin. Tudi na Ferlugo. Da, tudi nanj.

Srečanja v konfinaciji

SREČKO VILHAR

Humarjeva domačija leži v rebri pod strmimi pečinami, od koder ti je kot na dlani lep kos Soške doline. Desetglava družina se je na tem strmem svetu pehala od zore do mraka. Najstarejša otroka sta bila Tona in Marija. Bili sta krepki deklici in že skoraj godni za ženitev. V Humarjevi samotni hiši se fantje niso radi oglašali, dekleta so raje vabili v dolino na veselice in ples. Humarica je skrbela za red v hiši in bližnji okolici, dekleti pa sta skupaj z očetom kosili travo, spravljali seno v velike kope in opravljali še vsa druga težka poljska dela. Na nasprotnem bregu, onstran globeli, je bila še samotna kmetija starega Čadeža. Njegov sin Ivan je hodil na delo v cementarno. Rad je gledal za Tono. Škoda le, da so bile prilike za srečanje tako redke! Včasih pa je le naneslo in tedaj je bil Ivan ves srečen. Sanjaril je, kako bo Tono privabil v tovarno, se z njo poročil in oba skupaj naj bi si zatem zgradila v dolini hišico z vrtičkom.

Ko se je Tona neke sobote popoldne mudila po opravkih na občini, se močno zamotila tudi z nakupovanjem in se kasno popoldne vračala proti domu, ji je na križišču pridrvel naproti Ivan s kolesom. Tako močno je pritisnil na zavoro, da je vozilo v hipu obstalo. Tona ga je prvič videla na kolesu, ki je bilo popolnoma novo in se svetlikalo kot kaka igračka. Takoj je izbruhnil iz sebe: »Vidiš, Tona, tudi kolo sem si že kupil. Vedno bolje mi gre!« Tona je motrila njega in kolo in si najbrž mislila: »Ti pa znaš Tone! Tako si priden in tako iznajdljiv, mene pa tareta revščina in samota!« Ivan se je nekoliko oddahnil in nadaljeval: »Ne odlašaj Tona! Zdaj je ugoden trenutek! V tovarni potrebujejo novih deklet! Odloči se vendar! V ponedeljek pridi kar na delo! Ti bom pomagal! Saj prideš jutri na ples in tako se bova o vsem še natančneje pogovorila.« Ona ga je ljubeznivo pogledala in mu zaklicala: »Pridem, pridem Ivan!« Obema se je mudilo domov.

Humar se je začetka upiral Toninemu načrtu in z njim tudi Humarica. Oba sta odgovarjala: »Kdo bo pa delal na gruntu?« Končno pa sta se oba udala. V nedeljo zvečer se je vrnila Tona pozno domov. Bila je trudna, a vendarle ni mogla zaspati. Prišel je ponedeljek in od tega dne je bila Tona redna delavka v soški cementarni. Že po dveh mesecih se je pri njej marsikaj močno spremenilo. Kupila si je novo obleko in čevlje. Ko se je ob nedeljah pojavljala v dolini, so se vsi fantje ozirali za njo. Njej ni bilo do tega, saj se je bila že navezala na Ivana.

Tonina pot v tovarno je vodila mimo skromne financarske kasarne. Lahko je ugotovila, da je bilo v njej le šest financarjev. Eden od teh je bil visoke postave, plečat in črnih las. Poteze na njegovem obrazu so odkrivale odločnost. Že po prvem mesecu hoje v tovarno je opazila, da se

črnolasec ozira nanjo. Tono je takrat poznala že vsa dolina in za njeno ime je zvedel tudi črnolasi financar, Nasario Spadaro, doma nekje v južni Italiji. Bil je brez dvoma lep fant, hkrati ognjevit, preprost in odkritosrčen, toda Toni se tedaj ne bi moglo niti sanjati, da bo ravno Spadaro igral važno vlogo v njenem življenju. Nekega popoldne se ji je zelo mudilo domov. Kljub nagli hoji mimo kasarne je prav razločno slišala Spadarov šepet: »Tona, aspetta... due parole!« Ni se ozrla in nadaljevala je svojo pot. Tona je bila preveč skromna in vljudna, da ne bi odgovarjala, če bi jo kdo ogovoril. In končno, česa naj bi se bala? Bila je dovolj močna, da bi se branila, če bi bil kak moški preveč nadležen.

Ker je bil Spadaro zelo vztrajen, je včasih postala pod njegovim oknom, po navadi pa se je opravičevala, da nima časa in hitela dalje. Tako je minilo nekaj mesecev. Spadaro pa jo je zdaj čakal kar na cesti. Ko ni bilo nikogar v bližini, se ji je naglo približal in šepetal: »Come sei bella, Tona! Sai che ti amo tanto?« Gledal jo je kakor človek, ki prosi milosti. Ko mu je pogledala v oči, jo je presunilo. Njegove ustnice so trepetale. Prijel jo je za roke in Tona se ni branila.

Tiste dni je Ivan opazil, da se je Tona močno spremenila. Postala je redkobesedna in zamišljena.

Bližala se je jesen in iz suhe grude je že kukal podlesek. Tokrat jo je Spadaro čakal na samotni stezi v rebri. Strastno jo je prijel za roke in ji govoril na uho: »Tona, ti boš moja, jaz te imam najbolj rad!« Ure so tekle in bilo je že pod noč, ko mu je Tona omahnila v naročje, da sama ni vedela kako. Zdelo se ji je, da sanja nebeške sanje. Ko se je prebudila, so njene oči prijetno ščegetali njegovi črni kodri in on ji je govoril: »Videla boš, kako bo lepo!«

Humar in Humarica sta zvedela za vse. Pozimi je morala Tona priznati, da je noseča. Oba sta bila dovolj razsodna, da se nanjo nista jezila, le venomer sta ponavljala: »Kakor si boš postlala, tako boš spala!« V zgodnji pomladi je bila v dolini čudna poroka in niti svatov ni bilo mnogo, nakar sta Spadaro in njegova žena Tona takoj odpotovala v lukansko vas Tolve. Dopust mu je hitro minil in vrnil se je sam na službeno mesto. Morda si je mislil, da si mora čimprej poiskati stanovanje in kupiti opremo, morda ni niti sam vedel, kaj mu je storiti, čutil pa se je srečnega, da je dobil Tono.

Tudi oče Kamnikar je imel veliko družino. Bajta mu je čepela skupaj s sovrstnicami strmo v bregu. Tudi njegovi so garali od zore do mraka, da bi se preživeli. Na njive so morali znositi na hrbtu vsak koš gnoja in domov vsak koš pridelka. Tam spodaj, v globeli, še danes šumi Baša. Sedmero otrok je raslo ob krompirju in repi. Domač kaplan je Kamnikarju svetoval, naj bi šla najstarejša hči Fanica služit v Gorico. Povedal je še, da pozna v mestu ugledno italijansko družino, katere poglavar je bil nekaj časa celo voditelj tamkajšnjega katoliškega gibanja. In Gregoruttijevi bi Fanico takoj vzeli. Ona pa bi se že čez nekaj let vrnila domov z bogatimi prihranki. Kamnikar je bil zadovoljen in Fanica je odšla. Pri Gregoruttijevih se ji res ni godilo slabo. Dajali so ji tudi lepe nasvete in konč-

no tudi priporočali, naj ne zamudi nobene maše. Fanica je torej hodila prav pridno v cerkev in zaradi tega je župnik don Pasquale lahko kmalu odkril bogaboječe dekle, ki je sedelo vselej nekje od spredaj, prav ob koncu dolge klopi. Po navadi je vselej nekoliko zakasnil in tedaj je ponosno stopal po cerkvi, se oziral po vernikih in vzklikal: »Veliko dela imam, ljubi moji... koj bomo začeli!« Don Pasquale je bil že v letih, vendar ga je vznemirjal Faničin vdani in otroški pogled. Sčasoma se je kar ustavljal ob njeni klopi, nekaj govoril o molitveniku, ki ga je držala v rokah, tako da se je je lahko narahlo dotaknil. Svoj razgovor je po navadi končal z besedami: »Così va bene, verginella! Ti guadagnerai il cielo! Mo' me ne vado!« Fanica ni razumela vseh njegovih besed. Kmalu je zvedela, da ima don Pasquale prijateljske zveze z Gregoruttijevimi.

Don Pasquale je že dlje časa iskal primerno dekle, ki naj bi mu opravljalo hišne posle. Vedel je, da se bo moral vrniti v južno Italijo in si mislil, da bi bilo prav, če bi bila njegova hišna nekje s severa. Za tako rešitev važnega vprašanja je imel dovolj vzrokov. Pogovoril se je z Gregoruttijevimi, ki so pristali, da mu Fanico odstopijo. Pogovoriti bi se moral še z njo samo, ona pa naj bi pisala domov.

Ko je prišla Fanica nekega popoldne k spovedi, je bil don Pasquale z njo nenavadno prijazen. Kratko ceremonijo je končal z besedami: »Da, da, saj vem, da si nedolžna kakor lilija! Le moli, da te bo ljubi bog tudi v bodoče obvaroval vsega zla! Pa pustiva to! Kmalu bom moral na dolgo pot in na novo težko službeno mesto in nikogar nimam, ki bi mi pomagal. Ali bi stopila k meni v službo? Živela boš kot gospa in čez kako leto se boš vrnila domov z bogatimi prihranki. Tvoj gospodar celo prosi, da bi mi pomagala! Saj pojdeš, verginella?«

Fanica se je zmedla in končno toliko zbrala, da mu je povedala, da bo pisala domov. Res je pisala in oče se je obrnil za nasvete na domačega kaplana. Čez nekaj dni je prišlo kratko sporočilo: »Če je tako, pa pojdi! Bodi pametna, saj se boš vrnila z bogatimi prihranki!«

Tako je odšla z don Pasqualom v lukansko vas Tolve. Njega so že trle razne bolezni, vendar je bil zadovoljen. Mislil je: »Fanica bo kuhala, prala in skrbela zame, kakor skrbi žena za moža!« V Tolvah je bilo za Fanico vse novo. Ni razumela niti jezika, ki so ga ljudje govorili. Opazila je, da imajo drugačne običaje kakor na Primorskem. Don Pasquale je sicer videl Faničino zaskrbljenost, vendar si ni delal preglavic ter umoval: »Teh žensk je na svetu kar na pretek. Zakaj ne bi živel kakor njegovi sovrstniki? Don Simone, župnik kakor on in prav tako kakor on pomočnik tolvežanskega dekana, si je zgradil pod vasjo hišico za svojo ljubico! Kadar je razpoložen, se spusti na griček in v tisti hišici nočuje. Ljudje niso slabi in si najbrž mislijo, da je tako prav. Vsi ljudje smo enaki in ustvarjeni po božji podobi. Fanica je daleč od doma, ne pozna ljudi in tudi zaradi tega ne bo nobenih govoric!«

Take in podobne misli so don Pasqualu rojile po glavi, ko je že prežal nanjo in čakal še ugodnejšega trenutka. Ko so vaščani praznovali svojega patrona sv. Nazarija, se je tudi pri njem nabralo daril in med temi ni manjkalo močnega tolvežanca. Don Pasquale je bil tistega dne na skupnem

kosilu pri dekanu in se vrnil domov pozno popoldne prav dobro razpoložen. Fanica je bila pred tem pripravila kosilo le zase. Kozarček tolvežanca je bil dovolj močan, da jo je kar omamil. Kdo bi si mislil, da ima ta sladka kapljica tako moč!

Don Pasquale je sedel k mizi in naročil, naj prinese vina in dva kozarca ter dodal, da se mora z njo nekaj pomeniti. Ko je prisedla, jo je pogledal prav ljubeznivo in začel: »Fanica, ne boj se tega vinčka, ki človeka reši vseh skrbi! Le poglej ga, kako se sveti! Tak je kot čisto zlato! Pa dajva ga vsak en kozarček!«

Faničina roka se je tresla, vendar si ni mogla kaj, da ga ne bi ubogala. Kozarca pa ni izpraznila in on jo je zaradi tega grajal: »Kaj se vendar bojiš? Vino napravi človeka veselega! Danes je velik praznik in čemu se ne bi tudi midva veselila? No, le izprazni ga do dna!« Fanica ga je ubogala in on je nadaljeval nekako svarilno: »Tako je prav! Da, ti še ne veš, kakšni so ti Tolvežani! Tukaj se ne bi mogla poročiti, ker se dekleta možijo le do osemnajstega leta. Potem jih nihče ne pogleda več. Žalostna usoda, ali ne? In kaj imajo od življenja? Nič, nič! Res je, da lahko pridejo v sveta nebesa, toda tudi na zemlji je lepo, če se pametno živi.«

Fanica ni našla besed, da bi se zapletla v razgovor z njim. Ves čas je le pritrjevala. Ko jo je prijel za roke, se ni branila, saj je globoko spoštovala svetega moža. In tako je še nadalje govoril le on. Mudilo se mu je zelo, saj je bila tudi prilika, da ji pove, kar mu je ležalo na duši. Pa je zopet in zopet dodajal: »Škoda bi bilo, res, da bi živela tako sama. Prav jaz bom poskrbel, da se ne boš več tako dolgočasila. Dal ti bom tudi več denarja, da si boš kupila lepše obleke. Tudi domov boš lahko pošiljala vedno več in se končno vrnila z lepo vsoto denarja in se morda še poročila!«

Don Pasquale je napolnil oba kozarca in buljil vanjo: »Vedeti bi morala, res, da je vinček najboljše zdravilo! U mirru! Le ubogaj me, le dajva ga do dna!« Bil je že močno razgret, vendar bolj bledikav kakor po navadi. Že zopet jo je pogledal prav ljubeznivo. Poteze v obrazu pa so se kmalu nagrbančile, ko je nadaljeval: »Saj veš, kdo je don Simone?« Zatem je naglo vstal in jo potegnil k oknu. Vsa globel in holmi nad njo so bili sivobeli. Le oljčni gaji in vinogradi so ohranili zeleno barvo. »Vidiš hišico na gričku? Tama živi njegova ljubica! Živi kakor gospa in ljudje jo imajo radi (v resnici je bilo nekoliko drugače)! Verjameš? Ah, ti si še otrok!« Don Pasquale je prijel trdno za Faničino roko in sedla sta na prostran divan. Za hip jo je še izpustil in skočil h kredenci. Vzel je malo škatlo in jo položil pred njo. »To so ciocolattini! Skupaj jih bova pozobala. Vzemi Fanica, vzemi . . .!«

Tako so minevale ure in nad Cozzanom je že zahajalo sonce. Fanica že ni več vedela, kje je in kaj se z njo dogaja. Tolževanec je opravil svoje. Zjutraj se je zbudila sama na divanu, kajti don Pasquale je menda že odšel v cerkev. Bila je zelo razburjena. Pred očmi ji je zrasla Baška grapa in Drejc Lapajnerjev, ki ga je rada imela in bi se morda z njim še poročila. Debele solze so se cedile po belem predpasniku. »Kaj bodo rekli doma? Kaj, če bi pobegnila?« V veliki lukanski vasi ni imela prav nikogar, ki bi ji lahko dal dober nasvet. Nikomur ni mogla zaupati svoje

težave. Fanica pa je ostala in don Pasquale je bil od tistega dne prav židane volje. Ona je vedno bolj poredkoma pisarila domov in si začela končno že misliti, da je bilo vse nekako dogovorjeno. Bila je ujeta in obsojena, da konča v lukanski vasi, daleč od domovine...

Tako sem bralca že vnaprej seznanil z nekaterimi tolvežanskimi problemi, ne da bi omenil, kako sem spoznal Tono in Fanico. Poslužil sem se te metode, da bi bile čudne stvari, ki so lahko dobre in zle, jasnejše. Ko sem živel kot konfiniranec v kraju Tolve, sem spoznal, kako nenavadno pot imajo lahko nekateri doživljaji in tudi, da se lahko do kraja razvozlajo šele v nekih novih razmerah, ki so posledica revolucionarnega boja delovnega ljudstva. Nikdar mi ni prišlo na misel, da bi v Tolvah utegnila živeti kaka moja rojakinja. Srečanje s Tonico in Fanico je bilo zaradi tega zame prav velik dogodek! Tedaj je postalo tudi jasno, da mi ljudje niso hoteli nič povedati o dveh Slovenkah. Prepričal sem se tudi, da tega niso delali iz zlobe, temveč v obrambi svojega lastnega obstoja. In ta boj, ki so ga vodili tolvežanski cafoni, revni kmetje, je bil trd in neizprosen. Kot preprosti, a vendar pametni ljudje, so si začetka najbrž mislili, da bi me preveč vznemirili, če bi me seznanili z dvema rojakinjama. Še zdaj se dobro spominjam, da so mi venomer ponavljali: »Ostani pri nas! Kruha boš imel dovolj in dekle dobiš!« Benedetto, kmet in občinski obveščevalec, me je pogostoma ustavljal na cesti in šepetal na uho: »Vzemi mojo hčerko Marijo, tudi hiša bo tvoja, ker nimam sinov!«

Kot rečeno, srečanje s Tono in Fanico je bil zame važen dogodek in sem zaradi tega sklenil, da ga opišem.

Tiste čase se je fašizem že podiral. Vedno bolj pogostoma sem se sestajal z mizarjem Antoniom in suhljatim čevljarjem ter vsepovsod iskal vesti o dogodkih v domovini. Ko smo se nekega večera zopet sestali pod vaškimi čermi, sem Antonia vprašal, če ve kaj zanesljivega o gibanju nemške vojske. Prav takrat so Nemci na pohodu skozi vas ubili tako rekoč brez vsakega povoda mladega in priljubljenega karabinjerja Angela, angleški interniranec ing. Rose iz Londona, pa je komaj ušel nemški krogli. Antonio mi je takoj pojasnil, da ima nekaj važnih vesti. Neki financarski podoficir ga je obvestil, da se iz Kalabrije proti severu valijo močne nemške kolone, ki se bodo kmalu pojavile v Lukaniji in verjetno tudi na tolvežanski državni cesti. Ko sem ga vprašal, kdo je ta podoficir, je odgovoril: »To je mož tiste blondinke. Kaj res ne poznaš ženske, ki ji pravimo »la bella slava«? Bilo mi je neprijetno in čudil sem se, da mi tega ni še nihče povedal. Spomnil sem se ženske. Saj sem jo večkrat srečal. Ko sem mu dejal, da bi jo rad spoznal, mi je odvrnil: »Časi so se spremenili. Pravico si bomo začeli krojiti sami. Dobro veš, da cafoni komaj čakajo, da navalijo na dvorce zemljiške gospode. Lahko pojdeva k njej že jutri. Toda, tu je še ena iz vaših krajev, tista nesrečna reva, pijanka. Far ji je izpil še zadnjo kapljo krvi, tisti don Pasquale, saj ga poznaš? Lahko jo boš našel, če boš hotel. Najlaže pri glavnem vodnjaku! K don Pasqualu pa ne hodi!«

Drugega dne sva šla z Antoniom v hišo, kjer je bival financarski podoficir Nasario Spadaro. Tudi ta hiša je prav skromna, prav taka, ka-

kršne imajo vsi lukanski kmetje. V pritličju je en sam prostor. Na levi strani ob zidu, na tleh, je po navadi ognjišče, drugo stran prostrane izbe pa izpolnjuje ogromna postelja na štirih, do dva metra visokih železnih nogah, tako da je pod posteljo dovolj prostora za živino. Na tej postelji ležita po navadi gospodar in gospodinja. Zgoraj, v prvem in edinem nadstropju, sta dve sobi, kjer živijo ostali člani družine.

Pri ognijšču je bila zbrana vsa družina. Najprej se je nama približal podoficir in zatem njegov oče. Prijazno je vzkliknil: »Favorite!« Poslužite se! Ta izraz je v navadi pri vseh lukanskih kmetih, uporabljajo ga zlasti, če so pri jedi in te z njim vabijo, da prisedeš in ješ skupaj z njimi. Kmalu se je vnel živahen razgovor in približala se je tudi »la bella slava« Lesena čutara s tolvežancem je urno krožila od ust do ust. Takoj sem začel razgovor tudi s Tono. Pomaknila sva se nekoliko stran in tedaj je začela govoriti po slovensko. Povedala mi je najprej, da se pri njih nimam česa bati, da nima njen mož nič skupnega s fašizmom, da mi bo rada pomagala skupaj z možem, če potrebujem pomoči. In nadaljevala: »Povedala bom tudi svojo zgodbo. Začetka mi je bilo zelo težko in velike spremembe ne bi mogla nikdar preboleti, če ne bi bila prepričana, da me ima mož iskreno rad. Še se borimo s težavami. Morda se mi bo posrečilo, da se z možem preseliva na Primorsko. Imam sinčka, ki mu je ime Antonio, a mu pravimo tudi Tonček. Ne kesam se svojega dejanja. Usoda je tako hotela! Tu vlada zaostalost, toda ljudje so zelo dobri in me spoštujejo. Še preveč so napravili zame, da bi omilili domotožje, ki me je tako morilo! Sicer se bova še našla in povedala ti bom prav vse! Če se vrneš, povej mojim gorjancem, da stvari niso tako strašne, kakor si oni mislijo!«

Tona je govorila jasno in sproščeno, tedaj pa je vse molčalo in prisluškovalo skrivnostni govorici.

Poslovili smo se prav prisrčno. Nekaj dni po tem dogodku sem krožil v bližini glavnega vodnjaka. Imel sem srečo. Koj sem opazil, da prihaja Fanica. Urno sem stopil k vodnjaku in takoj je vedela, da bi rad govoril z njo. Šepetala sva nekaj minut in se dogovorila, da se dobiva še enkrat v bližini cerkve. Svoj drugi in zadnji razgovor z mano je končala z besedami: »Don Pasquale je hudo bolan in tudi jaz nisem več za nobeno rabo. Sama ne vem, kaj se bo zgodilo z mano, ko bo on umrl. Ostala bom sama na tem božjem svetu. Domov si ne upam in domov tudi ne pojdem!«

Fanica mi je povedala vso svojo zgodbo. Skušal sem jo potolažiti in prepričati, da bi bilo prav, če bi se vrnila v domače kraje, čeprav sem vedel, da se to ne bo nikdar zgodilo.

Prav tistega večera so izginile na nevarno vijugasti cesti nekatere markacije. Bilo je proti polnoči in po glavi so mi rojili najrazličnejši načrti. Razmišljal sem predvsem o tem, kako bi se prebil po najkrajši poti v domače kraje. Iznenada me je vzdramil močan ropot. Stopil sem k oknu. Takoj sem spoznal, da drvi skozi vas nemška motorizirana kolona. V tistem hipu je nekaj zahreščalo. V pečinah se je nekaj lomilo. Ves vesel sem vzkliknil: »No, vendar!« Kolona je drvela naprej po napačni poti, ki se konča s stezo pri pečinah in se čez nekaj hipov ustavila. Na cesti je bilo slišati prerekanje in zatem so začele skupine nemških vojakov vdirati v hiše.

Tu in tam so padli posamezni streli. Takoj sem se zmuznil iz »graščine«, tekel po samotni uličici in se kmalu znašel pod čermi v globeli. Tisto noč so Nemci pretaknili vso vas, internirancev in konfinirancev pa niso našli, ker so se pravočasno umaknili. Nemci so izvlekli izpod pečin okrvavljeni kamion, da bi prikrili svojo bedo in proti jutru izginili. Od tistega dne nisem imel več stalnega bivališča in nisem več živel življenje konfiniranca. S Tono sem se sestal še enkrat, da bi mi do kraja povedala svojo zgodbo. Zatem sem za nekaj časa izginil iz Tolv. Z Antoniom sva krenila v Vaglio pri Potenzi, od koder je prišla vest, da so pastirji napadli nemške vojake...

Na Tono in Fanico so ostali spomini, ki po svoje odpirajo pot k minulim hudim časom.

(Odlomki iz spisa »Med Tolvežani. Zapisi iz konfinacije«).

MIROSLAV KOŠUTA

Očetu

Vsi vidijo, če kdaj piješ,
vsi slišijo, če zapoješ,
ko delaš nikogar ni blizu,
takrat te nihče ne pozna.

Odkar se zavedaš življenja,
trpljenja pečat nosiš v sebi;
še otrok nisi bil nikoli,
vsaj tak ne brez žuljavih rok.

In za mladost, sanje in žulje
kaj ti je dalo življenje?
Vina kozarec in pesem —
saj več tudi nisi želel.

Le pij in zapoj nam oče:
prekleti na svet se rodimo:
ta veseli se, kdo drugi joče,
a grob je za vse izkopan.

Le pij in zapoj in vedi:
po svoji trnjevi poti
— kot tvoji sinovi za tabo —
boš hodil vedno le sam, sam.

KRIŽEVAČKI STATUTI

Dr. FORTUNAT MIKULETIČ

Na ustanovnem občnem zboru 3. januarja 1907, ki je bil v tržaškem Narodnem Domu, je bilo ustanovljeno tržaško Akademsko društvo BALKAN. Številni »balkanci«, stari in mlajši, so svojo 50-letnico proslavili lani s tem, da so izdali spominsko brošuro ter priredili sestanek vseh »balkancev« na dan 29. junija 1957 v Sežani. Ta sestanek je bil izredno dobro obiskan (nad 100 udeležencev), kar priča o krepki in trajni povezavi med nekdanjimi tržaškimi dijaki in kar bo gotovo imelo tudi ploden vpliv na sedanjo dijaško generacijo.

»Balkanci« so pri praznovanju te svoje častne obletnice pokazali na ogromno, požrtvovalno in resno delo, ki so ga izvršili v svojih mladih letih. Mnogo dragocenih plodov tega dela, posebno številne ljudske knjižnice, so v letih odnesle vojne in druge vihre; eno drevo pa, ki so ga »balkanci« zasadili, še danes živo in uspešno zeleni: naša Dijaška Matica.

Poleg resnega dela pa so se »balkanci« spomnili — po svoji stari balkanski navadi — tudi prijateljskega in iskrenega tovarištva, ki je vedno vladalo med njimi in traja še danes in ki je rodilo premnoge vesele podvige, na katerih je prihajalo do izraza zadoščenje nad izvršenim delom in se je obenem poudarjala odločnost za nadaljnje delo.

Neizogibno je bilo, da so se ob tej proslavi večkrat imenovali »Križevački statuti«; in marsikdo se je vprašal, kaj ti »statuti« pomenijo. Ni si pa upal izustiti tega vprašanja na glas, da ne bi veljal za ignoranta, ko se je povsod in vedno govorilo o njih kot o nečem, kar je splošno znano in priznano.

Balkanska brošura pripoveduje med drugim (stran 23), da so šli leta 1938 številni »balkanci« v Šmarje pri Jelšah, da se tam poklonijo 74-letnemu dr. Josipu Rakežu, ki je pod imenom J. R. Mukolovecky stopil okrog leta 1885 v zgodovino slovenskega dijaštva kot redaktor »Križevačkih statutov«.

V teh besedah ni nič pretiranega. Križevački statuti so važen slovenski »kulturni dokument«. In zato bo čitatelju gotovo ljubo in prav, če temu »dokumentu« posvetimo nekoliko odstavkov.

Leta 1889 je bila tiskana v Narodni tiskarni v Ljubljani drobna knjižica pod naslovom: »Križevački statuti«. Nova, za slovenske dijake prikrojena izdaja. Uredil in izdal jo je J. R. Mukolovecky. Prvi člen teh statutov takoj pove v kremenitih besedah njih namen:

»Križevački Statuti so zakonita, iz tisočletne navade izvirajoča, od slovanskih pradedov podedovana pravila, katerim se imajo upokoravati slovenski dijaki, kadar in kjerkoli se zbirajo v veselej družbi v večjem številu«.

Pripominjam, da je bila to sploh prva izdaja teh statutov. Trditev, da je to »nova« izdaja, je bila le »pobožna laž«, ki so si jo privoščili tedanji dijaki-izdajatelji. Tudi ponavljam, da so bili ti »Križevački statuti« važen slovenski »kulturni dokument«. Da to razumemo, se moramo zamisliti v čase, ko so nastali označeni »statuti«:

Slovenski dijak se je do tedaj izgubljal in potapljal v nemški družbi. Stare tradicije nemškega dijaškega življenja so ga osvajale. Tedaj so slovenski dijaki v Gradcu sklenili, da si ustvarijo svoje, pristno slovenske dijaške navade, in koroškemu dijaku Josipu Rakežu je bila poverjena naloga, da sestavi nekak družabni zakonik, ki bo vezal in družil slovenske dijake. Josip Rakež se je naslonil na opise v spisih Frana Erjavca ter na običaje pri Hrvatih (»Koprivničke regule«, »Križevački statuti«, »Krapinski vandrček« itd.) ter nam podal omenjene Križevačke statute, ki so s svojo hudomušno jasnostjo in s svojim edinstvenim slogom takoj osvojili vse slovensko dijaštvo. Resnično tudi visoko prekašajo vse, kar so v tem oziru zapisali Hrvati, Nemci in še drugi, ki pa niso niti vredni omembe.

Križevački statuti so povezali najprej slovenske dijake v Gradcu, od tod se je razvila krepka vez med slovenskimi dijaškimi društvi v Gradcu in na Dunaju, pozneje v Pragi, Zagrebu, v Trstu in drugod. Starejši slovenski akademiki bi še danes lahko navedli nešteto primerov, kako so se ravno s pomočjo Križevačkih statutov dijaki, ki so bili že popolnoma odtujeni, povrnili — ni drugega izraza! — »v naročje slovenske matere«. Mi »balkanci« tukaj v Trstu poznamo najmanj deset takih primerov, ko so dijaki, ki spočetka niso niti poznali slovenščine, postali dobri Slovenci in celo odlični javni delavci.

Seveda se slovenski dijak ni izživljal samo v okviru Križevačkih statutov. Skrbel je za izvenšolsko izobrazbo samega sebe, nosil je prosveto med narod, mislil je na materialno samopomoč, gojil je petje in leposlovje, živo se je zanimal za politične dogodke in posegal krepko vmes, proučeval je gospodarska vprašanja, posvečal se je telovadbi in pozneje raznim športom; toda začetek in pozneje močna opora vsemu temu delovanju in razvoju je bila v Križevačkih statutih. Ti statuti so dijake zbliževali, jim omogočili medsebojno spoznavanje, izmenjavo misli in nazorov ter združevanje k skupnemu delu.

Pred vsem pa so Križevački statuti pokazali slovenskemu dijaku, da se lahko in lepo izživlja po svoje in sicer na prijetnejši in plemenitejši način kot med tujerodci; vzbujali so mu narodni ponos in voljo po lastnem, slovenskem življenju.

Trditev slovenske izdaje, da so Križevački statuti »od slovanskih pradedov podedovana pravila«, je točna in utemeljena. Prave, hrvatske »Križevačke statute« je treba smatrati za najstarejšo »pozakonitev« pivskih običajev v veseli družbi. Prvi začetki Križevačkih statutov niso znani in jih ni mogoče ugotoviti. Manjka za to vsak podatek. Eno pa je gotovo: da so običaji, ki tvorijo podlago za te statute, zelo stari in da morda segajo v daljni srednji vek. Verjetno imajo ti statuti enak začetek, kakor ga imajo narodne pesmi in pripovedke. Avtor je neznan, samo-

niklo so nastali, v šali in veselju; prvi je vrgel idejo, drugi jo je sprejel, tretji jo prikrojil, četrti spopolnil in tako je šla stvar naprej ter postala običaj.

Seveda ne manjka pripovedk o nastanku Križevačkih statutov. Pravijo, da so zaradi mnogih vojnih dogodkov pritisnili od vseh strani na Hrvatsko tujci in to v prvi vrsti v vinorodne kraje. Ti tujci so zlorabljali starodavno hrvatsko gostoljubnost, tako da se je skoraj vsako veselo gostovanje končalo s spori in pretepi; in križevački mestni sodnik je imel mnogo dela s pritožbami svojih »purgarjev«, ki so bile naperjene proti nespodobnemu obnašanju tujcev.

Da napravi konec takemu počenjanju, je pozval sodnik purgarje na zbor in tam so bila določena pravila, pod kakšnimi pogoji in s kakšnim redom se lahko prirejajo veselice ob sodelovanju tujcev. Kdor bi se tega reda ne držal, bi bil podvržen strogi kazni. S časom se je ta ureditev udomačila in omenjena pravila so se v veselih pivskih družbah uzakonila. In ker je vse to imelo svoj prvi začetek v starodavnem mestu Križevcih, so premnogi hrvatski prijatelji polnih čaš in smrtni sovražniki praznih vrčev ta pravila »vu preponižnem svojem poštüvanju« proglasili kot »Križevačke statute«.

Druga narodna pripovedka pravi, da je bilo nastalo med prebivalci mesta Križevci in prebivalci bližnjega Kalnika hudo sovraštvo. Križevčani so imeli stare meščanske pravice in so bili ponosni nanje. Kalničani pa so bili odlikovani s plemstvom od ogrskega kralja Bele, ker so ga bili na begu pred Mongoli zaščitili s svojo hrabrostjo. Pri tem so njega in njegovo spremstvo hranili s slivami in Križevčani so jim zato, iz zavisti zaradi pridobljenega plemstva, nadeli pridevek »Šljivari«. Kalničani so pa Križevčane zmerjali s »purgerji« in jim nikoli niso hoteli priznati prvenstva, ki so si ga le-ti lastili na podlagi svojih starih pravic in tradicij.

Tako je nastalo stoletno nasprotstvo in sovraštvo, ki pa je obema mestoma ob mnogih priložnostih škodilo. — Okrog polovice 14. stoletja so oboji spoznali, da tako ne morejo naprej. Nekaj pametnih in miroljubnih križevačkih purgerjev in kalniških plemenitašev je dalo pobudo in dogovorjena je bila sprava. Sklicano je bilo »veliko spravište u Križevcima«, ki so se ga udeležili vsi najvidnejši Križevčani in Kalničani. Po sklenjeni spravi je bilo prirejeno veliko »narodno veselje«. Križevčani so dali nekaj volov, ki so se pekli na ražnju, a Kalničani so poskrbeli za primerno bogato količino vina. Ljudi je bilo kot mravelj. Veselilo in bratilo se je »staro i mlado« tri dni in tri noči, a glavno besedo sta imela križevački »notariuš« in kalniški »kaštelan«. Prvi je bil starešina, drugi fiškuš; kot »gostitelj-domaćina« je nastopal križevački mestni sodnik, službo točajev pa so opravljali sodni asesorji in uradniki z nekaterimi kalniškimi plemenitaši.

Ker je bila bojazen, da bi kdo utegnil motiti splošno veselje, so bili v stalni pripravljenosti mestni pandurji kot »vunbacitelji«, ki so imeli nalogo, da »svakog puntara spelaju vun iz varoša, da ne zbantuvla susedsku pajdašiju«. Na veselici so sodelovali tudi mestni »trombetaši« s

svojim »kapelmajstorom«, a pri plesu so svirali posebni godci — »posavečki jegedaši« — ki so bili nalašč za to priliko povabljeni in plačani.

To slavje pomirjenja je postalo temelj za Križevačke statute. Vsem je to slavje ostalo v lepem spominu in ta spomin je prešel na potomce. Premnoge vesele družbe so se začele zabavati na isti način; to se je dogajalo posebno ob trgatvah in velikih praznikih. Zopet in zopet so se sestajali Križevčani in Kalničani, držali so se starega reda in dejali so, da »budu se ga navžili po Križevečkih statutih«.

Šarže in funkcije teh statutov so bile nakazane že od prvega začetka in postale so s časom stereotipne in redne: Starešina ali stoloravnatelj, ki je pri slovenskih dijakih postal »zeleni car«; oberfiškuš, — pri slovenskih dijakih »kontrapikuš«, desna roka stoloravnatelja; »fiškuš«, ki skrbi, da so čaše vedno polne — pri slov. dijakih tudi imenovan »fiškuš«; govorač — pri slov. dijakih »klobasàr«, ki ima pravico in dolžnost, da dela medklice in družbo zabava s svojimi nagovori; »popevač« — pri slov. dijakih pevovoj, pozneje »kantušminister«, ki skrbi za petje in godbo, ter »vunbacitelj«, čigar ime samo označuje njegovo službo: spraviti mora na plan nadležne in onemogle člane družbe.

S časom so v izvrševanju Križevačkih statutov nastale mnoge popevke, ki so se naravnost ponarodile. Nekatere naj navedem: ena prvih je bila:

Sestali se jesmo
baš po križevečki;
vinca smo se vžili
kakti pravi dečki.

Sikud nas je bilo
v hiži i prek puta,
drugač to ni nejde
kraj Križevečkih statuta!

Druga popevka, ki je tudi pri nas Slovencih v časteh, je tale:

Polak navade stare
društvo se sastalo je;
bilo, ne bilo na pare,
samo da véselo je!

Dignimo čašu visòko,
kliknimo ù jedan glas:
Bratec moj, bog nek te živí,
s tobom i sve skupa nas!

Posebna popevka je nastala na čast stoloravnatelja, kateremu je šla na eni strani absolutna pokorščina, a katerega služba je na drugi strani bila res težka, naporna in odgovorna:

Ràvnateljem biti
zàto treba dar;
smeh i dobra šala
to su njegov par.
Puno mu je piti,
u pajdàštvu vodit reč,
dobre volje biti,
prìznanje si steč.

Statùte mu je znati,
svu njihòvu vlast,
règule poznati,
koje dadu čast.
Govòrit mu je puno
i vodit pjesmu bar;
ravnateljem biti,
zato treba dar!

Iz tega se vidi, da je imel stoloravnatelj prvotno tudi službo »govorača«; šele pozneje se je za to ustanovila posebna funkcija ali — v okviru slovenskega zelenega carstva — ministrstvo. Pri slovenskih dijakih je postal klobasàr celò eden glavnih, če ne sploh prvi in glavni funkcionar. Svojega značaja narod ne more zatajiti niti pri veseljačenju: Slovenci nismo samo veliki klobàsarji, tvorci svetovno znane kranjske klobase, ampak tudi veliki klobasàrji!

Tudi drugi funkcionarji — fiškuš, popevač ali pevovoj, govorač itd. so imeli svoje posebne uvodne popevke. Predaleč bi nas pa zavedlo, če bi hoteli tu podati njihovo besedilo. Samo ob sebi je umevno, da so se v veselih pivskih družbah prepevale tudi druge pesmi; povsod pa je prevladoval veseli, šaljivi značaj. Navesti hočem samo eno tako šaljivo iz Križevcev, ki je prav posrečena:

Žabec rega i dozivlje
svoju dragu žabu,
s kojom bi on rado išel
vu občinsku grabu.
Ali žaba njega neće,
s drugim ti se ona šeće;
drugog ima ona rada,
ta žabica mlada.
Taj je drugi bratec mladi,
koji vinsku čašu gladi,
koj ne žlempa samu vodu,
nek se vrgel v staru modu.
Ta je moda: Vesel biti,
s pune čaše vince piti
od večera pak do zore,
naj se znade, gdo to more!
Prav ti imaš, žaba mlada,
ako se ti taj dopada:
On je dika našem rodu,
koj ne žlempa vavek vodu!

Veseljačenju v okviru Križevačkih statutov je pripisati tudi dejstvo, da imajo Hrvati prav mnogo lepih in udarnih napitnic, od katerih se mnoge pojejo tudi med Slovenci.

Iz vsega tega je razvidno, da se v Križevačkih statutih zrcali vesela, sto- in stoletna kulturna tradicija tistega blagoslovljenega kota zemlje, ki se od štajerske meje razprostira med Savo in Dravo proti Slavoniji; tam se je narod ob trdem delu, a tudi ob vedno polnih hlevih, kaščah, skednjih in kleteh veselil življenja in se ob vsaki več ali manj svečanostni priliki vdajal pravemu »horvackemu razpoloženju«.

Splošno blagostanje je privedlo do tega, da Križevci in njihovi srečni sosedje nikoli niso bili v zadregi za »tituluše«; kajti brez »tituluša«, to je brez posebne prigode, brez posebnega vzroka se ni smelo piti in veseljačiti. Teh »titulušev« ni nikoli manjkalo; v dolgi vrsti, kakor litanije, so jih veseli bratci naštevali. Pije se: pozimi, da se telo ugreje; poleti, da se ohladi; ob lepem vremenu, ker je človek dobro razpoložen; ob grdem vremenu, da se razvedri; v žalosti, da se žalost ublaži; v radosti, da se človek še bolj raduje; ko je mnogo dela, da se pridobe moči; ko ni dela, da bo krajši čas; ob žeji, da se žeja pogasi; ob lakoti, da se glad potolaži; ob slabem teku, da se želodec popravi; ob dobrem teku, da bo prebava lažja in tako dalje v neskončnost.

Zgledu Križevcev so sledili drugi sosedni bližnji in daljni kraji kakor Varaždin, Koprivnica, Krapina, Turopolje, kjer so imeli po vzoru Križevčanov svoje spisane in kodificirane pravilnike in sicer: »Varaždinski furež«, »Koprivničke regule«, »Krapinski vandrček«, »Turopoljski statut«. Poleg tega so bili posebni veseljaški klubi v Zagrebu, Sisku, Petrinji, Karlovcu, Ivaničgradu, Belovaru, Požegi, Vinkovcih, Somboru in drugod.

Marsikateri hrvaški običaj je prodrl že davno v sosedne slovenske vinorodne kraje, posebno v ormoški in ptujski okraj. Zasluga slovenskih dijakov in njihovega redaktorja J. R. Mukoloveckega pa je, da so vsem tem pivskim pravilnikom, namenjenim le brezskrbnemu, včasih nebrzdanemu in celo divjemu veseljačenju in popivanju, dali ne samo idealen vzgojni, ampak tudi trezno praktičen smoter osamosvojitve slovenskega dijaka in njegove rešitve izpod nemškega vpliva.

V nobenem hrvaškem pravilniku ne najdemo stavkov, kakršne vsebujejo slovenski Križevački statuti Mukoloveckega, ki so pisani v izredno krepkem jeziku, svojstvenem slogu in zdravem duhu. Evo nekaj citatov:

Čl. 2.: V veselej družbi vladaj v prvej vrsti potrebni red. Križevački Statuti niso izmišljotina posameznika; oni izvirajo iz neke srčne potrebe, ki je uže slavne prednike naše napotila, da so si po naravnem nagonu ustanovili zakone, po katerih so se veselili, peli in pili. Križevački Statuti so izcrp družinskega življenja starih Slovanov, častitljiva tradicija naših praočetov, katero spoštuj in posnemaj ter si vdolbi v srce in glavo vsak pravi slovanski dijak.

Čl. 27.: Stari Slovani nam bodijo v vsakem oziru nedosežen vzor.

Čl. 29.: Stari Slovani so se imeli radi med seboj in v vzajemni ljubezni so jim tekli življenja dnovi.

Podčrtati je treba, da rabijo Križevački statuti v pičlih 60 členih vsega skupaj 17-krat besedo »slovanski«, da so »stari Slovani« imenovani sedemkrat, a »slovanski dijaki« devetkrat.

Zgodovina nas uči, da so slovenski dijaki popolnoma dosegli svoj namen, ki je šel za tem, da se osamosvojijo in otresejo nemškega vpliva ter živijo svoje lastno slovensko veselje in razvedrilo.

Danes vlada med našim dijaštvom nekoliko drugačen duh kakor pred 50 leti. Časi so težki, življenje zahteva od posameznika mnogo več kot nekdaj prej in naravno je, da se današnji dijak bolj poglablja v resno delo, predvsem v učenje. Govoriti danes o Križevačkih statutih je skoraj anahronizem. Toda čim težje in resnejše bo delo dijaka, tem bolj se bo oglašala njegova naravna potreba po primernem razvedrilu.

Samo športno udejstvovanje, samo drvenje z motorji, same plesne prireditve ne morejo zadostovati. Manjka jim tistega pristnega in tradicionalnega duha, ki so ga stari Križevački statuti tako posrečeno zajeli.

So znaki, ki kažejo, da bodo Križevački statuti doživeli med slovenskim dijaštvom novo izdajo, ki bo res »nova«, ne kakor tista iz leta 1889. To velja posebno za slovensko dijaštvo v Italiji. Kakor so naši predniki

čutili odpor proti nemškim navadam, tako se ti naši današnji dijaki ne morejo sprijazniti z deloma že degeneriranimi navadami italijanskega dijaštva, katere tudi v italijanski zdravi javnosti vzbujajo vedno večje in pogostejše kritike.

Zato mislim, da bo ta bežni zgodovinski pregled za nas zanimiv in koristen.

FILIBERT BENEDETIČ

Kras

Uporna sivkasta zemlja,
raztrgana,
od sonca ožgana,
kljubovalno zreš na Jadran,
ki buta in drobi stene
domačije tvoje.

In Kras je tako tih.

Nam je hudò
v hrupu vsakdanjih malih reči;
ne vemo kako bi zbežali
tem navadnim skrbem,
potrebam doma, ženske, možà,
potrebam denarja, potrebam samote,
srcà:
ne vemo, kako bi zbežali.

In Kras je tako tih.

Sam, ves skalnat, ubog
se upira burji, morju,
ki buta in drobì stene,
— iz morja rojene —
sam, uporen Kras,
tako tiho stoji v svojem
nemiru.

Da bi mi znali biti Kras,
bi bili kot njegova skala,
uporni, kljubovalni.
Da bi mi znali biti Kras
ne bi bežali.
Zarili bi v zemljo naše noge
in noben vihar bi nas ne izrul.

Dobrota je sirota

Odlomek iz spisa »Internatitis«

MIKULA LETIČ

Bilo je v septembru 1941, v ječi pri Jezuitih v Trstu. V prehodni celici (cella di transito) št. 19 nas je čepelo kakih deset pripornikov. Nismo bili stalni gostje Jezuitov, temveč smo tu sedeli vsak le za nekaj dni v pričakovanju, da nas spremijo drugam. Jaz sem bil na poti v koncentracijsko taborišče. Moji trenutni tovariši v celici pa so bili večinoma »težki dečki« z lepo kopico prisojenih let na grbi; bili so kot jaz le na prehodu, toda — kakor rečeno — večinoma iz ene ječe v drugo, kamor so bili premeščeni.

Naša družba se je zaradi tega delno menjavala vsak dan. Komaj je ta in oni opisal razmeroma kratek del svojega življenja, že se je preselil drugam, bodisi v koprsko kaznilnico, bodisi v notranjost Italije. Zato je bila družba vedno pestra, zanimiva in nikoli dolgočasna. Resnica je: ko so me čez nekaj dni pozvali, naj se pripravim na pot v taborišče, je bila moja prva tiha misel: »Škoda!«

Po večdnevnem sitnarenju in poudarjanju, da nisem obsojen zločinec, se mi je bilo posrečilo, da sem dobil dovoljenje, da iz svojega kovčka, ki je bil v skladišču, vzamem cigarete, katerih sem bil vzel s seboj iz Ljubljane še precejšnjo količino. Vsakemu tovarišu v celici sem jih dal po pet. Posedli smo po posteljah, prijeten okus dišeče cigarete nas je spravil v dobro voljo. Antonio Alessandri, delavec iz Trentina, nekoliko omejen podeželski hlapec, ki so ga bili pobrali brez listin ponoči v nekem parku in ki je zdaj čakal, da bo poslan domov, je dejal:

»Naš (!) avvocato je pošten. Včeraj sem mu dal eno cigareto, zdaj mi jih vrača pet.«

Orazio Onorio, vlomilec iz Rima, ki je bil na poti iz Kopra v zloglasno ječo v Jakinu, je dvignil glavo, ostro pogledal in pikro vprašal:

»Ali hočeš reči s tem, da smo mi nepošteni?«

Antonio se je ustrašil; kajti brihtni in energični Onorio je imel že nekaj dni glavno besedo v celici. Zato je hitel zagotavljati:

»Ne, ne! Tega nisem mislil.«

»Zapomni si« — je dejal Onorio — »Več poštenih ljudi najdeš v ječi kot pa tam zunaj. Jaz na primer sedim tu samo zaradi svoje poštenosti!«

Ta stavek je vzbudil moje zanimanje. Naprosil sem ga, naj nam pove, kako in kaj. Onorio je rad ustregel in med pripovedovanjem se je močno razgovoril:

»Vedeti morate« — je začel Onorio — »da se v Rimu trgovine opoldne povečini zaprejo. Nekega dne nisem imel nič boljšega v načrtu in sklenil sem, da stopim v opoldanski pavzi v bogato delikatesno trgovino v Ulici Nazionale. Ključavnico na železnem roloju sem odprl z enim samim

prijemom in brezskrbno sem dvignil rolò ne meneč se za ropot. Kdor me je videl, si je moral misliti, da sem gospodar ali kak uslužbenec. Vhodna vrata v trgovino so bila tudi takoj odprta, rolò sem še nekoliko potegnil dol, nato sem vstopil. Trgovina je imela dober promet, posebno zjutraj in v ročni blagajni sem našel še precej denarja; stvar se je izplačala. Hitro sem pobasal denar v žepe; pustil sem samo bakreni drobiž.

Ravno sem se odpravljal, ko se pojavi senca pri vratih. Za hip mi je zastalo srce, toda takoj sem se pomiril. V odprtini pod rolojem sem opazil

žensko krilo. Bliskoma sem precenil položaj; smuknil sem za prodajno klop in si dal opravka, kot da pospravljam in brišem prah.

Vstopila je skromna ženica, najbrž vratarica v kaki bližnji hiši.

»Dober dan! Ali niste še zaprli?«

»Takoj bom. Samo še malo pospraviti moram.«

»Ravno prav; bala sem se že, da bom zakasnila.«

Ženica se je približala in me začudeno pogledala:

»Kje pa je Francesco?«

»Ni ga. Moral je nenadoma odpotovati k neki poroki. Za nekaj dni ga bom jaz nadomestoval. Kaj želite, mamica?«

»Steklenico Chiantija, kakor po navadi. Moj mož pride ob treh domov in ne more obedovati brez vina.«

Levo od mene, na prodajni klopi, je bila cela gomila kjantaric; vzel sem eno, jo potisnil proti ženici in kar korajžno postavil ceno:

»Evo, mamica! Šest lir.«

»Kako to? Drugače plačujem pet lir.«

»Cene rastejo, mamica. Toda ker ste stalna odjemalka, mislim, da gospodar ne bo imel nič proti temu, da vam računam staro ceno.«

Dala mi je stolirski bankovec. Zdaj je bila zadrega tu. Sumljivo je bilo, da trgovina ni bila še zaprta, sumljivo, da ni bilo Francesca, sumljivo, da nisem poznal cene vinu; če zdaj namesto iz blagajne potegnem drobiž iz žepa, me starka lahko pokaže prvemu policaju in — adijo zlata svoboda!

Evo! — je nadaljeval Onorio — Tedaj mi pride genialna misel, na katero tak tepec kakor Antonio nikoli ne bi prišel. Zamudil sem se bil itak že preveč v trgovini in vroče mi je postajalo pod podplati. Zato sem dejal starki:

»Gospodar je zaprl blagajno. Počakajte, mamica, skočim v bližnji bar, da menjam bankovec. Takoj vam prinesem denar.«

In že sem šel. Starka mi je še rekla, da ni sile, naj pustim in da bo lahko prišla pozneje; toda jaz sem ji zaklical, stoječ na vratih, tako da so me lahko tudi zunaj slišali:

»Samo minuto potrpljenja! Takoj pridem z drobižem.«

»Imenitno!« je vzkliknil nekdo v celici in dvignil se je smeh. Tudi Onorio se je namuzal in nato je nadaljeval:

Iz časopisov sem drugi dal zvedel, da je stara mamica mirno čakala v trgovini, dokler niso prišli pravi uslužbenci, da odprejo trgovino. Ko so ji povedali, da je imela posla z vlomilcem, ni hotela verjeti in je začudeno dejala:

»Ni mogoče! Tak simpatičen dečko!«

Časopisi so se nadalje široko razpisali o pravnem vprašanju, ali je gospodar trgovine dolžan povrniti starki denar; tega se je le-ta branil, češ da je bila pač tudi ona okradena. Celò vino je morala še enkrat plačati, čeravno sem ga bil jaz prodal in zanj sprejel denar v imenu tega umazanca in v njegovi trgovini.

To ravnanje me je razjarilo in dal sem se zapeljati od svojega dobrega, poštenega srca. Za starkin naslov sem zvedel iz časopisov, stanovala je v podstrešju neke hiše v bližini »moje« trgovine; šel sem k njej. Ko sem pozvonil in je odprla, me je takoj spoznala in kriknila. Potolažil sem jo:

»Nič se ne bojte, mamica! Prinesel sem vam vaših sto lir nazaj.«

»Oh! Saj sem vedela! Tak pošten, simpatičen dečko!«

Izročil sem ji prav isti bankovec, ki mi ga je bila dala v trgovini. Ginjeno se mi je zahvaljevala:

»Hvala, hvala, dragi simpatični dečko!«

Tisti »simpatični dečko« je bil zame usoden. Namesto da bi bil takoj izginil, sem še potrepljal starko po rami in ji zagotavljal, da se ni treba zahvaljevati; saj pošten človek ne more drugače ravnati. Dovolj grdo in umazano je, da se skopuški trgovec ni odločil, da ji vrne denar.

Vrag naj vzame babjo radovednost! Na krik moje starke je bila neka soseda odprla vrata; takoj je spoznala, za kaj gre, ker so bili časopisi polni mojega podviga in so ga označevali kot skrajno drznega in ker je bila moja »mamica« prišla zaradi tega v nepričakovan sloves. Skratka, preden sem se spustil po stopnicah v vežo in stopil na ulico, je vsa hiša že vedela, kak obisk je dobila moja »mamica«; vse je bilo na oknih, ko sem odhajal. Nekdo me je spoznal in naslednjega dne me je imela policija. Najbolj pa me je jezilo, da se mi je ves Rim smejal. Tak je svet: Človek, ki je pošten, je danes smešen!« —

Onorio je pripovedoval lepo in živo. Poslušalci so začeli razpravljati z velikim zanimanjem o njegovi zgodbi. Zaključil je razpravo reški tihotapec kave Romolo Fonda, ki je tam v kotu zabrundal:

»Prav pravijo ljudje: Kdor je dober, je oslu podoben!«

SLAVKO JUG

Na pomolu

Na pomolu leži raztrgano pismo.
Kdo ve, od kod je prišlo,
kdo ve, čigavo je bilo.
Na pomolu leži in ne reče ničesar.

Zadnjič se sonce lesketa na vodi,
skodrani od vetrov,
daleč nekje vrh valov
je jadro, ki bo odtavalo v mrak
in tam utonilo.

Na pomolu pa bo še vedno ležalo
raztrgano pismo.
In bo molče govorilo.

ZOB ZA ZOBOM

(Kriminalna humoreska)

F. MAGAJNA

Pred dobrimi šestdesetimi leti je tržaško mesto cvetelo kakor regrat v obcestnih jarkih. Po njegovih ulicah je bilo vse živo konjskih vpreg, ljudi in prodajalcev želatija, v hotelih in restavracijah pa je gomazelo velikansko število turistov, stenic in ščurkov. Bila je to tista zlata doba blaginje, ki so ji leta pozneje moderno pravili prosperiteta.

Ta čudežna prosperiteta je takrat privabila v Trst nezaslišano število tujcev, ki so se v njem ustoličili, se lokalno olikali in začeli »delati denar«. Na splošno so bili to sami veliki umetniki, znanstveniki, zdravniki, brivci in poklicni vrtilci lajn. Prišli so, videli so in zmagali.

Posebno pozornost je, recimo, vzbudil novodošli doktor Dentiere, najslavnejši zoboder tistih časov, ki se je bil izšolal v Rimu, Parizu, na Dunaju in v Londonu in je potem prakticiral na raznih cesarskih dvorih Evrope, Azije, Afrike, Avstralije in Amerike. Tako je vsaj trdil v časopisnih oglasih. Ta doktor Dentiere si je opremil snežnobelo ambulanto v Ulici Molti Poprdinni in vzel v službo dva korenjaška furlanska pomočnika, ki sta dotlej delala v tržaški klavnici in bila vajena krvi.

Nič manjše pozornosti ni vzbudil signor Brillante, ki se je bil priselil iz večnega Rima. Ta gospod je bil do takrat vatikanski draguljar in je vsako leto pretempljal papeževo tiaro, ji po potrebi spremenil kaliber, ali ji privaril kak nov diamant. Bil je v svojem poslu velik umetnik, saj je zmeraj pravil, da je pristni pravnuk Cellinijevega pravnuka. Pa ni bil signor Brillante samo velik umetnik, bil je tudi nedosegljiv bogataš. Ko je odprl svojo draguljarno na Trgu Della Čebulla, je kar na parizarju pripeljal nekoliko polnih vreč diamantov, biserov, rubinov in smaragdov, če zlata in srebra niti ne štejemo.

Ko sta premagala začetne težave, sta se oba odlična gospoda kaj kmalu privadila tržaškemu podnebju in začela »delati denar« z zavihanimi rokavi. Pri doktorju Dentierju se je dan na dan gnetla sama najizbranejša gospoda škrbastih čeljusti, pri zlatarju Brillanteju pa sama aristokracijska elita, ki je segala od svetega Justa do stare peškerije. S podstrešno gospodo nista imela nobenih opravkov.

Do tu, kakor vidite, sem pokazal nekak resnični in splošni položaj, ki ni še nič v navzkrižju s kazenskim zakonikom. Pravi kriminal se bo začel šele od tu naprej.

Bilo je ponedeljkovo jutro, ko je kot po navadi vse tržaško ljudstvo na smrt trudno od nedeljskega ležanja. V ambulanti dr. Dentierja je vladala težka mora lenobe. Doktor sam je kimal in zdehal pri pisalni mizi, oba pomočnika sta pa dremala v zobarski kovačnici poleg. Bili so vsi trije v belih haljah in pripravljeni na vse.

Točno ob desetih sliši doktor Dentiere lahke korake v predsobi. Na hitro si pomane oči, si naviha brke in odpre vrata v predsobo, kar bi rekli

danes v čakalnico. Vstopi elegantna in čudovito krasna dama, kakršne ne vidite niti pri slavnostnih procesijah. Oblečena po najnovejši modi, ko sneg bele polti in z oprsjem, ki bi zmagovito tekmovalo z najlepšimi kopicami sena na belem travniku ali z najlepšim parom belih grlic v svileni gajbici. Gospod doktor si je naglo uravnal kravato in se globoko priklonil.

»Oh, signor dottore! Pomagajte mi v moji nesreči. Strašno trpim.«

»Prosim, kar tukajle sedite, gospa. Takoj bomo poiskali zob, ki vas muči, in čez nekaj minut bo trpljenja konec.«

»Oh ne, gospod doktor. Ne boli mene zob, pač pa mojega moža. Dovolite mi, da se vam predstavim in vam pojasnim moje tegobe. Imenujem se Amelita Brillante in sem žena slavnega draguljarja na Trgu Della Čebulla. Gotovo ga poznate.«

»Žal, ne. Nisem imel doslej te sreče, da bi se srečala.«

»No, nič hudega zato. Mislim, da se boste kmalu seznanili z njim. On je, veste, zelo dober in plemenit človek in odkar sva poročena, ni bilo spora med nama. Kakor dva ljubeča se ptička sva si bila do ondan. Pa je ondan kar nenadoma začel tožiti, da ga boli zob, da pa ne ve, kateri. Od začetka je menil, da ga boli kočnik na desni strani, zadnje dneve pa vpije, da ga boli tisti na levi. Jaz menim, da ga bolita oba, če jih ni kaj več. Pa sem mu svetovala, naj gre k vam, ki ste najboljši dentist v mestu, pa noče o tem nič slišati. Strašno se namreč boji klešč. In tole je važno, da vam

povem: njega bolijo zobje vse drugače kakor druge ljudi. Že pri prvih bolečinah naravnost poblazni. Takrat ne pozna nikogar in tudi mene ne. Vse vprek zmerja z roparji, tolovaji in morilci in če ga hočem tolažiti, me suje od sebe in trdi, da me ne pozna, da sem prefrigana sleparka, ki mu le nameravam pobrati dragulje in podobno. Ko mu pa bolečine odnehajo, se nič več ne spominja, kaj je govoril. Meni je tako strašno, ker nič ne vem, kako bi mu pomagala. In sem se spomnila na vas, signor dottore. Pomagajte, prosim vas.«

Gospodu doktorju je jako prijala topla zaupnost te dražestne lepotice. Z važno kretnjo si je pogladil brke in rekel:

»Taki primeri, draga gospa, niso ravno redki. Prav na tak problem sem naletel, ko sem zdravil njegovo visočanstvo nadvojvodo Otona na Dunaju. Njemu se je še huje godilo. Ob vsakem takem napadu je slekel hlače in odšel v kavarno pit benediktinca. Mnogo nedolžnega veselja je s tem naredil med gosti. Njegova žena, to se pravi njeno visočanstvo, me je nekoč povabila na dvor in je naročila naj ne pridem sam. Prišel sem v spremstvu svojih dveh pomočnikov. Z njenim dovoljenjem smo njegovo visočanstvo Otona pograbili vprav takrat, ko si je popolnoma gol privezoval čez zadnjo plat križarski meč in si domišljal, da je repatica. Po kratkem pregledu smo mu izpulili šest bolnih zob in od tistega dne dalje je bil zdrav kot riba in me je iz hvaležnosti hotel povitežiti, pa sem odklonil. Mislim, da bi bil prav tak postopek primeren za vašega moža. Naj kar pride k meni. Ko mu bomo izdrli vse bolne zobe, se bo pomiril in bo postal spet dober in ljubezniv.«

»Saj sem vam povedala, da noče o tem nič slišati.«

»Pa ga povabite sem na kak zvijačen način. Ko bo enkrat tukaj, ga bomo lepo prijeli in mu izdrli bolne zobe in nič nas ne bo motilo njegovo vpitje. Saj vemo, da nam bo pozneje hvaležen.«

»Če se mi posreči, da ga izvabim, kdaj bi bilo najbolj prav, da ga privedem? Veste, rada bi, da bi takrat ne bilo drugih pacientov v čakalnici, ker bi utegnil spoznati ukano in pobegniti.«

»Privedite ga med dvanajsto in eno popoldne. Navadno ni takrat nobenega.«

»Bom poskusila, če mi bo uspelo. Na svidenje, signor dottore.«

Ob pol dvanajstih istega dne se je pred blestečimi izložbami zlatarne Brillante na trgu Della Čebulla ustavila prelepa kočija. Par iskrih vrancev je bil vpležen vanjo. Iz nje je lahkih nog stopila krasna mlada dama, vsa v svili in žametu. Dostojanstveno je rekla nekaj besed kočijažu, nakar je brez oklevanja vstopila v pravljični sijaj draguljarne. Za steklenim pultom v lokalu je stal sam gospod Brillante in se globoko klanjal. Kot svetovljan zelo bogatih izkušenj je znal v trenutku ložiti kleno zrnje od plev. Spoznal je, da ima pred seboj odlično damo iz visokega sveta. Ni čudno: oblečena je bila po najnovejši modi, ko mleko bele polti in z oprsjem, na katerem bi lahko sedela dva petnajstletna paglavca in lovila ribe na trnek. Kot svetovljan je pač spoznal tudi, da je to oprsje najbrž zraslo v neki pariški tovarni gumijevih specialitet, toda to ni prav nič zmanj-

ševalo visoke odličnosti neznane dame. Gospod Brillante si je mel roke in se v pozdrav prisrčno nasmihal.

Lepa gospa se je brezbrižno ozrla po steklenih omaricah in potem rekla:

»Signor Brillante?«

»To sem jaz, gospa.«

»Dovolite, da se vam predstavim: Sem Amelita Dentiere, žena znanega dentista, ki ima ambulanto v Ulici Molti Poprdinni. Gotovo ga poznate.«

»Samo po imenu, gospa; osebno se še nisva srečala.«

»No, nič zato. Prej ali slej se boste tudi vi zatekli k njemu. Torej, prišla sem k vam, ker vem, da bom zadovoljivo postrežena. Brez dvoma vam je znano, da se bo čez štirinajst dni vršila birma v katedrali svetega Justa. Sreča je naklonila, da bom botra kar štirim birmankam. No, tem deklicam bi rada kupila kako lepo in dragoceno stvar za spomin. Svetujte mi in ne ozirajte se na ceno.«

»Oh, gospa, pri nas dobite, kar vam srce poželi. Smo kar založeni z najpopolnejšo zbirko birmanskih daril. Morda bi ne bilo prehudo, če bi vam svetoval uhane z briljanti?«

»Ne! Uhane z briljanti kupi lahko vsaka perica. Jaz bi rada kaj zares dragocenega. Imate morda ogrlice iz pristnih biserov?«

Gospod Brillante je osupnil.

»Imamo, gospa — ampak ogrlice iz pristnih biserov so strašno drage.«

»Oh, vem, vem. Take tudi hočem. Moj mož, če vam še ni znano, je zelo bogat in če bi izbiral on, bi utegnil izbrati celo dražje stvari. Kar pokažite!«

Gospod Brillante je stopil v kot k veliki železni blagajni in prinesel iz nje lepo lakiran predal, ki ga je položil na stekleni pult. Ko je privzdignil baržunasto odejico, so se pod njo zablesteli prekrasni nizi teh čudovitih morskih jagod.

»Glejte, gospa,« je rekel resno. »To je bogastvo, ki bi bilo v čast celo knežji hiši. Ne poznam vašega gmotnega stanja, toda če zmorete kupiti kar štiri take ogrlice, bo dogodek, ki se tudi v Rimu le redko kdaj pripeti. Poglejte cene na listkih in presodite sami. In so stabilne — ne morem jih znižati.«

Tudi gospa je postala resna. Ogledala si je niz za nizom in listke na njih. Postala je zamišljena, kakor da se je uračunala. Začela je pisati v malo listnico in tiho seštevati. Nenadoma se ji je lice zvedrilo.

»Šlo bo,« je rekla. »To bo moj mož igraje zmogel. Kar položite vsak niz zase v posebno škatljico in potem zavijte vse v skupen zavoj.«

Gospod Brillante je bil silno vesel. Skakal je sem in tja in izvršil naročilo kot bi trenil. Zavil je dragocene škatljice v rožnat papir in povezal. Potem je napisal račun.

Takrat je gospa pogledala na stensko uro in dejala:

»Manjka nekaj minut do dvanajstih. Še bom dobila moža v ambulanti. Tam ima namreč blagajno. Razumljivo vam bo, gospod Brillante, da ne nosim tolikih vsot s seboj. Pošljite kakega zanesljivega človeka z mano.

Naj nese zavojček in račun tudi. Moj mož ga bo takoj plačal in zadeva bo končana. Gotovo imate v službi takega človeka.«

»Pojdem kar sam z vami, gospa. Ura bo vsak hip dvanajst in ob dvanajstih tako in tako zapremo.«

Gospod Brillante je odslovil pomočnike iz delavnice v ozadju in hitro zaklepal vrata. Dragoceni zavoj je ves čas nosil pod pazduho.

Sedla sta v čakajočo kočijo in se odpeljala. V desetih minutah sta že bila na Trgu Della Čebulla in kočija je obstala pred visoko hišo. Gospod Brillante je bral nad vhodom velik napis »Dott. Dentiere, dentista« in je bil zadovoljen.

»Le za menoj, gospod Brillante,« je rekla gospa Amelita ljubeznivo in lahkih nog poskakovala navzgor po stopnicah. Debela preproga je utišala njune korake. V prvem nadstropju je odprla vrata ambulantne čakalnice, počakala, da je vstopil še zlatar, ter jih nato spet zaprla.

»Samo nekaj minut počakajte, gospod Brillante,« je dejala. »Moram najprej sama k možu, da ga obvestim.«

Gospod Brillante je molče prikimal.

Lepa gospa je odprla notranja vrata in izginila za njimi. Pri mizi ob oknu se je dolgočasil dr. Dentiere in naglo vstal, ko jo je zagledal. Preden je utegnil spregovoriti vljudnostne besede v pozdrav, je obiskovalka že položila prst na ustnice.

»Nobene besedice, prosim,« je šepetala. »Privedla sem moža in je v čakalnici. Zdaj je popolnoma miren. Takoj ga bom poklicala. Naj bosta pomočnika pripravljena, toda skrita. In, signor dottore, delajte z njim nežno, da se ne izcimi iz tega kaka tragedija.«

»Kar mirni bodite, gospa. Kakor da je dojenček bomo ravnali z njim.«

»In čujte! Ne maram biti navzoča, ko ga boste prijeli in mu izdirali zobe. Slabo bi mi postalo. V čakalnici ali v veži bom čakala.«

Doktor je šinil v laboratorij, da opozori pomočnika. Ko se je vrnil, je sam odprl vrata v čakalnico. Gospa Amelita je kakor v zadregi stala ob strani.

»Kar naprej, signor Brillante! Mi smo preprosti in pametni ljudje. Zelo mi je drago, da se spoznava. Ali ni čudno, da se nisva še nobenkrat videla? Upam, da bova od danes naprej kar najboljša prijatelja. Odložite klobuk in tisti zavojček tule na mizo, potem pa sedite na tale stol, da se kaj pomenimo.«

Gospod Brillante je res odložil klobuk in zavoj na mizo ter sedel na odkazani stol. Čudno se mu je zdelo to doktorjevo dobrikanje. Pri trgovskih poslih so pomenki navadno drugačni. Tudi ponudeni sedež ni bil nič drugega kot zobarski »prestol«.

Gospa Amelita se je vtem približala mizi in dala doktorju znamenje. Ta je tlesnil z dlanmi in mahoma sta se iz ozadja neslišno približala pomočnika ter brez besede pograbila zlatarja za ramena in roke in ga čvrsto stisnila k stolu. V tistem hipu so se za gospo Amelito zaprla vrata. Nihče ni opazil, da je z njo vred izginil z mize tudi rožnati zavoj.

Gospod Brillante je od presenečenja zavpil in se z grozo v očeh ozrl proti doktorju. Ta se je prijazno smehljal in skušal pojasniti zadevo.

»Dragi gospod Brillante! Ako boste mirni, vas takoj rešimo strašnega trpljenja, ki vam ga povzročajo bolni zobje. Ker ste rahlih živcev, smo prisiljeni delati nekoliko nasilno, a jutri nam boste zato hvaležni. V pol ure bo vse končano. Bolne kočnike vam bomo izpulili in uro pozneje ne boste o bolečini vedeli več nič.«

Gospod Brillante ni kazal najmanjšega navdušenja do nameravanega dobrega dela. »Ali se vam meša v glavi!« je zavpil. »Mene ne boli noben kočnik. Pustite me, vidva tolovaja — proč od mene, pravim!«

»Le dobro poprimita, fanta!« je ukazal doktor Dentiere ter segel po kleščah.

»Auuu!« je tulil signor Brillante in se otepal na vse kriplje.

»Pustite me razbojniki, podleži, zverine! Na sodišče pojdem! Tožil vas bom! Assassini, tatovi, zločinci!«

»Tipičen primer zozobolne blaznosti,« je rekel dr. Dentiere učeno. »Da mi ne bosta popustila, dečka!«

Gospod Brillante se ni hotel podati. Otepal se je naprej in krčevito zvijal, da se mu je začel nabirati na čelu znoj.

»Nikar tako, signor Brillante. Samo povečali in podaljšali si boste trpljenje. Pomislite tudi na svojo lepo gospo ženo, ki trepeta v čakalnici in se ji zaradi vas trga srce.«

»Ne poznam nobene žene, podlež nesramni! Tista, ki je prišla z menoj, je vaša žena, ki mi hoče ukrasti dragulje. Domenjeni ste z njo. Če me takoj ne izpustite, bom tulil kakor hijena. Izpustite me, hudiči!«

»Prosim, odprite usta, signor Brillante.«

Gospod Brillante je takoj stisnil usta, tako da so se mu ob strani izbočile čeljusti.

»Znamo tudi temu odpomoči,« je rekel dr. Dentiere in prijel zlatarja za nos. Ker ni mogel ta več dihati, je moral usta odpreti. V tem hipu je doktor potisnil v ustno odprtino nekako železje, ki se je s pritiskom na poseben vzvod razširilo in odprlo čeljusti na stežaj.

Gospod Brillante je mogel zdaj samo tuliti in to je delal s tako vnemo, da je šlo vsem skozi ušesa. Na srečo niso ti glasovi razburjali nikogar. Dvojna okna na cesto so bila tesno zaprta, hišni stanovalci so pa bili vajeni takih krikov. Dr. Dentiere je notranjščino ust skrbno pregledal in važno pokimal.

»Ga že vidim, zločinca, ki je kriv tolikega trpljenja,« je rekel in prijel za klešče. »Tale v desnem kotu je!« Pograbil je s kleščami domnevnega hudodelca ter začel sukati z roko na desno in levo in upogibati naprej in nazaj. Gospod Brillante ni več samo tulil, marveč je preskočil navzgor celo rajdo not in pel visoki »e« kakor gospa Melba v Rigoletu. Po dveh minutah je bil kočnik zunaj.

»Eto!« je rekel dr. Dentiere po grško. »Trpljenja je konec!« In je potegnil cvileči žrtvi železje iz krvavih ust. Gospod Brillante je pljuval rdečo slino v vse smeri.;

»Lumpi! Razbojniki! Beštje! Maškalconi! Izpustite me, da vas raztrgam na drobne koščke; da vas zmeljem v sončni prah! Tolovaji tatinski

— kam je izginil moj zavoj z dragulji? Zavoj, ki sem ga položil prej na mizo, kje je? Kam je šla Amelita, tista vaša tatinska lajdra? Da bi vas pekel požrl! Izpustite me!«

»Ne izpustita, fanta!« je svaril gospod doktor. »Bojim se, da nismo pravega izdrli. Moramo najti krivca, če le ni vrag. Nekoliko trdne volje, pa bo.« Spet je stisnil zlatarja za nos in mu porinil železje v usta. Po skrbnem pregledu je to pot iztaknil osumljenca v levem kotu. »Aha, ga že vidim!« V pičlih desetih minutah je tudi tega spravil na svetlo. Tuljenje žrtve je bilo nepopisno. Ko bi ga imeli na magnetofonskem traku in bi ga danes oddajala tržaška radio postaja, bi poslušalci vseh dežel sočutno

pokleknili in molili za nesrečne duše v vicah. Kajti prepričani bi bili, da je oddaja od tam.

Največja nesreča pa je bila ta, da se gospod Brillante še vedno ni rešil halucinacij. Še zmeraj je videl okoli sebe same tatove in morilce. Zdaj se šele vidi, koliko je morala prestati uboga gospa Amelita! Vkljub temu, da sta bila oba razbojniška kočnika zunaj, je gospod Brillante še vedno besnel. Doktor Dentiere se je začel vznemirjati. Sklenil je, da se posvetuje z gospo Amelito. Odprl je vrata, a glej, gospe Amelite ni bilo v čakalnici. Pogledal je na vežo in stopnišče — tudi tam je ni bilo. Ste-

kel je po stopnicah navzdol — vse tiho in prazno. Odprl je hišna vrata — lepe kočije ni bilo več!

Globoko zamišljen se je vračal nazaj. V ambulanti se je ozrl na mizo. Tam je počival zlatarjev klobuk, rožnobarvnega zavoja pa ni bilo. Začelo se mu je svitati. Ali je res mogoče, da sta on in krvavi pacient, ki hrope na stolu, naivni žrtvi strašne sleparije?

»Signor Brillante,« je rekel s čudno pohlevnim glasom. »Povejte mi resnico: ali je gospa, ki je prišla z vami, vaša žena?«

»Proč od mene, zverina krvoločna! Dobro poznate tisto lajdro. Raje mi povejte, kam je odnesla moje drage bisere. Če jih ne dobim nazaj, vas ubijem kot psa. Prav gotovo pa bo sodišče o tem govorilo.«

»Poslušajte me za hip, signor Brillante. Vaša dražestna spremljevalka je bila zjutraj pri meni. Rekla mi je, da je vaša žena in me je prosila, naj vam, če je treba makar nasilno, izderem bolne zobe, ki da vam povzročajo strašne bolečine in blazno besnost. Privolil sem, misleč, da bom naredil dobro delo vam in njej. Če je res, da ni vaša žena, potem je sleparka. Rekla je, da bo počakala v čakalnici. Tam je zdaj ni in tudi kočije pred hišo ni več.«

Tudi gospod Brillante je začel slutiti resnico. Popuščala je v njem togota, naraščal pa je obup. Rešen obeh pomočnikov, ki sta ga na doktorjevo znamenje izpustila, je begal po sobi in si pulil lase.

»Oj moji prekrasni biseri! Moji predragi biseri! In policija, kje je policija? Brž na policijo! Ah, tožil bom vas vse — vi vragovi peklenski! Plačali boste, volkovi! Oh moji biseri!«

In šli so vsi štirje na policijsko postajo, ki je bila blizu. Signor Brillante je vso pot pljuval krvave sline in brundal predse strahotne grožnje. Na policiji so povedali načelniku vsak svojo zgodbo in pisar je vse lepo zapisal v protokol. Potem je začel delovati kriminalni aparat.

Uspeha žal ni bilo. »Aparat« je sicer kmalu staknil razkošno kočijo in njenega vozača, toda ta ni znal mnogo pojasniti. Lepa in neznana dama ga je najela za toliko ur in mu plačala vnaprej. Ko je prišla iz doktorjeve hiše, mu je ukazala, naj jo zapelje do glavnega vhoda v ljudski vrt. Tam mu je dala mastno napitnino in ga odslovila.

Nikoli več je niso videli v Trstu. Leto dni je tržaška policija čepela v zasedi in čakala, kdaj se bodo ukradene ogrlice prikazale na mizah zakotnih zlatarjev, pa se niso nikoli. Pa zakaj naj bi se ravno v Trstu, ko do Dunaja ali Budimpešte ni kdo ve kaj daleč!

Signor Brillante je vložil pri tržaškem tribunalu tožbo proti zobozdravniku doktorju Dentierju in zahteval ogromno odškodnino za izgubljena kočnika, za strašne bolečine in za izgubljene ogrlice. Dolgo se je vlekla pravda in hude so bile bitke med odvetniki obeh strank, končno pa je sodišče razsodilo, da mora dr. Dentiere plačati tožitelju visoko odškodnino za izpuljene zobe in za bolečine, ni mu pa dolžan plačati škode za ukradene dragulje.

»Kajti,« je zaključil predsednik sodišča svoj pravorek, »razprava je jasno pokazala, da sta bila oba, toženec in tožitelj, enakovredni žrtvi neznane in zvite sleparke.«

PRAKTIČNO-SMEŠNA ZGODBA O NATRIJEVEM BIKARBONATU

PAVEL TONON

»Vae studentibus!« sem za priložnost spremenil znani rek, ko sem se lačen vrnil z jutranjih predavanj na univerzi. Da bi kako potešil svoj želodec, ki je po petih urah kar odločno protestiral, sem zavrtel gumb na radiu, da bi v pričakovanju kosila, poslušal nekaj prijetne glasbe.

»Bang! Znana tvrdka X. Y. Vas spominja, da pere njeno milo najčisteje vsakovrstno intimno perilo, ne da bi ga količkaj poškodovalo! Ali hočete imeti otroke z zdravimi in nepoškodovanimi zobmi? Uporabljajte vedno le zobno pasto »Zobni biser«! In tako celo uro.

»Vrag še z reklamo!« sem zavpil ter s tako silo zavrtel gumb, da so se še elektronke stresle od strahu. Pograbil sem žlico in začel metati vase hrano, ne da bi jo količkaj grizel ali premleval po ustih. Nemara da to ni bilo preveč pogodu mojemu želodcu, ker me je začel čez kake četrt ure žgati.

Stopil sem k omari, vzel iz nje natrijev bikarbonat ali kot mu še pravijo — jedilno sodo, napolnil kozarec do polovice z vodo ter v vodi raztopil približno četrt čajne žličke bikarbonata. Po nekaj sekundah me želodec ni več žgal; vrgel sem hvaležen pogled na posodo z natrijevim bikarbonatom. »Strela« sem si dejal »ko bi ljudje vedeli v koliko namenov ga lahko uporabljaš, bi ne kupovali dragih preparatov (pomislil sem na radijsko reklamo) in bi z manj denarja dosegli iste uspehe, če ne še boljših.«

Vrgel sem se torej na delo. Začel sem brskati po svojih kemičnih učbenikih, pognal v tek svoje možgane, ki so po izdatnem kosilu počivali, ter se skušal spomniti vsega, čemur lahko jedilna soda služi.

Poglavje, ki je govorilo, da se dobi natrijev bikarbonat posredno pri izdelavi pralne sode po načinu Solvay, če vodimo skozi slanico klorida pod posebnimi pogoji amoniak in ogljikov dvokis, sem kar preskočil. Ustavil sem se pa pri praktičnih uporabah te alkalne spojine.

Sestavil sem si majhen spisek in svoja tako rekoč »odkritja« apliciral na svojo bližnjo okolico t. j. domače, sorodnike ter znance.

Pri nas ima mama navado kuhati marmelado. Jezila se je, da porabi toliko sladkorja, a da je nazadnje marmelada še vedno kisla. Rekel sem ji naj da na kg sadja približno čajno žličko bikarbonata. Ker $NaHCO_3$ (natrijev bikarbonat) nevtralizira kislino, bo obenem odpravila kisel okus marmeladi in prihranila polovico sladkorja. Zapodila me je, češ ti in tvoja kemija; še zastrupil nas boš. Nič nisem rekel; vzel sem žlico bikarbonata in ga vsul v marmelado. Res, da sem okoli glave slišal nevarno žvižganje letečega polentarja (naj mi pride še potem kdo, ki trdi, da letečih krožnikov, cigar in drugih ropotij ni!) res pa je, da je bila marmelada z bikarbonatom pri polovici manj sladkorja slajša in brez kislega okusa. Isto je seveda s sadjem, če ga kuhamo, ko še ni dodobra dozorelo.

Ker moja teta še nima »atomskega« lonca, ki bi ji pripomogel, da bi prihranila plin, in da bi bilo suho sočivje bolje kuhano, ji je prišel tale nasvet prav: Naj se sočivje, ki ga nameravate kuhati, namoči čez noč v mrzli vodi, ki ste ji dodali žličko bikarbonata. Kemično delovanje povzroči omehčanje trde lupine, ne da bi pri tem trpela okus in kakovost.

Za tak dober nasvet sem si bil vendar zaslužil plačilo, mar ne? Zato sem se tiho splazil v shrambo in hotel suniti teti nekaj slanine. Vzel sem torej nož in... nič, slanina je bila žaltava. Teta za hrbtom se mi je hudomušno smejala! Čakaj, sem si mislil! Vzel sem liter vode in vanjo vsul štiri žličke našega znanca, natrijevega bikarbonata. V topli vodi sem slanino »umil« in ni bilo več ne okusa ne barve žarkosti. Isto lahko napravite s surovim maslom, le da mora biti v tem primeru voda kolikor se da mrzla. Kar se pa tiče tete, ha, ha, je ostala z dolgim nosom.

Od takrat nisem imel več miru! Teta je to izklepetala sosedi, soseda svoji hčeri, hči pa svoji perici. Zato me je ondan, ko sem se sprehajal s svojo plavolasko, kar na lepem ustavila in mi začela tarnati o težavah svojega dela. Da pa vse ne bi bilo nič, le da robci... ona... da ima, saj vem ne, zelo nežen želodec in ali ne bi...?

»Dobro, gospa! Ne bo vam več treba dotikati se robcev. Vzemite na vsak vrč vode dve veliki in polni žlici bikarbonata, namočite vanj robce ter jih dajte na ogenj, da voda zavre. To je mimogrede najboljše in najbolj poceni razkuževalno sred-

stvo. Dovolj je, da robce nato samo oplaknete. Za nameček pa še to: okenske zavese, one na štedilniku i. dr., ki so črne od dima ali prahu namočite v pet do šest litrov vode, ki ste ji pridali žlico $NaHCO_3$. Po 10 minutah lahko že oplaknete in če je res nujno, lahko tudi malo podrgnete z milom«.

Nadaljevala sva sprehod, a »ona« ni bila več veselo nasmejana kot prej. Zdelo se je, da jo tarejo hude skrbi. Zašepetal sem ji na uho ljubko besedo in jo vprašal kaj jo tare. Pribila me je s tem vprašanjem: »že dalj časa poskušam za svoje lase vseh vrst »schampoinge«, a mi do zdaj še nobeden ne ustreza; ali ne bi morda bikarbonat pripomogel do zaželenega uspeha?« Pogledal sem jo z očmi obsojenca na smrt in z muko izjavil: »D-da, 30% bikarbonata in 70% pristnega mila da izvrsten schampoing«. S sanjavimi očmi je nadalje še vprašala, če bi morda kaj pomoglo z bikarbonatom naylon nogavicam. »Da«, sem v sveti jezi zakričal, »delikatnim intimnim indumentom vseh vrst. Preden jih nameravaš oprati, jih namoči v umivalniku s toplo vodo, kjer sta raztopljeni dve žlici bikarbonata. To dela blago bolj trpežno, potem jih pa operi z nevtralnim milom ali pa s pralnimi praški. Z bikarbonatom« sem nadaljeval v eni sapi — »lahko še počistiš srebrnino s tem, da na suho krpo natreseš malo praška in drgaš, poleg srebrnine pa še, če natreseš na nekoliko vlažno krpo, potem pa s suho obrišeš, emajlirana površja, porcelane, ogledala, šipe in *straniščne školjke*. Servus!«

Mislim, da je bila na vrsti ona, da ostane trda. Kakorkoli že, moj sprehod je šel k vragu in ljubezen nemara tudi.

Prišel sem domov ves razdražen. Zatopil sem se v misli. Kar naenkrat me iz misli predrami telefon. Dvignem slušalko in slišim svojo omoženo sestrično, ki mi pravi: »Naš mali ima sedaj že vse zobčke, pa so tako nežni; s čim misliš, da bi bilo najbolje, da si jih umiva?« Zatulil sem, da nisem noben zobozdravnik in da se jaz za Janezkove zobe čisto malo ali nič ne brigam. Nato sem treščil slušalko na aparat. Ko mi je nato jeza minila sem se šele spomnil, da sestrična sploh ni spregovorila o bikarbonatu. Zavrtel sem njeno številko in se opravičeval, da sem bil prej tak ker sva se jaz in... (bi hoteli, da vam povem ime, eh?!) nekaj skregala. Ako hoče, da bo imel Janezek lepe in zdrave zobe, naj uporablja bikarbonovo sodo, kajti ta ne poškoduje delikatne zobne sklenine. Vlažno zobno ščetko naj namoči v bikarbonatov prah in naj si s tem ščetka njen mali zobke! Za osvežujočo kopel malčku naj v kadi raztopi okoli 10 dkg na vsakih deset litrov vode.

Sestrična me je pa vprašala ali mi je žal, da sem se z dekletom sprl in po mojem pritrdilnem odgovoru mi je dejala, naj pridem domov k njim, kjer bo malo slavje, ker ima danes Janezek rojstni dan. Malim bodo postregli v eni sobi, odrasli pa, da bomo nekoliko pokramljali v drugi. In da naj sigurno ne manjkam. Trudil sem se, da bi uganil, zakaj neki ne smem manjkati, a ko mi ni uspelo, sem se spravil v kopalnico. Tu sem vzel iz vode, ki je bila nekoliko mlačna in v katero sem bil dal žlico jedilne sode, glavnike, ščetke za lase in gobo, ki sem jih bil namočil v tej raztopini zato, da bi šla z njih vsa umazanija in maščoba. Ker sem bil pustil nekaj ur, kot je potrebno, je bilo vse čisto. Spotil sem se ko sem dirjal po stopnicah, zato sem se hotel sedaj okopati in spraviti s sebe neprijeten vonj po znoju. Spomnil sem se poskusov v laboratoriju, kjer natrijev *perborat* razvija kisik, skupaj z natrijevim bikarbonatom pa je še boljši za osvežitev in nego telesa. Vzel sem svinčnik v roke in napravil stehiometrični račun, pa sem dobil, da je najboljše razmerje tole: 65% natrijevega bikarbonata in 15% natrijevega perborata. To je tudi odlično sredstvo proti potenju nog, seveda zadostuje v tem primeru le žlica te mešanice, ki jo v obeh primerih raztopimo v vodi.

No, napravil sem se, spotoma kupil svojemu malemu bratrancu v drugem kolenu dar in jo mahnil k njim na dom. Prispel sem in dal malemu Janezku darilo. Nato sem vstopil v sobo, kjer so bili drugi gostje. Vražja ženska, moja sestrična! Dobil sem odgovor na uganko, ki me je mučila. Hotela je da pridem, ker je povabila tudi njo-plavolasko. Kako je to naredila mi ni bilo jasno. Ko me je »ona« zagledala se je umaknila na vrt. Pozdravil sem vse prisotne in se trudil na vse pretege, da bi se splazil neopažen na vrt. To se mi je posrečilo šele ko je prišla naproti meni neka matrona in me je s svojo, recimo, obilno postavo zakrila.

Sprva me ni niti hotela pogledati (plavolaska namreč, ne matrona), a kaj ko so črički tako lepo peli in nama je luna tako pokroviteljsko mežikala...

Pogledala sva si v oči in se p..., a kaj Vraga vas to briga kaj sva delala! Hm, ti ljudje! Manjka še, da bi me kdo vprašal ali ne bi bil natrijev bikarbonat morda celo dober kot ljubavni napoj!!!

VEČJA STORILNOST OB PRIMERNEM ODDIHU IN SPROSTITVI

DRAŠ

Občudovanja je vrednih toliko žena in mož, ki so še v visoki starosti telesno in duševno sveži in tudi v poklicu ne pomenijo le celega moža, temveč zasenčijo precej mlajše ljudi v zmogljivosti in sposobnosti.

Če si damo pripovedovati o življenjskih navadah teh ljudi, bomo redno slišali, da so znali ne samo delati, temveč se tudi prav — vsak na svoj način — sprostiti.

O državnikih se n. pr. pripoveduje, da so se v prostem času ukvarjali s slikarstvom, glasbo, delom na vrtu in podobnim. Mnogi vodilni možje v trgovini, bankarstvu in tovarnah se imajo zahvaliti za svojo prožnost ribolovu in nešteti delavci in nameščenci so se ohranili mladi na vrtičkih ali s športom.

Tudi vi bi morali imeti vedno pred očmi, da je storitev sicer odvisna od dela, zmogljivost pa od oddiha. Zato ne glejte v oddihu pohajkovanja, temveč ga glejte kot dobro zasluženo plačilo ali kot potrebno pripravo na delo.

Kako najbolje najdemo oddih in sprostitev?

Posebnost našega modernega načina življenja je, da postanejo najnaravnejše stvari komplicirane. Samo po sebi razumljive stvari, kot n. pr. oddih, postanejo problemi, če vidimo, kako marsikdo napravi iz njega nasilno zdravljenje. N. pr. mnogi mislijo, da koristijo svojemu telesu, če se cele ure pečejo na žgočem soncu. Drugi v nedeljo delajo silne marše in mislijo, da so za svoje zdravje storili čuda, če gredo potem v ponedeljek uničeni in zbiti spet na delo. Ne, to nima, kakor nobeno drugo pretiravanje, nič opraviti z oddihom. Lotevajte se le takih stvari, pri katerih se boste telesno in duševno dobro počutili.

Vsakdo bi se moral pri oddihu ravnati po svoji poklicni dejavnosti in delati v prostem času obratno od tega, k čemur ga sili dnevno delovno opravilo. Uradniki, ki opravljajo svoje delo večinoma le sede, bi se morali po končani službi gibati na svežem zraku, gojiti šport ali, če se hočejo koristno zaposliti, opravljati dela na vrtu. Kdor pa mora nasprotno ves teden težko telesno delati in je stalno na nogah, bi moral po delopustu počivati, in sicer po možnosti na svežem zraku. Udoben zložljiv ležalni stol je vsakomur dostopen in povsod najde skromno mesto. Vozači avtomobilov bi se morali vsaj enkrat na dan odpovedati svoji udobni blazini in napraviti izdaten sprehod. Najbolje tam, kjer ne bi slišali in videli težkih vozil.

Vsakdo, ki se bo ravnal po tem nasvetu, bo kmalu opazil, da se mu boljša tek, spanec in predvsem vse telesno počutje. Krvni obtok in dihanje postaneta živahnejša, celotna presnova rednejša in odvečna maščoba, kjer obstaja nagnjenje k nji, izgine.

TUDI DUH IN UM SE MORATA SPROSTITI

Vsakdo bi moral poskušati privoščiti nekaj ur na dan svojim mislim svobodo. Duševnih problemov, skrbi, jeze, preprosto vsega, kar napenja in obremenjuje duha, bi se morali po delopustu otresti in se ukvarjati le s stvarmi, ki razveseljujejo.

Najbolje je, če se posvetimo najljubšemu opravilu. Kdor še nima svojega konjička, naj preudari, ali ga ne bi veselilo rokodelčenje, zbiranje znamk, gojenje golobov ali zajcev, poslušanje radia, obiskovanje gledališča ali kaj podobnega. Tisti pa, ki mu je vse to presitno, naj se uleže kam na svež zrak in poskusi sanjariti in ne misliti na nič neprijetnega.

ČLOVEK BI SI MORAL NAREDITI MAJHEN NAČRT ZA ODDIH

Z malo sistematike se izognemo temu, da bi v prizadevanju po zdravem življenju postali nemarni. Zato bi moral človek za delopust in konec tedna narediti gibljiv načrt za zaposlitev. Najbolj pa bi moral človek gledati na izpolnitev letnega oddiha, kajti najmanjša sprememba zraka in okolja naredi čudež in daje ustvarjalno silo in življenjsko radost za vse leto.

ŠTIRI PRAVILA, KI BI SI JIH MORALI ZAPOMNITI

1. Ne delajmo iz oddiha nasilnega zdravljenja.

2. Telesno in duševno po možnosti delajmo obratno od tega, k čemur smo prisiljeni z dnevnimi delovnimi opravili.

3. Posvetimo se v delopustu svojemu najljubšemu opravilu ali športu.

4. Ne postanimo iz prizadevanja, da bi živeli zdravo, zanikrni.

Nekaj navodil za domačo telovadbo

NOVELA PULCHER

Telesna vzgoja je za zdravje posameznikov in narodov prvenstvenega pomena. Do tega spoznanja so prišli že stari Grki, ki so telesno vzgojo dvignili do prvih organiziranih oblik.

Če je bilo to vprašanje važno v starih časih, je seveda toliko bolj važno sedaj v dobi tehničnega napredka, v dobi mehanizacije in vedno bolj kompliciranih birokratičnih sistemov, ki odvajajo ljudi od življenja v naravi in jih priklepajo k strojem, v urade in k poklicom, ki po svojem značaju omejujejo vsestransko gibanje telesa.Še posebno velja to za velika mesta v katerih je koncentrirana industrija, v katerih je zaradi tega zrak slab in skrajno kvaren za človekovo zdravje.

Med taka mesta spada tudi Trst, ki pa ima še to pomanjkljivost, da je stisnjen, z razmeroma ozkimi ulicami, brez zadostnega števila parkov, s hišami brez dvorišč in povrhu vsega tudi brez zadostnega števila telesnovzgojnih institucij, kar je v ostalem sploh značilnost industrijskih in trgovskih mest.

Kadar govorimo o telesni vzgoji, mislimo pri tem seveda najprej na otroke, na šolske otroke, ki imajo v navedenih pogojih posebno mestnega življenja vse premalo možnosti za življenje v prosti naravi, katerim šola sama po sebi kakor tudi zaradi svoje zaostalosti na področju telesne vzgoje ne more nuditi dovolj priložnosti za pravilno fizično nego telesa. Da so slovenske šole v Trstu glede tega še posebno na slabem zaradi starih in v večini primerov improviziranih prostorov brez odgovarjajočih šolskih vrtov in telovadnic, ni nobena tajnost.

Znano dejstvo je, da se napake v telesni drži otroka pojavljajo najpogosteje v šolski dobi kot posledice sedenje v klopeh. Otrok sedi nepravilno, s sključeno hrbtenico, kar mu ovira tudi pravilno dihanje. Brez takojšnjih korektur vzgojitelja in brez odgovarjajoče telovadbe postaja slaba drža navada in iz navade napaka, ki ima lahko tudi trajne posledice za telo in zdravje, posebno še, če otrok pri svoji rasti ni dovolj hranjen, kar se pri socialno revnejših slojih danes žal še vedno dogaja.

Prvi korak k preprečavanju napak v telesni drži je preventivnega značaja, t. j. v stalnem opozarjanju šolskih vzgojiteljev, šolske zdravstvene službe in seveda roditeljev, na napake posameznih otrok v drži, drugi korak pa je telovadba cz. po potrebi korekturna telovadba.

Pomembne vloge korekturne telovadbe pri odpravljanju defektov v telesni drži so se začeli že zgodaj zavedati, danes pa jo prakticirajo bolj ali manj v vseh modernih državah, saj je ugotovljeno, da ima v svetovnem merilu povprečno 70 — 80 odstotkov šoloobveznih otrok napake v telesni drži od najlažjih pa do težjih. Tako je tudi v Trstu že pred dobrimi 30 leti v šolskem letu 1924/25 uvedel korekturno telovadbo dr. Comisso. Danes je v raznih šolskih tečajih za kulturno telovadbo v Trstu oz. na Tržaškem okrog 3000 otrok (italijanskih in slovenskih) kar pa je komaj četrtina otrok, ki bi bili take telovadbe potrebni.

Že ti skromni podatki, ki veljajo v enaki meri tudi za slovensko šoloobvezno deco na Tržaškem, sami po sebi dokazujejo, kako zelo potrebno bi bilo na naših šolah uvesti obvezno telovadbo korektivnega in kompenzativnega značaja namesto sedanje, vse preveč površne in premalo sistematične. Toda če zaradi specifičnega položaja slovenske šole na Tržaškem te pomanjkljivosti v doglednem času ni mogoče odstraniti, ni s tem rečeno, da ni druge pomoči. Starši sami bi se morali zavedati in razumeti važnost telovadbe in pošiljati svoje otroke v obstoječa telovadna društva in če takih društev ni, ali pa jih ni dovolj, dati pobudo za njih ustanovitev. V skrajnem primeru pa je z malo dobre volje in prizadevnosti mogoče telovaditi tudi doma ob upoštevanju navodil strokovne literature ali pa tudi strokovnih telovadnih učiteljev in zdravnikov.

Koristne posledice ne bodo izostale. Otroci se bodo telesno pravilneje razvijali, eventuelne napake v drži bodo postopoma izginile, mišice bodo postale prožne in tudi sicer se bo otrok, mladinec ali pa tudi odrastel človek zdravstveno bolje počutil. Seveda, pretiravanje tudi v telovadbi ni koristno in tudi treba ni, da bi bili vsi vrhunski atleti. Naš cilj naj bo isti kot je bil že pri starih Grkih: zdrav duh v zdravem telesu!

V pomoč pri vaši domači telovadbi in še posebno pri korekturni telovadbi pa naj vam bodo naslednji napotki in navodila za posamezne vaje:

Glede na slabo držo delimo otroke v tri glavne skupine: *V prvo skupino* spadajo otroci, ki imajo *slabo držo celega telesa*. To stanje je zelo nevarno, ker se lahko iz njega razvijejo značilne trajne napake.

Tako se držijo šibki in anemični otroci, ki hitro rastejo, dolgo sedijo in nič ne telovadijo.

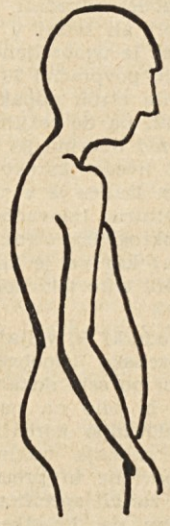

Slaba drža

Nepravilna drža

Pravilna drža

K drugi skupini prištevamo *»kifotično držo«*. Kako nastane taka drža? Poglejmo samo koliko ur presedi otrok v enem šolskem dnevu: zjutraj vstane v zadnjem trenutku in se s težko torbico odpravi v šolo, kjer sedi od 4 do 5 ur. Ko se vrne domov, na hitro poje, potem pa pridejo na vrsto šolske naloge in učenje, kar ga zopet priklene k sedenju za nadaljne 2 do 3 ure. Tako presedi otrok skupno v 12 urah od 7 do 8 ur. In kako sedi? Razumljivo je, da njegova drža zaradi predolgega sedenja ni pravilna, ker so hrbtne mišice neprestano v iztegnjenem položaju naprej, niso pa dovolj močne, da bi ta položaj obdržale tako dolgo. Otroku je zaradi tega težko zavzeti lepo in pravilno držo.

Kifotična drža

V tretjo skupino spada tako imenovana *»lordotična drža«*, pri kateri visi trebuh naprej in potegne za seboj v večjem in nenormalnem loku tudi hrbtenico. Do take drže pride predvsem zaradi slabih trebušnih mišic.

Lordotična drža

Skoliotična drža

Omenimo naj še hujši primer defektne drže, t. j. »*skoliotično držo*«, ki pa zahteva že zdravniški pregled. Hrbtenica je ukrivljena navadno v tisto stran, v katero telo visi. Do take drže pride največkrat zaradi stalnega nošenja šolske torbe z isto roko, zaradi postavljanja teže telesa na isto nogo in pa zaradi dolgega sedenja. Tako držo, posebno če je že starejšega izvora, je zelo težko popraviti, a vendar jo je treba, ker sicer ostane za vse življenje.

Pogosti so primeri, da imajo učenci s slabimi hrbtnimi mišicami tudi slabe noge. Šibki ligamenti in mišice se pod težo telesa podaljšajo in ker se ne morejo upreti, se lok stopala skupšča, tako da se polagoma razvije ravno stopalo. Ravno stopalo pa lahko nastane tudi zaradi prehitre rasti, naglega debelenja, slabih čevljev in dolge hoje po ravnem, trdem terenu.

In še eno opozorilo: otrok naj telovadi zjutraj preden gre v šolo, koristna pa je tudi telovadba po končani domači nalogi in pred večerjo. Vsako vajo naj ponavlja 8 do 10-krat. Med eno in drugo vajo naj se spočije, pred ponovno vajo pa naj globoko vdihne. Vaje je treba izvajati počasi in vsak gib do kraja. Telovadba naj postane vsakodnevno redno opravilo prav tako kot umivanje, prehranjevanje in spanje.

In sedaj nekaj zelo koristnih vaj za vsakega otroka, posebno pa za one, ki imajo morda že katero od naštetih napak v drži.

Vaje za korekturo lordotične drže

(Iste vaje so priporočljive tudi za ojačenje trebušnega mišičevja pri ženskah)

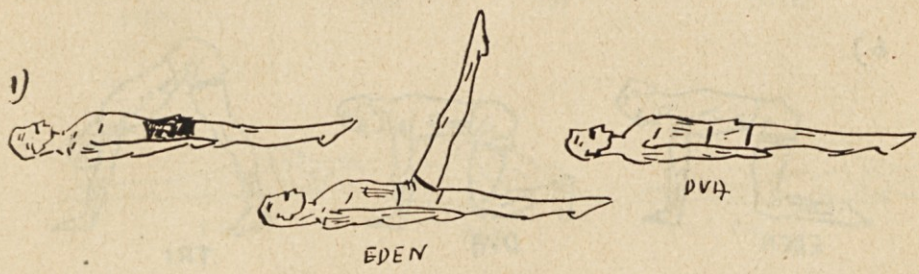

2)

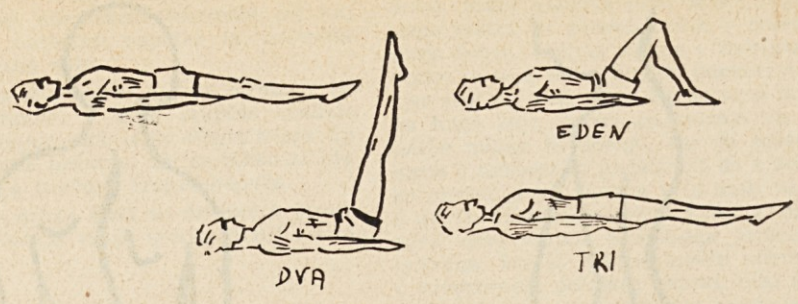

3)

4)

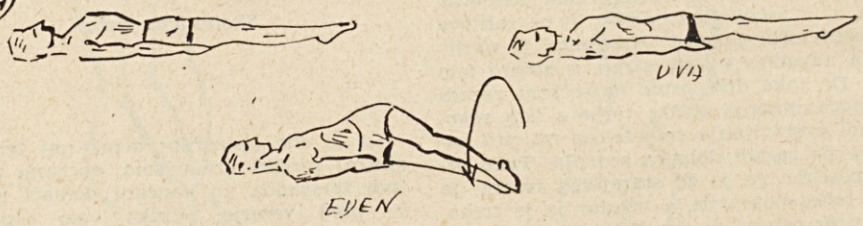

5)

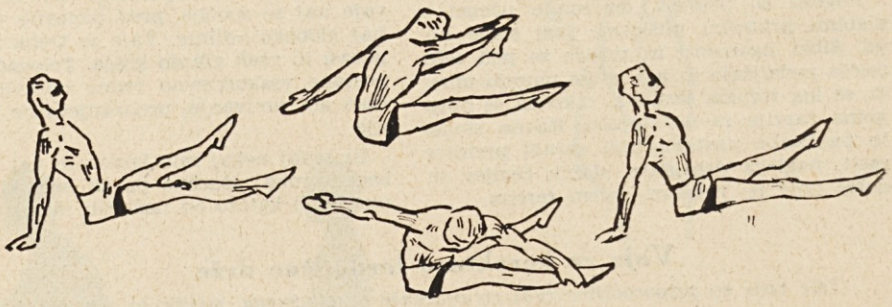

6.)

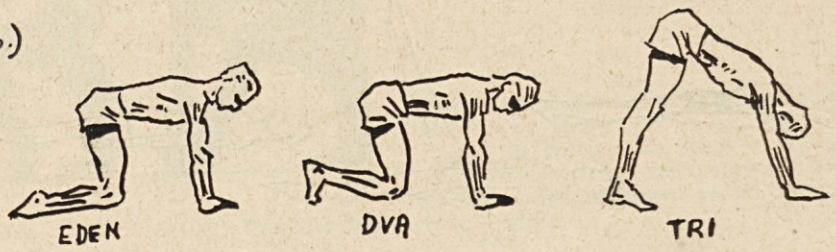

7.)

Hoja po prstih *Hoja po petah* *Hoja po robu stopala*

Vaje za ojačenje ramen in hrbtenice

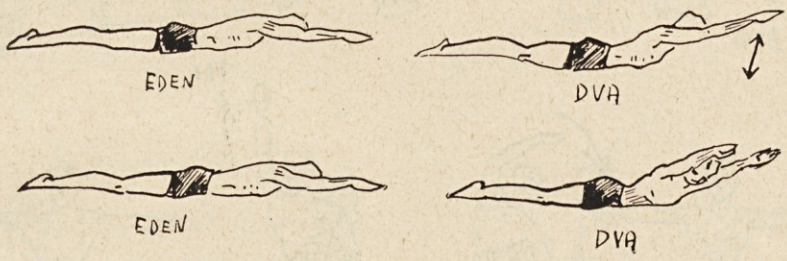

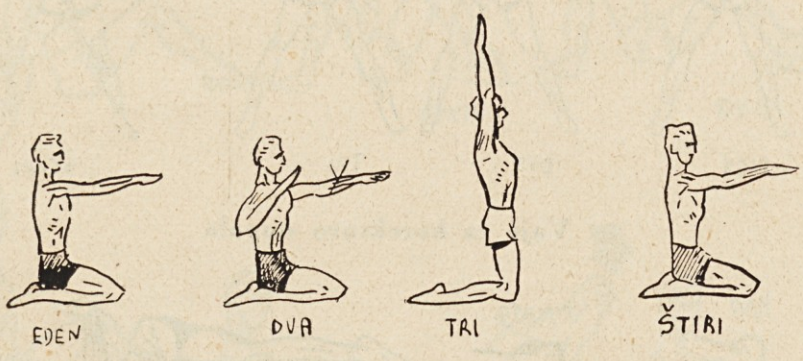

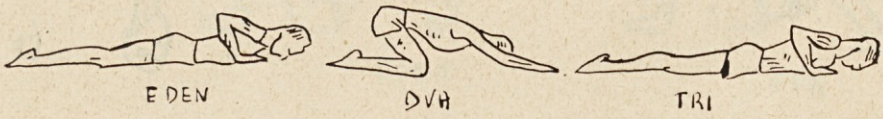

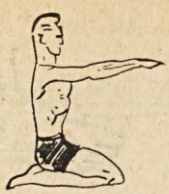

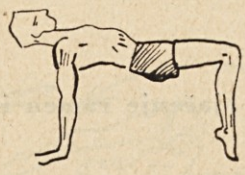

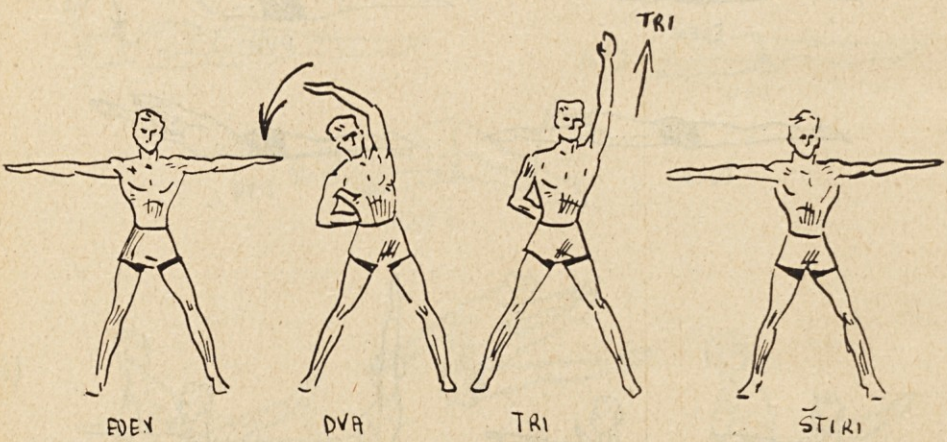

Vaje za korekturo stopala

2.)

EDEN

DVA

3)

EDEN

DVA

4)

EDEN

DVA

5)

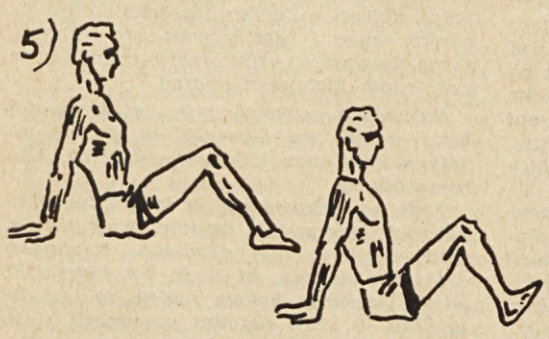

EDEN

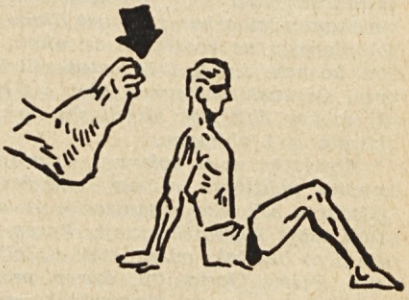

DVA

Jubilejno leto slovenskega kolesarskega športa

IVAN MAVER

(O slovenskih kolesarskih društvih in njihovem delovanju na Tržaškem)

Smo v sedemdesetem letu slovenskega kolesarskega športa in ker je slovensko oz. jugoslovansko kolesarstvo imelo svoje korenine prav pri nas na Tržaškem in Goriškem, bo dobro, če se ob tem jubileju ozremo na začetne čase ustanavljanja prvih slovenskih kolesarskih društev in na njihovo delovanje do prve svetovne vojne, ki je s svojimi posledicami zadala kot vsemu slovenskemu javnemu življenju na Primorskem tudi slovenskemu kolesarstvu smrtni udarec.

Začetki slovenskega kolesarstva so bili pogojeni v takratnih političnih razmerah pod avstroogrsko monarhijo, ki so narekovale ustanavljanje raznih narodnoobrambnih organizacij. Prve take organizacije so bile sokolske in še nekaj kulturno-prosvetnih društev, katerih mreža se je iz mest začela širiti tudi na podeželje. In prav v okviru teh društev se je kot nujno potrebno komunikacijsko sredstvo med mestom in deželo pojavilo med nami prvo preprosto a zelo koristno in praktično prevozno sredstvo — dvokolo.

Ker je bila cena tedanjim kolesom še zelo visoka, si jih seveda ni mogel privoščiti povprečni človek, pač pa v začetku le premožnejši sloji — uradništvo, obrtniki in podobni. Takoj so najprej prišli v Ljubljani do teh prevoznih sredstev ljubljanski Nemci že okrog l. 1883 in so s podporo raznih nemških kolesarskih zvez l. 1885 ustanovili tudi svoj kolesarski klub pod imenom »Laibacher Byciclist Club«. Da pa bi Slovenci ne zaostajali za njimi, so dve leti kasneje, t. j. l. 1887, ustanovili tudi oni prvi slovenski kolesarski klub v Ljubljani, ki so mu dali ime »Klub slovenskih biciklistov — Ljubljana«.

V začetku so se kolesarji, zaradi že omenjenih političnih razmer, vključevali kot odseki v sokolske organizacije in so imeli tudi svoje kolesarske kroje. Razen v Ljubljani so bili taki odseki tudi v Celju, Kranju, Trstu, Gorici itd. Razen propagandnih izletov so prvi slovenski kolesarji prirejali tudi tekmovanja, ki so med ljudstvom vzbujala veliko zanimanja. Prvo tako tekmovanje je »Klub slovenskih biciklistov« organiziral v Ljubljani leta 1888 ob priliki proslave 25-letnice ljubljanskega Sokola. Od tedaj dalje so tekmovanja, izleti in gostovanja bila zelo pogosta tako v bližnjo ljubljansko okolico kot na Hrvatsko ali Primorsko in povsod so bili slovenski kolesarji gostoljubno sprejeti.

Leta 1896 so ljubljanski kolesarski športniki ustanovili »Dirkališčno zadrugo«, katere naloga je bila zgraditev dirkališča. Kmalu je bil zbran potreben denar in že naslednje leto je bilo v Tivoliju, kjer je danes letno telovadišče, zgrajeno moderno asfaltirano kolesarsko dirkališče, katerega otvoritev je bila ob desetletnici ustanovitve »Kluba slovenskih biciklistov«. Na otvoritev so prišli v velikem številu ne le gostje iz vseh krajev dežele, pač pa tudi Čehi, Hrvatje, Primorci in drugi. Tudi tekmovalcev je bilo kar lepo število. Pravijo, da se je prireditve udeležilo nad 3000 gledalcev, kar je bilo za tedanje čase zelo veliko. Program dirk je bil privlačen, ker je obsegal več zanimivih točk in borba med tekmovalci je bila zelo ogorčena. Razen takratnega znanega dirkača Bohinca, je največ zmag odnesel še živeči 85-letni zagrebški kolesar Mikola Košćec, ki je tekmoval pod psevdonimom Marcel Roza. To ime si je nadel zato, ker mu kot članu vplivne družine oče ni dovolil, da bi se ukvarjal s kolesarskim športom. Košćec je tedaj odnesel v Zagreb dragocen srebrn lovorjev venec — darilo mestnega ljubljanskega županstva, velik srebrn pokal ter še več drugih diplom in nagrad.

Kolesarsko udejstvovanje se je poslej hitro razvilo po Sloveniji in povsod so ustanavljali nova kolesarska društva, klube in odseke.

Tudi na Primorskem je bilo ustanovljenih več kolesarskih društev. Najagilnejše med njimi je bilo »Tržaško kolesarsko društvo »Balkan«, ki si je kot kolesarski odsek tržaškega Sokola nadelo to ime leta 1899. V svoji narodni zavednosti si je to društvo že tedaj zadalo nalogo, organizirati prvo »Jugoslovansko kolesarsko prvenstvo«, čeprav o Jugoslaviji kot državi še ni bilo ne sluha ne duha. Tako je bilo

FRANC BATJEL
eden glavnih pobornikov širjenja slovenskega kolesarstva na Goriškem, po prvi svetovni vojni pa tudi na Tržaškem

prvo prvenstvo izvedeno leta 1909 na 100 km dolgi progi Ljubljana-Trst. Zmagovalec je bil znani zagrebški kolesar Emil Meniga.

Leta 1910 je »Balkan« nameraval prirediti drugo dirko za jugoslovansko prvenstvo. To pot si je izbral progo iz Ljubljane prek Postojne in Ajdovščine v Gorico (120 km). Ta namera slovenskih kolesarjev je pri goriških Italijanih dvignila precej prahu in so proti njej na vse pretege protestirali pri oblasteh, češ kaj se bodo primorski slovenski kolesarji šopirili s tem izzivalnim naslovom. Zagrozili so celo, da bodo organizirali velike demonstracije, če bodo oblasti dirko dovolile. Oblasti so se groženj očitno ustrašile in izvedbo dirke prepovedale. Organizatorji so sicer takoj vložili prošnje na ljubljanske, graške in celo dunajske oblasti, kar pa seveda vse skupaj ni zaleglo in tako prvenstva za leto 1910 ni bilo. Ker pa je medtem zmagovalec prvenstva iz leta 1909 Emil Meniga že preizkusil progo, se je odločil, da bo kljub prepovedi dirke skušal izvesti na progi Ljubljana-Gorica vožnjo za rekord, kar je tudi uresničil, kljub nekaterim oviram, ki pa niso mnogo vplivale na potek njegove vožnje.

Leta 1911 je tržaški »Balkan« izvedel drugo tekmovanje za naslov jugoslovanskega prvaka. Proga je vodila iz Bazovice skozi Škocjan in Ilirsko Bistrico v Postojno ter nazaj skozi Senožeče zopet v Bazovico (103 km). Prvenstvo je tokrat osvojil eden najboljših hrvatskih dirkačev tiste dobe, Franjo Gregl.

Uspeh prvih dirk je dal organizatorjem pobudo za organiziranje »vseslovanskega kolesarskega prvenstva«, ki je bilo izvedeno leta 1912 na progi Ljubljana-Trst. Na njem so sodelovali razen Slovencev in Hrvatov tudi Čehi in Poljaki. Zmagovalec tega vseslovanskega prvenstva je postal član tržaškega »Balkana« Albin Šiškovič.

Tretje jugoslovansko prvenstvo je bilo leta 1913 na progi Prosek-Krmin-Prosek (100 km). Tudi tokrat je zmagal Albin Šiškovič.

Do leta 1914, to je začetka prve svetovne vojne, je bilo še nekaj kolesarskih nastopov po raznih krajih Slovenije, nato pa je bilo vsakršno delovanje prekinjeno. Konec vojne je zadal hud udarec posebno agilnim primorskim kolesarjem, ki so prišli pod Italijo. Prenehati so morala z delovanjem vsa društva in le tu in tam so še nekaj časa životarili skromni odseki pod drugimi imeni, kot na primer v Trstu »Adria«.

Prva dirka za jugoslovansko prvenstvo na progi Ljubljana-Trst

O poteku prve kolesarske dirke za jugoslovansko prvenstvo, l. 1909 na progi Ljubljana — Trst je tržaška »Edinost« objavila poročilo, ki ga objavljamo brez jezikovnih in stilističnih korektur:

Pri startu v Ljubljani so se že pred 6. uro zjutraj zbrali voditelji dirke, avtomobili za zdravnika, (ki ga je iz posebne prijaznosti — stavil v ta namen na razpolago g. Branko Polič), več motociklistov in slednjič dirkači v raznobarvnih opravah, ki so nestrpno pričakovali znamenje odhoda. Ob 6. uri 19.35 je dal predsednik Trž. kol. društva »Balkan« povelje »Pozor!«. »Odhod!« Izpred tobačne tovarne so v hipu po široki cesti v urnem teku izginili čili mladeniči, ter vozili skupno do Vrhnike, kjer začne hrib. Tu so se dirkači razdelili v tri skupine. Prvo so sestavljali gg. Meniga, Gregl in Benko, ki so vozili z neverjetno hitrostjo čez Logatec proti Postojni. Ljudje in opazovalci, ki so se zbirali po vaseh, so jih

kar strme gledali. V Postojni je bil napravljen slavolik okrašen z narodnimi zastavami. Tu se je zbrala precejšna množica in navdušeno pozdravila vrlo trojico, ki pa je z isto hitrostjo izginila, kakor je prišla.

Še precej oddaljeni so sledili drugi dirkači, med katerimi so bili gg. Rutzner, Modrijan, Živic, Lavrenčič iz Ljubljane in drugi. Med tem je dosegla naša »trojica«. Razdrto in Štorje ter vozila proti Sežani. Že od daleč jim je v prvi pozdrav vihralo nasproti veliko število narodnih zastavic, ki so visele z oken. Sežana je slavnostno sprejela jugoslovanske dirkače.

NA CILJU

Na Občinah je vladalo že od ranega jutra nekako posebno slavnostno gibanje. Kolesarji so prihajali od vseh strani ter se podali v bližino »cilja«, ki je bil postavljen tam, kjer se deli cesta proti Sežani in Proseku. Tramvajski vozovi so pripeljali stotine tržaških Slovanov in kmalu je bila zbrana velika množica občinstva. Ob 9. uri je ob zvokih društvene fanfare prikorakalo na cilj Trž. kol. dr. »Balkan« in jurija. Četrt ure pozneje je prihitel »avizomotor« ter naznanil prihod dirkačev. In res, kmalu potem sta v divjem teku dospela g. Milan Meniga, član kol. dr. »Orao« iz Zagreba, ki je rabil 3 ure 11'15" in Fran Gregl član kol. kluba »Sokol« iz Zagreba 3 ure 11'16". Tretji, menda najsvežji med vsemi došlimi, je bil Josip Benko, član kol. društva »Balkan« iz Trsta, ki je rabil 3 ure 16'35", četrti Šandor Rutzner, član kol. dr. »Orao« 3 ure 20'55", peti Josip Modrijan, član kol. dr. »Gorica« 3 ure 21'03", šesti Živic Rugjer član kol. dr. »Balkan« odd. Komen 3 ure 23'25".

V maksimalnem času so še prišli v sledečem redu: Mrcina Anton, (Balkan-Komen), Petroci Viktor (Sokol Zagreb), Bežeglav Fran (Balkan-Komen) in Mrkuža Kristjan (isto društvo). Vsakemu došlecu je zasvirala fanfara v pozdrav, medtem ko so nekatere rodoljubkinje-domačinke obsipale dirkače s cvetlicami.

Po končani dirki so se kolesarji in občinstvo podali na vrt gostilne »Mičel«, kjer se je razvila prijazna zabava.

Člani jurije: dr. Fran Irgolič, predsednik Vilka Modrijan, zapisnikar dr. E. Rekar, Miroslav Muha, Joško Cvek, Anton Grmek prisedniki in Josip Rože kronometrist (časomerec) so med temi imeli sejo. Konstatirana je bila pravilnost prihoda dirkačev na cilj in da se je izvršila vsa dirka v popolnem redu. Ob 12. in pol pop. je bil odhod v Trst.

O tej krasno vspeli prireditvi Trž. kol. društva »Balkan« podali smo v včerajšnji številki poročilo o predpoldanske slavnosti. Danes pa priobčujemo popoldanski del programa.

Ob 2. uri in pol se je začelo zbirati poleg kolesarjev raznih društev tudi lepo število občinstva pred »Narodnim domom«, kjer je med tem svirala fanfara kol. dr. »Balkan«. Pol ure pozneje se je pomikal impozanten sprevod proti sv. Ivanu. Med sprevodom je fanfara vedno svirala vesele koračnice, in naši »kolegi« od Volti di Chiozza so se molčeč umaknili par metrov nazaj. Ta velika in nepričakovana skupina je onim vročekrvnim »pobalinom« vendar imponirala!

Pred »Narodnim domom« pri sv. Ivanu je bil napravljen slavolok z napisom »Dobro došli«! Slavnostni prostor pa je bil okinčan s slovenskimi in hrvatskimi trobojnicami. Odlična sv. Ivanska narodna godba je svirala izbrane komade, med tem ko sta si pevska zbora »Čitalnice« pri Sv. Jakobu ter »Verdelskega Sokola« žela burne aplavze s svojim nastopom.

Slavnostni prostor se je bil med tem napolnil do zadnjega kotička. Tedaj je stopila na oder jurija. Predsednik iste velecenjeni g. dr. Franc Irgolič je v navdušenem nagovoru slavil ta prvi jugoslovanski športni dan na tržaškem ozemlju. Zahvalil se je posebno milim gostom iz Zagreba, Ljubljane in z Goriškega ter mnogoštevilnemu občinstvu, ki je prihitelo na to slavnost. Zaključil je svoj govor z željo, da bi vsi kolesarji slovenski in hrvaški nadaljevali zvesto svoje delo, da bi II. jugoslovanska dirka tem lepše in sijajneje uspela. Vrhunec navdušenja je bil tedaj, ko je g. dr. Irgolič proglasil jugoslovanskim prvakom za leto 1909 g. Milana Meniga. Fanfara je zasvirala in »Živio«! klici so se ponavljali iz stotin grl, ko so naši mladeniči na ramah prinesli zmagovalca na oder. Ploskanje se je ponovilo, ko mu je bil izročen poleg drugih nagrad nar. trak, znak prvenstva. Vidno ganjen se je zahvalil občinstvu in juriji kakor tudi bratskemu kol. dr. »Balkan« za toliko mu izkazano simpatijo. Izjavil je, da so se Hrvatje vedno čutili v bližnji zvezi z nami, a toliko priznanja niso pričakovali. Sedaj se poznamo kot pravi bratje!

Drugi dirkači so bili tudi navdušeno aklamirani, ko so prejeli nakazane jim nagrade, in fanfara je vsakemu obdarovanemu zasvirala. Zopet sta nastopila po vrsti omenjena odlična pevska zbora in sv. ivanska

nar. godba. »Kolo sreče« je prineslo obilo sreče in darov med dirkače. Vsi so bili najboljše razpoloženi in dobre volje.

Bilo je že pozno v noč; rajajoča mladina je bila prenapolnila veliko dvorano, med tem ko je bilo v vrtu še polno občinstva, ki kar ni moglo zapustiti tega prijaznega kraja, na katerem se je vršila tako prijazna zabava.

Bilo je že pozno, ko je na vrtu združena mladina zapela: »Slovenac i Hrvat, za uvjek brat i brat!«

Kolesarsko dirkališče v Gorici pred I. svetovno vojno

Nedeljska dirka za pokal »Edinosti«

Kupa za letos v rokah S. D. »Adria«. Ignacij Komar priboril S. K. Postojna« prvo darilo. Ostalih šest daril dobila »Adria«.

V nedeljo 3. t. m. se je vršila toliko pričakovana kolesarska dirka, organizirana od tržaškega športnega društva »Adria«, katere so se udeležili poleg Adrije še športni klub »Postojna«, »Olimp« iz Opatije, »Jadran« iz Vrtojbe in »Nanos« iz Vipave.

Proga: Trst, Kontovel, Prosek, Gabrovica, Gorjansko, Komen, Štanjel, Kopriva, Dutovlje, Tomaj, Sežana, Gorenje, Divača, Lokev, Bazovica, Trst. Start: »Rumena hiša« v Barkovljah. Cilj: Trg pred svetoivansko cerkvijo. Kilometrov: 82. Odhod: ob 15. Maksimalni čas po prihodu prvega 20'. Vreme že na vse zgodaj ni obetalo nič dobrega. Proti poldnevu se je že nekoliko izboljšalo, toda bolj kot se je bližal čas odhoda bolj je postajalo jasno, da bo dirka obilno zalita, še preden bo končala... In res se je vlila ploha že ob dveh in kazalo na uri se je bližalo že trem, toda nebo je bilo še vedno neizprosno svinčene barve. Res smola!

NA STARTU

Porabili smo ta čas čakanja pred startom in smo opazovali dirkače. Še mar jim ni bilo za dež! Pregledovali so mirno svoja kolesa, kramljali in se prerivali okoli mize, kjer se je vršilo uvrščevanje in niso kazali niti najmanjše volje, da bi se čas odhoda odložil. Najrajši bi bili kar zaja-

hali kolesa in se zagnali kar takoj tja gori proti Kontovelu.

Oko nam je padlo na startnega mojstra predsednika Adrije g. Podbrščka. Stal je pri razvrščevalni mizi in se jezno oziral na morje. Nismo ga vprašali, čemu se ozira, toda vedeli smo, ko smo mu gledali v obraz, da bi bil najrajši zaklel. Pa ni zaklel, nasprotno! Mirno je dajal povelja in navodila kakor po navadi, le s to razliko, da so bila takrat, z ozirom na dež, neizprosna.

Tik pred tretjo uro, ko so že vsi prijavljeni dirkači (24 po številu) imeli prišite številke na plečih, je prispela k startu nova skupina kolesarjev iz Vrtojbe, med njimi znani Gorkič, ki je pri nedavni tekmi na Goriškem odnesel prvo darilo. Nova skupina je zastopala v zadnjem hipu ustanovljeno športno društvo »Jadran« v Vrtojbi... Vkljub temu da bi se »Jadran« po pravilih ne smel udeležiti dirke, kajti rok za prijavo je bil potekel že 31. julija, se je pogojno dovolilo v zadnjem hipu prispelim 4 zastopnikom »Jadrana« (Emilu Gorkiču, Josipu Nemcu, Danijelu Koglotu in Marku Periču), da se udeležijo dirke in tako pomnožijo število naših društev, zastopanih pri dirki. Število dirkačev na startu je tako zraslo na 28.

ODHOD

je bil določen — kakor omenjeno — ob 3, toda vsled slabega vremena in prihoda zastopnikov »Jadrana« se je zategnil za četrt ure. Bilo je 3,12 ko so se tekmeci razvrstili po tekočih številkah v tekmovalno vrsto. Na čelu so stali štirje Adrijaši, takoj za njimi Ignacij Komar, znani dirkač postojnskega športnega društva »Postojna«. Zadnji četverostop je tvorila skupina »Jadrana«. Startiranje je poteklo popolnoma mirno, startni mojster g. Podbršček je dal še zadnja navodila in točno ob 15.15 je zadonelo rezko povelje za odhod. Vrsta je zavalovala med burnim pozdravljanjem zbranega občinstva navzgor proti Kontovelu. Bil je skranji čas, da zavzamemo tudi mi prostor v avtomobilu g. Trnovca kamor nas je povabil vedno vljudni zdravnik g. dr. Just Pertot, ki je v njem spremljal dirkače vse do cilja.

POTEK TEKME — PRVI INCIDENTI

Vozili smo komaj kakih 50 metrov, ko smo z največjim presenečenjem zapazili ob strani ceste Adrijaša Ivana Maverja, kateremu se je bilo že pri prvih močnih zamahih strlo kolo. Vse nejevoljen ga je skušal popraviti, toda bilo je zastonj, moral je izstopiti. Z njim je izgubila »Adrija« že takoj v začetku dirke izkušanega dirkača, na katerega so vsi polagali veliko upov.

Vrsta, ki je odšla od starta tesno sklenjena, se je kaj kmalu občutno raztegnila. Ko so prvi dirkači dosegli po kakih 10' vrh pri Kontovelu, so se že zapažale izrazite grupacije posameznih skupin. Poleg tega je zadela nekatere dirkače nezgoda, da so se morali ustaviti zaradi defektov na kolesih. Na znanem ovinku pri Kontovelu je »Adrija« izgubila drugega mnogo obetajočega dirkača Josipa Kralja, katerega je nenadoma obšla slabost tako da je moral odstopiti.

Skozi Prosek so dirkači skozi dve vrsti pozdravljajočega občinstva naglo oddirjali proti Gabrovici. Na čelu Ignacij Komar, takoj za njim Gorkič, Komarjev brat Ciril, Širok od Z. P. D. v Gorici, Petkovšek in drugi.

Kmalu je začel zopet nadlegovati dež. Na cesti so se začele tvoriti manjše luže, kar je imelo posledico, da je moralo več dirkačev popravljati kolesa. Videli smo za Gabrovico Malalana, kako je z vso vnemo hitel polniti zračne cevi, a pod Gorjanskim je bil zaposlen z enakim prijetnim delom tudi Perič od Jadrana. Danijel Piščanec, ki je bil takoj po odhodu popolnoma zaostal, je na progi od Gabrovice dalje popravil zamudo in kmalu smo ga izgubili izpred oči. Ne tako Barič, ki je zaostal, a je kljub temu vztrajno vozil in ni kazal prav nikake volje, da bi pri tej svoji prvi dirki odnehal pred ciljem. Prisostvovali smo zanimivemu boju med njim in nekaterimi zaostalimi, v katerem je Barič moško branil čast svojega kluba.

Komarja je zadela za Gabrovico nezgoda, pri padcu si je ranil nogo in roko, a je urno zbežal, še preden je dospel do njega zdravnik in se koj kmalu postavil zopet na čelo vrste.

Kakor na Proseku, tako je bila tudi v Gorjanskem vsa vas pokonci in je pozdravljala dirkače, ki so v več ali manj isti grupaciji kakor zgoraj odvihrali skozi vas. Znana reber pod Gorjanskim ni ovirala Komarja, ki jo je z lahkoto in brez vsakega pretiravanja premagal.

S CVETLICAMI POSTLANA CESTA V KOMNU

Vožnja skozi Komen je bila podobna triumfalnemu pohodu in ostane neizbrisna v spominu vseh, ki so se udeležili nedeljske dirke. Vsa pot skozi Komen je bila postlana s cvetlicami, s katerimi so ne-

pozabna komenska dekleta obsipala dirkače. Staro in mlado se je zbralo ob cesti. Nikjer niso bili naši dirkači tako lepo sprejeti kakor v Komnu. Vso čast komenskim dekletom in vsemu komenskemu prebivalstvu!

Radi bi se bili vsaj nekoliko pomudili v tem gostoljubnem kraju, v tem prijetnem dežju duhtečih cvetlic, zrastlih na dekliških oknih in gredicah, toda dirkaška vrsta nam je bila že izginila izpred oči; treba jo je bilo dohiteti.

V polnem teku smo se morali nenadoma kmalu ustaviti, kajti zapazili smo ob cesti dve postavi, sklonjeni nad kolesi. V prvem hipu nismo videli, kdo je, ker sta bila kolesarja po obrazu in obleki vsa pokrita z mokrim cestnim peskom, ko pa smo se ustavili smo videli da stojita pred nama vsa žalostna Ciril Komar in Josip Garzarolli, oba od S. K. »Postojna«. Oba sta morala izstopiti zaradi defektov na kolesih. Komar je imel zlomljen pedal, poleg tega sta bila že oba porabila vse rezerve zračnih cevi. To je bil hud udarec za Postojno, katera je imela vse izglede, da si pridobi največje število točk. Čast »Postojne« je ostala od tega hipa dalje samo na ramenih Ignacija Komarja, ki pa jo je branil nad vse častno.

V ŠTANJELU

Ob 4.22 je šel Komar kot prvi skozi kontrolo v Štanjelu, zasledovan od Gorkiča, ki mu je bil ves čas za petami. Gorkič se je podpisal na kontroli ob 4.24. Takoj za njim sta oddala svoje podpise Širok in Kek od »Olimpa« (4.26). Kek je v družbi s Peričem, dospevši na kontrolo ob 4.33, častno vse do zadnjega zastopal svoje društvo, usoda pa je hotela, da je na zadnjem delu proge nekoliko zaostal.

Perovšek pasira ob 4.27 skoraj istočasno z njim Rupel in Kalin, vsi trije od »Adrije«, Mislej (S. K. P.) ob 4.29, Sosič (A) ob 4.30, Uršič, ki je edini častno toda nesrečno zastopal »Nanos«, ob 4.31, Gomiljšek (A) ob 4.33, skoraj istočasno z njim Budihna (A), ob 4.34, Piščanec (A) ob 4.36, Kodrič (A), kateremu so sledili za petami ostali.

V Štanjelu smo zopet videli Bariča v resnem boju s tovarišem od »Adrije«. Oba je zadela nezgoda, da sta zgrešila pot in

Goriško kolesarsko društvo. V sprednji vrsti z naočniki Jože Srebrnič. V drugi vrsti od spodaj, tretji od desne proti levi, je kolesarski voditelj Goriške Drufovka

s tem precej zaostala za drugimi. Na križišču v Štanjelu, kakor tudi pozneje na nekaterih važnih križiščih ni bilo namreč kažipotov ki so, kakor se nam je izjavilo, najbrž ne vedoč, da slede prvim skupinam še zaostala, zapustiti prehitro svoja mesta. Sicer ni čuda, kajti ves čas je lilo, da je bilo joj!

Perič je zamudil pod Kobiljeglavo precej časa s popravo kolesa in je zato vozil skozi kontrolo v Štanjelu šele ob 21.51. Kljub svoji očividni sposobnosti je bil s tem obsojen, da ne doseže pričakovanega uspeha.

Dirka se je nadaljevala v isti konstelaciji in žalibog, pod naraščajočim dežjem skozi Koprivo, Dutovlje, Tomaj proti Sežani. Povsod so bili dirkači vkljub dežju pozdravljeni od zbranih vaščanov.

Za Štanjelom je izgubil Komar nevarnega tekmeca v Gorkiču, ki ga je do Štanjela z lahkoto zasledoval, a je proti Koprivi vsled nenadnega nerazpoloženja odrekel. Zanimiva je bila vožnja po dolgi in naporni rebri od Šmarij do Sežane. Občudovali smo zopet posebno tehniko Komarja, ki skuša voziti ves čas enakomerno in premaguje, zdi se, brez vsakega napora, največjo reber. Tudi v Sežani smo videli zbranega mnogo občinstva.

Pot skozi Merče, Povir, Gorenje, Divačo proti Lokvi je potekla brez incidentov. Dež je ponehal in to je dirkače vzpodbudilo, da so na zadnjem delu proge podvojili svoje moči.

Kontrolo v Bazovici so pasirali med prvimi Komar, Perovšek, Kalin, Sosič, Anton Maver, Uršič, Piščanc, katerim so sledili kmalu drugi.

Zadnji del proge je zopet pokvaril sliko končnega izida, ker so nekateri dirkači zavozili proti L. M. M. namesto proti cilju pri Sv. Ivanu. Na Ključu se je zgodila največja nezgoda tekom vse dirke. Uršiču se je na opolzlih tleh spodrsnilo in se je revež precej, takorekoč pred ciljem, poškodoval po raznih delih telesa.

NA CILJU

pri Sv. Ivanu je vladalo že davno pred pričakovanim časom prihoda prvih dirkačev živahno vrvenje, ki pa ni nikakor motilo disciplinirano sti, katero so vzdrževali razsodniki in reditelji. Okoli 18. je prišel glas, da so prvi dirkači na vidiku. Pričakovali smo spričo poteka dirke do Bazovice trdega boja morda ne toliko za prvenstvo kolikor za razvrstitev v času prihoda pred samim ciljem, toda zapazili smo samega Komarja, kako je mirno zavil proti cilju, ki ga je dosegel, burno pozdravljen, točno ob 6. uri 5'48". Prevozil je progo 82 km v 2.50'48", torej povprečno 28,93 km na uro, kar je vsekakor spričo neugodnega vremena in slabega stanja čast za prvaka postojnskega kluba in obenem prvaka pri nedeljski dirki zavidanja vreden uspeh.

Kot drugi pasira cilj Zorko Gomiljšek, točno ob 6.14'45", torej celih 9 minut pozneje. Ob 6.5' je privozil na cilj Stanko Perovšek, za njim ob 6. 15'36" Kalin, ob 6. 30' Sosič ter kot šesti Milan Rupel ob 6.16'30", vsi Adrijaši. Izven maksimalnega časa je prispel kot prvi Anton Maver ob 6.27'.

Sledili so Josip Kralj ob 6.40', nato Piščanc, Perič, ki se je torej kljub omenjeni nezgodi preril na 10. mesto, Budihna, Pertot Milivoj Marij Kek, Emil Gorkič in drugi.

SPLOŠNA SODBA

Organizacija nedeljske dirke — prve v večjem stilu in bolj splošnega značaja — je bila dokaj dobro izvedena. Sklep — sprejet, kakor smo izvideli po prizadevanjih g. H. Pertota, ki je v nedeljo zadovoljivo vršil z drugimi službo nadzornika dirke — da se izpremeni prvotni načrt dirke na progi Trst — Postojna in nazaj. V zgoraj opisanem smislu se nam zdi zelo primerno. Dirka se je tako vršila na bolj raznolični progi in je tudi več naših krajev seznanjenih z delovanjem naših športnih klubov. Škoda je le, da je proga tako trpela sredi dežja.

Z zadoščenjem smo opazovali, da so se udeleženci dirke vedli popolnoma disciplinirano. Želeti bi bilo, da si disciplina v bodoče še bolj utrdi glede prijav, kažipotov itd. Tudi bi bilo primerno, da se postavijo na progi znaki.

Doseženi čas je na splošno zelo ugoden, tem bolj, ker je, kot omenjeno, slabo vreme vplivalo na progo ter na dirkače. Zdi se nam pa, da je bil maksimalni čas prekratno odmerjen z ozirom na 82 km dolgo progo, kar se razvidi že iz tega, da je prišel Komar celih 5 minut prej na cilj in so mu sledili nadaljni dirkači na kratkih presledkih eden za drugim.

RAZDELITEV DARIL

Dirkači so bili po prihodu spremljani v svetoivanski Narodni dom, kjer je bilo že nabito polno občinstva. Spričo izredno važnega značaja te dirke, katere so se udeležila športna društva iz vseh naših krajev, nas je nekoliko presenetilo, da nismo videli v Narodnem domu zbranih vseh dirka-

čev pri skupnem omizju z »Adrijo«. Seveda so temu krivi res pretesni prostori, ki so komaj zdržali prisilno število občinstva. Vsled tega se žal ni moglo posvetiti dovolj pozornosti utrujenim dirkačem.

Ganljiv prizor se je nudil zbranemu občinstu, ko je naš, v delu za list osiveli ravnatelj g. Makso Cotič, stopil na stolico in s toplimi, iz srca izgovorjenimi besedami predal kupo »Edinosti« za letošnje leto »Adriji«, ki je dosegla pri dirki 11 točk, dočim je »Postojna« dosegla 5.

Z izbranimi besedami se mu je zahvalil v imenu »Adrije« g. Podbrščeк, za katerim je g. Rebec deklamiral uspelo spesnitev v slavo »Adrije«.

Med splošnim odobravanjem so kmalu nato dvignili dirkači na rame zmagovalca Komarja, ki si je pridobil prvo darilo: zlato stilografično pero. Med splošnim navdušenjem so bila nato razdeljena še druga darila po vrsti, in sicer: II. srebrna pisalna oprema, III. srebrna ura (prvovrstna znamka), IV. ura »Fantazija« s kipom, dar g. Alojzija Povha, urarja na Piazza Garibaldi, V. srebrna doza za cigarete, VI. krasna pisalniška oprema, dar knjigarne J. Štoka, Via Milano 37. VII. darilo je dobil g. Anton Maver. Po razdelitvi darov se je razvila prijetna zabava, ki je trajala tja do polnoči. Proseška godba je igrala med prosto zabavo dobro in tudi »Kolo« je zapelo par prav ubranih pesmi. »Adrija« je lahko zadovoljna z izidom nedeljske tekme.

Kolesarsko društvo »Ilirija« z Gorjanskega (1. junija 1914)

LEŠNIKI IN OREHI

MILAN BOLČIČ

Križanka

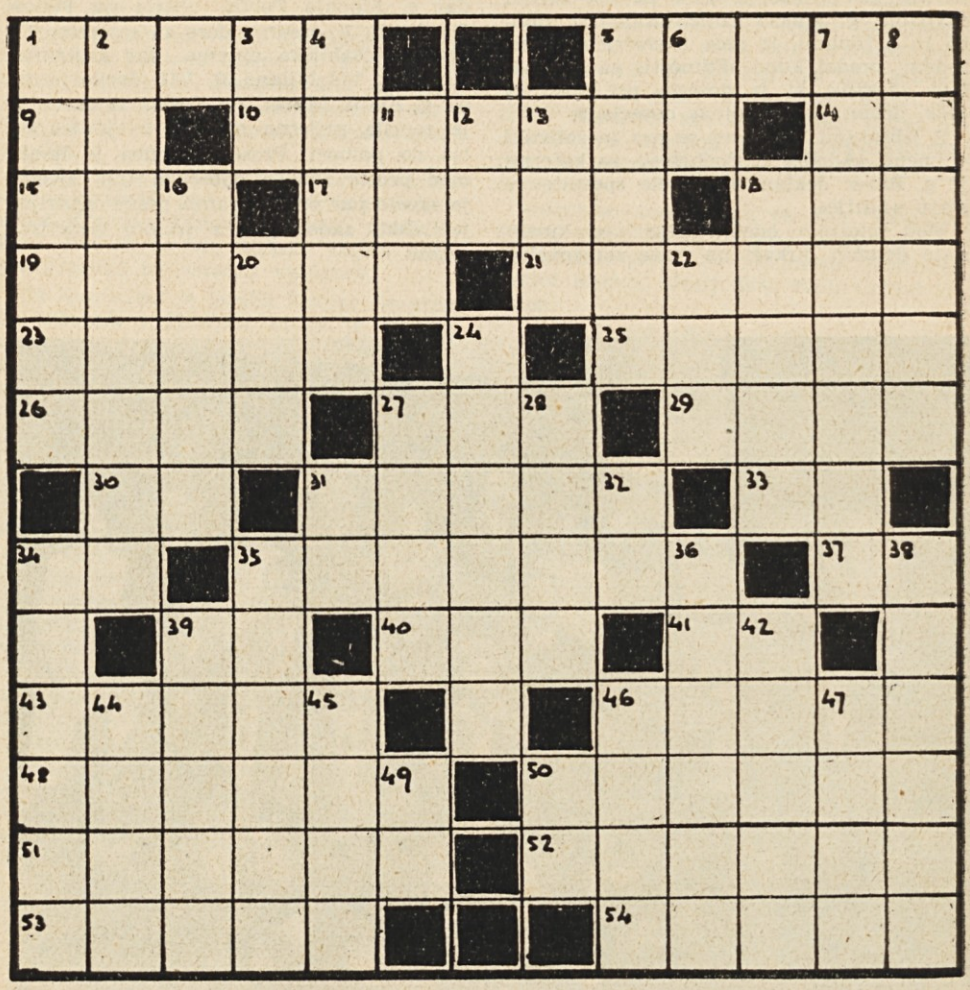

Vodoravno:

1. najvišja gora Grčije v Tesaliji; 5. reka v Rusiji (severna in zahodna); 9. dve tretjini peči; 10. država v severovzhodnem delu ZDA (manjka zadnja črka); 14. latinski izraz za prislov k; 15. del debla; 17. majhen zid; 18. ponesrečen upor; 19. priimek treh slovenskih skladateljev, rojenih v Št. Juriju pri Celju; 21. dolg čoln, ki služi za gradnjo mostov; 23. kraj blizu Postojne; 25. neudomačen; 26. starogrški bog ljubezni; 27. se prime zanj; tudi kraj v Istri; 29. mecen slovenske književnosti, rojen v Trstu l. 1747; 30. pokvarjeno dno; 31. ne bi ga bilo treba; 33. konica, vrh (tudi pri ladji); 34. oziralni zaimek; 35. iz Trsta; 37. skupina vasi ob južnem robu Ljubljanskega barja; 39. povratno — osebni zaimek; 40. ime znane filmske igralke; 41. začetnica hrvaške prestolnice in slovenskega slikarja; 43. pas, kjer se dotikata kopno in morje; 46. tujka za barvo; 48. pri

jarmu; 50. negativni poli elektrike; 51. zalo oblečen moški; 52. pokrit z roso; 53. dela nože; 54, kar je oparjeno.

Navpično

1. kraj nad Trstom; 2. velik italijanski pesnik, čigar pesmi so izraz bolečine in pesimizma; 3. osebni zaimek; 4. mesto v zahodni Češkoslovaški; 5. doklej; 6. osebni zaimek; 7. dati piti; 8. lep mladenič iz grške mitologije; 11. za pretakanje tekočine; 12. kratica za ibidem; 13. nova ekonomska politika; 16. čolnar, ki je umrle prevažal na drugi svet; 18. halucinacija; 20. otok v Srednji Dalmaciji; 22. več predmetov, ki so drug ob-drugem; 24. prihod, prikaz; 27. cvetica; 28. kupa; 31. prekratka vrv; 32. če so trije, označujejo ameriško teroristično organizacijo; 34. ki se kroti; 35. kakor 48 vodoravno; 36. sestavlja kemično prvino; 38. vrsta opice; 39. vas v zgoniški občini; 42. oblika lirske pesmi; 44. nasprotno od črnega; 45. lepljiva snov, ki se uporablja kot osnova za gojitev mikroorganizmov; 46. pri kartah; 47. v gledališču; 49. francosko leto; 50. kadar.

Enačba

(a—b) + (c—č) + (d—e) + (f—g) + (h—i) + (j—k) + (l—m) + n + o + (p—r) = ×

KLJUČ ZA REŠITEV:

a — motek, ki je nanj navit sukanec
b — listina, s katero se nakazuje denar
c — mesto v Italiji
č — ženski osebni zaimek
d — grško - rimsko mesto v Mali Aziji
e — glavno mesto Maroka in sultanova prestolnica
f — mešanica iz cementa in grušča
g — glas
h — naselbina
i — karta
j — pri ječmenu
k — na glavi
l — za pisanje
m — lepljiva zemlja
n — karta
o — ples, nebesa
p — otok v Italiji
r — poleg, zraven
× — ime primorskega pisatelja in naslov njegove knjige

Spektrum

Poišči 20 dvozložnih besed, ki se začenjajo z zlogom „ta“ in ki pomenijo:

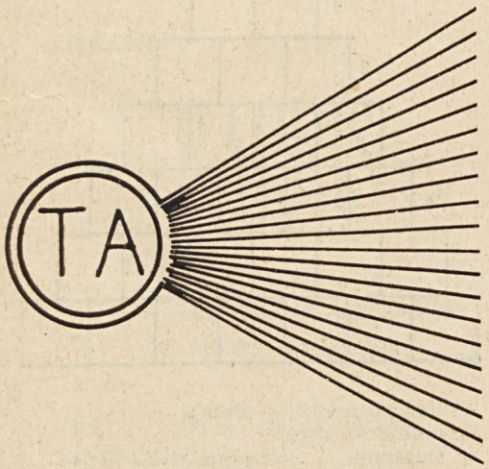

1. nizozemski pomorščak, ki je odkril Tasmanijo
2. glavno mesto uzbeške republike
3. žival iz rodu kopitarjev
4. zbor
5. odrezek
6. plača za druge
7. pripadnik arabsko — altajske narodnostne skupine
8. čreslovina
9. igra na karte
10. mačja noga
11. prepovedan
12. znamka avtomobila (ČSR)
13. živinska staja v planinah
14. posebna oblika sifilisa
15. nadarjenost
16. pogorje v Mali Aziji
17. teža omota ali posode
18. rimski zgodovinar
19. obredna obleka duhovnikov
20. prvi grški filozof prirode

Veriga

1	2	3	4	5	6	7

Vpiši v vsak prostor po en zlog, da dobiš:

1 — 2 stran sveta
2 — 3 ime znanega francoskega pisatelja
3 — 4 žensko ime
4 — 5 dvoživka
5 — 6 pripovedka, v kateri živali govorijo
6 — 7 jo dela predmet na soncu

Anagram

Poišči ime slovenske vasi blizu Trsta, kjer je sedež občine.

Uporabljajoč samo črke tega imena lahko napraviš drugih 43 besed, ki pomenijo:

1. ploskovna mera; 2. vrsta papige; 3. žensko ime; 4. slovenski slikar (1862-1905); 5. vladal je več žup v Bosni in na Hrvaškem; 6. mesto v črnogorskem primorju, javni lokal; 7. mesto v Italiji; 8. vrsta; 9. teče proč; 10. nabiranje; 11. vrsta; 12. glavno mesto Švice; 13. poljsko orodje; 14. breg; 15. grm iz družine iglavcev; 16. eden; 17. doba; 18. veznik; 19. arabska država; 20. krajevni prislov; 21. Zolajev roman; 22. nikalnica; 23. žensko ime; 24. nikalnica; 25. egipčanski bog sonca; 26. otok v Jadranskem morju; 27. reka, ki izvira na Štajerskem v Avstriji; 28. judovski duhovnik; 29. krvavi; 30. plovna reka, ki teče skozi Bodensko jezero; 31. francoski zgodovinar in pisatelj (1823-1892); 32. smeh; 33. jed; 34. jed; 35. živi v vodi; 36. dvoživka; 37. vrsta (tujka); 38. žarek; 39. posoda za posmrtne ostanke; 40. ženska; 41. poročni drug; 42. bukov plod; 43. določa dobitek.

Kriminalni roman?

Vilson:

Kata rani

Leno Bujc

Tu je pomota: ne gre za noben kriminalni roman, pač pa za tri vasi s tržaškega ozemlja.

Anagramni piramidi

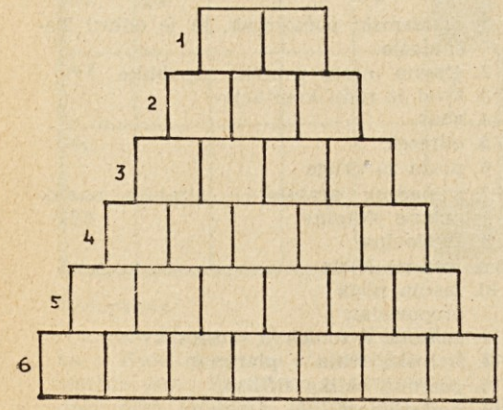

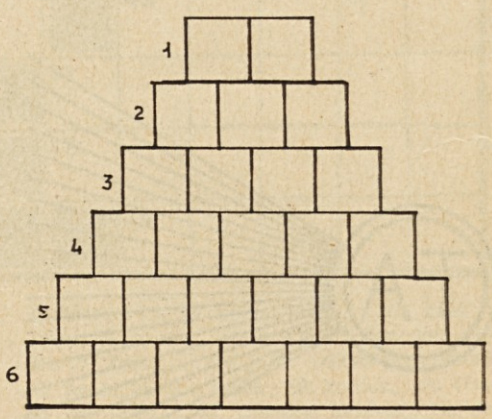

Vsaka beseda v prvi piramidi je sestavljena iz istih črk kakor isti številki odgovarjajoča beseda v drugi piramidi.

Besede pomenijo:

1. kratica za hektar — vzdih
2. leze po zemlji — posoda
3. orodje — drevo
4. služabnik — polaganje živini
5. mesto v ZSSR — sad
6. italijanski fizik — rastlina

NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA TRST

Milan Ambrožič

TRST - Drev. Miramare 29 - Tel. 29-322

Elektroinstalacije. Dobava vsakovrstnih električnih predmetov za dom.

PARFUMERIJA

„Dory"

GORICA - Ulica Garibaldi 5

ANTONIA ERZEN

Masseuse diplomata nella nota Casa Parigina »Helena Rubinstein« di maquillage e cura di bellezza.

Nudi izbiro kozmetičnih izdelkov, okraskov, gumbov in idrijskih čipk po zmernih cenah. — Obiščite nas!

GOSTILNA

SOSIČ

OPČINE — Narodna ulica 65

TISKARNA

— GRAPHIS —

VSAKOVRSTNE TISKOVINE ZA ŠOLO, URADE ITD.

TRST — Ulica sv. FRANČIŠKA 20
Telefon 29-477

MLEKARNA

Olga Gulič

OPČINE - Proseška 45

Sveže mleko, mlečni izdelki, slaščice

Goriška nabavna in prodajna zadruga
z o. j.
GORICA

Sedež in skladišče:

Ulica Don Bosco 48 - Tel. 26-08

KROJAŠKI SALON
za gospode in dame

STANISLAV KOŠUTA

TRST - Ulica Raffineria 5 - Tel. 95-498

Zaloga sukna — Plačilne olajšave

CVETLIČARNA

"Ivanka"

TRST - Ul. dell'Istria 17

vedno dobro založena s svežimi cvetlicami za vsako priliko

Kino Opčine

Vam nudi vsakovrstne predstave najnovejših filmov. Obnovljena dvorana. Zračenje in ogrevanje prostorov z najmodernejšimi napravami. Sezonske predstave na prostem.

LA VINICOLA ISTRIANA

Mirko Pirec

TRST - UL. DEGLI ARTISTI 3 - TELEF. 35-546

Prodaja vina vseh vrst, istrska in kraška vina. Specialiteta: malvazija, refošk, teran, vermut in likerji

TRGOVINA JESTVIN IN PEKARNA
SOSIČ OPČINE, Proseška 10
Telef. 21-049

KROJAŠKA DELAVNICA
OPČINE, Narodna ulica 65
I. KRAMAR
ima na izbiro vzorce prvovrstnih tekstilnih tovarn. Cene ugodne.

TRGOVINA Z MESNIMI IZDELKI
Josipina Fonda
TRST - Ulica Škedenj 93 - Tel. 44-443

TRGOVINA JESTVIN
Zdravko Kante
PROSEK 152

MANUFAKTURNA TRGOVINA
Rafael Štoka
PROSEK ŠT. 1

MODNI SALON
Bernard Jazbec
NABREŽINA 173

Gledališče
Kino v Križu (Trst)
nudi redne gledališke in filmske predstave ter koncerte. Dvorana je na razpolago za vse prosvetno - kulturne prireditve in družabne večere s plesom

Svoji k svojim!
SLOVENSKA MANUFAKTURNA TRGOVINA
Franc Udovič
TRST - Ulica Mazzini 46 - Tel. 94-550
- Trg Ponterosso 5 - Tel. 29-686
Ima veliko izbiro vsakovrstnega blaga za moške in ženske po najnižjih cenah. Dolžnost vsakega Slovenca je, da kupuje v slovenski trgovini!

FOTO STUDIO
Egon (ex Edi)
Poroke, birme, slike na domu, kopiram za amaterje, slike za dokumente itd.
TRST - Ulica Oriani 2/I - Tel. 93-295

Emil Lukša
KOVAČNICA IN MEHANIŠKA DELAVNICA
PROSEK ŠT. 184

Želite dobro hrano?
GOSTILNA **AI GAMBERO**
Vam bo gotovo ustregla!
TRST - Ulica Udine 37 - Tel. 24-938
Prijeten lokal z vrtom — zelo nizke cene — izbrana vina

MLEKARNA
Trošt - Barej
TRST — Ulica Domenico Rossetti 8
se priporoča

Obiščite
Restavracijo DANEU
OPČINE - Narodna ulice 194 - Tel. 21-241
ki vam nudi prvovrstno hrano in raznovrstna priznana vina.

GOSTILNA
ALLA GROTTA
in trgovina z zelenjavo
SV. KRIŽ (pri Trstu) — se priporoča!

GOSTILNA
»Pri POŠTI« (PRESL)
BAZOVICA
Nudi cenj. gostom prvovrstna vina.
Domača postrežba.

KROJAČNICA
Lado Premru
TRST - Ul. Ginnastica 35/I - Tel. 45-447

Josip Kerševani
GORICA - Korzo Italia 24
Šivalni stroji, dvokolesa, motorji radioaparati in vsi nadomestni deli

DROGERIJA
Anton Podgornik
GORICA - Trg E. De Amicis 12
Telefon 30-09

POZOR! Za odpošiljanje v inozemstvo kot darila, Vam nudim: kolesa Legnano, Wolsit, Wander, Winsor. Motorje: HMW, Cimatti, Sach, Legnano, ter radioaparate Philips. — Cene zmerne.
tvrdka Walter Knez
NABREŽINA (Trst) — Telefon 22-523

TRST - Ul. Carducci 15 - Tel. 29-656
Bogata izbira naočnikov, naočnikov za otroke, precizna šestila, logaritmična računala.

Vse za kmetijstvo in prodaja drv za kurjavo
KMETIJSKA ZADRUGA z o. j.
Sedež: TRST, Ul. Ugo Foscolo 1 - Tel. 94-386 — Poslovalnice: Trst, Ul. Flavia 23 — Milje, Ul. Roma 1

Kino-gledališče
v Škednju
Dnevno filmske predstave — Gledališke predstave SNG ter kulturno-prosvetne prireditve.

AVTOPREVOZ
Jožef Gorjan
GORICA - Ul. Ugo Foscolo 14 - Tel. 21-10

TRGOVINA Z OBUVALOM **Trevisani**
Vedno nove pošiljke čevljev za vsako sezono! — Oglejte si naše izložbe!
TRST - Ul. G. Vasari 10

M. Švab - Soave
TRST - Ul. S. Giusto 16 - Tel. 93-609
Import - Export
sanitarnega materiala — Projektiranje — Montaža centralnih kurjav ter vodovodnih instalacij — Kleparstvo

TRGOVINA JESTVIN IN LIKERJEV
Ciril Budihna GORICA
Ul. Pietro Veniero 6 - Telef. 29-18

Uvoz - Izvoz Tel. 25-27
IVAN VETRIH
Zaloga goriva na drobno in debelo
GORICA - UL. LANTIERI 5

TRGOVINA Z JESTVINAMI IN PEKARNA
Zora Čok
OPČINE, Narodna ul. 57 in 63 - Tel. 22-046

beta električno pranje oblek na suho - gorica
trg XXVII. marca 8 - tel. 39-00

S. JAZBAR
URAD IN LESNO SKLADIŠČE
TRST - Lesno pristanišče - Telefon 44 552
Izven urnika: telefon 92-982

GRADBENI IN MIZARSKI LES
SKLADIŠČE VEZANIH PLOŠČ
FURNIRJA IN MIZARSKEGA KLEJA
TRST, UL. COLOGNA 13
TELEF. 41-643

Tovorni prevozi
v vse kraje, tudi v inozemstvo
Trst, Ulica Moreri 7
Tel. 28 373
Požar Artemio

IELMAT
Import - Export = Trst
Ul. F. Filzi 23, tel. 29-970

Mlekarna Kariš
TRST, ULICA S. MARCO ŠT. 40
Vedno sveže mleko in mlečni izdelki

Drogerija TOSO nasl.
Velika izbira barv, čopičev in kemikalij
Trst, Trg S. Giovanni 6 - Tel. 93.603

KROJAŠKI SALON
M. Mozetič Trg Garibaldi 11 Telefon 90-280
Za dame in gospode - Velika izbira modernega blaga - Plačilne olajšave

Ivan Doles sedlarska delavnica
TRST, UL. GASPARO GOZZI 1
Izdeluje in popravlja aktovke, konjsko opremo, kovčke itd.

BIFE'

Tomažič

TRST — Ul. CASSA DI RISPARMIO 3 — Tel. 35-301

Kranjske klobase in kraški teran
dobiš pri „Tomažiču" vsak dan

Kuret Miran

uvoz - izvoz

ZALOGA DOMAČIH IN SORTNIH VIN TER LIKERJEV
TRST, UL. DELLA FABBRICA 4 - TELEF. 55-751

Poleg drugih vin Vam nudi pristna istrska in vipavska vina ter kraški teran po ugodnih cenah

B. Beltram - Trst

DARILNI PAKETI V JUGOSLAVIJO IN DRUGE DRŽAVE PO NAJNIŽJIH CENAH

Pošiljamo živila, zdravila, tekstilno blago, šivalne stroje, radijske aparate, harmonike, kolesa, vespe in druge artikle sploh — Razpolagamo s skladiščem v prosti luki (Punto Franco 2/a 21)

OBRNITE SE OSEBNO ALI PISMENO NA URAD
v Ulici Valdirivo 3-I — Telefon 36-991

Import-Export

SALKO ŠEHIĆ

SUKNO IN KONFEKCIJA

VELIKA IZBIRA SUKNA - USNJENIH IZDELKOV - KRZNA - SRAJC - PERILA - DEŽNIH PLAŠČEV ZA GOSPODE IN DAME

T R S T
Largo Barriera vecchia 12 - III. nad.
Telef. 96-501

FRATELLI

BOSCH MARELLI
MERCEDES

IMPORT - EXPORT

NASCIMBEN

TRST - ULICA CORONEO, 39

TERGESTRANS

NOTRANJA IN ZUNANJA TRGOVINA

TRST

TEL. 24-619
URADI: UL. VALDIRIVO 36

PAPIRNICA
TISKARNA U. Bernardi

TRST, Ul. Mazzini 44
(dva koraka od Trga Goldoni)
TELEFON 93-667

Vse potrebščine za božič in novo leto — Tiskane vizitke — Poskusite nalivno pero »BERNUM«, 1000 lir
Dvoletna garancija. Prvovrsten izdelek.

C. G. R.

UVOZ COMMERCIO GENERALE E RAPPRESENTANZE IZVOZ
d. z o. z.
TRST - Ul. Geppa 9 - Telef. 37-940 - 28-352

Danilo Šuligoj

Zaloga drv in premoga = Dostavlja na dom - Cene ugodne!

OPČINE - Proseška 24 - Tel. 21-172

Uredništvo in uprava
Trst, Ul. Capitolina 3
Telefon 44-046 44-047

DELO

Uredništvo in uprava
Trst, Ul. Capitolina 3
Telefon 44-046 44-047

GLASILO AVTONOMNE TRŽAŠKE FEDERACIJE KPI

Autovie Carsiche

PROGA: TRST - BAZOVICA - PADRIČE - GROPADA - TREBČE

Odhodi s postaje Trg Libertà in Stara mitnica.

OB DELAVNIKIH: ob 7.30, 8.15, 9.30, 10.15, 11., 12., 13.10, 14., 15., 16., 16.50, 17.30, 18., 18.50, 19.50, 20.40, 22.40. — OB PRAZNIKIH: ob 7.25, 8.30, 10., 11., 12.30, 13.10, 13.50, 14.30, 15., 15.30, 16., 16.30, 17., 17.30, 18., 18.30, 19., 19.45, 20.30, 22.30, 24.00.

PROGA: TRST - BLOK FERNETIČI

Odhodi s Trga Libertà.

OB DELAVNIKIH: ob 7.30, 10.15, 13.10, 15.00, 18.00. — OB PRAZNIKIH: ob 7.25, 10.00, 13.10, 14.30, 18.00, 20.30.

Odhodi s Fernetičev.

OB DELAVNIKIH: ob 8.20, 10.50, 14.05, 15.50, 18.55. — OB PRAZNIKIH: ob 8.00, 10.50, 14.00, 15.15, 18.50, 21.35.

PROGA: TRST - BLOK PESEK

Odhodi s Trga Libertà.

OB DELAVNIKIH: ob 7.45, 13.10, 17.30. — OB PRAZNIKIH: ob 11.30, 17.30.

Odhodi s Peska.

OB DELAVNIKIH: ob 8.20, 13.50, 18.05. — OB PRAZNIKIH: ob 12.05, 18.05.

PROGA: TRST - KOZINA - HERPELJE

Odhod s Trga Libertà ob 7. uri; iz Herpelj ob 9. uri

Vožnje vsako drugo sredo in soboto v mesecu.

PROGA: TRST - DOMJO - BOLJUNEC - DOLINA - PREBENEG

Odhodi s Trga Stare mitnice.

OB DELAVNIKIH: ob 6.35, 7.25, 10.20*, 12.05, 13.05*, 16.35, 17.05*, 18.05, 18.35, 19.20, 20.45. — OB PRAZNIKIH: ob 9.05, 10.35, 12.35*, 14.35, 16.05, 17.05, 18.15, 19.35, 20.40, 22.05.

N. B.: * Samo ti avtobusi vozijo do Prebenega, drugi se ustavijo v Dolini.

PROGA: TRST - DOMJO - RICMANJE

Odhodi s postaje na Trgu Stare mitnice.

OB DELAVNIKIH: ob 7.35, 10.35, 12.20, 13.35, 18.05, 19.20 — OB PRAZNIKIH: ob 9.35, 14.05, 16.20, 19.35, 22.50.

PROGA: TRST - ADAMIČ - MAČKOVLJE

Odhodi s postaje na Trgu Stare mitnice.

OB DELAVNIKIH: ob 11., 13.30. — OB PRAZNIKIH: ob 13., 22.30.

PROGA: TRST - OSP - MAČKOVLJE

Odhodi s Trga Libertà.

OB DELAVNIKIH: ob 18.15. — OB PRAZNIKIH: ob 18.30.

PROGA: TRST - PODLONJER - LONJER

Odhodi s postaje na Trgu Stare mitnice.

Mestna proga, odhodi vsakih 10 minut.

Opravljamo prevoze blaga za tretje z lahkimi in težkimi kamioni ter avtocisternami tudi v inozemstvo. Za informacije kličite tel. 36-794, 55-378, 61-187, 61-368

Čuk

GORICA — Korzo Verdi 26
Trg Cavour 8

Šivalni stroji «NECCHI»
DVOKOLESA, MOTORJI.
RADIO APARATI

TVRDKA

Telef. 50-23

Ignac Plahuta

GORICA, Ul. E. F. Duca D'Aosta 4

Bicikli, motocikli, potrebščine, kolesa in motorji «Iride»

KAVARNA - BIFÉ

Gorica = Telef. 34-78

Bratuž

ELEKTRIČNE IN VODOVODNE NAPELJAVE

KOREN STANKO

GORICA
Ul. Mattioli 11 - Tel. 32-71

KMEČKA

BANKA

r. z. z o. j.

GORICA

Ul. MORELLI 14 ☎ 22-06 - Ustanovljena 1909

TVRDKA
UVOZ-IZVOZ

Jožef SILA

vsakovrstnega lesa za predelavo in kurjavo ter jamskega lesa

Trst — Riva Grumula 6/I

Telefon 37-004

IMPORT - EXPORT

TECHNA

TRST - ULICA FABIO FILZI, 17/I
Tel. 35-907 - Telegr. TECHNALUIN

RONKE (Gorica)
Drevored Serenissima, 18

Andrej Bolko mr. ph.

Farmacevtski proizvodi, kemikalije
TRST - UL. TORREBIANCA 21-II

UVOZ - IZVOZ

Telefon 31-315

ZALOGA STAVBNEGA
MATERIALA IN LESA

CELESTE DANEU (DANIELI)

Opčine, Narodna ulica št. 77

TELEFON 21-034

Vince sladko
teče prav gladko

„pri
Jožkotu"

v Ulici Ghega številka 3

In za prigrizek?
Za to se ni treba bat'
tam visijo klobase in gnjat

«Transadria» d.d.

IMPORT-EXPORT

vseh vrst lesa, trdih goriv
in strojev za lesno industrijo

TRST - SEDEŽ: UL. CICERONE 8/II
TELEFON; UL. CICERONE 30-214
SCALO LEGNAMI 96-715

URARNA - ZLATARNA

Anton Malalan

Opčine

Alpinska cesta 83/I - Telef. 21-465

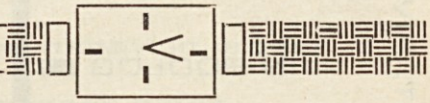

Čevlji in copate najboljših ◆
tovarn za moške, ◆
ženske in otroke dobite pri nas po ◆
ugodnih cenah ◆

TRGOVINA S ČEVLJI

Marcel Malalan

Opčine

Alpinska cesta 85 - Telef. 21-465

OBISKUJTE PREDSTAVE
SLOVENSKEGA
NARODNEGA
GLEDALIŠČA V TRSTU

TRGOVINA Z JESTVINAMI

MILAN BEVK

TRST, Ul. Sonnino 9 - Tel. 41 572

TRST *Virgil Veljak*

Ulica Molino a vento 3 - Telef. 95-392
Zaloga vsakovrstnega usnja in vseh čevljarskih potrebščin

IMPORT - EXPORT

AUTOMOTOR

PREDSTAVNIŠTVO ZA NADOMESTNE DELE ITALIJANSKIH, NEMŠKIH, ANGLEŠKIH IN AMERIŠKIH AVTOMOBILOV TER INOZEMSKIH DELOV ZA **DIESEL** MOTORJE, PUMPE, INJEKTORJE TER TRAKTORJE

TRIESTE - TRST - ULICA UDINE 15 - TELEFON: 30-197, 30-198

TRST, RIVA 3 NOVEMBRE 9

TRST, RIVA 3 NOVEMBRE 9

A. Donaggio

SKLADIŠČE

SUKNA

IN PODLOG

TVRDKA

USTANOVLJENA

LETA 1912

DONAGGIO
CHIESAGRECI TRIESTE
24-863

Gradbeno podjetje

Karlo Ban & C.

TRST - Ul. Maiolica 1-I.

Telefon 90-821

D. Z O. Z.

Projektira in izvršuje

raznovrstne objekte, opremlja lokale, gradi

stanovanja v kondominiju

Trgovina čevljev

Fiorentina

TRST — UL. TARABOCCHIA 2 — Tel. 96-536

Ima v zalogi najbogatejšo izbiro navadnih in modernih čevljev za moške, ženske in otroke

Postrežba točna! Cene solidne!

trgovsko zastopstvo

adamič

nudi najboljše pogoje

pri nabavi in prodaji

vsakovrstnega blaga

trst, ul. s. lazzaro 23, tel. 28-449, 31-996

OPČINE

Trgovina z jestvinami

Narodna ul. 42
Telefon 21-026

JOSIP ŠKABAR

ZALOGA VINA IN LIKERJEV TER
NAJBOLJŠIH BRIŠKIH IN VIPAVSKIH VIN

IVAN BRIC

GORICA. Ulica Croce 4
Telefon pisarne 34-97
stanovanja 20-70

Peter Pavel Cepar

TRST - Ul. Udine 36 - Tel. 28-296

Velika zaloga vsakovrstnega manufakturnega blaga in perila za moške, ženske in otroke ter vsakovrstnih drobnarij

Dobro znana trgovina čevljev

Gec

ROJAN, Trg Tra I rivi 2
Tel. 31-198

Ima v zalogi čevlje,
od najpreprostejših do najfinejših,
za moške, ženske in otroke
Ročno izdelani kvalitetni čevlji najnovejših
vzorcev - Cene zmerne!

PAPYROS

TRST
UL. F. SEVERO 10
TEL. 36-453

PAPIR IN GRAFIČNE POTREBŠČINE

Trgovina z jestvinami

Jože Cigoj

GORICA
Ulica Monache 17

CVETLIČARNA
TRST
UL. DELL'ISTRIA 8
TEL. 55-590

savina

Vam postreže vedno
s svežimi cvetlicami!

Podjetje **ŠVARA**

ELEKTROMEHANIČNA DELAVNICA
ZA AVTOMOBILE IN MOTOCIKLE
TRST - UL. GIULIA 28, tel. 96-742

Drogerija *Diana*
ANTON MERVIC
GORICA, UL. RAŠTEL 27 — SE PRIPOROČA

GOSTILNA **„Nini"**
TRST - UL. VALDIRIVO 32, TEL. 38 915
SE PRIPOROČA

URARNA ZLATARNA

GRUDEN KAREL

TRST – UL. C. BATTISTI 13

TEL. 96306

Bogata izbira ur najboljših znamk

Zajamčena popravila - Cene zmerne

STEKLARNA

A. Koren NASL.

GORICA

UL. CARDUCCI 4 - ORZO ITALIA 10 - UL. BELINZONA 5

TELEFON 38-016

Naočniki

Fotografski aparati in filmske kamere

Laboratorij za takojšnjo zamenjavo leč

fratelli Avanzo

TRST

Korzo Italia 8, vogal Ul. S. Spiridione 1

MESNICA

DANILO PUNTAR

se priporoča

PROSEK, 6

DOMINIK TENCE

TRGOVINA Z MEŠANIM BLAGOM

SV. KRIŽ (pri Trstu)

MAGAZZINI DEL CORSO VAM NUDIJO:

ZA MOŠKE
Površnike
zimske plašče
dežne plašče
montgomeryje
suknjiče
hlače
površnike „loden"

ZA ŽENSKE
plašče
dežne plašče „loden"
tailleurs
krila
jope
obleke
montgomeryje

ZA OTROKE
dežne plašče
montgomeryje

Popolno jamstvo za vsak nakup po neprekosljivo nizkih cenah

Obiščite nas in prepričajte se!

MAGAZZINI DEL CORSO

TRST - CORSO ITALIA 1
(Angolo p.zza della Borsa ☎ 29-043)

fischbein

SPREJEMAMO BONE ZA ODPLAČILA NA OBROKE

MESNICA
IVAN DE LORENZI
SV. KRIŽ (pri Trstu)

MESNICA LOZAR
SV. KRIŽ št. 193 (pri Trstu)

GOSTILNA
VLADI LUXA
PROSEK št. 137
izvrstna vina in
peneči prosekar

MESNICA
EMIL MILIČ - EMILI
PROSEK 197

Društvena gostilna

Občine
se priporoča

Pekarna Rudolf Marc
BAZOVICA št. 55

Gostilna *Ostrouška*
TRST - UL. S. NICOLÒ 1
Telefon 37-918

Grandi Magazzini Confezioni

J. Pitassi

TRST
Korzo Italia 7 - tel. 38-873
GORICA
Korzo Verdi 38
VIDEM
Mercatovecchio 2
PORDENONE
Korzo Vitt. Emanuele 11
PADOVA
Trg Garibaldi 2
VICENZA
Korzo Palladio 98
MILAN
Trg Duomo vogal Orefici 2

OB PRILIKI VAŠEGA OBISKA V TRSTU, GORICI, VIDMU, PORDENONU, PADOVI, VICENZI IN MILANU SE OGLASITE PRI NAŠIH PODRUŽNICAH **PITASSI** ZA NAKUP IZGOTOVLJENIH OBLEK, DEŽNIH PLAŠČEV, POVRŠNIKOV ZA DAME, GOSPODE IN OTROKE, KJER DOBITE NAJVEČJO IZBIRO IN PO NAJUGODNEJŠIH CENAH.

UVOZ - IZVOZ - ZASTOPSTVA

IMPEXPORT

TRST - Ul. Cicerone 8 - Tel. 38-136 - 37-725 - Telegr. Impexport-Trieste

UVAŽA
vsakovrstni les, drva za kurjavo, gradbeni material, cement

IZVAŽA
tekstil kolonialno blago in raznovrstne stroje

POSREDUJE PO TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM SPORAZUMU

Specializirano podjetje za vsakovrstne kompenzacije

TRST *G. Avanzo nasl.*

TRG CAVANA 7, TEL. 24-689 - KORZO ITALIA 17, TEL. 36-776 (vogal Trga sv. Katarine)

Optika ◆ Foto ◆ Kino ◆ Geodezija ◆ Optiki
Specialisti ◆ Na debelo ◆ Na drobno ◆ Izvoz

VSEBINA

Koledarski del 4
Posvetilo Oktobrski revoluciji 33
Dr. Lavo Čermelj: *O prvih umetnih satelitih* 34
Rado Cilenšek: *Znaki nove dobe* . . 39
Dr. Lavo Čermelj: *Mednarodna zaščita manjšin* 48
Dr. Julij Felaher: *Koroški Slovenci v letu 1957* 52
Janko Liška: *Slovensko Porabje* . . . 69
Dokumenti o izvajanju londonskega sporazuma (zbral S. R.) 77
Dr. Jože Dekleva: *Kriza tržaškega občinskega sveta* 83
Slavko Štoka: *Avtonomna dežela s posebnim statutom* 86
Dr. Franc Škerlj: *Tržaško gospodarstvo v luči lokalnega in malega prometa* 88
Filibert Benedetič: *Po cestah slovesa* 90
Zorko Jelinčič: *Dr. Henrik Tuma* . . 92
Dr. Andrej Budal: *Valentin Vodnik je prvi zapel* 95
Milan Lindič: *Dvanajst let slovenskega filma* 98
Boris Grabnar: *Sodobni romani o preteklih dogodkih* 100
Jože Babič: *Slovensko narodno gledališče v Trstu (1957-1958)* 103
Spominska listina o Kulturnem domu 108
Boris Race: *Tak bo Kulturni dom* . . 110
Drago Pahor: *70 let prvega slovenskega šolskega zavoda v Trstu* 118
Miro Presel: *Pod bazovsko lipo se je rodila »Lipa«* 129
Edvin Švab: *80-letnica pevskega društva Valentin Vodnik v Dolini* . . . 132
Stanko Breščak: *Vremenjak* 134
Zorko Jelinčič: *Gospodič — nabrežinski ribič* 135
Riko Pertot: *Barkovljanske perice* . . 138
Albin Bubnič: *Ljudski običaji in pregovori v Boljuncu* 139
Samo Pahor: *Oporoka Jelerja s Kontovela* 142
Ing. Miran Pavlin: *Veliki trg v 18. stoletju* 145
Srečko Vilhar: *Tommasini o Trstu in njegovih prebivalcih* 150
Slovenske občine na Goriškem . . . 155
Ivo Marinčič: *Pred 100 leti je cesar obljubil progo skozi Gorico* 161
Viktor Dolenc: *Metuljev let* 162
M. Rado Bednaržik: *Travnik — srce Gorice* 163
Ettore Specogna: *»Krizova pot« iz Arbeča* 167
Izidor Predan: *O treh tetah čarovnicah in o duhovniku Pre' Antonu* . 170
Ettore Specogna: *Kostanj v življenju beneških Slovencev* 173
Andrej Pagon: *Življenje se premika* . 180
Andrej Pagon: *Zbledele listine — živa priča preteklosti* 186
Marta Filli: *Utrinek* 189
Mara Samsa: *Odlomek iz težkih dni* . 190
Srečko Vilhar: *Srečanja s kanfinac ji*
Miroslav Košuta: *Očetu* 200
Dr. Fortunat Mikuletič: *Križevački statuti* 201
Filibert Benedetič: *Kras* 207
Mikula Letič: *Dobrota je sirota* . . . 208
Slavko Jug: *Na pomolu* 211
France Magajna: *Zob za zobom* . . . 212
Pavel Tonon: *Praktično — smešna zgodba o natrijevem bikarbonatu* . 220
Draš: *Večja storilnost ob primernem oddihu in sprostitvi* 222
Novela Pulgher: *Nekaj navodil za domačo telovadbo* 223
Ivan Maver: *Jubilejno leto slovenskega kolesarskega športa* 230
Milan Bolčič: *Lešniki in orehi* 238

FOTOGRAFIJA NASLOVNE STRANI ALBIN BUBNIČ — OPREMA IN UREDITEV JOŽE KOREN — KOLEDAR STANKO ANDOLŠEK

Popravek: *str. 121 — Stavba šole pri Sv. Jakobu v Trstu do bombardiranja l. 1944*

TEL.
95-873
90-810

CLICHÉS

TABLICE

ZZ

FOTO-
GRAFIJA

Urarna in zlatarna

Karol Mikolj

Trst — Campo S. Giacomo 3, telefon 95-881

Tvrdka

Kerže

ustanovljena leta 1866

Trst, P.zza S. Giovanni 1

Telefon 35-019

Emajlirani štedilniki in peči najmodernejših oblik na vsa goriva — Popolna oprema za kuhinje, jedilnice, restavracije, iz emajla, nerjavečega (Inox) j kla itd. — Električni likalniki, sesalci za prah, pralni stroji, grelci za vodo, hladilniki — Dekorativni predmeti umetne obrti, od keramike do brušenega kristala — Lestenci ter vse vrste električnih luči, klasične in moderne oblike

Če želite motoskuter, kupite

Lambretta

Lambretta ima 63
svetovnih rekordov
za brzino
in vzdržljivost

Lambretta
se odlikuje po moči
in stabilnosti

Lambretta
tipi 150 cc.
in 125 cc., vrste LD

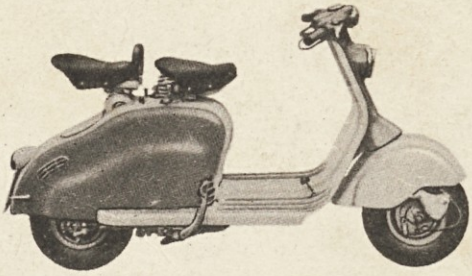

Obrnite se do tvrdke **A. Merolli**, Gorica, Ulica Garibaldi 5 — telefon 2723,
ki vam bo priskrbela vse dokumente, potrebne za izvoz

Trst K

JADRANSKI kol
1958
323.15(45=863)(059)
019570918

NARODNA IN ŠTUD. KNJIŽNICA TRST

COBISS